

www.kamunikat.org

Вольга Іпатава

Знак Вялікага магістра

Раман

УДК 821.161.3-3

ББК 84 (Бел)

I-76

*Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў
“Кнігарня пісьменніка”. Выпуск 4.
Заснаваная ў 2009 годзе.*

Ипатава, В.

Знак Вялікага магістра: раман / Вольга Іпатава. — Мінск: Кнігазбор, 2009. — 292 с. / — (Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў «Кнігарня пісьменніка», вып. 2.)

ISBN 978-985-6930-45-7

Новая кніга Вольгі Іпатавай распавядае пра знакавыя падзеі ў гісторыі беларускай дзяржаўнасці — эпоху князя Вітаўта. У аснове прыгодніцкага сюжэта — узнёслыя пачуцці і ліхвярскія падманы, светлае каханне і жорсткія здрады...

© Вольга Іпатава, 2009

© Саюз беларускіх пісьменнікаў, 2009

© «Кнігазбор», 2009

ISBN 978-985-6930-45-7

*“Няпроста ішло будаванне Літоўска-Беларускага
гаспадарства, у якім нашая мова была дзяржаўнай...
Найвышэйшай ваенна-палітычнай магутнасці
і міжнароднага аўтарытэту гэтая дзяржава
дасягнула пры вялікім князе Вітаўце.”*

В. Чамярыцкі, даследчык і перакладчык
“Летапісу вялікіх князёў літоўскіх”

Ад аўтара

Раман “Знак Вялікага магістра” ахоплівае перыяд з 1388 па 1392 год (апроч эпілогу, які апавядае пра славутую Грунвальдскую бітву 1410 года).

Гэта былі вызначальныя гады для лёсу нашай беларускай дзяржавы. Барацьба князя Вітаўта за незалежнасць Вялікага Княства Літоўскага (сённяшняй Беларусі), распачатая ім супраць стрыечнага брата, вялікага князя літоўскага і караля польскага Ягайлы (у праваслаўі Якава, у каталіцтве Уладыслава II), скончылася Востраўскім пагадненнем, якое зрабіла немагчымай інкарпарацыю ВКЛ у Польшчу, што было амаль непазбежна пасля Крэўскай уніі 1385 года.

У часы Вітаўта нашая краіна сапраўды дасягнула свайго найвялікшага росквіту як у культуры (яна мела нацыянальны беларускі характар), так і на міжнароднай арэне. Вымусіўшы Ягайлу пайсці на замірэнне, Вітаўт тым самым умацаваў мір паміж ВКЛ і Польшчай, што дало свой плён праз васемнаццаць гадоў, калі аб’яднаная сіла Польшчы і ВКЛ разграмілі магутны Ордэн крыжаносцаў, альбо, як яго яшчэ называлі ў Польшчы, Закон, які рэальна пагражаў

народам гэтых краінаў. У бітве пад Грунвальдам у 1410 годзе вырашальнае значэнне ў самы цяжкі момант бітвы мела мужнасць трох смаленскіх палкоў. У сённяшняй гісторыяграфіі, асабліва ж рускай, гэтым падкрэсліваецца значнасць для перамогі менавіта рускіх палкоў. Гэта не што іншае, як звычайная фальсіфікацыя, бо на момант Грунвальдскай бітвы Смаленск уваходзіў у склад ВКЛ.

Постаць Вітайта Вялікага (1350-1430) упершыню ў беларускай літаратуры выведзеная ў рамане эміграцыйнага пісьменніка Уладзімера Случанскага “Драбы”, але яна патрабуе не аднаго твору, таму што яго жыццё і яго эпоха ў гісторыі беларускай дзяржавы маюць велізарнае значэнне. Дастаткова ўспомніць хаця б той факт, што менавіта Вітайт у 1416 годзе ўтварыў праваслаўную мітраполію ў ВКЛ з цэнтрам у Навагарадку, і пры ім пачаўся працэс цэнтралізацыі Вялікага княства Літоўскага – нашай дзяржавы.

Напад

Ахоўнікі-воі ляжалі і на паляне, і вакол яе: хто скурчанелы, тырчком – так, як валіўся з каня, хто распластаўшыся на пажоўклай траве, а хто – уткнуўшыся ў зямлю, быццам шукаючы ў яе абароны. Было відавочна – усе яны былі захопленыя смерцю знянацку. У кожнага – у каго ў горле, у каго ў вуху, а ў некаторых у спіне ці грудзях – тырчала страла, і абыякавы вецер трапаў прырэнкі, умацаваныя ў рашчэпы на канцы стрэлаў. Параненых дабівалі мячамі – жажлівыя раны заплылі счарнелай крывёй, якая застыла на заскарузлым адзенні.

Кашталян Лідскага замку Нарбут, што ў той злашчасны поўдзень 1389 году прыехаў да Альгердавай паляны на свае вочы пабачыць зладзейства, стаяў як анямелы. Яго паднялі з ложку ў самы той момант, калі ён, з вечару распараны лазняй і развяселены медавухай, бачыў у сне, як гоніцца за баярскай дачкой Лозкай па сцяжыне, што праразае лясную паляну. Разгарачаны хоццю, нібы гарачаю парай, ён ламіўся за маладзіцай, як лось, ужо гатовы падмяць пад сябе юнае, пругкае дзявочае цела, – і раптам грукат у дзверы, трывожны голас вартавога, і вось ужо заспаная, з краёчкам ранішняй зары раніца абдае холадам ногі, занадта паспешліва абгорнутыя анучамі, а вочы не хочуць бачыць тое, што і так нікуды ўжо не знікне: крываваы пісягі на жжаўцелай, трохі прыхопленай шэранню траве, пераламаныя бярэзіны, а галоўнае – мёртвых вояў, што ўчора павезлі з замку скаרבонку. Не тую, звычайную, у якой пасылалася ў Вільню штомесячная даніна з Лідскага княства. Учора з замку павезлі заморскага дрэва куфар, інкруставаны перламутрам і косцю, ды не пусты – з сотняй

залатых чэшскіх грошаў, пяццю каштоўнымі камянямі, дзесяццю нізкамі перлаў, двума залатымі бранзалетамі, дзе ў гняздзечках зьзялі дробныя пярліны. А яшчэ – пяць залатых крыжоў, варцобы¹ з серабра і сярэбраныя ж цяжкія кубкі – ажно шэсць... А чаша з празрыстай марской пярліны, акаваная золатам, дзе на закрыўцы, выразаныя з дзівосным майстэрствам, мілаваліся залатыя Лель і Лада! Але найкаштоўнейшае – гэта вялікі залаты медальён з васільковага колеру сапфірам пасярэдзіне і зялёнымі смарагдамі па баках.

Сам ён укладваў усё гэтае багацце ў куфар, сам замацоўваў пячаткай пералік, старанна выведзены на пергаменце пісарам Няжылам.

Сястра вялікага князя і караля Ягайлы, гаспадыня замку княгіня Марыя пад аховай дзесяці вояў пасылала ў сталіцу скарбы, якія завяшчаў гаспадару Літоўскае зямлі ейны васал баярын Страміла. Бязьдзетным паміраў ён, таму прасіў княгіню Марыю апекавацца ягонай жонкай. Ведаў баярын – слабая і безабаронная баярыня Раіна, абяруць яе родзічы, абдзяруць, як тую ліпку. Калі ж заступіцца за Раіну княгіня, то, магчыма, маладая яго малжонка² трапіць у віленскі вялікакняскі, а можа, і каралеўскі кракаўскі двор – а там хопіць ёй і добра, і абароны.

– Што будзем рабіць? – запытаўся памочнік Кот. Ён быў, бадай, яшчэ больш разгублены, чымся сам кашталян. Ніколі не бачыў ён адразу столькі забітых – ажно васьмёх! Ды каго – замкавых панцырных баяраў³, якіх усе добра ведалі і якіх толькі ўчора адпраўлялі з замку. Знайшлі іх толькі на дасьеўцы, і адразу ж паведамілі аб тым у замак. А ён, кашталян, ужо адправіў ганца ў Вільню і, па загадзе княгіні, у Кракаў. Магчыма, што раскрые злачынства і ён сам, бо гэта ж ягоныя людзі.

Вось яны тут – Заяц, які выводзіў на дудзе такія за-

¹ варцобы – шахматы

² малжонка – жонка

³ панцырныя баяры – баяры-воі, якія называліся так таму, што ў час вайны былі абавязаныя абараняць радзіму ў складзе войска (сваім “панцырам”).

крутасы, што хацелася і спяваць, і плакаць адначасна. Ян, які нажом патрапляў у сасну за дваццаць метраў. Сокал, выпэйшы за ўсіх ажно на цэлую галаву, які мог жартам узняць на плечы дубовую калоду ды яшчэ пасадзіць туды каго з прыдворных пакаёвак... Усе ляжаць, уткнуўшыся ў зямельку, куды цяпер і пойдучь без пары. І яго ахопліваў жах і адначасна разгубленасць. Хто ж мог учыніць такі дзёрзкі напад? Крыжакі? Але іх з паўгоду не чуваць, хаця з-за іх быў пасварыўшыся з каралём і гаспадаром¹ Княства Ягайлам яго стрыечны брат² Вітаўт.

— Гэта не татарскія коні, не бахматы — угледзеўшыся ў сьляды, мовіў кашталян.

— І не крыжакія, — упэўнена падхапіў Кот, пачэсваючы правую скроню.

— Я ў гэтым кемлю. Я ж па падковах магу вызначыць, чые тут коні былі. Гэтыя бедзявеі³ нашыя, мясцовыя.

— Сціхні! — прыкрыкнуў на яго кашталян. — Крыжакі — яны, брат, як гадзюкі. Трэба — у любую скуру абярнуцца, і жарабкі ў іх будуць з вялікакняскае стайні, калі што.

— Дык мо рабаўнікі з Волатавай шайкі?

— Яно-то, можа быць, і гэтак, — адгукнуўся Нарбут, і ягоны рабы, у восьпінах твар зморшчыўся ў роздуме.

Ён напружана думаў аб тым, куды падзеліся два воі з тых, што суправаджалі каштоўны груз, а менавіта Гердзень і васемнаццацігадовы Даніла, сын баярына Сокала. Адна і тая ж думка свідравала галаву: Сокал быў з тае дружыны, з якою біў маскалёў пад Валокам Ламскім Вітаўт, і якраз за прыналежнасць да Вітаўтавай дружыны Сокала і ягонага сына найбольш не любіла княгіня Марыя. Яна нават хацела выгнаць яго з замкавай аховы. Ды толькі Сокал быў адным з лепшых вояў у Лідзе, і яна, хаця і неахвотна, згадзілася яго пакінуць на службе.

¹ гаспадар — так у ВКЛ называлі вялікага князя

² Вітаўт быў сынам Кейстута (па некаторых крыніцах, Кейстут быў родным братам вялікага князя Альгерда па маці Вользе) і, такім чынам, пляменьнікам Альгерда і стрыечным братам Ягайлы

³ бедзявеі — верхавыя коні, рыскі

Якраз і гаварыў пра гэта Гердзень, калі настойваў узяць яго ў ахову. Настойваў ён, каб у атрад ахоўнікаў уключылі і ягонага сына Данілу, і ўсе расцанілі гэта як вялікі давер амаль што апальнаму Сокалу.

І вось абодва яны – і Гердзень, і Сокалаў сын зніклі. Што б гэта магло значыць? Альбо Гердзеня і Данілу захапілі і павялі з сабой рабаўнікі, альбо... Кашталян баяўся дадумаць да канца. Калі Гердзень акажацца здраднікам, то адразу ў замку ўспомняць, што гэта ён, Нарбут, заўсёды прасіў за свайго кума, ён упарта соваў Гердзеня ва ўсе справы, дзе трэба было паслужыць княгіні, – каб пасья можна было пахваліць, як гожа той зрабіў тое ці іншае. А чаму? Таму што задарыў яго Гердзень, купіў, можна сказаць, на карані: то сярэбранай грыўнай, то каменем-самаццветам для пярсыцёнка – жонцы, то карункавым каўняром, то... о, беражы мяне Пярун, калі Гердзень акажацца здраднікам ці... ці самым тым рабаўніком!

Сястра Ягайлы

У гаспадарскіх пакоях, што размясыціліся каля паўднёвага баку Лідскага замку¹, было цёпла, хаця ад вакна, дзе ў калыхлівым вераснёўскім тумане хавалася рэчка Каменка, цягнула сіверам. Жыбенцы² не шкадавалі бярозавых дроваў для вялікай кафлянай печы, што месцілася ў куце, і адтуль, з зеленаватых гаршкоў – кафлін, тачылася пахкае цяпло. Гаспадыня Лідскага замка – мажняя, у доўгай суконнай з сярэбранай аблямоўкай сукні і расшытых каляровымі нітамі скураных пантофлях сядзела за сталом. На тканым ільняным абрусе там стаяў флакон з жоўтага празрыстага шкла, адкуль яна час ад часу налівала ў далонь колькі кропляў пахкай вадкасці і церла скроні: у

¹ паводле археалагічных раскопак, у самым лідскім замку не было гаспадарскіх пакояў. Мяркуецца, што пакоі ўладальнікаў былі непасрэдна ад самога замку.

² печнікі, людзі, што паляць печы. На мой погляд, памылковае азначэнне гэтага слова прывяло да таго, што забойцамі Кейстута ў некаторых крыніцах называюцца БРАТЫ ЖЫБЯНЦЯІ Кучук ды Лісіца, у той час як гэта былі проста печнікі з такімі імёнамі.

яе заўжды перад дажджом балела галава. Недалёка, ля паліцы з дарагім шкляным посудам, напaгaтoвe стаяў пісец. Жоўтая, як гарбуз, лысая яго галава была пачціва схіленая. Ён чакаў.

Княгіня Марыя з сілай сашчапіла рукі, паднесла да падбародка. Костачкі ейных кароткіх пальцаў занылі ад напругі, і яна аслабіла намаганне. Мінулае зараз апанавала яе з надзвычайнай сілай шкадавання ад таго, што нічога з таго, што ўжо адбылося, вярнуць нельга. Яна адна, без мужа, без падтрымкі, а брат Ягайла далёка і яму не да сястры, не да ейных клопатаў. А чаму адна? Па чыёй віне? Па віне Кейстута, стрычнага дзядзькі, які, праязджаючы праз Ліду па дарозе ў Ноўгарад-Северскі, спатоліў сваю даўнюю нянавісьць і загадаў сыцяць горлам – павесіць – ейнага мужа Вайдылу! Даўно тачыў ён зубы на Вайдылу, даўно абвінавачваў у тым, што той, яшчэ з часоў, калі быў любімым служкам вялікага князя Ягайлы і сыцяліў яму ложак, нагаворваў на яго, Кейстута, усялякую пошасць і службыў крыжакам.

Уздалася, як страшна крычаў перад смерцю муж, спачатку нялюбы і нежаданы, а пасля звыклі і зразумелы да апошняе жылкі. Так, раней, і праўда, быў ён усяго вялікакняскім пекарам, які дагадзіў яе брату не толькі смачнымі пірагамі, і найперш ня імі, а адданасцю і любоўю ў паходах. Стаў ён любы Ягайлу клопатам пра яго, малодшага з княжычаў, сыноў Альгерда, на якога старэйшыя браты ніколі асабліва не зважалі, лічылі яго нікчэмнікам. Бацька, Альгерд, радзіўся толькі з імі, слухаў толькі іх: ганарыстага Андрэя, буйнага Свідрыгайлу, асабліва ж – даўгалыга Вітаўта, пляменніка, празванага рыцарам. А Вайдыла дагаджаў маладому княжычу дзе і як мог, усюды падкрэсліваў, што менавіта Ягайла самы разумны і дабрадзеіны з усіх. І таму, атрымаўшы па смерці бацькі вялікакняскі сталец¹, узвысіў Ягайла Вайдылу, ды так, што ажно аддаў яе, сястру, у той час удаву, у жонкі гэтаму пекару. Колькі яна пераплакала, колькі

¹ вялікакняскі трон

спачувальных, здзіўленых, пагардлівых позіркаў джалілі яе да самага сэрца! Ды выбіраць яна не магла: удавіцы трэба было толькі радавацца, што не зьвякуе астатак жыцця адна.

Аднак, калі пераехалі яны сюды, у Ліду, у княства, якое атрымаў ад бацькі Альгерда і аддаў ёй і Вайдыле ў карыстанне Ягайла, думкі яе перамяніліся.

Вайдыла абкружыў сваю княгіню пашанай і любоўю. Кожнае жаданне, нават самае мімалётнае, стараўся выканаць. Запрасіў у замак спевакоў – менестрэляў, глумцоў-актораў, блазнаў. Вучыў яе адрозніваць заечыя слядкі ад сабачых, а таксама паказваў розныя паляўнічыя штукарствы: прыкладам, як нацкаваць ганчакоў на аленя. Яна палюбіла паляванне, палюбіла летнія вечары, калі ўдваіх з мужам сядзела ў высокай вежы, адкуль далёка бачыліся палі і пожні, праз якія вілася сіняй змяёй рэчка Лідзянка, прападаючы ў вечаровай смуге, ледзь пафарбаванай у ружовае. Яны ўдваіх марылі, што іхнія дзеці могуць некалі заняць вялікакняжскі сталец у Вільні. Так, яна, Марыя, марыла аб тым – чаму і не? І ўжо не думала пра тых валадароў, з якімі яна магла б быць каралевай альбо вялікай княгіняй. Таўставатай і караткапалай нарадзілася князеўна Марыя, і ня раз папракнулі б яе ў тых далёкіх землях заложкі ці сама сьвякроў, што толькі з-за пасагу, земляў ды славы бацькі Альгерда, узялі яе і тым ашчаслівілі. А тут, у Ягайлавай вотчыне, узяўшы Лідскую зямлю ў дзяржанне¹, сама яна зрабіла сябе шчаслівай – разам з Вайдылам, які нястомна гаспадарыў на гэтых землях і крок за крокам прыбіраў да рук занадта пыхлівых суседзяў – баяраў.

Кейстут! Ці толькі з-за няславы вялікакняжскай сям'і павесіў ён былога пекара, улюбёнка Ягайлы? І ці толькі таму, што варагаваў з Ягайлам, не давяраў яму, убачыўшы пляменнікавую здраду? Але няма ў князеў – спадчыннікаў здрады, бо ў кожнага з іх вяршыня – там, дзе ён сам.

¹ замкі і двары даваліся гаспадаром княства ў так званае дзяржанне – выкарыстанне на пэўны час.

Другі раз засталася Марыя ўдавой. І хаця брат яе – вялікі князь, што ўжо пяць гадоў як стаў яшчэ і каралём польскім, наўрад ці хто зноў возьме яе за сябе: пабаіцца. Няшчасце вісіць на ўдаве, як торба з нядоляй, і нікому не перадасі яе. Таму вось ужо тры гады збіраецца яна выехаць адсюль, з Ліды. І выехала ўжо, ды вярнуў яе назад з Вільні Ягайла. Цяпер жа, пасля многіх просьбаў, Ягайла схіляецца перадаць Ліду іхняму роднаму брату Дзмітрыю Карыбуту, князю новагародскаму, тым вызваліўшы яе ад клопатаў. А іх – не пералічыць!

Вось і зараз – як напісаць вяльможнаму брату, што пасланыя ў сталіцу скарбы зніклі? А што, калі Ягайла падумае на яе? Нічога не скажа, а падумае. І тады – тады не схавацца ад яго ні тут, у бацькавым замку ў Лідзе, ні на краю зямлі. Нелітасцівы ён да бліжніх... “Таму што якраз сваякі далі яму найбольш клопатаў” – тут жа сярдзіта азваўся ў ёй другі голас. Гэты самы голас учора загадаў ёй не пакідаць сабе, як спярша хацелася, а пакласці назад у куфэрак залаты з пярлінамі бранзалет, які так пасаваў да вавёрчынай аблямоўкі ейнай аксамітавай сукні. Можа, не варта было яго слухацца? Цяпер бы мела пры сабе хаця б бранзалет, што ўчора выкралі чужынцы...

І цяпер, калі яна, размінаючы свае кароткія палыцы, наморшчыўшы лоб, разважала, хто б мог напасці на яе слуг, той жа голас раптоўна падказаў ёй: “Вітаўт! Сын Кейстута!”. І яна адразу паверыла яму.

...А можа, гаварыла ў ёй даўняя віна, і яна імкнулася перакласці яе на таго, перад кім сама была вінаватая? Бо ні цяпер, ні раней не хацела ўзгадваць лідская княгіня, што менавіта яна, Марыя, дабілася-ткі колькі гадоў таму ад Ягайлы злашчаснага загаду, згодна з якім палонены Вітаўт ужо ня выйшаў бы з Крэўскага замка жывым, гэтак жа, як і перад тым ягоны бацька Кейстут. Як радавалася яна смерці Кейстута! Але мусіў бы заплаціць за ейнае няшчасце і ягоны сын!

Так, яна, і толькі яна (праўда, пры падтрымцы маці, княгіні Юльяны), угаварыла брата напісаць той ліст да кашталяна Крэўскага замка Прокшы. Ягайла, нягледзячы

нават на просьбы маці, не хацеў яго падпісваць: ён слабы духам, малодшы ейны братка! — але знайшлася ўсё ж хвілінка, калі яны ўдваіх з матуляй змаглі дабіцца свайго.

Заплюшчыўшы вочы, яна ўзгадала той верасень 1382 году — густы, як гарбузовая каша, туман завіс за слюдзяным вакном высокай вежы ў вялікакняскім замку ў Вільні, ліпнуў да вокнаў і свечкі не маглі разагнаць шэрай імжы ў пакоі, кідаючы бледна-жоўтыя плямы святла на залатую аблямоўку Ягайлавага каптана, на яго бледны, чамусьці таксама жаўтаваты твар. Яна ціхенька пагладзіла брата па мяккіх русявых валасах. А левай рукой моцна, нібы ён мог зваліцца з дубовага стала, трымала пергамент са злавеснымі словамі, якія неслі смерць гэтаму паганцу Вітаўту, народжанаму ад чараўніцы. Ягайла глядзеў на пергамент — той, нягледзячы на сьвятло, чамусьці таксама выглядаў шэрым, як туман за вакном, і пярэ ў яго руцэ мелка трэслася.

— Ён вучыў мяне скакаць на кані! — яго словы былі, як стогн.

— Ягоны бацька пазбавіў цябе стальца! Ён сілай узяў замак і аб'явіў сябе вялікім князем! Кім бы тыў быў сёння, каб я не штурхала цябе ў бок і не патрабавала дзейнічаць? — ад вакна азвалася Юльяна. Высокая, грузная, у зялёнай, пад колер вачэй сукні, аблямаванай рудой лісой, яна лашчыла пушыстую котку, што ляжала на каленях, і ў такт сваім словам прыстуквала нагой, абутай ў жоўтыя скураныя бачуркі — чаравікі. У ёй была заўсёдная сіла, і ён, як мог, імкнуўся не паддацца ёй. Усё ж ён — вялікі князь і ўладар, а яна ўсяго толькі княгіня — маці!

— Бог не папусціў, я вярнуў сабе трон і ўсе правы!

Брат злаваўся, яна, Марыя, гэта бачыла і ведала, аб чым ён думаў: усе яго словы чамусьці гучалі як стогн.

— Але патраціў на тое два гадавыя даходы! — парыравала Юльяна. Яна прывыкла ціснуць на сына, — каб не яна, ён бы так і застаўся простым князем, якога са стальца скінуў Кейстут. І тады — навошта ўсе гэтыя гады, калі яна разам

з мужам умацоўвала праваслаўную частку Княства ў процівагу жамойцкай, Кейстутавай?

— Вітаўт брат мне!

— Сцеражыся, сын! Ён будзе помсціць за бацьку – такі закон жыцця! І ты хочаш пакінуць яго жывым?!

Марыя дзівілася гэтай братавай слабасці. Ну і што, што Вітаўт стрыечны брат? Родзічы якраз і ёсць самыя небяспечныя. І Вітаўт ім радня, і Кейстут ім дзядзька. Але ж менавіта дзядзька другі раз зрабіў яе ўдавою!

...Марыя, нібы зноў перанёсшыся ў той дзень, нанова, як старонні сведка, слухала няўмольны голас маці, якім тая нібы схіляла сына над пергаментам, што ляжаў перад ім. І зноў памятала тое помслівае, гарача-радаснае пачуццё, з якім трымала ліст – загад аб смерці Вітаўта, на якім Ягайла павольна, сагнуўшыся, нарэшце выводзіў чорным атрамантам¹ сваё імя². Яны былі, разам з пісарам, што трымаў напачатку пячатку і воск, учатырох у пакоі. Кашталян віленскага замка з двума памагатымі стаяў за дзвярыма, гатовы тут жа паслаць ганца ў Крэва. Аб тым таксама паклапацілася яна, Марыя, – каб ніхто не дагнаў ганца, калі раптам брат зноўку перадумае...

Бог, ці, хутчэй, д'ябальскія сілы, якія дапамагалі гэтаму... ганарыстаму пярэваратню, не далі здзейсніцца справядлівасці. Перад самым прыездам ганца са смертаносным лістом ён збег з Крэўскай вежы, апрануўшыся ў жаночы плашч прыслужніцы. І як мог разумны Прокіша дазволіць, каб разам з Вітаўтавай жонкай Ганнай у вежу да Вітаўта прыходзіла і прыслужніца Алена? Алена, нявеста Рыгора Амуліча, якога перад тым забілі разам з Кейстутам! Хіба не зразумела было, што дзеўка будзе помсціць усім, хто замешаны ў забойстве каханага! Гэтак жа адпомсціла яна, Марыя, за смерць мужа, хай і нялюбага напачатку. А тая пакаёўка, кажуць, моцна кахала свайго Рыгора. Рыгора, а ня Вітаўта!

І гэта яна, Марыя, першаю прыдумала плётку, што

¹ чарніла

² некаторыя беларускія даследчыкі абвяргаюць сцверджанні польскіх даследчыкаў, што Ягайла быў непісьменным

Вітаўт меў Алену за палюбоўніцу, таму і пайшла тая на смерць, аддаўшы Вітаўту свой плашч і застаўшыся замест яго ў вязніцы. Праўда, смерць дзеўкі нічога не змяніла, – Вітаўта не злавілі. Як выйшаў ён з Крэўскага замка ў Аленіным плашчы, так і знік разам з ваўкавыскімі воямі. Яму дапамаглі крыжакі, а пасля літасцівы Ягайла дазволіў яму жыць у далёкім Луцку. Так, цяпер Вітаўт жыве далёка адсюль. Але тут, у Княстве, у яго шмат прыхільнікаў і памагатых. А яе, Марыю, ён з тых часоў ненавідзіць гэтак жа, як і брата Ягайлу.

Дык тады хто ж, як не яго падпевачы, забралі скарб і забілі ахоўнікаў?!

Яна ў тым ужо і не сумнявалася, апантаная помслівасцю і зласлівасцю. Апроч таго, верыла, што Вітаўт тым хацеў адпомсціць асабіста ёй: ня мог ён не дазнацца, хто быў завадатарам ліста, што нёс яму смерць! І, вядома, асабліва хацеў той выгнанец зрабіць прыкрасць польскаму каралю і гаспадару Княства: усім жа вядома, як прагна цягнецца сын Кейстута да вялікакняскага стальца, якім некалі сумесна валодалі іхнія бацькі і які цяпер займае адзін Ягайла!

Узгадваючы брата, Марыя зноў адчула крыўду. Ягайла адправіў яе пасля смерці мужа назад, у Лідскі замак, а не ўзяў да каралеўскага кракаўскага двара. Можа, гэта быў страх перад яе неўтаймаванай жаночай сілай? Не ўзяў ён з сабой і маці – тая адправілася з малодшым братам Свідрыгайлам¹ у Віцьбеск. Можа, занадта яны спрабавалі кіраваць там, у Вільні? Але яны ратавалі яго! Выратуюць і зараз – не дадуць даверыцца Вітаўту!

– Пішы! – загадала яна пісару. І той, выхапіўшы з торбы ля пояса пергамент і бутэліцу з атрамантам, так што ледзь не парваў кручок, на якім вісела тая скураная каліта, паслухмяна стаў выводзіць словы, якія цвёрда і рашуча выгаворвала, зноў сашчапіўшы свае кароткія пальцы, княгіня Марыя:

“Брату майму найлюбаму, вялікаму князю Вялікага

¹ Свідрыгайла (у праваслаўі Леў, у каталіцтве Баляслаў, каля 1370-1452). Пасля смерці Вітаўта вялікі князь літоўскі (1430-32).

княства Літоўскага, каралю польскаму Ягайлу. Няшчасце сталася з намі па віне зламысніка таго, што ўчыніў нам усім вялікую шкоду, праклятага людям паспалітым і намі...”

І выдыхнула імя таго зламысніка так, што трэснула шаўковая нітка, якою былі прышытыя карункі вакол яе агружанай каштоўным каменнем шыі: “Вітаўта!”

Лелюш

Лелюш апошні раз зірнуў на сябе ў бронзавае люстра – яго прывёз яшчэ прадзед Векша, разам з Давыдам Гарадзенскім у 1326 годзе хадзіўшы на Брандэнбург. Хацеў нацерці рукі і шыю мятай, але спахапіўся – да спаткання з прыгажуняй Малкай паспее прыгатавацца. Ня варта і апраанаць каптан з алтамбасу, лепей пакласці яго ў сак — даходы з земляў, што належалі баярскаму роду Валовічаў, імкліва скарачаліся. З таго часу як балотная трасянка¹ адолела бацьку, некалі магутны асілак, што ня злазіў з сядла і перамагаў усіх на рыцарскіх гульбішчах ад Карэлічаў да Наваградку, цяпер з цяжкасцю даходзіў да сенцаў, каб справіць там вялікую патрэбу. Маці ж Агнія ніколі не магла як след палічыць, колькі грошай каштуе яе чарговая сукня.

Яму даўно трэба было б ажаніцца, але ён на ўсе дакоры і просьбы маці адмоўна хітаў галавой. Род працягваюць браты – Андрэй і Іван. Яму ж хацелася яшчэ і яшчэ асалодаў, якія знікнуць разам з жаніцьбай: вечароў, калі пальцы слізгаюць па мяккай, шаўковай шыйцы маладой жонкі якога-небудзь старога багатага грыба, і замірае сэрца, а пахкая, салодкая жаночая плоць дзе-небудзь у патаемнай альтанцы нібы растае пад рукамі... Марылася аб днях, калі можна бяздумна ляцець па азіміне за аланем альбо зайцам побач з сябрукамі, каб пасля сядзець на якой-небудзь паляне і ўгрызацца зубамі ў смажаніну, не баючыся папрокаў прыкаванай да цябе вечнымі ланцугамі кабеты. Аб раніцах, калі халасцяцкая адзінота дазваляе шчасліва адчуць асалоду мінулай ночы і слодыч забароненага граху...

¹ трасяніца, трасца – малярыя

Ён яшчэ раз тузануў пруткі скрутак бяросты, на якім пісалам было надрапана некалькі сказаў. Пад імі не было подпісу – Лелюш ухваліў гэтую асцярожнасць. Ці мала каму магло трапіць на вочы гэтае запрашэнне? Але збылося самае галоўнае – Малка чакае яго! О, колькі ён штурмаваў гэтую цвержу! Апошні раз з'ехаў з балю ў Наваградскім замку, калі яна спрытна схавалася ад яго, выйшаўшы нібыта на хвілінку разам са старой прыслужніцай, раз'ятраны, як дзікі вепр. Спатоліў нясцерпную хоць з жонкай старога баярына Ракошы, але Малка – беласкурая, высокая, з радзімкай на правай шчацэ – вабіла і непадступнасцю, і ганарлівасцю. Упадаў за такімі – але, дабіўшыся свайго, ляцеў да іншых, гэтых жа непадступных, ажно пакуль і яны не раставалі ў руках, як царкоўныя свечкі.

Малка напісала, што яе муж з'язджае на два тыдні, бо яго клічуць у Гародню, на соймік баяраў. Але дзе ім лепей сустрэцца, зараз сказаць ня можа. У карчме ў Гасцілаўцах, што каля рэчкі Лебяды, яго будзе чакаць слуга, ён правядзе рыцара ў патаемнае месца...

Выходзячы з пакою, Лелюш яшчэ раз абвёў вачыма святліцу. Праз чатыры дні ён вернецца – да гэтай лавы, абабітай зялёным аксамітам, да куфару ў куце, дзе ляжаць яго каптаны з сярэбранымі гузікамі і порты з дарагога сукна, да свайго ложка, засцеленага мядзьежымі скурамі, дзе так салодка спаць да самага абеду і куды служба, варта толькі кіўнуць, прынясе кварту шыпучага піва. Але пакой будзе ўжо другім – ён прывязе сюды ночы, праведзеныя з Малкай, і хвіліна за хвілінай будзе ўзгадваць пра іх. Ад гэтых успамінаў навакольныя рэчы мяняюцца, нібы ўсмоктваюць настрой гаспадара, – ён не раз правяраў гэта. І, уявіўшы тое мора асалоды, якое будзе піць кропля за кропляй у абдымках прыгажуні, ён выйшаў, не падазраючы, што будзе чакаць яго ў гэтай, такой, здавалася б, лёгкай і бяспечнай дарозе – са Шчучына ў Ліду.

Не ведаў ён, бо Будучае рэдка папярэджвае кагосьці са смяротных, што ніколі не зойдзе зноў у гэтую святліцу, што дарэмна будуць шукаць яго па дарогах і ў селішчах.

Ніколі, ніколі не вернецца Лелюш дадому, не адчуе ўцехі ад добрага куфлю лідскага піва, ад палявання з рарогамі – сокаламі на курапатак, ад маладога гнуткага жаночага цела. А ўсё таму, што, летучы светлай зоркай на зямлю, ён ужо быў звязаны з ёю і павінен быў атрымаць ад яе свой лёс. А нітку лёсу, як вядома, тчэ адна з Судзяніц, другая ж яе абразае, а трэцяя запісвае ўсё, што адбудзецца з душой, у адвечную Кнігу Жыцця, дзе кожны знітаваны з мноствам іншых жыццяў і лёсаў, і дзе адна прычына непарыўна звязаная з іншай.

А не вернецца Лелюш з падарожжа да Малкі таму, што тры дні таму ўцёк ад забойцаў малады вой з лідскага замку, якога клічуць Данілам і якога Лелюш ніколі не ўбачыць, ды і не пачуе, хаця іхнія жыцці звязаныя адной нітай... Толькі на тым канцы, дзе Даніла, яна чырвоная – колеру жыцця, а яго, Лелюшавым баку – чорная...

Даніла

Тую вераснёвую, па-маладому зіхоткую і светлую раніцу 1389 году, калі невялікі атрад коннікаў ад'язджаў з Лідскага замку, Даніла запомніў назаўжды.

Першае, на што тады ніхто не звярнуў увагі, – гэта тое, што ягоны бацька, ад'ехаўшы з паўварсты ад заходняй брамы, пабачыў, што згубілася сярэбраная бляшка з нашыйніка яго скакуна. Гэтая бляшка была з выявай сокала, і бацька даражыў як збруяй, якую здабыў у бітве з татарамі, так і выявай птушкі, імя якой насіў. Гэта была нядобрая прыкмета, але яна хутка забылася, таму што наперадзе быў шлях доўгі і, як падавалася ім, цікавы. Ехаць жа трэба было да самага Кракава, у сталіцу Польшчы, і кожны з іх спадзяваўся пабачыць замак на Вавелі, а магчыма, хоць адным вокам угледзець дзе-небудзь у вакне самога караля, а можа, і каралеву.

Яны выправіліся з замку рана, на самым досвѣтку, і калі, падняўшыся на бліжэйшы ўзгорак перад павароткай, Даніла азірнуўся на месца¹, ружовы з чырванню, у

¹ месца – горад, мястэчка

атачэнні магутных сценаў, з вострай, як дзіда, вежай замак выглядаў непраўдападобна-прыгожым у крыху ўжо стомленай зеляніне дрэваў, на фоне ясна-сіняга неба, абкружаны звівам рэчкі, нібы сам Пярун зверху накінуў на яго ахоўны знак.

Замак у Лідзе, пабудаваны яшчэ пры вялікім Гедзіміне, быў цэнтрам зацікаўленняў і інтарэсаў усяе акругі. Кожная падзея, што адбывалася там, адгукалася ў жыццях тысячаў навакольных жыхароў, якія штогод цягнулі туды дзякло¹, спаўнялі розныя прызамкавыя правіны – гацілі² дарогі і брукавалі вуліцы, вазілі каменне і лес, рамантавалі мост праз Лідзянку.

Калі Сокала, бацьку Данілы, пакінулі службыць пры княгініным двары, родзічы, асабліва далёкія, прыехалі ў Ліду і як падзяку за літасць багоў прынеслі на капішча Перуна багатыя падарункі. Кожны цяміў, што яго цяпер ня надта пакрыўдзіць цівун ці стараства селішча. Сапраўды, сам кашталян, нягледзячы на падазронасць княгіні, адзначаў слаўнага воя Сокала і нават падшукаў яму жонку – маладзенькую Гайну, дачку лідскага баярына.

Замак і стаў самым першым уражаннем іхняга сына Данілі і ягоным захапленнем. Беручы хлапчука з сабою і наказаўшы яму ціха сядзець дзе-небудзь у кутку, бацька займаўся справай, а ён гадзінамі назіраў за тым, як чысьцяць дзіды, мячы і шаблі панцырныя баяры, як прыносяць да абознага³ новыя сёдлы і кальчугі і спрачаюцца аб цане рамеснікі. Як, фыркаючы, п'юць коні ваду са студні, што месцілася тут жа, у двары, і як часам па драўлянай галерэі ідзе, слухаючы кашталяна, сама княгіня Марыя ў багата расшытай сукні, з залатымі бранзалетамі на запясыцах, і белы вэлюм наміткі абвівае яе немалады твар.

Ён вырас сярод звону зброі і чуў галасы кожнага мяча

¹ дзякло – прадуктовая рэнта за выкарыстанне зямельнага надзела. Адавалася пераважна прадуктамі

² гаціць – класці гаці на балоцістых участках дарогі

³ абозны – займаўся раскватраваннем войска (ці атрада), выбарам месца пад лагер і яго ўмацаваннем

ў руках замкавых вояў. Усе яны гаварылі па-рознаму: бацькаў меч меў голас забіяцкі і бяспечны, у Яна гаварыў пакрыўджана, бо той больш любіў нажы і шпурляў іх у кожную сасну, што траплялася па дарозе. Заяц шанаваў свой меч, і той быў засяроджаны і трохі раўнівы. А меч, якім апаясаў яго самога бацька пасля таго, як сын прайшоў вайсковы іспыт, гаварыў высокім юначым голасам і гатовы быў кожнаму даказваць сваю годнасць. Меч Гердзеня, былога воя, а цяпер памочніка кашталяна, гаварыў глухім і гнусавым голасам, у ім чамусьці чулася пагроза. Таму, калі нарэшце Данілу ўзялі разам з бацькам у далёкую дарогу да Кракаву, ён стараўся ехаць як надалей ад Гердзеня, хаця менавіта той настойваў, каб узялі яго ў атрад разам з бацькам.

Шлях да Кракава меўся быць нялёгкім: у Княстве ішлі моцныя закалоты, і гэта адразу ж выкарысталі крыжакі: часцей, як калі, наляталі яны кароткімі рэйзамі¹ на тое ці іншае селішча, рабавалі і пускалі на дым, а пасля сыходзілі гэтак жа хутка і непрыкметна, як і прыйшлі. Часам даставала іх пагоня, ды звычайна грузнаватая, але вынослівая рыцаравы коні паспявалі ўцячы на па-таемных, загадзя разведаных сцежках. Бадзяліся па краю і добра ўзброеныя рабаўнікі, якіх асабліва шмат было на памежжы.

Кашталян быў заікнуўся аб тым, што малавата едзе ахоўнікаў, ды Гердзень яго супакоіў:

— Глянь затое, якія воі! Кожны пяцёх варты, дык чаго нам баяцца?

— А хлопец? Ён жа зусім яшчэ зялёны! – спрабаваў прарэчыць Нарбут, ды тут за Данілу заступіўся бацька:

— Зялёны-то ён зялёны, але з здзідай ён упраўляецца лепш за цябе!

Хлопец удзячна зірнуў на бацьку, мацней сціснуў ў руцэ дзёду. Ён адчуваў сябе сапраўдным воем, ды і пра паездку гэтую марыў з паўгода, упрошваў бацьку, як мог, пакуль той не здаўся і не загадаў матцы, якая прарэчыла,

¹ рэйзы – кароткія паходы немцаў углыб чужой тэрыторыі

маўчаць і не совацца ў мужчынскія справы. Затое маці здавала сыну новы скураны каптан, загазаўшы яго ў лепшага лідскага майстра і папрасіўшы, каб нашыў той на каптан палосы са скуры свяшчэннага дзіка, якога забіваюць на Вялесавым ахвярніку. Занесла яна той каптан ў свяцілішча дый доўга малілася перад драўляным Перуном, бо верыла, што мацярынскае бласлаўненне можа адвесці бяду ад ейнага сына...

Палуднавалі яны ў карчме ў Гасцілаўцах – дубовыя сцены яе, на якія нібыта сам сабой узлез цяжкі свінцовы дах, здаваліся непрабіўнымі, а сама карчма выдавала моцнай, як цвержа – крэпасць. Худы як смык карчмар маланкава абнёс усіх глінянымі тарэламі са смажанай гусяцінай, абкладзенай печанымі яблыкамі, паставіў перад кожным куваль цёмнага пеннага піва. Ніхто не пабачыў, як разам з рэзанами¹, якія за едзіва заплаціў той жа Гердзень, перайшоў у руку карчмара ламаны літоўскі грош з насечкай. Разгледзеўшы той грош, карчмар дачакаўся, пакуль Гердзень застанецца на колькі часу адзін і шэптам скажа ўсяго два словы: “Альгердава паляна”. Калі б нехта і падслухаў тыя словы – што з таго? Але карчмар баяўся хаця якога падазрэння: калі б яго запозрылі ў віжоўстве, то без суду сцялі б горлам на ўласнай браме, хаця звычайна за ўсялякія іншыя злачынствы ў Княстве чынілася даследванне і справу вырашалі судоўцы.

Альгердавай палянай называлі прывал за трыццаць вёрстаў ад Гасцілаўцаў, непадалёку Шчучына – там некалі падчас паходу адпачываў вялікі князь Альгерд, і мясцовы люд шанаваў тое месца, асабліва ж стары дуб на ўзгорку.

Пасля тыя словы былі вынесеныя з карчмы падшы-ванцам, памочнікам кухара, і сказаныя ў цёмнай хатцы на ўскраіне лесу заросламу да вушэй чорным воласам гаспадару. А той ведаў, каму і як перадаць тыя словы...

Ніхто з вояў Лідскага замка таго не прыкмеціў і не дазнаўся пра тое, што адбылося. Пасля абеду трохі

¹ рэзаны – кароткія пасечаныя (абрэзаныя) кавалкі серабра

пасядзелі на двары, чакаючы, пакуль пад'ядуць коні. Даніла ж, як прымасціўся каля бацькі, так і праваліўся ў малады здаровы сон.

Сніўся яму замак у Лідзе. Ажывалі і праплывалі перад вачыма паданні, якія любіла расказваць зімовымі вечарамі бабуля Гайна, навіваючы на верацяно ручайкі¹ нітак. Апа-вядала яна пра волатаў, якія некалі тут жылі, перад тым як прыйшлі на Лідзянку тутэйшыя людзі. Волаты гэтыя былі чарадзеямі, маглі паднімаць валуны велічынёю з хату і пераносіць іх з месца на месца. Маглі і ўздымацца ўверх, пераскокваючы праз самыя высокія агароджы. Але выраджаліся яны год за годам, бо прагневаўся на іх Бог за тое, што захацелі з ім стаць у рожкі, не залюбілі тых заветаў, якія ён ім даў, каб змаглі добра жыць, і наслаў на непаслушэнцаў вялікі патоп... Паступова перамерлі ўсе волаты, але яшчэ паспелі яны пабудаваць замак, хаця сілы і ўменне ў іх былі ўжо ня тыя, і давялося людзям дарабляць тут і сыцены, і калодзеж, і нават вежу.

Даніла нібы ўвачавідкі бачыў волатаў, што лёгкімі рухамі ўздымалі валуны і клалі іх шэраг за шэрагам, узводзячы магутныя сыцены². Пасля закрычаў у сне, пабачыўшы, як ляцяць у іхнія грудзі вострыя, з пёрамі, смертаносныя стрэлы, памкнуўся ратаваць будаўнікоў, ды ачомаўся, прачнуўся, пасля зноў як патануў у пагоні, крыках, крыві. Устаў, раскатурханы магутнымі рукамі бацькі, таму, пачуваючы сябе вінаватым, раней за ўсіх ускочыў на свайго белакапытага муштастага каня ды рынуўся з карчмы на дарогу, што бясконцай жоўта-шэраю стужкай вілася ўдалячынь, вабячы і абяцаючы нешта новае, неспазнанае...

Праз тры гадзіны спацелыя, закалыханыя мерным

¹ ручайкі нітак – складзенае ў некалькі нітак прадзіва

² пра волатаў: археалагічныя даследванні гавораць пра знойдзеныя шкілеты волатаў (адсюль, мабыць, пайшла і назва “валатоўкі”). Э. Мулдашаў, услед за К. Блавацкай, піша пра сваю тыбецкую экспедыцыю, якая пацвердзіла факты існавання папярэдняй цывілізацыі і веліканаў, называючы іх лямура-атлантамі

бегам коней ды кружэннем зялёных круглячак – кронаў навакол, абкружаныя хмарамі камарэчы воі спыніліся на прагаліне і праехалі трохі ўглыб, на вялікую паляну, усю ў пажухлых ужо, але там-сям ярка-жоўтых кветках сьвятаянныку, недалёка ад якой, як казаў Гердзень, ёсьць ручай. Нехта пазнаў, што гэта Альгердава паляна, але астатнія толькі чулі пра яе, але былі тут першы раз. Коннікі заняліся кожны сваёй, загадзя адведзенай яму справай: Сокал стаў на старожу, пільна азіраючыся вакол, Гердзень павёў коней да ручая, Заяц хуткімі, спрактыкаванымі рухамі рэзаў каравай хлеба з дарожнага сака, каб маглі яны падмацавацца на далейшую дарогу, Ян, седзячы на кані, цяляў у бліжэйшую сасну кінжалам, астатнія расцягнуліся на траве. На наступным прыпынку, як меркаваў галоўны з іх Гердзень, яны заначуюць у карчме, а цяпер воі ляжалі на пажоўклай мяккай траве, раскінуўшы рукі, заплюшчыўшы вочы, як бы выкарыстоўваючы кожную хвіліну адпачынку. І толькі Даніла, пабачыўшы недалёка ад сябе звлістую паласу, паклаў дзёду каля Зайца і асцярожна пайшоў з паляны, назіраючы зверху за гадзюкай, якая ўцякала ад яго, то звівваючыся тугімі цёмна-шэрымі колцамі, то выпроставаючыся ў бліскучую, з белаватымі ўзорамі стужку. Ён пачуў голас Гердзень, які клікаў бацьку. Ён крычаў, што ягоны конь абступіўся, залез у балота. Даніла здзівіўся, што такі вопытны вой кліча вартавога, а не некага з тых, што адпачывалі. Паспеў яшчэ пакпіць з сябе: “Ды якая можа быць небяспека тут, у гэтым ціхім лесе?”, і тут жа адчуў свіст паветра над самай сваёй галавой. Імгненна – спрацавала шматгадзінная вывучка ў замку – паспеў адхінуцца, хаця толькі на паўкорпуса, але гэта саслабіла ўдар – аглушальны, як пярун, які іначай немінуха рассяк бы яго напалам. Канец мяча апёк яго правую шчаку, упіўся ў плячо, і за гэтае кароткае імгненне Даніла ўсё ж паспеў убачыць таго, хто ўдарыў яго гэтак подла, гэтак знянацку – ззаду.

Высокі, шыракаплечы чалавек у чорным карзне¹ з капю-

¹ карзно – плашч

понам трымаў меч, ужо ўздываючы яго для новага ўдару, яго сінія ледзяныя вочы глядзелі спакойна і холадна, як глядзіць, мабыць, сама Смерць. Але на вуснах шырокага, прыгожага маладога твару адбілася пагардлівая ўсмішка – і яна гэтак жа адбілася і ў Данілавых вачах. У наступнае ж імгненне хлопец, уцяміўшы, што не паспее выхапіць свой корд¹ ды і нічога ня зробіць ім супраць мяча, кулём кінуўся пад ногі нападніку, але той не грывнуўся на траву, як мог таго чакаць Даніла, толькі сагнуўся, але ўтрымаў раўнавагу. Але і гэтага кароткага імгнення было дастаткова Данілу, каб ён, як загнаны заяц, велізарным, неверагодным скачком сігануў убок, за кусты. Нападнік памкнуўся за ім, але ў гушчары кустоў, у невялічкім багонцы паслізнуўся, забытаўся ў траве і паваліўся ўніз, падрапаўшы сабе твар. З цяжкасцю ўстаў, шукаючы меч, што паляцеў кудысьці ў кустоў, вылаяўся і затаіўся, прыслухоўваючыся, у якім напрамку паляцеў уцякач. Пасля прабега направа, затым налева, а потым спыніўся. Ён ня мог бачыць, што хлопец, разляцеўшыся і ад жаху нічога не бачачы перад сабой, сігануў на недалёкі ўзгорак і ўрэзаўся галавой аб дуб, што знянацку ўзнік перад ім.

Гэты гіганцкі дуб, што ўзвышаўся над усім наваколлем на ўзгорку, быў ужо стары, скрыўлены, яго карэнні ўзьняліся з аднаго боку, выварачаныя з зямлі цяжарам нахіленага ствала. Апошняе, што Даніла адчуў: ён правальваецца ў падзямелле... зноў стукаецца галавой аб нешта цвярдое... Ён упаў і скаціўся ў яму пад дубам, абросіўшы цёмна – карычневыя вываратні крывёю. Не бачыў, што на паляне дзеілася свая драма. Не бачыў, як з кустоў, куды ішоў пакліканы Гердzenем бацька, з гудзеннем вылецела страла з металічным наканечнікам і ўпілася ў горла яму, якраз у адамавы яблык, і ён, захрыпеўшы, таксама паваліўся на паляне, торгаючыся ўсім целам і паступова заціхаючы. Як з чатырох канцоў на разамлелых на сонцы вояў таксама пасыпаліся стрэлы, і тыя не паспелі нават ускочыць з зямлі. Як забойцы сышліся на паляне, і

¹ корд – кароткі кінжал

адзін з іх, лісліва гнучыся перад астатнімі, разгарнуў на траве конскую папону і выклаў на яе з куфэрка, добра ўпакаванага і запячатанага сургучом, тое, што беражліва і ўрачыста клалі ў яго ў замку.

...Страшны, сляпучы боль працяў Данілу, калі ён нарэшце расплюшчыў вочы. Нейкая казюрка залезла яму ў вуха, і ён, чуючы толькі бесперапынны звон у галаве, не разумеў, дзе ён і што з ім здарылася. Патроху свядомасць вярталася, і хлопец бачыў дзіўных пачвараў, якія варушыліся перад яго зацьмянелым позіркам у зарасніках хвоек і, здавалася, вось-вось гатовых наваліцца на яго. Ён доўга ўглядаўся ў іх: нешта знаёмае было ў доўгіх мітуслівых пераломістых нагах і круглых, як бочкі, тулавах. Зразумеў нарэшце, што па карэньнях бегаюць і дзелавіта аб нечым сваім клапоцяцца лясныя мурашы. А хвойкі – гэта травінкі, і на іх бачная цёмная вадкасыць – мабыць, гэта кроў. “Значыць, прайшло мала часу, як мяне гакнулі,” – падумаў хлопец. Страшным намаганнем ён прымусіў сябе прыўзняцца на руках, але тут жа паваліўся ад яшчэ больш страшнага, ламліва-маланкавага болю. І ўсё ж устаў, калоцячыся, як у ліхаманцы, палез наверх, з ямы. Левай рукой трымаўся за пругкае, варухлівае карэнне, бо правая рука гарэла, калола тысячамі вострых іголак. Вылез, упаў на жалудовую падсілку, пагрызеную дзікамі, папоўз да края ўзгорка, дзівячыся, як змог забрацца сюды, на вышыню. Зноў страціў прытомнасць.

На гэты раз да свядомасці яго прывёў нейчы знаёмы голас. Ён гучаў не так, як звык яго чуць Даніла. І ён напружыўся, услухоўваючыся ў словы, што даносіліся знізу:

— Ваша міласць, дык як жа так?

У адказ пачулася кароткае гергетанне. І зноў жаласліва загучаў голас:

— Дзе ж мне яго шукаць?!

Рыкнуў той жа гергетлівы, і зноў заплакаў-зажаліўся знаёмы голас – дык гэта ж Гердзень!

— Ваша міласць! Мы ж тут усё абшукалі, а лес вялікі. Ён недзе пад кустом ляжыць, здыхае. А мне самому ўцякаць трэба, ды як жа гэта зрабіць без грошай?!

Даніла зразумеў: здраднік не атрымаў таго, што яму абяцалі, і гэта сталася з-за яго, Данілы. Не можа быць, каб нехта яшчэ ўцёк, апроч яго, каб некаму так пашанцавала, так пашупіла. Хлопец прыўзняўся, трымаючыся за шурпатую, нібы каменную кару дуба. Востры юнацкі зрок яго, хаця і затуманены болем, выглядзеў недалёка ўнізе, між дрэвамі, купку людзей. Гердзень стаяў перад чалавекам у чорным плашчы. Гэта яго голас даносіўся сюды, і Даніла чуў усё, што адбывалася на паляне. Угледзеў некалькі целаў, што валяліся ў траве, і сэрца яго спіснулася ад вострага болю – мабыць жа, і бацькі няма ў жывых! Узгадаў, як Гердзень, які паклікаў Сокала з паста, і ўцяміў імгнення, што той, клічучы на дапамогу, проста выманьваў бацьку, каб з ім расправіліся найперш. Тады ж узгадалася, як настойваў гэты прырэварэцень на тым, каб у атрад узялі Данілу – мабыць, таму, што разлічваў: з маладзёнам справіцца лягчэй!

Чалавек у плашчы паблагліва паляпаў Гердзень на плячы. Даніла прыжмурыў вочы, стараючыся разгледзець яго твар. І – на імгненне – той твар нібы наблізіўся. Сон гэта ці не? Ён бачыў, як цвёрда, нібы сваё, бярэ чалавек знаёмы куфэрак, які так беражліва везлі яны з Лідскага замка, і перадае некаму з нападоўцаў.

Чуецца нейчы голас:

— Gut, sehr gut, von Schomberg!¹

Чалавек у чорным плашчы задаволена ўсміхаецца, але тут жа пагрозліва паказвае Гердзеню ў бок лесу.

— Я прыведу сюды сваіх людзей. Гіцаль не ўцячэ...

— гучна клянецца той.

Пасля ўсе ўскокваюць на коней і знікаюць з вачэй, а Гердзень трасецца за імі, і глухі тупат капытоў па мяккай зямлі стукае ў галаву Данілы, як палка ў бубен.

І тут сон канчаецца...

Ён не памятаў, колькі поўз з узгорку да паляны, прагнуўшы і адначасна баючыся зноў убачыць яе. Цяпер у ягоным адчуванні яна была іншаю, чым тады, калі ўсе

¹ Добра, вельмі добра!

ягонья спадарожнікі, яшчэ жывыя і вясёлыя, хаця і прытомленыя дарогай, спадзяваліся тут адпачыць. Яны і атрымалі адпачынак — толькі вечны, назаўсёдны, а яго чамусьці захаваў нехта ці нешта — можа, бабчын абярог? Можа, гэта матчыны малітвы ў свяцілішчы зрабілі так, каб меч стукнуўся аб паласу са скуры свяшчэннага дзіка, што нашыў на плячы майстар? Зразумеў, што яго, мабыць, шукалі паўсюдна, бо пад узгоркам бачныя былі сляды капытоў. Так, яны пра часалі бліжэйшы лес, ды ён ляжаў без прытомнасці пад дубам, і яны не падняліся наверх, таму што знізу ня бачна выварачанае карэнне. А можа, адвёў ім вочы дзед Лесавік ці душы даўніх жрацоў, што, пэўне, дасюль ахоўваюць гэтае месца?

Зноў узгадаў казкі бабулі, што расказвала пра цуды старажытных капішчаў. Каля дуба, што ўратаваў ягонае жыццё, канешне ж, тварылі свае трэбы валхвы, тут яны чулі ўсё, што робіцца далёка ад дуба, бо садзілі навакольныя дрэвы так, каб яны там, у нізіне, пасылалі рэха далей і далей. Добра, што ён не азваўся ні стогнам, ні словам, іначай яго дабілі б тут, як блыху на кашулі. Цяпер жа, калі дабярэцца да замка, ён можа расказаць пра тое, хто дапамог забіць вояў, забраць куфэрак. Але спачатку трэба прысыпаць зямлёй тых, хто ляжыць тут забітым, іначай іх за ноч па шматку разнясуць ваўкі ці мядзведзі. А можа, ня ўсе мёртвыя, можа, нехта акрыяў гэтак жа, як ён?

Калі ён рухаўся, кроў зноў пачынала сачыцца праз закарэлыя лахманы. Горш жа за ўсё было са шчакою, — калі ён памацаў яе і адчуў пад рукой распаласаванае на шматкі мяса, яго ледзь не вывернула ад страху.

Ён яшчэ паляжаў у кустах, чуйна слухаючы цішыню, пасля заспяшаўся. Мабыць, хутка сюды дабярэцца прыспешнікі Гердзенья, абшукаюць кожны кусток. Нездарма ж той кляўся, што знойдзе яго, Данілу.

Ён пакараскаўся да паляны. Ды моцна, да болю, да ванітаў закружылася галава, і хлопец зразумеў: выкапаць кордам магілу, каб пахаваць нават бацьку, не зможа. Тады, ужо амаль у паўзабыцці, адчуў, што трэба спачатку

выбрацца з лесу, іначай – гамон, канец яму тут. І ён папоўз да дарогі, каб, пакуль не вярнуўся Гердзень, каго-небудзь перастрэць на ёй, каб хаця расказаць, што адбылося на прывале.

Даніла паспеў яшчэ дацягнуцца да дарогі, а там, амаль пасярэдзіне, упаў галавою ў каляіну і нарэшце ізноў самлеў — ды так, што не чуў і не бачыў анічога: ні як спыніліся, ледзь не наткнуўшыся на яго, спуджаныя нечаканкай коні, як маладая баярыня, трохі падумаўшы, загадала фурману і пакаёўцы ўзяць незнаёмца ў вазок, у якім яна вярталася дадому, у Любчу.

Падмена

Гердзень раз-параз нярвова зіркаў у акно, і бачыў толькі высокую, пацямнелую ад дажджоў браму і тоўстыя дубовыя бяровенні, якімі агарадзіў сваю карчму ля Святой дубровы карчмар Мікула.

— Што ты лупішся на дзверы, нібы дзявотка на шлюбнае ложка? — высмеяў яго гаспадар карчмы. — Дзеўка не прыехала, што ты як не ў сабе?

— Не твая справа! — агрызнуўся Гердзень. — Абмуляў нагу, во і баліць!

Ён і сапраўды быў трохі не ў сабе. Два гады яго не трывожылі тыя, каму ён пакляўся ўсімі багамі — Перуном і Мокашшу, Родам і Вялесам, а таксама і хрысціянскім Ісусам — службыць да скону дзён. Пакляўся далёка адсюль. У змрочнай, як вантробы цмока, крэпасці рыцар Шомберг (гэтае прозвішча запамніць ён да скону) угнуў яго галаву і прымусіў ілбом выперці плявок на каменнай падлозе, куды ён смачна харкнуў перад тым.

— Здрадзіш — мы знойдзем цябе на дне твайго Нёману, — спакойна сказаў немец, і Гердзень, было зледзянелы ад жаху, раптам адчуў жар, ад якога заламіла косыці. Пераход ад смерці, якая ўжо памацала яго за плечы, калі стаяў на самым версе высачэзнай вежы, чакаючы непазбежнага штуршка ўніз, да жыцця, якое дароўвалася тут, у вузкай цёмнай келлі, — гэты пераход раструнчыў яго. Так удар

каменем разломвае арэх. І як у арэху пасля таго, як зьядуць ядро, застаецца адно абалонка, так і ў Гердзеня пасля той страшнай прысягі нібы вынялі вантробы і напоўнілі яго ледзяным крошывам несупыннага жаху.

З гадамі гэты жах зменшыўся, сіцснуўся ў камячок, пакрыўся тлушчам дабрабыту і спакою. Начальнік варты не хацеў узгадваць ні бою пад Бярэсцем, калі, аглушанага, з рассечаным плячом, яго паланілі крыжакі і, скаваўшы разам з іншымі няшчаснымі, скінулі ў фурманку на гнілую, залітую крывёй салому, ні той жажлівай хвіліны, калі ён убачыў крыжацкі замак, што стаяў на гары, падобны да скручанага ў калыцо цмока.

Тады яго, як вогненны прэнт, ад макаўкі да самых пятак працяла перакананне, што ён ніколі, ніколі не пабачыць ужо белага свету, згніе, зажыва пахаваны ў цмокавых вантробах, бо будзе надрывацца, капаючы там бясконцыя новыя хады альбо грызучы зубілам страшную высокую гару, каб гэты замак, гэтае чырвона-чорна-шэрае капішча яшчэ вышэй уставала над краем, над далёкімі землямі, куды цягнуцца учэпістыя, бязлітасныя лапы Ордэна.

Першыя два месяцы так і было. Крывавілі ад лопнутых мазалёў рукі, нязвыклія да рыдлёўкі, ванітавала ад смярдзючай рэпы тры разы на дзень. Слепнулі ад дымных смалякоў вочы, адвыкаючы ад дзённага святла. Нясцерпна, да енкаў ноч навывёт, смылела раненае плячо, і ён слізкімі ад гною пальцамі гадзіну за гадзінай лавіў і выпягваў з раны белых рабакоў¹, а яны капашыліся ў жывым целе, і ён роў на ўвесь голас ад жаху і агіды, ажно пакуль вартавы ўдарам па галаве не перапыняў ягонага крыку.

— Можа, гэты енк і звярнуў на сябе ўвагу тых, хто назіраў за палоннымі. Бо іншыя маўчалі. Паміралі альбо ў ціхім забыцці, мармычучы словы любові да блізкіх, альбо ненавісна глядзелі на крыжакоў, ажно пакуль не згасалі, разам з нясцерпнай нянавісцю, і іхнія вочы. Астатнія працавалі дзень за днём, стараючыся зберагчы сілы, што

¹ рабакі – чарвякі

слабелі, перасыхалі, як перасыхае ад няспыннай спёкі рэчка.

Аднойчы, калі Гердзень, нарэшце заснуўшы, з храпам, уздых за ўздыхам, лавіў згусьцелае ад смуроду паветра, яго штурханулі ў плячо. Ледзь зажылыя раны азваліся ва ўсім целе такім болям, што ён ледзь не самлеў, не паспеўшы нават ачуняць ад сну. А яго, не даючы апамятацца, павялі па вузкіх каменных калідорах, дзе са сценаў мерна падалі на ўтаптаную зямлю ледзяныя кроплі, па пераходах, дзе водаль адзін ад аднаго віселі на заржавелых ланцугах шкілеты. У чарапах смяліся вечнай усмешкай смерці белыя маладыя зубы.

У невялікім пакойчыку, дзе на адной белай вапнаванай сцяне вісеў крыж, а на двух – мячы, шаблі, крывыя турэцкія ятаганы і іншая зброя, сядзелі за сталом трое. Тады ён, Гердзень, упершыню пабачыў рыцараў без латаў, без жалезных прылбіц на галаве з вузкімі прарэзямі для вачэй, бо раней меў справу са служылымі братамі ордэну. Можна было б падумаць, што тут, у белых кашулях, за бутляй з цёмнага, з пакручастымі ўзорамі шкла, сядзяць і п'юць піва звычайныя хлопцы, каб ня грэбліва-пагардлівыя позіркі, нібы перад імі з'явілася брудная жывёліна. Праўда, ён і выглядаў тады, як брудная жывёліна.

— Як цябе клічуць?

Пачуўшы, што ягонае імя Гердзень, што значыць “вялікі”, зарагаталі так, што са сцяны звалілася перавязь – мабыць, ледзь вісела на круку.

— Ён – вялікі?

— Ён – гаспадар?!

— Ды ён — куча гною!

Што ён, відаць, сапраўды смярдзеў, як куча гною, Гердзень зразумеў з таго, што нават гэтыя звыклыя да ўсяго, выжлістыя гіцлі, папытаўшыся ў яго пра радню і службу, загадалі служкам абмыць палонніка. І яго павялі ў ніжні двор, гаўкнулі распануцца, а там папросту лінулі на яго два вядры вады, загадаўшы скрэбсціся колькі сілы.

І, можа, якраз таму, што ён змыў з сябе бруд, нясцерпна

прынізліва было церціся лбою аб чужыя пляўкі ў канцы той — размовы не размовы, а проста пытаньня, прагаўканага хрыплым голасам Шомберга, чый шырокі, як высечаны з ліпавай калоды, твар увесь час крывіўся грэблівымі зморшчынамі:

— Дык згодны служыць псам Гасподнім? Ты будзеш добра атрымліваць, станеш багатым чалавекам. І не ўздумай жартаваць з намі: перакідвацца назад! Мы падкінем тваім гаспадарам такія доказы, што яны самі захочуць сцяць цябе горлам на самай высокай асіне альбо пакласці пад сякеру ката.

— Але... — ён прашаптаў гэта нібы спадзеючыся, што ніхто — ні Бог, ні нават паветра не данясе гэта да рыцараў. Але яны былі бязлітасныя:

— Грамчэй, свіння!

— Ён застагнаў, бо громам аддаўся ў вушах боль ад ледзь зрослага пляча:

— Заўсёды гатовы служыць вам, вашыя міласці...

Даўно гэта было. Ён вярнуўся на радзіму, расказаў, як доўга лячылі яго ў лясах пад Бярэсцем, у племені яцвягаў, куды ён прыпоўз амаль беспрытомны. Ацалелыя воі памяталі, як адважна біўся ён з ворагам у складзе Лідскай харугвы, таму новы гаспадар і дзяржаўца лідскіх земляў Вайдыла ўзяў яго ў ахову, і Гердзень стаў жыць звычайным жыццём мясцовае шляхты.

Але была ў яго свая таямніца: час ад часу яны, ягоныя новыя гаспадары, пасылалі да яго патрэбнага чалавека альбо і з'яўляліся самі, нібы выпаўзалі з вантробаў цмока, і ён паслухмяна рабіў усё, што яны загадвалі. Часам падсцерагаў чалавека, на якога ўказвалі, і, перарэзаўшы горла, адбіраў пасланне і перадаваў іншаму, часам сам пасылаў вестку, падслуханую ў замку: куды паехала гаспадыня Марыя, што пісаў ёй брат Ягайла. Апошні раз паведаміў у Гасцілаўскую карчму, што з Ліды ў Кракаў рыхтуецца пасылка з багатымі дарамі. І заўсёды атрымліваў за гэта што-небудзь: дукат ці сувой дарагой тканіны з нарабаванага, ці боты, ці — аднойчы — нават добрае сядло, якое тут жа, як і ўсё іншае, спусціў на Новагародскім

кірмашы, каб не пазнаў хто тое сядло за сваё і не пацягнулася да яго якая нітачка.

...Цяпер ён, аддаўшы бяспэчны куфэрак крыжакам, таксама чакаў узнагароды. Яна і была абяцаная яму, але толькі тады, калі знішчыць адзінага сведку, які здолеў уцячы. Гердзень разумеў, што ў адваротным выпадку заб'юць як сабаку яго самога, нягледзячы на тое, што ён не раз ужо перадаваў Ордэну каштоўныя звесткі і мог прыдацца яшчэ.

Ды зараз Гердзень мусіў выкручвацца і таму, напружыўшы ўсе свае намаганні, прыдумаў, як яму даказаць, што знайшоў і забіў непажаданага сведку. І, заплюшчыўшы вочы ад моцнага пітва, чакаючы пасланага, узгадваў, як не спадзеючыся знайсці Данілу ў гэтым бясконцым лесе, зрабіў прасцей: засеў у засадзе, не даязджаючы вярсты з чатыры да Гасцілаўцаў. І яму пашанцавала: нейкі адзінокі малойчык, гарцуючы на кані і прыпяваючы, ехаў наперад, нават не азіраючыся па баках. Накінуць яму на шыю пятлю, сцягнуць з каня і адправіць да дзядоў, праткнуўшы тонкім кінжалам, было справай некалькіх хвілінаў. Ён распрануў малойчыка да нагавіц, разбіў яму твар аб корч. Тыя, хто будзе аглядаць нябожчыка, могуць – не, павінны! — прыняць яго за Данілу, якога яны бачылі здаля, дый і то ня надта выразна. Мёртвы ж чалавек выглядае зусім не так, як жывы. Калі яму ўдасца пераканаць у гэтым пасланцоў, тады... Не, ён не будзе больш рызыкаваць. З-за гэтага куфра тут падымуць усю Лідчыну, і ён загэдзя рашыў, што тут болей не застанецца. А заплачаныя зараз грошы, разам з тымі, што ўжо сабраў, дадуць яму магчымасць нарэшце знікнуць адсюль, зашыцца ў Польшчы дзе-небудзь у такой вась карчомцы і зажыць гаспадаром. Ён знікне назаўсёды з вачэй і крыжакоў, і лідчукоў. Асабліва ж лідчукоў, якім, вядома, данясе пра яго гэты ацалелы ад мяча недаростак, якому так паспрыялі выпэйшыя сілы. Можна, хлопец і не выжыў? Калі жывы, то праз два-тры дні будзе ўжо ўсё роўна: ён, Гердзень, атрымае свае грошы і ўцячэ. Радні ў Лідзе ў яго не засталася, апроч жонкі, да якой некалі прыстаў у прымы. Сарваўшыся адсюль, ён выйграе, бо

пазбавіцца старой жонкі, якая не дала яму нашчадкаў. У яго яшчэ будуць дзеці, і не меней чатырох!

Толькі б дачакацца пасланца крыжакоў, які прызначыў сустрэчу менавіта тут, і прывесці да знявечанага трупавога лесу ды ня выклікаць падазронасці ў гэтага Мікулы, які, несучы чарговы коўш медавухі, пытаецца як бы мімаходзь:

— Дык ты, кажаш, ажно з-пад Гародні? А я цябе недзе ўжо бачыў, забі мяне Пярун!

Пасланец ад крыжакоў з'явіўся толькі назаўтра. Ціхі, непрыкметны гандляр, што ходзіць са сваёй торбай па дарогах ды прапануе сушаныя зёлкі ад усіх хваробаў — трасавіцы, злачынцы, пачачую, камчугу і свярбёжу — словам, ад усяго, што мучыць чалавека і за што ён гатовы плаціць апошняе, увайшоў, загнусаў пра лекі. Агледзеў усіх і прыстаў да Гердзена. Спачатку той яго адпыхваў, нават штурхануў, але гандляр торкаў яму ў нос нейкія шматкі сухіх раслінаў і ўсё казаў, казаў.... І нарэшце разгледзеў змарнелы ад бесперапынных трывогаў Гердзень вочы шчупленькага шэрага чалавечка, а яны былі як нажы, што нарэшце дасталі да жывога мяса: змоўк Гердзень, а тады пачуў шэпт і заповітныя словы паролю.

Па адным, патаемна, дабраліся яны да ўскрайку лесу, дзе лідчук прыкапаў сваю ахвяру, папярэдне зняўшы з яе багаты ўбор і выграбшы талеры з прыгожага вышыванага скуранага саку.

Няшчасны Лелюш, чый твар было амаль не разгледзець, за гэтыя дні счарнеў, усох і выглядаў як не як нядаўні жылец і вясёлы аматар-каханак, але як мумія. Труп яго з грэблівасцю колькі разоў перавярнуў нагой шчуплы прадавец зёлак, упіваючыся ў яго сваімі нажамі-гледзёлкамі, а пасля ўздыхнуў і з неахвотай працягнуў Гердзеню жменю пражскіх грошаў:

— Дзе спынішся — паведамі. Ты ж не вернешся ў Ліду?

— Што я, дурань?

— Глядзі! Ад Ордэна не ўцякаюць. Ён знойдзе паўсюдна. Так што не дуры, дзядзька, не хавайся ад нас!

— “Ад нас...” – бурчэў Гердзень, падбегам спяшаючыся па мала прыкметнай сцяжынцы, якая выведзе яго да Ваўкавыйска. – Сам такі ж лапаць, як і я, а туды ж! Бач, рыцарам сябе лічыць! – І зусім забыўшыся, хто ён сам, з усёй сілай нянавісці да крыжакоў прамовіў скрозь пашчэрбленыя былымі нягодамі зубы: — Здраднік!

Офка

Прыгажуня, што падабрала непрытомнага Данілу на лясной дарозе, была ўдавой былога віленскага судзіі Паяты з роду Кіянаў. Пасля смерці старога мужа, які да скону любіў маладзіц, піва і паляванне на вепрукоў ды памёр у абдымках знакамітай віленскай віслены¹ Медзяніцы, празванай так за пякучыя пацалункі, яна змушаная была з’ехаць са сталіцы ў сядзібу Кіянаў у Любчы, дзе іхні род вось ужо трыццаць гадоў быў дзяржаўцам любчанскіх земляў. Грошай, што засталіся ад судзіі, не хапала, каб жыць у сталіцы паводле ейнага стану радавітай віленскай баярыні, якая вучылася ў замкавай школьцы разам з дзецмі самога вялікага князя Альгерда і адзін час нават моцна спадзявалася зрабіцца княгіняй. Так, быў час, калі на яе прыхільна паглядаў адзін з родзічаў вялікакняскага сямейства. Ды бацька пасыпшаўся выдаць яе замуж, бо папракаў, што яна занадта прыхільна глядзіць на дзецюкоў і не верыў доччыным спадзяванням. Да таго ж, судзія быў яго добрым сябрам, і ён разлічваў на падтрымку будучага зяця, калі пачаў судзіцца з баярынам Рацілам за землі стрыечнага дзеда пад Вільняй. Аднак прайграў бацька! Той баярын знайшоў падтрымку ў аднаго з Альгердавічаў, улюбёнка княгіні Юльяны. Прайграў суд бацька, заплаціў вялікае мыта і, штодзень сучышаючы сябе медавухай, хутка пасля таго памёр. Запіў і Паята, і таксама неўзабаве скончыў свае дні – ды гэтак ганебна, што ёй давялося ратавацца ад беднасці і няславы, пераехаўшы ў Любчу. Жывучы тут у глушэчы разам з братам нябожчыка-мужа і падчаркай Свеціцай, яна зусім было заняпала. З усіх

¹ віслены – гуляшчыя жанчыны.

радасцяў і ўцехаў – толькі рэдкія запрашэнні ў Лідскі замак, дзе ейныя сукні, прывезеныя з самой Вільні, разглядаюць замшэлыя лесавікі, апранутыя ў каптаны часоў Гедзіміна. Паляванні, да якіх ахвочы братаніч мужа Лунь, яе не цешаць: сядло націрае сцёгны, галіны сыцёбаюць па твары, у душы вечны страх – а што, калі знянацку выскачыць аднекуль зацкаваны дзік альбо, барані Мокаш, мядзведзь, ці сам гаспадар пушчы – зубр?!

Кожны дзень патрабаваў ад яе таго, што яна найболей не выносіла: наглядзі за вялікай гаспадаркай не надта багатай сядзібы. Штодзень трэба было выслухоўваць войта аб тым, колькі ўрокаў¹ выканалі дзеўкі за ткацтвам ды за кудзеляй, што гатуе кухар і колькі чаго атрымала ахмістрыня да стала ды колькі шчупакоў прынеслі ў замак рыбакі, і колькі лёну трэба адвезці на кірмаш у нядзелю.

Швагер Лунь не хацеў займацца гаспадаркай – ён ладзіў паляваньні, чытаў старадаўнія пергаменты сваіх продкаў і бавіў час за варцобамі з блазнам Чурам. Той лекаваў сум свайго пана жартачкамі, якія невыносна раздражнялі Офку, але весялілі Луня і дадавалі яму жыцця. Сядзібу час ад часу наведваў стары вандроўнік – лекар, даўні сябра сям'і. Ён ніяк не падобны быў да мужчыны, які сказаў бы прыемнае слова хоць зрэдзь: высушаны, як цвыркун, тонкі і жоўты, вось ужо колькі гадоў пад Каляды ці на Радаўніцу аглядаў гаспадароў, даваў парады і вучыў, як збіраць і сушыць лекавыя зёлкі. Слуг было таксама няшмат на ўсю гаспадарку, і ёй даводзілася, закасаўшы рукавы, правяраць, як яны соляць грыбы ці квасяць капусту, бо без гаспадыні прыслужніцы ані не возмуць што ў рукі...

Яна хацела завесці ў Любчы хаця б якога музыку, накіштайт менестрэляў, якіх як новы манер завялі ў многіх дамах сталіцы. Ды не магла знайсці нікога, хто згадзіўся б паехаць у Любчу – маленькае мястэчка з адзінай гаспадарскай сядзібай, якая да таго ж размесцілася наводдаль ад усіх, на крутым беразе Нёмана, які, выгі-

¹ урокі – заданні, якія даваліся ў гаспадарцы слугам

наючыся падобна цеціве з луку, нібы агароджваў сядзібу ад усіх, хто хацеў бы зазірнуць, як живуць яе гаспадары.

Офка ўжо даўно адчувала, што шалее ад адзіноты. Таму ўзялася двойчы на год ездзіць у любую Вільню. Трымала пакаёўку Краску і фурмана Бея на пенязі¹ са свайго пасагу, і таму адваявала тыя паездкі ў жорсткай сварцы са шваграм, які мусіў саступіць.

Вільня ратавала яе: хаця канцлер – паляк Клімент Маскажэўскі, пастаўлены на свой пост Ягайлам, і абмяжоўваў доступ карэннай знаці ў вялікакняскі замак, усё ж там час ад часу ладзіліся баляваньні. Ды і на Купальле ля Ніжняга замку па-ранейшаму збіраліся паны зацныя², язычаскія святары і багатыя зямяне, і па начы скрозь, як сягала вока, можна было ўгледзець агні ўздоўж Вялікі, дзе хлопцы і сталыя мужы скакалі, гралі на гудках і дудах, спявалі і ганяліся за дзеўкамі. Ля Ніжняга замку, каб не злаваць хрысціянскіх святароў, толькі ладзілі карагоды і прасілі ў багоў плоднасці і шчасця. І сэрца яе захлыналася, а гарачы агонь шутаў у твар, калі які-небудзь дужы, як бык, баярын сціскаў ейную руку і, ідучы ў карагодзе, неўпрыкмет праводзіў даланей па грудзях і ніжэй па сукні. Ды баяраў сцераглі жонкі, да таго ж, там была ейная радня, і таму, каб згасіць ненасытны агонь у целе, яна, развітаўшыся са знаёмымі, ехала за горад, і там, дзе было найболей простага людю, спыняла кучара, здымала ў карэце свае чаравічкі з сярэбранымі клямрамі³, намітку з белага тонкага ільну, аксамітавы гарсэт з залатой вышыўкай. Пакаёўка Краска дапамагала нацягваць на зграбны станік гаспадыні вышываную кашулю і доўгі андарак, чапляла на рукі танныя бранзалеты, а на галаву надзявала вяночак з каляровымі каснікмі.

У тых уборах, пры агні вогнішча, ніхто б не пазнаў у тонкай, як бярозка, дзяўчыне ўдаву-баярыню. А тая скакала праз вогнішча вышэй за ўсіх і старалася ўпасці ў абдымкі самага прыгожага дзецюка. Сем гадоў запар Офка

¹ пенязі – грашовая адзінка ў ВКЛ

² паны зацныя – паважаныя людзі гораду

³ клямры – шнуркі

нязменна зачароўвала таго, на каго ўпала ейнае вока, і абраньнік, калі раздаваўся заваблівы кліч і дзеўкі кідаліся ў лес, апантана бег за ёю, а злавіўшы, з размаху кідаў на мяккі мох і прагна задзіраў падол андараку, вымачанага ў салодкай летняй расе.

Узімку ж, калі жанчына прыязджала ў заснежаную Вільню на Каляды, яна спынялася на пастаяльным двары пад самай сталіцай. Упэўненая ў маўчанні сваіх службаў, якім шчодро плаціла, яна выдавала сябе за прасіцельку з Полацкай зямлі, што прыехала ў вялікакняскую канцылярыю па справах спадчыны. Можна, гаспадар пастаялага двара і падзівіўся калі, што ў той самы час прыязджаў у ягоны двор на два-тры дні госць – малады віленскі зямлянін у багатых уборах, а з'язджаў адначасна з прыгожай прасіцелькай, ды яна плаціла заўсёды шчодро, і слугі падлагоджвалі маладой пані з асаблівай ахвотай.

Гэта былі яе адхланні, яе таямніца, і часам яна вярталася ў апрыкрае гняздо са слязьмі злосці, наракаючы на свой лёс. Не мог узяць яе за сябе маладзейшы на дзесяць гадоў зямлянін, а паважнага і прывабнага ўдаўца не знаходзілася, хаця асцярожна наводзіла яна аб тым звесткі. Ісці ж другім разам за згрыбелага старога не хацела: да самых вантробаў працінаў успамін пра пах – ні то зляжалае бялізны, ні то прэлага лісця, які сыходзіў ад старога мужа. Хацелася маладосці, пруткай і свежай скуры каханка пад вуснамі, хацелася паху ссохлага сена ці маладога разгарачанага самца, якім пахне толькі нерастрачаны ў любоўных забавах дзяцюк. І яна падсвядома шукала гэтага – ці то ў Вільні, ці то ў сваёй Любчы. Хаця Любча якраз была самай небяспечнай: тут таямніцу любошчаў схаваць будзе ой як няпроста! І ўсё ж ездзіць так далёка год за годам рабілася ўсё цяжэй. Летась жа яе дасюль верны малады зямлянін ажаніўся і ўпершыню не прыехаў на спатканьне. Больш таго – не прыслаў нават весткі, і яна дарэмна чакала яго на пастаяльным двары, выглядаючы ў вакно, як дзеўка-цнатліўка, што не дачакаецца жаніха. Да таго ж, родзічы сталі намякаць ёй, нібыта бачылі ў ваколіцах Вільні нейкую распусніцу, надта падобную да яе, і бачылі

акурат у тыя самыя тыдні, калі яна прыезджала ў сталіцу. Таму сёлета яна паехала на выведку ў Гародню. У гэтым вялікім горадзе, думала яна, можна будзе схавацца. Але ці то час яе выйшаў, ці згрызоты па гаспадарцы зрабілі сваю справу – маладыя прывабныя мужчыны ўжо не ліпілі да яе, а тоўстага чырвонатварага нахабніка адпрэчыла яна сама, бо доўгі досвед падказваў, што гэты распуснік ужо растраціў свой любоўны запас і будзе пудлаваць. Вярталася яна расчараванай і поўнай тугі па страчанай маладосці.

Вось чаму без ваганняў загадала баярыня пакласці ў свой вазок беспрытомнага дзецюка, што ляжаў на дарозе і ледзь не патрапіў пад колы ейнага вазка. Пабачыла ў тым волю багоў: твар дзецюка – з шырокімі чорнымі брывамі, ямчакі на падбародку дый мужнымі рысамі юнага твару быў якраз такім, якім бачыўся ў марак магчымы каханак.

Хто ён, гэты юны вой, і адкуль? На скураным яго каптане – палосы са скуры дзіка, апратка не багатая, але й не бедная: кашуля не са зрэбнага, а з тонка выпрадзенага лёну, боты не самаробныя, і, хаця не юхтовыя, ды не з казла лупленыя. На пасе начэпленыя ножны, з якіх выглядае дзяржальна ці то кінжала, ці то корд. І як, цяжка паранены, выпаўз ён на дарогу?

Калі клалі пахолка ў карэту, пакаёўка злавіла позірк гаспадыні, па-змоўніцку падціснула бясколерныя вусны, бледна-жоўты твар яе пакрывіўся ва ўсмішчы:

— Прыгожы, як Лель¹. Можа, гэта ён і ёсць?

— Я ўжо не юначка, Лель знойдзе лепшую, — жартам адказала Офка, і пакаёўка запырэчыла словамі, якія мёдам праліліся на сэрца гаспадыні:

— Вы, мая пані, жывая Лада, ніхто з нашых дзецюкоў Вас не варты...

Любча

Чырвоныя бяргвенні здаваліся вогненнымі, ад іх ляцелі сляпучыя пырскі, і Даніла заплюшчыў вочы. “Можа, я ўжо

¹ Лель і Лада – бог і багіня кахання ў старажытных язычнікаў-славянаў

ў Ірыі? Ці ў пекле, пра якое ўвесь час кажа хрысціянскі святар у замку?” – падумаў ён і асцярожна прыадкрыў павекі. Жахаца не выпадала: гэта ўсяго толькі ранішняе сонца радасна апраменьвала сцяну насупраць Данілы. Ён няўцямна азірнуўся, пасыля здзіўлена паспрабаваў ускочыць і, застагнаўшы, зноў паваліўся на сьпіну.

Калі пякучы боль крыху аціх, хлопец ужо спакойней стаў аглядаць сваё нечаканае прыбежышча: невялікае круглае памяшканне з двума вузкімі байніцамі, драўляную столь і тоўсты сяннік, на якім ён ляжаў, накрыты жорсткай ваўчынай скурай.

“Дзе я? Што на са мной?” – шалёна закруціліся ў галаве думкі.

Ён узгадаў паляну, вояў на ёй і мёртвае цела бацькі. Ці не прсынілася яму ўсё гэта? Можа, зараз ён прачнецца, як заўсёды, на печы, а маці пакліча ўставаць ды, памыўшыся, сядзе да стала есці бліны са здорам, яшчэ гарачыя ад вогненнага жарала печы?

Але сцены з чатырохвугольных, шчыльна прыгнаных і добра выштуканых бяровенняў, магутныя бэлькі над галавой і ваўчыная скура на голых плячах не знікалі. Правае яго плячо было шчыльна абвязана ільняным пасам, моцны пах бярозавай кары – мабыць, дзёгцю – струменіўся з-пад павязкі на шчацэ. Ён быў не ў Ірыі, а на гэтым свеце, і хтосьці выратаваў, падабраў, даглядзеў яго і прывёз сюды.

Чыё гэта жылло? Каму спатрэбіўся ён, гнаны, ледзь не забіты чужынцамі, прададзены чалавекам, каму давярала сама княгіня, а не толькі заўсёды разумны і спакойны бацька?

Зноў узгадаў паляну. І толькі цяпер, з усёй сілай адчаю зразумеўшы, што адбылося, нечакана для самога сябе заплакаў, па-хлалечы абціраючы твар усёй даланёй. Плач быў нястрымным, раптоўным, яго калаціла, выкручвала сутаргай, а ў галаве была адна неспіхальная думка: што скажа маці? Як перажыве такую страту? І як далей

¹ ірыі – у дахрысціянскія часы так называлі рай

жыць ім без бацькі? Раз за разам уяўлялася адно і тое ж імгненне, якое ён прагледзеў, хаця быў побач, і віна за гэта мучыла яго мацней за рану: ляціць варожая страла, упіваецца ў шыю – моцную, жылістую, цёплую, за якую ён любіў чапляцца яшчэ малым, калі слухаў казкі, што расказваў яму і дзвюм сястрычкам альбо дзед, альбо сам бацька. Пазьней, растучы, радзей прытуляўся да бацькі, саромеўся паказваць сваю любоў да яго, хацеў хутчэй стаць дарослым. Але цяпер, адзін, у незнаёмым, можа, небяспечным месцы, у чаканьні яшчэ больш страшных падзеяў, ён разгубіўся.

“Тата!” – крычала ў ім нешта тое, малое, цёплае, безабароннае, што раптоўна выйшла пры ўспамінах, на якія накладваўся адзін і той жа вобраз – страшэнны боль на родным татавым твары, калі страла ўпілася ў ягонае горла. Каб жа ён здагадаўся пра здраду, каб жа быў хаця разам з бацькам!

Можа, адчай яго і гэты крык самі, неўпрыкмет, вырваліся з горла, але праз колькі хвілінаў звонку пачуліся крокі і зарыпелі цяжкія, акаваныя жалеззём дзверы, разам перарваўшы Данілаў плач. Ён ускочыў, рука сутаргава абмацвала скуру, а вочы міжвольна абеглі ўсё навокал, – дзе знайсці хаця якое палена, якім ён будзе адбівацца да апошняга? Але ратавацца не было патрэбы – у пакой прасьлізнула маладая жанчына ў белай ільняной намітцы, у гарсэціку і доўгім клятчастым андаракі. Яна спынілася перад Данілам і супакоіла яго:

— Не бойся, дзяцюк, я цябе забіваць ня буду! Не для таго я разам са сваёй пані валакла цябе ў вазок. Але ж ты і цяжкі, хаця, мабыць, зусім нядаўна ў порты ўлез!¹

Хлопец глядзеў на яе. Непрыгожы даўганосы твар, прышчы на лобе, вузкія ярка-чырвоныя вусны надавалі твару нешта драпежна-хітрае, але невялікія чорныя вочы пад доўгімі, аж да скроняў, брывамі глядзелі разумна і з прыхаванай іроніяй.

— Хто ты? І дзе я?

¹ у порты ўлез – звычайна хлопчыкі да 12 гадоў хадзілі ў кашулях без портак

— Я Краска, пакаёўка яе міласці пані Офкі, удавы Кіянавай. Ты ў ейнай сядзібе ў Любчы. У ейным і яго міласці швагры... — паправілася яна. — Яны тут абодва гаспадараць. Яшчэ ёсць маладая гаспадыня, але яна пад апекай пані. Што ты яшчэ хочаш ведаць?

— У Любчы? — прамовіў ён агаломшана. — Так далёка?

— Не так ўжо і далёка ад дарогі, на якой ты кінуўся пад ногі нашым коням.

— Дарогі?

Ён зусім не памятаў, як дабраўся да дарогі. Памятаў толькі мёртвыя целы, на якія глядзеў з кустоўя, калі страх і жаданне пахаваць іх, падпаўзыці бліжэй змагаліся ў ім са страхам, памятаў таксама словы Гердзена пра тое, што ён вернецца і прагледзіць тут кожны корч. А болей нічога, як быццам адразу ж упаў у чорную бездань. Але Краска перапыніла яго маўчанне і роздумы.

— А як жа ты, хлапчына, там апынуўся, на гэтай дарозе? І хто ты такі? І што з табой сталася?

Ён памкнуўся адказваць... Але што, калі гэта нейкая хітрасць? Ці можа ён тут казаць нешта адкрыта? І ці ў Любчы ён сапраўды?

— Колькі я тут?

— Ды ўжо тры дні.

Ён зноў атупела заварочаў мазгамі. Як тры дні? Ці можна гэтак доўга ляжаць без прытомнасці? І ці цяжкая рана, з-за якой ён тут ляжыць? А што, калі з-за яе апынецца спаралізаваным?!

Краска ўсё стаяла, пранікліва гледзячы на яго. Здаецца, яна прачытала ўсе хлапечыя сумненні, таму што зноў іранічна ўсміхнулася:

— Ну, тады раскажаш пра ўсё адразу нашай гаспадыні. З ёй ты не хітруй — яна цябе ад смерці ўратавала. Каб не яна, расклявалі б цябе вараны, бо ты быў ужо напалову ў Ірыі. Ці, можа, ты ўжо хрысціянін і верыш у рай?

Даніла маўчаў. Што можна казаць, а пра што лепей памаўчаць? Заныла рана на плячы — моцна, уладна. Адчуў, што выпарына праступае на твары.

— Бач ты які! Таямніцы ды таямніцы! А якім жа багам тады маліцца за тваё ацаленне, ці скажаш? А есці ты, маўчальнік, хочаш?

Ці хоча ён есці? Пры напамінку аб ежы голад ірвануў вантробы. Яна прачытала гэта па ягонай міжвольнай грымасе.

— Пайду, прынясу аўсянай поліўкі. А ты, маўчун, сядзі тут і не висоўвайся. Так гаспадыня загадала. Бо нашкодзіш сабе яшчэ больш, а можаш і ёй нашкодзіць. Хто ты і што за птушка, мы не ведаем. Мож, ты пляндраваў некага на дарозе? — Яна накіравалася да дзвярэй.

— Я не злодзей, — сказаў ёй услед Даніла. — Я... я...
— Ён, зноў прыкусіўшы язык, безнадзейна замоўк.

Спачатку трэба агледзецца, пад'есці і супакоіцца. Цягнула легчы. Слабасць адолела яшчэ з большай сілай, і ён, як ні стараўся, але так і не змог падняцца і падысьці да вакна, каб хаця трохі агледзецца.

...Поліўка ў глыбокай глінянай місе аказалася на дзіва смачнай, а жытні хлеб быў чысты, без паловы і мякіны. Даніла з'еў усё да апошняй крошкі, а пасля, неяк адразу ап'янеўшы ад з'едзенага, прылёг на свой сяннік і амаль адразу праваліўся ў сон. Ён не чуў, як у пакой зайшла Офка і доўга глядзела на яго хаця і забінтаваны з правага боку, але чысты і па-юначы акруглы твар, на смуглявыя рукі і плечы, што ўжо наліваліся спрытам і моцай. Прыўзняла воўчую скуру, вопытным вокам агледзела вузкія клубы, моцны торс і стройныя, у бялявых валасінах ногі. Пасля чамусьці ўздыхнула і ціха выйшла з пакою. Пакаёўка ішла за ёю і маўчала. Калі б азірнулася Офка, яна ўбачыла б на тонкіх, ярка-чырвоных вуснах прыслужніцы злую ўсмешку. Але яна не азіралася, дый усмешка хутка прапала, і пакаёўка зноў стала такой, як заўсёды, — ветлівай, гатовай услужыць сваёй пані ў любую гадзіну і ва ўсім, чаго тая ні пажадае...

Сухта ў пошуку

Галоўны дзнаўца вялікакняскага суда Сухта чацвёртую гадзіну хадзіў, поўзаў ці, сагнуўшыся крукам,

зазіраў пад кожны выварацень каля паляны, на якой быў учынены напад. Хмурнела, спусціўшыся на вяршаліны магутных бярэзін і елак, шэрае вераснёўскае неба, холад тачыўся за каўняры памочнікаў, якія гэтак жа старанна, як і дазнаўца, аглядалі месца злачынства. Гэта было няпроста: апроч таго што прайшло ўжо чатыры дні, тут натапталіся людзі лідскага кашталяна, і таму, апроч іхніх слядоў, мала што можна было ўбачыць. Сухта, радуючыся таму, што за гэты час не было дажджу, вывернуў кашталяну душу, дабіваючыся, каб той дакладна паказаў, дзе і як ляжалі забітыя, якіх паспелі ўжо пахаваць. Нарбут не падзяляў гэткага шчыравання, для яго ўсё стала зразумелым пасля таго, як вырашальнае слова выказала княгіня Марыя: гэта ж, вядома, былі людзі Вітаўта, які хоча зрабіць прыкрасць вялікаму князю літоўскаму і польскаму каралю Ягайлу, даказваючы сваё права на Княства, а тым пачаць з ім вайну. Хто ж ня ведае, што недалёкі Ваўкавыск, як і Гародня, зусім нядаўна яшчэ належалі Кейстуту і яго сыну – дык жа баяры і там, і там засталіся верныя сваім гаспадарам і мараць пра вяртаньне Вітаўта. Да таго ж, стрэлы, якімі забівалі, былі яўна Вітаўтавы – з белым апярэннем, з абавязковай чорнай плямкай. Аднак жа якраз гэта найбольш насцярожвала Сухту, – калі Вітаўт шукаў вайны, то ён знайшоў бы іншы спосаб. Рабаўніцтва – гэта не па ім. Да таго ж, троцкі князь далёка адсюль, ды і не такі ён, каб займацца такімі дробязямі. І нават калі гэта зрабілі верныя яму баяры, то яны ніколі б не ўзялі славы Вітаўтавы стрэлы! Вопыт следчага падказваў яму, што пёры гэтыя выбраныя знарок. Хто ж яшчэ можа справакаваць напад? Альбо крыжакі, альбо тыя, хто моцна ненавідзіць Вітаўта і хоча вайны.

Пытанняў было шмат: адкуль маглі дазнацца людзі Вітаўта пра дакладны час выезду з замка, ды і пра сам скарб, як даведаліся, дзе будзе прыпынак, бо кожнаму, хто хаця трохі петрыў у дазнавальных справах, было зразумела, што вояў на Альгердавай паляне чакала засада. Зрэшты, ніхто не аспрэчваў таго, што з нападнікамі загадзя

дамовіліся, і хутчэй за ўсё былі гэта тыя, хто застаўся ў жывых: Гердзень і Даніла.

Дазнавальнік быў пагадзіўся спачатку з гэтаю думкай, нягледзячы нават на тое, што дворныя людзі ў адзін голас цвердзілі, што Даніла не мог пайсці на такі грэх, каб забіць роднага бацьку (ці дазволіць тое) і што з Гердзенем іх не звязвалі ніякія асабліва добрыя адносіны. Але Сухта ўволю нагледзеўся розных нечаканасцяў і брудных памкненняў пад час сваіх вызнавальных спраў і доследаў, судоў і выракаў, таму добра ведаў, што робіць з людзьмі прага багацця, альбо прага ўлады, альбо ўласнасці, няхай пад гэтую ўласнасць падпадае ўсяго толькі прыгажосць ці маладосць. Саракагадовы мядзведзяваты, з неймаверна шырокімі плячыма, з кіпатым невыразным тварам, на якім чорнымі вугалямі гарэлі пранізлівыя вочкі, з няроўным шнарам цераз усю шчаку, які наліваўся барвовасцю ў час злосці ці гневу, Сухта ўмеў быць страшным у тыя хвіліны, калі віноўны хістаўся між прызнаннем і жаданнем схавацца за апошнюю прывідную нітачку надзеі. Умеў ён, як ніхто, ухапіцца за тонкую саломінку нейкага амаль нябачнага для ўсіх іншых факта і раскруціць самую забытаную справу.

У справе ж забойства лідскага атраду была найперш зацікаўленая не хто іншы, як адзінакроўная сястра караля Ягайлы, таму пасылалі Сухту ў Ліду адначасна і падскарбі, і гетман віленскі. Са спецыяльным дакладам быў пасланы ганец і ў Трокі, да брата яго міласці Ягайлы князя Скіргайлы, сённяшняга намесніка гаспадара ў Вялікім княстве. Але кожны ведаў – Скіргайла больш цікавіцца тым, чым адзін гатунак мальвазіі адрозніваецца ад другога, чымся справам і кіравання спадчынай Альгердавічаў. Любіць ён таксама двубоі на шаблях. Праўда, калі ў п'яным запале ён і секане каго са сваіх прыдворных, то, калі той застанецца ў жывых, дастане вялікую ласку ад князя: той сам лекуе і будзе даглядаць параненага, а пасля абавязкова падорыць нешта: альбо маёнтка, альбо землі. Дзеля гэтага таўкуцца ў Троках не толькі многія малазямельныя шляхіцы. Праўда, бывае, што і засячэ кагосьці Скіргайла да смерці, але ж жыццё

шляхціца падпарадкаванае вайне і паядынкам, і, калі будзе да яго ласка Перуна, у рэшце рэшт, ён застанецца ці пры ўзнагародах — землях і ласцы вялікакняжай, ці прынясуць яго, як раней казалі, на шчыце, і толькі родныя памянуць на Дзяды і Радаўніцу. Таму, нават не чакаючы адказу і распараджэнняў Скіргайлы, адправілі падскарбі ды гетман дазнальніка Сухту з памочнікамі ў Лідскае княства — дазнавацца праўды.

Ад той праўды залежала многае: калі дзёрзкі напад і рабаванне — справа Вітаўтавых людзей, то вайна магла пачацца вельмі хутка: напал непаразуменняў паміж сынам Кейстута і сынам Ягайлы цяпер празмерны. Крыўдаў набралася ажно зашмат. Усе ведаюць, што кароль ня выканаў сваіх абяцанняў, якія яшчэ ў 1384 годзе даваў Вітаўту: аддаць яму Трокі і Гародню, спадчыну бацькі. Тады Вітаўт паверыў яму і адцураўся дапамогі крыжакоў, вярнуўся на радзіму. І што ж? Нічога выканана не было, дзедзічнае — спадчыну бацькі Кейстута — яму не вярнулі. Мала таго: усе апошнія гады Ягайла моцна прыціскаў ва ўсім стрыечнага свайго брата, як бы выпрабоўваючы яго на цярдлівасць. І Вітаўт маўчаў, бо кароль Ягайла зараз мацнейшы за Вітаўта: за ім войска Польшчы і частка верных яшчэ Альгерду гуфаў¹, якія падтрымаюць Ягайлу як сына іх вялікага военачальніка ды яшчэ і законнага спадкаемца Альгерда. За Вітаўтам — войска ягоных удзелаў у Луцку і Жмудзі, а таксама магчымая дапамога іншых сыноў Альгерда, напрыклад, Андрэя Полацкага, які дужа незадаволены тым, што бацька, у абыход яго, старэйшага і найслаўнейшага сына, пакінуў сталец малодшаму Ягайлу, які нічым і ніколі не праявіў сябе — ані ў бітвах, ані ў дыпламатыі, ані ў рыцарскіх паядынках. Вакол Вітаўта з'яднаюцца таксама тыя, хто незадаволены Крэўскай уніяй і валадараннем тут, у Княстве, палякаў. Але колькі іх, такіх незадаволеных, ніхто, апроча хіба самога Вітаўта, не ведае. Аб гэтым шмат гаварылі ў Вільні, і таму гетман і падскарбі, абое

¹ гуфы — вялікія атрады. Почат мог быць зусім невялічкім атрадам.

прыхільнікі Вітаўта, пастараліся, каб у Ліду быў пасланы чалавек вопытны і праўдзівы.

...Сухта варушыў куст за кустом, нягледзячы на тое, што буйныя кроплі расы падалі на яго твар з галінаў дрэваў і пырскамі ляцелі з хмызняка, прымушаючы час ад часу абцірацца рукавом. Вочы яго чэпка ўзіраліся ў кожны след, кожную зламаную галінку, а думкі круціліся ў галаве нібы самі па сабе. Лепей было б, каб напад рабілі маскоўцы ці крыжакі, альбо нават і татары. Тады да вайны не дойдзе, абмяжуюцца пасольствамі ды доўгімі перамовамі, у адказ маскавітам спаляць колькі вёсак на мяжы, а татарам адпомсцяць іх жа супляменнікі, якія грызуцца паміж сабой і шукаюць у Вялікім Княстве падтрымкі. Крыжакам нічога пакуль не робяць, бо Ягайла і Вітаўт самі прагнуць дапамогі ад іх, і ні ў Княства, ні ў Польшчы няма такой сілы, якая б зламала нахабных германцаў. Хіба што разам сабраліся б дзве краіны – але гэтага, мабыць, ніколі не будзе, бо палякі і ліцьвіны паміж сабою не ладзяць. “Як Вітаўт і Ягайла”, – уздыхнуў следчы, і на гэтым яго высокія роздумы закончыліся, бо з-за павароткі дарогі паказаўся малады памочнік Дрозд, які бег да яго наўпрост і быў нечым узбуджаны.

— Ваша міласць, я знайшоў!

Сухта не пытаўся, што там. Ён ведаў і тое, што памочнік ніколі не возьме ў рукі тое, што ўбачыў, перш чым не дакладзе пра гэта старэйшаму. Таму выйшаў на сыпкую пясчаную дарогу і, заграбаючы нагамі цяжкі жоўты пясок, нечакана лёгка для яго магутнай постаці пайшоў у патрэбным накірунку.

Ён адразу зразумеў, пра што кажа Дрозд: якраз на сярэдзіне дарогі, між каляінамі, у траве ляжала пярліна. Заўважыць яе было цяжка: вільготныя пажухлыя сцябліны надзейна схавалі каштоўнасць. Толькі такі пранырлівы следчы, як Дрозд, які працаваў з Сухтам ужо колькі гадоў, мог яе знайсці.

— Ну і адкуль яна, як ты думаеш?

Дрозд замест адказу прыўзняў жамчужыну. У ёй засталася чырвоная нітка.

- Думаю, што гэта з брамкі.
— Ну і што? – квяліўся Сухта. — Ці мала якая пані магла тут нахіляцца так, каб адарвалася пярліна?

Дрозд замест адказу паказаў направа. Якраз насупраць іх з лесу да дарогі цягнуўся след, быццам нехта поўз, губляючы кроў – цёмныя плямкі засталіся на кустах светла-зялёнага бруснічніку, круглы малады кусток берасклету быў прыматы, а раздушаныя чырвоныя ягадзіны яшчэ не паспелі згніць. Яны абодва памкнуліся да следу. Там, непадалёк, знайшлі і яшчэ нешта, а менавіта, металічны гузік. Сухта моўчкі паказаў на гузік і, пакінуўшы Дразда, пайшоў па следзе. За ім, сапучы, рушылі яшчэ два памочнікі, што паспелі падбегчы сюды ад паляны.

Дазнальнік у думках пахваліў сябе, што рушыў у дарогу, як толькі даведаўся аб здарэнні, не чакаючы ані гадзіны. Пакуль ганцы з Ліды дабіраліся да Вільні, пакуль сам ён дамчаўся да замку ў Лідзе ды пагаварыў з кашталінам, а пасля ірвануўся сюды з памагатымі, пайшоў пяты дзень з рабавання. Добра, што не было моцных дажджоў, а імжа, што тачылася з неба, таксама пачалася толькі з сённяшняй раніцы.

След часам губляўся, гэтыя дні паспелі ўжо выпрас-таць прымятую траву, крыху зацягнуць вырваныя кавалкі пругкага зялёнага моху. Моцная, як вяроўкі, дзераза вілася паверх ігліцы. Аднак следчы кожны раз знаходзіў шлях некага, хто тут не ішоў – поўз. Сляды таго, што тут адбылося, пятляючы, няўхільна вялі яго да дуба. Пад вываратнем пясок захаваўся сухім, і можна было разгледзець выразныя сляды чалавечых рук і ног, а таксама выбоіну ад галавы.

Абышоўшы вакол дуба, Сухта, схіліўшыся над зямлёй, адшукаў ланцужок глыбокіх ямак – скачкоў, якія падымаліся са схілу. Некалькі з іх выразна выдзяляліся на зямлі – гэтакія сляды робяць не лапці, не поршні, а толькі боты. Боты на добрай падэшве, не надта вялікага памеру.

— Агледзьце ўсе дрэвы, усю галузь!¹ – кінуў памочнікам

¹ галузь – вецце

і, амаль паўзучы, пакраўся па скачках, якія вялі назад, адтуль, адкуль прыйшоў ён сам. Калі ж, пасля доўгіх поўзанняў – пошукаў, ён зноў выйшаў да паляны, вочкі яго блішчэлі тым захапленнем і зацягасцю паляўнічага, калі ён выходзіць на патрэбны след.

— Адзін з дваіх! – прашаптаў ён. — Каторы? Гердзень ці Даніла?

Вечарам, вярнуўшыся ў Ліду, разам з памочнікам Драздом ён сядзеў у прызамкавай карчомцы. Усе ў карчме ўжо ведалі, што чужынцы прыехалі з самой Вільні, каб даследаваць забойства ахоўнікаў і рабаванне куфра з каштоўнасцямі, таму спачатку людзі толькі назіралі збоку, як ядуць і п'юць прыезджыя. Але затым выжлуктанае піва дадало людзям смеласці, і да Сухты пачалі падыходзіць зямяне. Менавіта на гэта разлічвалі дазвальнікі, таму і адправіліся вячэраць у карчму, адмовіўшыся ад гасціннасці кашталяна: нідзе так не ахвочы да словаў чалавек, як там, дзе ён разам з іншымі вышынкаўвае хмельмае пітво. Паступова каля прыезджых сабраўся натоўп, і кожны выказваў свае думкі наконт здарэння, так што падыходзіла да поўначы, калі следчы нарэшце выправіўся ў пакоі, якія адвёў ім кашталян. У галаве яго гудзела, звесткі, якія з ахвотай накідалі ім у карчме, віліся вакол галавы, як надакучныя мухі.

На замчышчы ўсё спала, толькі вартавыя мерна хадзілі каля брамы. Іхнія крокі гулка аддаваліся ля калодзежа, што месціўся ўнутры двара, і, нібы адштурхоўваючыся ад сценаў, вярталіся зноў да варотаў. Дрозд адстаў, гаворачы з яшчэ з нейкім словалюбным месцічам, і Сухта прайшоў па двары адзін, асветлены смалякамі, што кідалі няроўныя цені на драўляныя прыбудовы ля усходняй сцяны.

У адну з іх ён зайшоў, марачы толькі аб адным – легчы на ложак і заплюшчыць вочы. На заўтра заставалася яшчэ процьма розных справаў, бо размовы з замкавымі людзьмі яшчэ і не пачыналіся. Учора, ледзь прыехаўшы, ён спяшаўся на месца здарэння. І не дарэмна: пярліна якраз на тым месцы, дзе нехта дапоўз да дарогі, была важнай следчай

знаходкай. Трэба таксама дазнацца, якія гузікі маглі быць на адзенні Гердзенья ці данілы. І яшчэ, і яшчэ...

У канцы калідору, што пахнуў сьвежай драўнінай, да яго пасунулася чыясыці белая, як прывід, постаць. Возны схапіўся за тонкі кінжал – мізэрыкордыю, з якім быў неразлучны.

— Хто тут?

— Гэта я, маці Данілы! Таго, каго вы зараз шукаеце! – прашаласяцела насустрач, і ў дрыготкім святле светляка, што матляўся ў зажыме за яго спіной, Сухта ўбачыў нестарую яшчэ кабету ў доўтай сукні і камізэльцы, з белай наміткай на галаве. З ёй, маці зніклага Данілы і жонкай забітага Сокала ён збіраўся гаварыць у самую апошнюю чаргу. Маці заўсёды будуць абараняць сваіх сыноў...

— Чаго ты тут?

— Хачу толькі запытацца, дзеля Рода і Парадзіх¹: ці вы штосьці знайшлі?

— Што і знайшоў, дык табе не скажу.

— Я хачу ведаць адно, толькі адно: ці жывы хаця мой сын?!

— Адкуль жа мне ведаць? – прабурчаў Сухта, трохі аслабіўшы кулак, што сціскаў кінжал. – Вось знойдзем, тады высветлім, хто забіваў... Твайго мужа, між іншым, таксама!

— Мой хлопчык не такі! – застагнала яна. — Ён ня выдзерца! Не, не, ён не рабаўнік! І любіць... любіў, — паправілася яна – бацьку, ён ня мог яго... прадаць!

Сухта ўздыхнуў. І прадавалі, і забівалі, і пераступалі праз самыя страшныя клятвы, не баючыся ні багоў, ні людзей. І плакалі маці, малжонкі, дочкі, і раўлі, як быкі, ашуканыя мужы ці бацькі... Ён нагледзеўся на тое ўдосталь, таму не верыў нікому. Аднак гэтая кабеціна магла яму дапамагчы – і як ён сам не даўмеўся, — папракнуў ён сябе! Адклаў на заўтра, а трэба было высветліць тое сёння!

— Якія гузікі былі на каптане твайго сына... ён жа быў ў каптане?

¹ Род і Парадзіхі – старадаўнія славянскія багі плоднасці

— Так, я сама прасіла майстра нашыць на той каптан палосы ад свяшчэннага дзіка...

— Дык якія былі гузікі?

— А-а, гузікі... Металічныя, якія ж яшчэ!

— А ў Гердзенья?

— У Гердзенья? Не памятаю. Вось у Сокала...

— У Сокала не трэба. У што быў абуты твой Даніла?

Няшчасце іншых, нягледзячы на яго суровасць і вопыт, усё яшчэ выклікала ў ім спагаду. І як не спачуваць, калі вась такіх глыбокія, спакутаваныя вочы глядзяць на цябе з болем і надзеяй. Яна страціла мужа, але спадзяецца, што жывы адзіны сын. Ёй не пазайздросціш: шмат якія лідскія людзі вераць, што сын мог забіць бацьку і схавацца разам са скарбам і сваім хаўруснікам.

Яна глядзела няўцямна, і ён прыкрыкнуў:

— У што быў абуты? Што было ў яго на нагах?

— Ён... ён... у боты. У добрыя казловыя боты.

— А старыя боты ёсць? Нясі іх сюды!

— Боты?

Яна не разумела.

— А навошта? Ботаў у яго болей няма. Толькі лапці і поршні.

— Нясі! Лапаць ці поршань – усё роўна! Мне патрэбны памер нагі! – рыкнуў ён. – І не пытайся болей ні аб чым!

— Зараз! Нясу!

Яна прашмыгнула міма яго да дзвярэй, выскачыла, нібы растварыўшыся ў цемры.

Ён уздыхнуў, зноў выйшаў з прыбудовы. На цёмным вераснёўскім небе ярка гарэлі Стажары, Мілавіца ж – зорка багіні Лялі – як зачэпілася за бляшаны караблік на флюгеры вежы і маркотна міргала з невымернай для смяротнага чалавека вышыні. І Сухце таксама стала маркотна і скрушна на душы. Можа, усё ж трэба было пачакаць да заўтра, каб сёння адпачыць як след? Але заўтра яго закруцяць справы, клопаты, версіі. А сёння ён патрымае ў руках прадмет, які належаў чалавеку, якога шукае, – і загадае сабе сон. Калі добра настроіцца на яго і

ўсё тое, што бачыў і чуў за дзень, то, магчыма, вешчы сон і сапраўды прыйдзе да яго і многае стане зразумелым. Не часта, але такое з ім бывала, нібы рэчы, якія ён кранаў, самі пачыналі гаварыць аб тым, што з імі здарылася. Але для гэтага трэба было ўсёй душой паспачуваць некаму, як вось зараз гэтай няшчаснай кабеце, чыя душа з магутнай сілай любові да сына прасіла яго – знайсці і разабрацца... І ён цяпіліва, нягледзячы на стому, чакаў і думаў.

Трэба было загадаць, каб такі ж лапаць ці поршань забралі з хаты Гердзенья. Таму што нехта з іх – ці Даніла, ці Гердзень – не быў наводчыкам на скарб. Ён сам бег ад стрэлаў, як загнаны заяц, ён, сцякаючы крывёй, прыпоўз да дарогі і яго падабраў вазок, у якім сядзела багатая пані, якая носіць абшытыя пяльлінамі галаўны ўбор. Ён ужо не сумняваўся, што след уцекача, якога падабрала карэта, супадзе менавіта з Данілавым абуткам. Але гэта правераць заўтра яго памочнікі.

Узгадваючы Лядашчыка і спатыкаючыся, прайшоў браму яго памочнік Дрозд. Вартавы пільна агледзеў яго, каб не памыліцца. Сухта не стаў шмат размаўляць з дзецюком. Усё раскажа яму, калі той прачнецца і вытхне з сябе сляды добрай чвэрткі бочкі, з якой карчмар цадзіў і цадзіў цёмнае піва, якое ў Лідзе вараць, аказваецца, лепей, чым у самой Вільні...

Ягайла

Залачоныя клямры балдахіна варушыліся ад лёгкага вераснёўскага ветру, што шчэміўся ў прыадчыненую аканіцу. Кароль любіў спаць пры свежым паветры, таму каралева мела другую спальню, дзе аканіцы заплішчваліся да апошняй шчылінкі і дзе з вечара на шпалеры пырскалі духмянай нямецкай вадой з Кёльну¹, як прывыкла да таго Ядвіга ў Будзе, пры венгерскім двары свайго бацькі.

Каралю не хацелася ўставаць, хаця ў Вільні ён прачынаўся першым з усёй вялікакняскай сям'і і любіў снедаць у ложку, для чаго з вечара прыносіліся да лажніцы

¹ Кёльнская вада — адэкалон

хлеб, кавалкі халоднага мяса і грушкі. Тут, у Кракаве, такое немагчыма. Перш чым дабрацца да стала, трэба прайсці праз рукі аспранальчыка і памочніка кашталяна, праз агульную з каралевай малітву, прычым чытае яе ня хто іншы, як сам біскуп кракаўскі Пятро Выш. А галоўнае – зранку трэба прымаць то ваяводу, то канцлера, то маршалка, і для кожнага трэба знаходзіць пэўнае рашэнне, якое тут жа запішуць у кнігу, якую трымае перад сабой пісар каралеўства, і гэтая кніга як прысуд Кона – канчатковы. Бывае, што хочацца адмяніць сваё рашэнне, адцурацца яго, аднак жа не – табе няўмольна прачытаюць яго роўным і бязлітасным голасам, і яно прыліпне да цябе як смала – наvekі.

Пачуўшы, што кароль заварушыўся, ціха зайграў на цымбалах за дзвярыма музыка Жыж, заспяваў любімую каралеўскую песню-баладу:

Была зямля не свячона,
Былі людзі не хрышчоны,
Не верылі Госпаду Богу,
А верылі люту-цмоку.
Люту-цмоку далі броку¹
Кожны дзень па чалавеку...

Гэтую песню Жыж, у хрышчэнні Андрэй, спяваў яшчэ пры бацьку Альгерду ў Віленскім замку, а маці, Юльяна, не любіла яе, крычала: “Навошта палохаць дзіця!” Ды бацька казаў: “Хай любіць нашыя песні ды паданні, хай шануе старыя часы і слаўныя дзеі вайсковыя!”. Няўжо адчуваў бацька, які быў не толькі слаўным воем, але, як казалі, умеў часам зазіраць у будучыню, што ягонаму сыну давядзецца жыць побач з такім вось цмокам ды не дзе-небудзь, а ў Польскім каралеўстве, у Кракаве, на самім Вавелі?

Ізноў узгадалася даўняе паданне пра вавельскага цмока, які палохаў насельнікаў пякучым агнём ды смерцямі, калі выпаўзаў наверх і якога польскія рыцары загналі глыбока да гарцукоў. А гарцукі – падземныя духі – наклалі на

¹ брок – ахвяра

цмока закляцце, каб той нідзе не знайшоў шчыліны і не выпаўз адтуль. Цяпер пачвара сядзіць унізе і толькі час ад часу страсае гару, на якой польскія каралі пабудавалі замак.

...Падлога, выкладзеная дубовымі новымі дошчачкамі, якія складаюцца ў цёмна-карычневыя кругі, была халоднай, таму Ягайла спусціў ногі, шукаючы цёплыя мехавыя чуні, у якіх зручна нагам і, не ўбачыўшы іх, зноў нацягнуў на сябе коўдру, не жадаючы клікаць апрадальшчыка, які дзяжуріць ля дзвярэй. Пасцельнічы Судзімонт, якога ўзяў з сабой у Кракаў з Вільні, учора захварэў, а без яго каралю няўтульна.

Тры гады ён у Кракаве, а пачувае сябе тут чужынцам, за кожным крокам якога пільна сочаць сотні вачэй, а за кожным рашэннем – тысячы. Вядома, змяянам і Вялікага Княства, і Польшчы ёсць справа да караля толькі тады, калі нешта змянілася ў іхнім жыцці ў горшы бок, але шляхта абедзвюх дзяржаваў не зводзіць з яго дзеяў, як кажуць у народзе, і вачэй, і слыху. Ёсць, вядома, і палякі, якія гатовыя служыць каралю і дапамагаць яму, і ён з мноства выбраў тых, каму больш-менш давярае: падэўскі доктар дэкрэтаў Дабрагост, біскуп пазнанскі Седзівой з Шубіна дыяк Ян з Тэнчына¹.

Найбольшы клопат караля на сёння – гэта стрыечны брат Вітаўт. Калісьці бацька Альгерд і бацька Вітаўта падзялілі паміж сабой уладу ў Княстве, мяркуючы, мабыць, што дзеці зробіць гэтак жа. Але часы прайшлі, вялікакняскі пасад павінен быць адзін, а цяпер, пасля уніі, тым болей. Яму, Ягайлу, аддаў бацька вялікі сталец, і за яго ён мусіў учопіцца, як за жыццё.

Кожны з братоў, унікаючы хіба Свідрыгайлу, які сядзіць у Віцбеску разам з маці Юльянай, таксама ня супраць стаць вялікім князем. Праўда, Скіргайла якраз задаволены: ён у Троках застаўся замест вялікага князя, — але ж не вялікі князь, а ўсяго толькі намеснік. У астатніх жа Альгердавічаў, асабліва ў сыноў Марыі

¹ усе яны гістарычныя асобы

Віцебскай, моцы няма, каб падняць усе тыя сілы, якія былі супраць уніі і асабіста яго, Ягайлы. Нават у Андрэя Полацкага, колькі б ні абяцала яму дапамагчы Масковія. Праўда, брата Андрэя, што дапамагаў Дзмітру маскоўскаму ў кулікоўскай бітве, давялося ўтаймоўваць доўга. Угаймавалі – цяпер сядзіць унізе ў цямніцы, яму там да цмока бліжэй. І ў Вітаўта такіх сілаў няма. Пакуль што. Але якраз менавіта Вітаўт здольны на тое, каб павесці за сабой усіх незадаволеных і каб справіцца з ім, Ягайлам, хаця ён сёння не толькі вялікі князь, але і кароль Польшчы.

Пакуль Вітаўт сядзіць у Луцку, але гэта зацікаўляе перад навальніцай. Абое яны ведаюць гэта і рыхтуюцца да рашучага двубою. Бо паміж імі не толькі сталаец Княства, але і кроў бацькі Вітаўта Кейстута, задушанага ў крэўскай вязніцы, і парушэнне клятвы, дадзенай некалі Кейстуту – не ваяваць супраць яго. Хаця біскуп Ян Радліца патлумачыў, што клятва тая цяпер, калі ён перайшоў у каталіцтва, нядзейсная, усё ж добра памятае пра тое Ягайла.... Паміж стрыечнымі братамі як стаіць і павешаны Кейстутам Вайдыла, і маці Вітаўта Бірута, якую кароль загадаў утапіць разам з усёй раднёй, і сотні іншых, менш значных людзей, шляхціцаў і зямянаў, вяльмож і прастай чадзі¹, пра якіх яны абое нават не ведаюць. Бо нехта і зараз імчыцца з Кракава са звесткамі пра тое, што ўчора сюды, да караля, прыслаў чарговы ліслівы ліст сам вялікі комтур² ордэну Конрад Валенрод, а ў Кракаў ці Вільню ляціць чалавек з Луцка, каб перадаць, хто з Вітаўтавых людзей вярнуўся з Мальбарка ад вялікага магістра фон Цольнера, бо ордэн вядзе сваю гульню на ўсіх шахматных дошках, пачынаючы ад Залатой Арды і Масковіі.

— Ваша каралеўская міласць, ганец з Вільні, ад канцлера, — пачуўся мяккі голас апрадальніка. — Ці

¹ чадзь – простая чадзь – сяляне, дробныя рамеснікі, залежныя ад баяраў

² комтур – маршал Ордэну. Магістр – кіраўнік Ордэну. Конрад Валенрод быў спачатку маршалам, пасля – вялікім магістрам.

Ваша каралеўская міласць прыме яго тут, у ложку, ці няхай пачакае?

— Пра воўка памоўка, а ён і тут! — буркнуў сабе пад нос Ягайла і неахвотна злез з ложка, калыхнуўшы балдахін і цягнучы за сабой прасціну з тонкага нямецкага палатна.

— Што вы казалі, ваша... — пачаў слуга, але Ягайла нецярпліва махнуў рукой:

— Дай апрапаху, сказаў! Не хапае яшчэ, каб мяне ў ложку заспелі ў такі час! Пасля будзе расказваць, што ў мяне мох з грудзей вылазіць!

Узгадаў падзеі свайго жанітва ў 1385 годзе, калі паны палякі ўтаварвалі яго ажаніцца са сваёй валадаркай ды заняць трон Польшчы, для чаго гвалтам выганялі ранейшага жаніха Ядвігі, аўстрыйскага эрцгерцага Вільгельма, з якім яна разам расла пры венгерскім двары ды якога кахала з дзяцінства. Ягайла быў для іхняй краіны выгаднейшым за кволага таго эрцгерцага, — палякі памяталі пераможныя паходы на Польшчу і бацькі Альгерда, і яго самога. Тады біскупы Пятро Выш і Ян Радліца нямала пастараліся, каб Ядвіга згадзілася на шлюб з няведаным ёй ліцьвіном, старэйшым ледзь не ўдвая. Упрошвалі яе і іншыя, нават маці старалася як магла. Ды, узгадаў Ягайла з гумарам, як бы ні была гэтая дзеўчынёха засмучоная стратай Вільгельма, усё ж паслала свайго даверанага Завішу Алясьніцкага праверыць, ці праўда, што валадар Літвы, за якога прыйдзецца ёй ісьці, падобны да калматага звера. Разгадаўшы, чаго баіцца Ядвіга, Ягайла запрасіў даверанага ў лазню, і той мог на свае вочы агледзець усё, чым цікавілася маладзюткая, але надта ўвішная каралева. Аднак байкі пра “калматага ліцьвіна” ўсё не змаўкалі, і гэта, разам са многімі іншымі драбнюткімі ўколамі, злавала Ягайлу і надавала яму той пастаяннай, несціханай злосці, якая прарывалася пакуль што адно ў адносінах з жонкай-каралевай, здольнай у кожным, нават самым пачцівым слове свайго мужа пачуць глыбока затоенае, але здэклівае адценне.

У тонкай кашулі, што бялюткай хваляй выбівалася зпад зялёнага адамашкавага жупана, падперазаны шаўковым пасам з залатой гафтоўкай, выйшаў Ягайла ў прыёмны

пакой, і ганец ў доўгім суконным каптане, запырсканым гразей, схіліўся перад ім у нізкім паклоне, трымаючы ў правай руцэ пергаментны скрутак з пячаткай, на якой выразна выдзяляўся герб Пагоня.

— Загадана ва ўласныя рукі, вашая каралеўская моцць, — сказаў ганец, і Ягайла раптоўна пазнаў яго. Гэта той панцырны баярын, які трымаў харугву князя ў час іхняга стаяння пад Куліковым полем у 1380 годзе, калі Ягайла, нягледзячы на абяцанне, так і ня выйшаў на дапамогу Мамаю супраць князя Дзмітрыя і маскавітаў. Разлічваў на тое, што ў бітве саслабеюць абое – і Мамай, і Дзмітрый маскоўскі, і тым узмоцніцца Вялікае Княства, на якое квапцяцца і той, і другі.

Ён уздыхнуў. Там, перад тым полем, давялося стаяць і супраць памочнікаў князя Данскога, уласных родзічаў — Андрэя полацкага і Баброка з Валыні, сына валхва, які, кажуць, прадказаў Дзмітрыю вялікую перамогу...

— Ты... гэта... ці не Арабей часам? — запытаўся, гледзячы на ганца, кароль, і той, уражаны, заззяў шэрымі, ужо пачырванелымі ад пастаянных вятроў вачамі, засвяціўся ўсмяшкай, паказаўшы адсутнасць кутняга зубу:

— Ваша моцць памятае... Не забыліся, як далі мне з уласных рук бортніцу з півам!

Ягайла пра тое ня памятаў, але задаволена ўсміхнуўся: ён любіў агаломшваць людзей сваёй незвычайна чэпкай памяццю, тым здабываючы іх прыхільнасць. Настрой у яго палепшыўся: перад гэтым... як яго? — Арабеем можна было б і ляжаць у ложку, ён — прыхільнік, свой, і такіх у Вільні ўсё ж хапае. Дык, можа, ня варта гэтак трывожыцца?

Але прачытаны ліст зноў апусціў яго на зямлю і нават не на зямлю, а ў балота, у дрыгву, дзе даўно ўжо хаваліся іх з Вітаўтам сцежкі. На ганцоў, што везлі ў Кракаў завешчаны каралю скарб лідскага баярына, нехта напаў і забіў суправаджэнне! Але хто рабаваў? Калі напад на лідскі пачат здзейснілі людзі Вітаўта, як піша сястра Марыя, дык гэта, лічы, усё роўна што клікун¹ месца Віленскага абвясціў

¹ клікун — вяшчальнік, глашатай

пра вайну. Ліда – родавае княства Ягайлы, якое перадаў яму сам бацька Альгерд і якое ён сам аддаў на ўтрыманне свайму парабку Вайдылу, ажаніўшы яго з сястрой. Вайдыла меўся забіраць сабе ўсе падаткі, нават грэбельнае¹, але пры неабходнасці браўся даць у войска вялікаму князю гуф не меней за тысячу вояў. Пасля гвалтоўнай смерці Вайдылы гэтыя стасункі змяніліся: Ліда, якая наўрад ці выставіла б столькі вояў, цяпер наўзамен штогод давала асабіста яму нядрэнны даход, бо Марыі даставалася толькі чвэртка ад тых падаткаў і выплатаў, якія ішлі ў замкавую казну. Напасці на лідскі почат – гэта горай, чым на гуф віленскі, бо Вільня не належыць Ягайлу, хаця ён і вялікі князь, Вільня – усіхняя сталіца.

Ягайла думаў пра ўсё гэта, ідучы на сняданне і пазней, калі біскуп чытаў малітву за сталом, дзе сядзелі толькі яны ўдваіх з Ядвігай, насупраць адно аднога. Ядвіга, у попельнай сукні з накінутай на плечыкі накідкай, падбітай выдрай, слухала малітву з увагай, бледны тварык сьвяціўся пакорай, вочы апушчаныя долу. Не паверыш, гледзячы на гэткую пабожнасць, што слабымі сваімі ручкамі гэтая жанчына секла браму сякераю, калі маці разам з панамі зацнымі забараніла ёй выходзіць у горад. Секла, каб прабрацца ці то да францішканаў, ці то ў дом Гневаша з Далевіц, дзеля таго каб патаемна сустракацца са сваім Вільгельмам, што прымчаўся ў Кракаў, жыў у гэтага мешчаніна і нават паспеў павесці яе да шлюбнага ложку, як потым Гневаш расказваў многім. І хаця каралеўскі суд, куды паскардзілася на нясціплага Гневаша Ядвіга, цалкам яе апраўдаў, прымусіўшы таго гіцля гаўкаць па-сабачы з-пад лавы аж пакуль не задаволіцца тым каралева², асадак у Ягайлы на душы застаўся. Дый і ў аўстрыяка тады было тут, у Кракаве, шмат прыхільнікаў. Шэпчуцца, што знямчоны Пяст шлёнскі, князь Уладзіслаў Апольскі, нават на кароткі час захапіў Вавель, абі пасьпець абвянчаць Ядвігу, але

¹ грэбельнае – падатак на грэблю на дарогах воласці.

² гэта гістарычны факт: сапраўды, Гневаш быў асуджаны сядзець пад лавай і гаўкаць па-сабачы, час – ад часу выгукваючы, што ён аблаяў каралеву, “як пёс”.

адбілі яе паны польскія, вызвалілі Вавель і ад Апольчыка, і ад Вільгельма. Але, — зноў пакасіўся ён на жонку — і ён таксама ўвесь час адчуваў сябе, як і яна, закладнікам, бо па пятах ішлі Андрэй і Скіргайла, Свідрыгайла, а найперш Вітаўт, і кожны дзень мог скончыцца для яго, як некалі для дзядзькі Яўнута, у якога бацька і Кейстут адабралі сталец, падзяліўшы яго надвое: Кейстуту дасталася меншая частка Княства — Жмудзь, Альгерду — Літва і Белая Русь. Цяпер паўставала тая самая сітуацыя. На вялікага князя, які, на думку братоў, не заслужыў стальца, тады якраз пачыналася вялікае паляванне.

Заклучэннем уніі з Польшчай, якая злучала ў адно дзве дзяржавы і рабіла яго не толькі вялікім князем, але й каралём, ён адарваўся ад гэтай гайні, адным махам пераскочыў праз агароджу і зачыніўся моцнай брамай. Праўда, абяцаў і Вітаўту, і Скіргайлу вялікі сталец, і яны былі пры заключэнні уніі, нават перахрысціліся ў каталіцтва разам з ім у Кракаве, ды ці мала абяцаецца пры пачатку вялікага паходу? Паход скончыўся, і заўсёды можна казаць, што твае праціўнікі не ўтрымаліся на абумоўленых межах, што нешта парушылі, а значыць, ранейшыя абяцанкі губляюць сілу...

Што рабіць цяпер? Паслаць ганца да Вітаўта, каб патлумачыў, чаму парушае крохкае перамір'е? А што, калі гэта не людзі Вітаўта? Калі гэта простыя рабаўнікі, альбо маскоўцы, альбо і татары? Праўда, Марыя піша, нібыта стрэлы, якімі пазабівалі пачот, былі Вітаўтавы, але ў вайне зацікаўлены і маскоўскі князь, і Тахтамыш, і шмат хто на Захадзе, а найперш крыжакі. Тыя расклалі ўсё па гадах, метадычна і паслядоўна, з задачай на кожны год: аслабіць і Вітаўта, і Вялікае Княства, і Польшчу, распаліць паміж імі варажнечу. І хця за прыязнасць крыжакоў змагаюцца зараз і Ягайла, і Вітаўт, яны абодва разумеюць: гэта — часова. Бо ў крыжакоў адна задача: саслабелых пасля вайны Вітаўта і Ягайлу лёгка можна будзе прымусіць да с в а і х, ордэнскіх умоваў.

...Калі яны са стрыечным братам, а цяпер ворагам Вітаўтам застануцца жывымі...

Малітва скончылася. Ядвіга ўзялася за сваю ўлюбёную страву: дактылі і малако, пшанічная выпечка... Чырвонабокія яблыкі, якія ён так не любіць, яна стане есці потым. Перад ім паставілі сваё, ліцвінскае, што гатаваў уласны віленскі кухар: флячкі з цыбуляй, з пякучым хрэнам, жур з лустамі варанай бручкі. Кароль зачэрпнуў сярэбранай лыжкай жыжу, апёк вусны. Драўляная лыжка лепей, матуля ў Вільні разумела гэта і загадвала, нават пад час прыняцця іншаземных паслоў, класыці перад ім побач з сярэбранай таксама і драўляную, з ліпы, – мяккае дрэва грэлася пад рукой і палагоджвала думкі. Ядвіга стрэльнула ў яго вачыма, але прамаўчала, толькі тузанула да сябе ручнік для выцірання рук, і ейныя фраўцымер, дзяўчаты-венгеркі з Буды – Эльжбета ды Ядвіга – замітусіліся, адсоўваючы ад яе пусты кубак і талерку. Ягоны ж улюбёнак – падстоўнічы Цімох з бацькоўскага замка – стаяў нерухома, з лёгкай пагардай глядзячы на жаночую мітусню.

Так, у іх з Ядвігай ад пачатку былі ня толькі розныя канцылярыі, але і розныя кухары, розныя густы і розныя стравы. Ды яму няма патрэбы прынараўлівацца да ейных: ужо палова прыдворных заказвае сваім кухарам ліцвінскія флячкі, халаднікі ды мяса з дробна пасечанымі грыбамі. Як-нітак, ён ня толькі муж каралевы, але найперш сам валадар магутнага Княства, якое, як спадзяюцца вяльможныя паны, выратуе Польшчу ад крыжакоў. Зноў жа пры ўмове – калі ён аб'яднае дзве сілы ў адно, калі разам яны стануць мацней за крыжакоў.

Ізноў думкі яго вярнуліся да ранішняга ліста, да рабавання пад Лідай.

Трэба правесці пільнае даследаванне: хто там быў, куды звезена скарбонка. Няхай Маскажэўскі і займецца гэтым, пакуль у Троках брат Свіргайла п'е моцныя напоі і сячэ шабляй таго, хто падвернецца пад руку.

А пасля лечыць.

Сняданак яшчэ не скончыўся, а ганец Арабей, атрымаўшы за важнае паведамленне цяжкі дэнарыі і не паспеўшы пад'есці, ужо мчаўся па гасцінцы назад. Злосны вецер ірваў

на ім лісіны шлык, скуголіў, гнаў з вачэй слёзы. Але такі лёс у ганца. У караля лёс іншы – ён сядзіць на залатым троне, носіць тонкія кашулі і гафтаваныя золатам жупаны, п’е колькі ўлезе кудляў піва, слухае песні гусяроў.

Ягайла ж, узгадваючы Арабея, думаў пра Вільню, у якую ляціць ганец, пра стромкія вежы над далінай і Вяллёй, дзе ў дзяцінстве вучыўся плаваць і разам з прыдворнымі рыбакамі, нягледзячы на забарону княгіні-маці, таптухай лавіў язеў. Адчуў халаднаваты вільготны пясок пад нагамі, якія лашчыла празрыстая вада, і гайню маленькіх серабрыстых рыбак, што пырскалі ў розныя бакі. А яшчэ сонца, – яно пранізвала калыхлівую тоўшчу вады, і там, у зеленавата-пруткай глыбіні, цягнуліся ўверх водарасці, падобныя да калматай барады вадзеніка. Рыбакі заўсёды кідалі ў ваду лустачку хлеба – для яго, валадара рачных глыбіняў, і прасілі здабычы і ўдачы. І прыдворныя дзяўчаты, мыючы яго, маленькага, у лазні, таксама звярталіся да лазніка, каб вымыў з княскага дзіцяці ўсе хваробы і адагнаў злыдуха, і лядашчыка, і стрыгу. Таму свежым бярозавым венікам абводзілі вуглы лазні, прыгаворваючы замовы. Гэта самае робіць ён і цяпер, і шмат што іншае, чаму навучылі яго там, у родным доме. Хаця тут, у Кракаве, ягоныя звычкі здаюцца дзіўнымі, ды ён ведае тое, на што забыліся яны: усё вакол жывое. І нават трава каля замка, якую косяць штотыдзень, хоча жыць і радуецца сонцу.

...Так ён стаяў, усемагутны і разам з тым адзінокі, і зайздросціў ганцу, які імчаўся да Вільні. І здавалася каралю, што вавельскі цмок усё яшчэ жыве пад замкам, варочаецца там і пыхкае гарачынёй наверх, але не можа прабіцца скрозь вялізную тоўшчу падзямелля, куды яго загналі мінулым стагоддзем. І тады рабілася яшчэ болей самотна, бо раптам гэты цмок усё ж знойдзе шчыліну і выкараскаецца наверх?

Вітаўт у Луцку

Невысокі, маладжавы, з глыбока пасаджанымі шэрымі вачыма і тонкімі, рэзка акрэсленымі вуснамі, князь Вітаўт сядзеў у сядле так, нібы ў ім нарадзіўся. Ягоны дрыгант,

на якім любіў ён ездзіць на паляванне, скакаў цяжка, але звычайна ў доўгіх пераходах апярэдзваў прывезеных з Усходу капрызных кабыліц, якіх любілі яго жонка і прыдворныя. Тыя, спачатку ўзяўшы шалёны тэмп, выдыхаліся даволі хутка, але затое былі нашмат прыгажэйшыя за ягонага ўлюбёнка.

Зараз, стоячы за магутным ясакарам у чаканні, пакуль лясная аблога выганіць на паляну зайцоў, дзікоў, а калі пашанцуе, то і зубра, ён ніяк не мог адагнаць ад сябе ўсё тое, што напаўняла яго трывогай і нецярпеннем.

Пакуль што не вываленец¹, не выгнаннік, ён, аднак, жывучы тут, на поўдні велізарнай дзяржавы, адчуваў сябе так, нібы пад ім пачынае курыцца зямля, гатовая, як у тарфяніку, імгненна праваліцца пад нагамі, зацягваючы ў бездань.

Бесперапынна працавалі яго пасланцы, ездзячы ад аднаго магната да другога, угаворваючы, радзячы, пытаючыся. І яго прыхільнікі таксама не сядзелі ў сваіх маёнтках – ні Іван Гальшанскі, ні сын яго Андрэй Вязынскі, ні Леў Друцкі, ні брат Жыгімонт і пляменнік Юры Наваградскі. Ездзілі, гаварылі, даказвалі. Староннікамі Вітаўта за гэты час сталі магутныя ліцьвінскія князі Юры Пінскі, Міхал Заслаўскі, Аляксандар Старадубскі, ды шмат хто яшчэ з патрыётаў, якія не хацелі зьмірыцца са зліццём іх краіны з іншай, чаго дамагаліся паны каронныя. Тварылася вялікая змова, гатовая разарваць цянёты, накінутыя Ягайлам на Вялікае Княства Крэўскай уніі 1385 году.

Спачатку і Вітаўт падтрымаў тую унію. Думалася: калі Ягайла з'едзе ў Кракаў, а ён, Вітаўт, застанецца ў Вільні, яны змогуць знайсці паразуменне ў справах абароны абедзвюх краінаў, і не важна, хто будзе на гэты раз нападнікам: Масковія, Арда ці Ордэн. Сумесныя сілы двюх дзяржаў змогуць процістаяць любой моцы, таму аб'яднанне неабходнае для сумесных ваенных дзеянняў і зладжанай абароны. З гэткай умовай, — пастараўшыся забыцца на смерць бацькі і сваіх блізкіх — згаджаўся Вітаўт і на унію, і на хрышчэнне ў рыма-каталіцкую веру.

¹ вываленец — чалавек, якога выгналі з краіны

Ягайла пераконваў: гэта выб'е меч з рук крыжакоў, якія на ўсю Еўропу крычаць аб тым, што яны не ваююць і не рабуюць, а толькі паварочваюць у сапраўдную веру схізматыкаў і язычнікаў.

І што ж адбылося пасля? Ягайла тут жа, як звычайна, парушыў пагадненні: паставіў замест сябе кіраваць Вялікім Княствам Скіргайлу, але сапраўдным кіроўцам зрабіўся паляк Маскажэўскі, які стаў гвалтам уводзіць у Вільні кракаўскія парадкі. Значыць, трэба вырываць Княства з чэпкіх рук іншаземцаў, якія, мабыць, мелі на ўвесе нешта зусім іншае, калі кляліся ў Кракаве і Крэве, што ні на мезенец не замахнуцца на звычаі і вольнасці Княства і будучь берагчы ягоную вольнасць гэтак жа, як і вольнасць Польшчы. А для гэтага патрэбныя, як паветра, дзве рэчы: грошы і воі. І людзі, гатовыя здзейсніць задуманае.

Грошы ў князёў, якія падтрымліваюць яго, ёсць. І ён ня бедны, хаця Ягайла абодва бацькоўскія княствы забраў і перадаў сваім родзічам па матцы Юльяне. Нездарма крыжацкі камандор Марквард Зальцбах, яго ганаровы палоннік, які недзе з паляўнічымі азартна гоніць зараз звяр'ё, націскае якраз на крыўды, што зрабіў Вітаўту кароль: адабраў родавыя землі. Ды Зальцбах, гэты інтрыган, і павінен убіваць клін паміж Княствам і Польшчай: Ордэну гэта выгадна. Зальцбах жа бярэцца абгаварыць усё з вялікім магістрам, калі Вітаўт яго адпусціць.

Так, малавата тых, на каго можна абAPERціся: адданыя яму князі ўсё ж падданыя Ягайлы і яго братоў. Аднак Бог, здаецца, паспрыяў яму, Вітаўту: у Луцк зусім неспадзявана, уцякаючы з Залатой Арды, завярнуў княжыч Васіль, сын вялікага князя маскоўскага Дзмітрыя, празванага Данскім пасля Кулікоўскай бітвы. Жывучы колькі год у татараў як закладнік бацькі, надта намучыўся гэты малады спадчыннік Данскога. Звык есці каніну, галіць галаву, злізваць кроплі кумысу з шыі ханскага каня, нават паўзці на каленках да вялікага хана, як вось ужо другое стагоддзе поўзаюць усе князі – і маскоўскія, і суздальскія, і уладзімірскія – навучыўся. Не мог бядак перанесці аднаго – калі на розных забавах і вячэрах пхаў

Тахтамыш у рот сваім бліжнім жменю плову – у знак прыхільнасці.

— Тлушч цячэ са жмені, пальцы растапыраныя, жорсткія, як галузь, а ён табе гэты ком гарачы таўчэ ў глотку, а сам смяецца-заліваецца, калі ты не паспяваеш праглынуць і калі гарачая гэтая каша табе на рукі і на кашулю падае...

— расказваў-скардзіўся пад час вячэры ці абед а бялявы сухарлявы хлопец, з асалодай чэрпаючы драўлянай лыжкай распараны ў мёдзе аўсяны кісель, які ён асабліва любіў.

Калі ён упершыню пасля палону сеў нарэшце за стол і выпрастаў ногі на ўсю даўжыню, не мог нарадавацца: звык сядзець скурчыўшыся, падагнуўшы ногі пад сябе. Перад тым прагна схапіў чыстую палатняную кашулю, бо пунсовая шаўковая, з усходнімі кругамі-узорами, за два месяцы ўцёкаў з Арды сатлела ад гарачага юначага поту і выглядала як рыззё. І дзелію, плашч, падшыты бабровым футрам, атрымаў, і каптан суконны сіні, і боты таксама, але не мог увесць першы тыдзень усунуць туды ногі, зранення і збітыя да крываваых мазалёў пад час блуканняў па стэпе. Вітаўт ухваляў смеласць юнака, які змог збегчы ад зоркіх і пільных вояў Арды. Пасля перамогі яго бацькі на Куліковым полі над Мамаем хан запатрабаваў ад Дзмітрыя восем тысячаў сярэбраных рублёў за сына – закладніка. Не падняць было Дзмітрыю маскоўскаму такія грошы, не сабраць іх з усяго ягонага княства, бо многія страты панёс ён ад татараў, таму Васіль уратаваў сваё жыццё ўцёкамі і, выходзячы са стэпаў, дзе хаваўся амаль два месяцы, дачакаўся, пакуль вернецца назад татарская пагоня. Першым горадам, дзе ён не пабаяўся азвацца, стаў Луцк, і тут ён залечваў свае цялесныя і душэўныя раны. Да таго ж, ужо ў першы вечар, калі сабралася за княскім сталом уся Вітаўтава радня і чэлядзь, агледзеў малады княжыч дачку гаспадара Луцка, князеўну Соф'ю, а тая ў сваю чаргу кінула вока на ўцёкача. Чарнавалосая, смелая і рашучая Соф'я першаю загаварыла з Васілём, так што той ажно разгубіўся, бо прывык да маўклівых татарак, што зверавата глядзелі на юнака-русіча і заўсёды гатовыя былі кінуць на яго аркан і пагнаць каня, не азіраючыся на палоннага. У

Маскові ж баярышні таксама былі іншыя: адно сядзелі, як вечныя палонніцы, за карункавымі рашоткамі акенцаў ды чакалі, пакуль бацька загадае выйсці да нарачонага, якога выбраў сам і якога яна бачыць упершыню ў жыцці. Таму, выходзячы замуж, плакалі-галасілі тыя дзяўчаты, і песні былі жалобныя ды гаротныя. Толькі чорная чадзь ды рамеснікі не трымалі сваіх дачок за высокай сцяной церамоў, і тыя свабодна выбіралі сабе каханых, да таго ж, часта сыходзіліся на гульнях ды на розных святах, што па-ранейшаму, нягледзячы на хрысціянства, ладзілі ў лясак ды па берагах рэк.

Соф'я ж умела нечуванае для высакароднай дзяўчыны: яна ведала грамату, магла чытаць кнігі! Сам Васіль мог адно падпісацца, бо дзякі вучылі яго перш за ўсё быць гасударам. А чытаць знойдзецца каму, і кожнае ягонае слова запісаць таксама! Ды князеўна з тым не пагадзілася, яна нават завяла княжыча ў скрыпторый пры замку Вітаўта, дзе два пісары гусінымі пёрамі скрыпелі па старонках навіюткіх тонкіх пергаменту, перапісваючы Біблію лацінскай граматай, бо князь прыняў перахрост у Кракаве і мусіў мець хатнюю біблію не на беларускай, як было раней, а на лацінскай мове. Васіль, чырванеючы, узяў у рукі гусінае пяро і надрапаў на пергаменце, які тут жа падаў ім пісцы, сваё імя, Соф'я там жа паставіла сваё, спрытна закруціўшы апошнюю літару, і абое па – змоўніцку засмяліся. І ўвогуле, шмат чаго агульнага аказалася ў маладых людзей: цікавіла обоіх умельства майстроў, што будуюць храмы і палацы, і па многу разоў не толькі падымаліся яны на ўязную вежу, але і абышлі ўсе да аднаго пакоі мураванага палацу. Знайшлі і сляды магутных дубовых бярвенняў колішніх драўляных умацаванняў, якія былі разбураныя па загадзе мангольскага баскака Бурундая больш за сто гадоў таму. І там, узрушаны ўспамінамі, пакляўся Васіль маладой князеўне, што не пашкадуе сваіх сілаў для таго, каб канчаткова вызваліць нарэшце сваю зямлю ад гэтага страшнага ворага – Залатой Арды. Расказаў нават тое, чаго не хацеў і ўзгадваць: як менавіта прыніжалі яго там, яго і іншых княжычаў рускіх, і як смерць увесь час кружыла

над ім, як чорнае вараннё. Соф'я адчула, як па спіне яе папаўзла дрыготка, калі распавёў княжыч, як некалі балявалі татары, седзячы на тоўстых цяжкіх дошках, пад якімі, расціснутыя, паміралі рускія князі, што насмеліліся выступіць супраць прыгнёту жорсткіх азіятаў. Васіль жа, убачыўшы яе спачуванне, расчуліўся і насмеліўся ўзяць за руку гэтую звычайна гордую, а цяпер мяккую і чулую дзяўчыну...

І было яшчэ, што яднала: абое любілі слухаць сказы гусляра пра часы старажытных, пра волатаў, што спяць у векавечных курганах. Тое іх і зблізіла канчаткова, так што праз два тыдні, акрыяўшы і залячыўшы раны, папрасіў Васіль рукі князеўны з тым, каб пазней прыслаць за ёю сватоў з Масквы. Быў упэўнены: бацька, князь Дзмітрый, не стане прарэчыць гэтым нечаканым, без яго благавення, заручынам. Усё ж выратаваўся яго сын ад татарскай няволі і абышлося бяз выкупу, непасільнага цяпер для княства. Ды і Соф'я – дастойная нявеста і будучая вялікая княгіня.

Апроч таго, даведаўся Васіль, што будучы яго родзіч, князь Дзмітрый Альгердавіч, які перайшоў на службу да ягонага бацькі, хацеў бы вярнуцца з родавымі землямі у Вялікае Княства. Гэта – яго саюзнік, які зможа заступіцца за яго перад бацькам там, у Маскве. А ўжо ён сам паспрыяе, каб адзін з Альгердавічаў вярнуўся сюды, у Княства. Яны не раз абгаворвалі гэта з Вітаўтам, які даў шмат карысных парадаў для маладога княжыча, які неўзабаве пасля заручынаў сабраўся ехаць у Маскву, ды напасіўся напаследак на паляванне: ніколі не бачыў зуброў.

...Цяпер Васіль стаяў за суседняй ялінай, недалёка ад князя, трымаў у моцна сціснутых руках лук, за поясам тырчала баявая сякера. Вучыўся ў ліцьвіноў рабіць аблогу па ўсім вялізным лясным прастору, разглядаў Вітаўтавых спадарожнікаў, якія ўтваралі на фоне зялёна-жоўтых бяроз ды цёмных ялін маляўнічы ланцуг з гранатавых, жоўтых, чырвоных ды зялёных жупаноў, каптаноў ды плашчоў. Пад раннім кастрычніцкім сонцам зіхацелі, як сярэбраныя кроплі расы, гузікі ды фібулы, ільсніліся дзяржальні мячоў

і баявых сякераў. Загледзеўся і не заўважыў, як на паляну, якраз насупраць яго, услед за раз'ятранымі ваўкамі ды пудкімі лісамі вываліўся сам гаспадар пракаветнай пушчы – магутны зубр.

Гэта сапраўды была рэдкая ўдача для паляўнічага: зубры вадзіліся пераважна ў паўночнай частцы Княства, тут, пад Луцкам, іх было няшмат. Таму не дзіва, што Васіль, раптоўна ўбачыўшы вялізнага, ніколі раней не бачанага звера, разгубіўся. Лук у ягоных руках ацяжэў, як ператварыўшыся ў камень, сам жа ён як быццам па калені ўрос у зямлю.

Ніхто не паспеў нават вокам міргнуць, як звер, што прыпыніўся на імгненне, раптам заўважыў проста перад сабой чалавека і кінуўся да яліны. Прасвіталі дзве ці тры стралы, але толькі адна, мабыць, Вітаўтава, трапіла ў бок зверу. Ды гэта яго не спыніла: з нечаканай вёрткасцю раз'юшаны волат абагнуў яліну і вострыя, як смерць, рогі ўжо дакрануліся да выстаўленага наперад луку, якім княжыч нібыта спадзяваўся абараніць сябе. Ніхто не паспеў сказаць ані слова, як, адштурхнуўшы Васіля і высока ўзняўшы сякеру, перад зубрам раптоўна паўстаў Вітаўтаў драбант Костка. Магутны, як сам зубр, ён з нечалавечай сілай усадзіў проста ў лоб зверу, адразу раскраіўшы яму чэрап, бліскучую сякеру.

Зубр яшчэ паспеў таргануцца наперад, дзіка зараўсці (здавалася, здрыганулася пушча) і заваліцца ўсёй сваёй агромністай тушай на смелага ваяра, але тут схамянуўся Васіль, і ягоная сякера канчаткова разваліла магутны чэрап звера надвое. Аднак і ён не ўтрымаўся на нагах, і паваліўся на мох, зачапіўшыся ботам за пругкую зялёную дэразу.

— Ты жывы, дзякуй Перуну! — толькі і сказаў уражаны Вітаўт, забыўшыся, што ён хрышчаны і нягожа князю ўздгаваць даўніх дзедаўскіх багоў.

— Жывы-ы... — прастагнаў княжыч. Да яго з усіх бакоў кінуліся княскія слугі, і Вітаўт, пераканаўшыся, што ў будучага зяця цэлы хрыбет і рукі-ногі, адразу пераклучыўся на тое, што адбывалася вакол. А было тое, што гоншчыкі якраз падагналі да засады тых лясных

насельнікаў, што не змаглі выбрацца з іхняй жорсткай аблогі.

Калі княжыч падняў галаву, пабачыў: стрэлы паляўнічых лятуць хмарай, несучы смерць незлічонай колькасці дзічыны, што сцяной ломіць маладзенькія дрэвы і вытоптвае зеляніну травы і моху пад сабой. Костка тым часам тузаўся пад магутным сцягном зубра, спрабуючы ўстаць на ногі. Васіль сам выпягнуў свайго ратавальніка з-пад акрываўленай, гарачай тушы вялізнага звера, абмацаў яго хрыбет, таму што ўсё астатняе заживе, загііцца, а калі пашкоджаны хрыбет, то чалавек не доўга працягне да дубовай калоды¹. Той са стогнамі выпрастаўся, паспрабаваў сагнуць руку, ды заенчыў, — яна ў яго, мабыць, была паламаная.

— Калі даеду да Масквы, узнагароджу цябе як мае быць, а пакуль што толькі падзяку і магу выказаць, — сказаў княжыч, глянуўшы на зубра і сцэпануўшыся ўсім целам. — А галаву вазьму з сабою, калі ў вас ёсць умельцы засушыць яе. Няхай нашыя маскавіты паглядзяць на гэткае дзіва. — Сказаўшы гэта, ён азартна схопіўся за лук, таксама адразу забыўшыся на ўсё, захоплены тым, што адбывалася на паліне. А там падалі пад лесам дзідаў і стрэл усе, каго ўзялі ў сваё шчыльнае кола дагоншчыкі і каго выгналі на засаду: жаўтавокія ваўкі з аскаленымі пашчамі, карычнева-жоўтыя гнуткія рысі з вушамі-пэндзлікамі, шэрыя тлустыя зайцы, танканогія алені з высокімі ўзорыстымі рагамі. Іх ірвалі, ашалеўшы ад крыкаў і стрэлаў, дужыя выкармленыя ганчакі (некаторыя з іх у агульнай гарачцы таксама палеглі пад таропкімі, неразборлівымі стрэламі), дабівалі слугі, перадаючы здбычу на вялізныя фурманкі, якія адразу ж ад'язджалі некуды, мабыць, кіруючыся ў замак.

Ап'янелыя ад крыві і забойстваў, стомленыя ад перастаннага нацягвання цецтваў, кідання дзідаў, паляўнічыя нарэшце сабраліся разам. Адно Вітаўт выглядаў гэтакім жа спакойным і сабраным, як і раніцай. Васіль жа пачуваў сябе зусім змораным. Ні разу не бачыў ён столькі дзічыны, сабранай разам, не даводзілася яму бачыць

¹ дубовая калода —у пераносным значэнні труна

жывымі і звяроў, чыімі футрамі былі падбіты ягоныя адзежыны, калі жыў у Маскве.

Тым часам да паляны пад'ехалі жанчыны, якія назіралі за паляваннем з недалёкага адсюль бяспечнага пагорку, зверху. Наперадзе ўсіх ехала княгіня Ганна – высокая, танклявая, у бабровым кабаце і высокай аксамітавай шапцы, за ёю трымалася сястра Вітаўта Рынгайла – румяная, бялявая прыгажуня. Амаль поруч з ёю ехала на попелына-сярэбранай кабыліцы шаснаццацігадовая Соф'я, доўгая каса яе была перакінутая на плячо і вілася чорнай змяёй па чырвонаму сукну плашча. Яна трывожна азірала паляну і, пабачыўшы спатнелага, расхрыстанага Васіля, спачатку недаўменна ўскінула шырокія бровы, пасля, зразумеўшы, што ён не паранены, усмешліва пазірала, як ён шырака ўсміхаецца ёй насустрач, забываючыся на процьму людзей, што немаведама адкуль узяліся на паляне. Сярод іх быў і мітрапаліт Кіпрыян, які з радасцю блаславіў заручыны дачкі Вітаўта з княжычам маскоўскім, спадзеючыся стаць духоўным валадаром абедзвюх земляў (і стаў ім пасля смерці маскоўскага мітрапаліта Пімена ў 1389 годзе).

Тым часам з забітага зубра вырвалі стралу, якая спыніла ягоны шалёны скачок на княжыча.

— Твая, гаспадар! – выкрыкнуў галоўны лоўчы Гуз, і дадаў, разглядаючы жалезны наканечнік: — Ці не ў сэрца ты яму адразу патрапіў, гаспадар? Гэта ж першы раз такое бачу!

Вітаўт з цікавасцю зірнуў на стралу.

— Гаспадар, ты страляеш лепей за сваіх братоў! – гласна мовіў баярын Кучка, і ўсе засмяяліся: успомнілі правядомы рыцарскі турнір у Троках, калі Вітаўт перамог усіх княжычаў, а Ягайлу пакінуў далёка ззаду, бо той толькі аднаго разу патрапіў у цэль.

Успамін пра Ягайлу быў непрыемны. Усе ведалі, што Луцк быў аддадзены Вітаўту для таго, каб адправіць яго надалей ад Вільні. Кароль Ягайла не выканаў ніводнага абяцання, дадзенага пасля першага паходу Вітаўта да крыжакоў у 1384 годзе: не вярнуў яму бацькавы княства, не ўвеў яго ў склад паноў-рады і тым не даў магчымасці

ўздзейнічаць на палітыку Княства. Ягайла накінуў на шыю Вітаўта пятлю і павольна, але няўхільна, стараўся сцягнуць яе на шыі стрыечнага брата. Таму князь адварнуўся і адразу загаварыў да жонкі, вітаючы яе, затое маскоўскі княжыч узяў з рук Гуза стралу са словамі:

— І табе, гаспадар, век не забуду сённяшняга палявання! Каб не ты ды не твой ахоўнік, ляжаў бы я прапораты гэтымі вунь рагамі, — ён кіўнуў на зубра, якога не змаглі падняць некалькі слугаў і якія адразу ж пачалі лупіць з яго скуру, каб пасля рассячы звера на колькі кавалкаў ды хаця такім чынам вывезці з лесу гэткае груз.

Вітаўт пранікліва зірнуў на яго. Не частая праз усё іхняе знаёмства ўсмішка асвятляла ягоны хударлявы твар, і Васіль зразумеў, чаму нават ворагі гэтага разумнага і дасціпнага чалавека казалі, што ягоны позірк зачароўвае і вабіць сэрца кожнага.

— Глядзі, княжыч, не кідай словы на вецер! Яны, словы, могуць вяртацца да нас і стукаць па патыліцы ў самы нязручны час! Можна, лёс нас з табой не пасварыць, мы не сыдземся з табой у баі, хаця ўжо амаль што родзічы.

Прысутныя заварушыліся. Яшчэ не ўсе з іх ведалі пра дамову княжыча з Соф'яй: аб гэтым было ўголас сказана ўпершыню.

— Вы, ліцвіны, кажаце: “Пакуль сонца ўзыходзіць, расавочы выесць!” Вось ажэніцца — тады і будзе родзічам! — падаў голас Марквард Зальцбах.

Усе з дакорам пакасіліся на крыжака: такая прымаўка — як нядобрае прадказанне ці пажаданне! Але не зачыніш рот палонніку, які жыве тут на правах амаль што госця.

— Будзе ў нас з табой якая завалока, то спачатку ты, калі сапраўды пра сённяшняе паляванне згадаеш, пашлі да мяне пасла!

— Гаспадар... — пачаў быў княжыч, але Вітаўт махнуў рукою, засмяўся:

— Праўда, ты яшчэ не гаспадар Масковіі, і невядома, ці я дачакаюся твайго княжання на Маскве, але дачку маю ты мусіш берагчы! Яна, каб была мужчынам, мяне б пераўзышла!

(Васіль праз усё жыццё не забываўся, як Вітаўт прымаў яго, і многіх спрэчак у будучыя гады паміж Масквой і Вільняй пазбеглі зяць і цесць, хаця варагаванне краінаў нарасталала ўжо незалежна ад іх саміх: расла Масковія, патрабавала новых прастораў і людзей. Соф'я ж (так распарадзілася Гісторыя) нарадзіла спадчынніка маскоўскага княства і пасля ранняй смерці мужа заўсёды была поруч з сынам. Калі супернікі-родзічы асляпілі сына, не дала яму ўпасці ў адчай і нават, у яго адсутнасцы, здолела выратаваць Маскву ад татарав, арганізаваўшы магутную абарону гораду, хаця тады ёй было за восемдзесят).

Неспадзяванка

...Праз колькі гадзінаў пасля таго палявання па дарозе на Кракаў ужо ляцеў непрыкметны, бедна апрануты луцкі месціч. Калі б хто абшукаў яго, то нічога падазронага не знайшоў бы: ну едзе і едзе сабе кудысьці чалавеча... А між тым вёз ён надзвычай важнае паведамленне аб тым, пра што хутка даведаюцца ў многіх дзяржавах, а менавіта навіну аб заручынах маскоўскага княжыча з дачкой Вітаўта. Навіна была сапраўды надзвычай важнай, таму, калі пасланец перасёк памежжа, ён пакінуў загнанага каня ў мястэчку, а сам перасеў на новага. Таму ўсяго праз чатыры дні данясенне аб тым было дастаўленае польскаму каралю.

Ягайла, дазнаўшыся аб заручынах, болей не сумняваўся: Вітаўт напраўду рыхтуецца да вайны. Масковія пасля перамогі на Куліковым полі падымаецца, яна можа даць такому блізкаму родзічу патрэбную колькасць вояў, спадзеючыся перахапіць Вітаўтавы землі пасля ягонай смерці. Праўда, у князя ёсць двое сыноў, але ж, магчыма, знойдзецца нешта і для Масквы. А гэта ўжо справа яго, Ягайлы. Бо найперш цэласнасць Княства – галоўны клопат вялікага князя і гаспадара ўсіх яго земляў.

Дарэмна многія праваслаўныя баяры голасна папракаюць яго, караля, у тым, што ён падпісаў у Крэве саюз з палякамі і тым нібыта інкарпараваў, уцялесніў свае

землі ў склад чужой дзяржавы. Але унія 1385 году найперш выгадная Княству: яно зараз больш магутнае за Польшчу, якой мацней пагражаюць крыжакі, і, калі павесці справу так, як думаецца, магчыма, яго нашчадкі будуць каранавацца ў Вільні, а не ў Кракаве, і цэнтр адзінай дзяржавы будзе не тут. Таму ён не хацеў аб тым радзіцца з найвышэйшымі панамі Польшчы. Найперш трэба было рыхтаваць да чарговага змагання Літву. І, вядома, крыжакоў. З імі лягчэй дамовіцца. За кавалак Княства, напрыклад, родавую Вітаўтаву Жмудзь, яны гатовыя будуць дапамагчы. Калі Вітаўт не апярэдзіць яго і не прапануе тую ж Жмудзь за дапамогу яму самому... “Гэта ўжо занадта! – думаў Ягайла, і злосць закіпала ў ім, як вада ў вялікім катле. – Мала таго, што ён украў скарб баярына, завешчаны мне, дык яшчэ і сасватаў Соф’ю за маскоўскага княжыча, каб заручыцца падтрымкай Масквы! Вядома ж, прымусіў ці ўгаварыў таго маладога дурня не хто іншы, як Вітаўт. І ўсё гэта – змова, не што іншае! Змова за маёй спіной!”

Разлютаваны, ён не заўважаў, што, не дачакаўшыся вынікаў расследавання, сам ужо абвінавачвае стрыечнага брата ў крадзяжы завяшчанага яму, Ягайлу, скарбу.

Таму, калі ў Кракаў нарэшце прыехаў пасланец ад самога Вітаўта баярын Кучка і прывёз паведамленне аб заручынах Васіля і Соф’і, якое луцкі князь суправадзіў лістом, дзе хлусліва, як падалося каралю, яшчэ раз згадваў аб міры і сяброўстве паміж імі, Ягайла не сцяпеў: загадаў катаваць баярына, пакуль той не скажа праўды аб усім, што адбылося ў Луцку. І аб перамовах з Масквой. Але баярын Кучка памёр пад час расцягвання на дыбе ў кракаўскіх падзямеллях, нічога не паведаміўшы аб скліканні Вітаўтам войска ці якіх-небудзь яго ваенных планах.

Дарадчыкі дакаралі караля за гарачлівасць, але справа была зробленая: смерць пасла азначала разрыў хаця і вельмі нетрывалых, але рэальных зносінаў з небяспечным праціўнікам Польшы і уніі. Вітаўт цяпер мог пісаць у іншыя краіны аб тым, што кароль першым пачаў вайну.

Паны каронныя былі надта незадаволеныя: так патрэбнае

ў гэты нялёгкі час перамір'е было парушанае, і цяпер заставалася толькі адно — канчаткова задушыць Вітаўта, размесці і расцярушыць яго сілы, яго падтрымоўшчыкаў. Але як зрабіць гэта, калі сярод прыхільнікаў барацьбы такія знатныя і важныя асобы, як родныя браты караля? Кожны з іх паасобку — супраць Вітаўта, але яны прагнуць волі і незалежнасці Княства, яны спяць і мараць зноў адрэзаць сваю краіну ад Польшчы і таму пакуль што застаюцца праціўнікамі і караля, і Кароны.

І ў самой Польшчы ў Вітаўта ёсць родзічы — той жа Януш Мазавецкі, муж сястры Дануты. Ён, вядома, ня дасць Вітаўту прытулку, але ж можа пазычыць грошы, спадзеючыся на паслабленне прышлага караля, які ўсе гады, што сядзіць на троне, нялітасціва ставіцца да яго, Вітаўтавага швагра.

Разблытваць усе гэтыя клубкі заселі ў Вавелі палітыкі Кароны, і напружаная цішыня павісла над замкам, нават кухары стараліся цішэй стукаць сваімі катламі ды тарэламі. А па начах, казалі людзі, над Вавелем быў бачны чырванаваты водбліск, нібыта гэта пад гарой сапраўды варочаўся цмок і спрабаваў сваім агнём выплавіць выхад на белы свет, да дзеяў...

Мара Шомберга

У Мальбарку, альбо, як яго яшчэ называлі на нямецкі лад, Марыенбургу¹, сталіцы крыжацкай дзяржавы, таксама збіраліся на вялікую раду комтуры і самыя знатныя рыцары Ордэну: вялікі магістр Конрад Цольнер, вялікі маршал Конрад фон Валенрод і ягоны брат Ульрых, комтуры Генрых Клей і Дытрых Круспэ, Конрад Кібург, якога павінны былі вось-вось прызначыць паслом Ордэну, і іншыя знаныя рыцары.

Але рыцар Шомберг у тым неа ўдзельнічаў, і гэта дадавала яму скрухі ад таго, што ён такі нязначны і робіць пакуль самую чорную працу. Разам з тым ён суцяшаў сябе тым, што чорная тая праца патрэбная для магутнасці Ордэна. Ён, прыехаўшы ў Мальбарк, здаваў памочніку

¹ Марыенбург — горад названы ў гонар Дзевы Марыі

казначэя Ордэна Хельмуту куфар з каштоўнасцямі з лідскага замку. Перадпакой, дзе прымаліся прывезеныя каштоўнасці, быў досыць прасторным, пра тое ж, якой была сама скарбніца, шараговы здабыўца скарбаў Шомберг мог толькі здагадацца: туды, у святая святых Ордэну, дапускаліся толькі па спецыяльным дазvole вялікага магістра. Нават сам казначэй Ордэна не мог сам адчыняць скарбніцу, а толькі разам з вялікім магістрам і камандорам. Усе яны мелі розныя ключы, і дзверы адчыняліся толькі тады, калі ўсе тры ключы былі ў наяўнасці.

“Пярліна, акутая золатам”, — пісаў Хельмут вострымі гатычнымі літарамі па пергаменту, і яго хударлявыя пальцы трымалі гусінае пяро, як дзіду. Кульгавы, скручаны артрытам Хельмут аднак захаваў ваяўнічы дух Одына, старажытнага бога германцаў, і прагна распытваў прыездных і мясцовых рыцараў пра баі і напады.

— Пяць мужчынаў на дзесяць паганцаў з замка? — пагардліва фыркаў ён зараз, выводзячы літары. — У мае гады мы ўдвох спраўляліся з гэткімі мужыкамі, хай сабе пры дзідах і мячах!

— Нас, рыцараў, таксама было двое! — пярэчыў Шомберг. — Астатнія з прызамкавага зброду.

— Але ж без іх не абышліся! — кручком сагнуўшыся над пергаментам, кпіў Хельмут. — Ды вы да таго ж білі з засады!

Шомберг закіпаў злосцю. Нашто ён чыстасардэчна расказаў гэтаму жоўта-зялёнаму калеку пра ўсе падрабязнасці нападу? Цяпер слухай кпіны і выглядай у вачах мальбарскіх рыцараў няўмелым і ледзь не баязлівым ваякам! Бо ясна, што гэты кручок пра ўсё ім раскажа.

— Аднак скарб таго варты. Галоўнае, што мы прывезлі яго сюды! — з гонарам сказаў ён.

— О-о, так, так! — няўважна адказаў Хельмут, ставячы свечку бліжэй да пергаменту. — Што там далей? Медальён залаты, у сярэдзіне круглы сапфір... на колькі каратаў ён цягне? Але ж і прыгожы! — не мог утрымацца ад захаплення стары кручкатвор. — Няшмат такіх нават у нашай скарбніцы!

І ён стаў узгадваць, што, здаецца, у англічанаў толькі што з'явіўся падобнага, густа – васільковага колеру сапфір, агранены ў форме ружы. Яго збіраюцца ўправіць у крыж на брытанскай кароне, і лічыцца, нібыта гэты камень вылечвае ад сутаргаў. Але Шомберг яго не слухаў.

Як зачараваны, ён не мог выпусціць з рук гэты масіўны залаты кругляк. З той першай хвіліны, калі ён дастаў яго са скрыні там, пад Лідай, яго як ударылі: цёмна-сіні, з шаўковым бляскам камень нібы засвяціўся ў яго руках, ажывіўшы вытанчаныя завіткі ўзораў навокал. Злёняны смарагды адцянялі незвычайны колер сапфіра, надаючы яму бляск і глыбіню. Ён і тады не ўтрымаўся – надзеў тоўсты залаты ланцуг на шыю, як прымерыў на сябе. Так, медальён такой работы і такога кошту дастойны самога вялікага магістра! За час падарожжа ён некалькі разоў адчыняў куфар, употай ад суправаджальнікаў надзяваў залаты той кругляк на шыю і скакаў далей, адчуваючы, што камень нібы саграе ягоную душу. Ён часта, здаецца нават замнога, думаў пра яго. Адкуль у глыбіннай Літве ўзялася гэтая каштоўнасць, відавочна, прывезеная з Усходу? Сярод рыцараў хадзіла шмат легендаў пра рэчы, прывезеныя з Усходу – у іх амаль заўсёды ўдзельнічала магія, нешта непазнавальнае і таямнічае. Невыпадкова вырваліся ў яго там жа, на лясной паляне, словы аб тым, што такі медальён можа насіць толькі вялікі магістр, і яны апанавалі душу. Калі вялікім магістрам стане ён, то зменіць адзнаку першага саноўніка Ордэну, загадае выказаць крыж менавіта з гэтага сапфіру, і, магчыма, уставіць яго ў гэты самы медальён. Ён не сумняваўся, што некалі дабярэцца да самой вяршыні дзяржавы, наймагутнай у Еўропе. Калі не ўцячэ ад яго удача... А чаму б і не? Чаму не можа ён, радавіты фон Шомберг, стаць самім вялікім магістрам? Цяпер, вядома, ён выконвае самыя цяжкія даручэнні – рабуе... ён паправіўся нават у думках – здабывае сродкі на Ордэн, але пазней непазбежна яго чакае іншае, больш высокае служэнне, дзе няма брудных дарог, разлезлых ад бездаражы ботаў, намоклага плашча, які цягне да долу, і многіх іншых рэчаў, уключаючы засалены стол у карчме

ці выварачаныя вантробы ахвяраў. Ён будзе здабываць сродкі іншым шляхам: у пакоях, дзе як плывуць па падлозе багатыя дамы ў празрыстых карабліках¹ над маладымі лбамі, дзе духмяна пахне смачнымі і багатымі стравамі, на сталах стаяць залатыя сасуды для мыцця рук і чыстыя ложка чакаюць падарожніка ці гасця... Так, золата Ордэн шукае паўсюдна — у рыцараў шмат багаццяў, іх даюць гаспадары многіх краінаў і нават сам папа, але ўсё роўна сродкаў не хапае — хрысціянізацыя такіх вялізных прастораў патрабуе будаўніцтва новых і новых замкаў, подкупу старэйшынаў і простых людзей. Золата можа многае, ён у тым паспеў не раз пераканацца...

— Дык колькі ў ім каратаў? — перарваў яго думкі скрыпучы голас.

Шомберг ачомаўся. Мабыць, Хельмут звяртаўся да яго другі раз, бо глядзеў сваімі пачырванелымі вочкамі пільна і нават трохі як бы з насцярогай.

Шомберг пасміхнуўся.

— Я надта спяшаўся ў Марыенбург, амаль зусім не спаў, — сказаў вінавата, кладучы медальён на стол памочніка галоўнага казначэя. Той супакоена схапіў кругляк, узважаючы яго ў руцэ, замармытаў нешта, заносячы ў свой пергамент вопіс чарговага прадмету, які папоўніць казну Ордэну. І, здавалася, гаворка паміж рыцарам і памочнікам пацякла ў тым жа накірунку, але вечарам, калі рыцары сабраліся ў агульнай зале для вячэры, Шомберг злавіў імгненны позірк Хельмута, які тут жа паспешліва схіліўся над місай капусты, і зразумеў, што нечым выдаў сябе, сваю залішнюю схільнасць да рэдкай залатой рэчы. Рыцар, асабліва новаспечаны (а ён уступіў у Ордэн усяго чатыры гады таму), мусіць вытрымаць шмат спакусаў, і толькі беззаганнае выкананне ўсіх правілаў дасць яму магчымасць у будучым тых правілаў не выконваць.

Ён апусціў вочы долу і ўбачыў, што на светлых кафляных плітках засталіся ад ягоных ботаў брудныя сляды.

¹ караблік — жаночая прычоска

На двары ішоў дождж, а ён перад вячэрай доўга стаяў ля парাপету, глядзячы на горад, што шумеў і вірыўся ўнізе, пад замкам. Вось пасля гэтага стаяння занёс сюды вільгаць і чорную восеньскую гразь.

— Падцерці бруд! — раўнуў на свайго зброяносца Гуга, які сядзеў непадалёку, за сталамі для прыслугі, і таксама сёрбаў капусту з пахкім ласіным мясам. Той спалохана ўскочыў, памкнуўся да рыцара.

— Потым! — ужо мякчэй паўтарыў Шомберг і стаў з апетытам есці. Хай сабе Хельмут думае пра яго што хоча, усё роўна ён больш знатны, хаця і самы малодшы ў слаўным родзе Шомбергаў. І хаця па гэтай прычыне не яму дасталіся багацці роду, якія забралі два старэйшыя браты, ён усё роўна возьме ад жыцця тое, што яму належыць. Няхай сабе і вялікі магістр Цольнер, і вялікі комтур Конрад фон Валенрод, і надменны брат яго Ульрых, і іншыя кіроўцы зараз, пасля іхняе надта важнай нарады, ядуць у асобнай зале наўерсе, хаця па статуту яны мусілі б сядзець тут, разам з усімі! Там, насуперак правілам, некалі будзе сядзець і ён.

Малодшы са слаўнага роду Шомбергаў.

Вялікі магістр Ордэну...

Свеціца

Вузкае вакно налівалася сіне-ружовым святлом, паступова абмалёўваліся абрысы пакою. Кукарэкаў певень. Чуліся галасы людзей, нешта звякала на двары, стукалася аб цабрыны калодзежа драўлянае вядро. Сканчаўся тыдзень Данілавага лекавання ў Любчы, ягонага ляжання і гаення ранаў, якія ўсё яшчэ моцна балелі. Ён думаў пра сябе і пра тое, што здарылася. Ён ведаў, што знаходзіцца ў закрыліне сядзібы, у самай аддаленай яе частцы, дзе захоўваліся старыя рэчы: вупраж, абшарпаная мэбля, цынавы посуд. Для яго ўсё гэтае начынне ссунулі, і ён ляжаў у даволі прасторным куце, захілены ад уваходу старадаўнім, паточаным пашалем тапчаном. Двойчы заходзіла да яго гаспадыня сядзібы, пыталася, як ён сябе пачувае. Даніла саромеўся яе. Саромеўся яе надта цікаўнага і ўсмешлівага позірку, яе

вачэй, у якіх нібыта плавліся ільдзінкі – такімі светлымі і адначасна бязлітаснымі яны былі. Ён адразу расказаў ёй усё, бо навошта было таіцца, калі на ім няма віны? Але яна парайла яму не спяшацца дадому, спачатку палячыцца тут ад ран. А потым раптам ашаламіла весткай, што па ўсёй акрузе шукаюць яго як злачынцу і адзінае бяспечнае месца для яго – гэтая іхняя сядзіба.

— Як гэта – як злачынцу? – не зразумеў Даніла.

— Кажуць, што гэта ты і яшчэ нехта, не памятаю імя, згаварыліся і разам з апрышкамі¹ абрабавалі тое, што вёз почат.

— Якія рабункі?—ажно ўскочыў хлопец, але, застагнаўшы, паваліўся назад. — Я ж вам казаў... Гэта Гердзень!

— Ты казаў, але ж можа быць і інакш: вы з гэтым... Гердзенем не падзялілі скарбаў, дык ён цябе і гахнуў ледзь не напалам... — Яна глядзела на яго, нібы ацэньваючы, ці і сапраўды ён вінаваты. — А можа быць, і так – ты яго забіў і недзе схаваў тыя багацці.

— А мае раны?! Хіба гэта не знак таго, што я не вінаваты?

— А калі гэта ён, абараняючыся перад смерцю, пасек цябе, а пасля сканаў?

Даніла замоўк, знішчаны гэтай бязлітаснай логікай. А яна, убачыўшы, як ён пабялеў, стала яго суцяшаць:

— Я веру табе, Даніла, але ж ты сам ведаеш, што цябе мусяць дапытваць на дыбе. Занадта ў высокія гульні ты ўвязаўся. Княгіня Марыя, кароль... Табе не выблытацца з гэтага.

— Што ж мне рабіць? Няўжо за праўду могуць мучыць на дыбе? Я не вытрымаю гэтага! – выкрыкнуў Даніла.

Яна глядзела на яго са спачуваннем, рука яе лягла на яго руку.

— І не толькі дыба цябе чакае... Ім трэба некага зрабіць вінаватым за ўсё гэта, так што якраз цябе і загадаюць сцяць горлам², а каралю пасля дакладуць, што зрабілі ўсё магчымае і вінаватага пакаралі згодна праву звычайу.

¹ апрышкі – разбойны люд

² сцяць горлам – павесіць

— Як? — жажнуўся Даніла.—Я ледзь не загінуў, бацька мой атрымаў у горла стралу — і мяне могуць павесіць?!

— Я ж кажу табе: кашталяну лідскаму адказваць трэба за тое, што даў у пачат так мала вояў, ды яшчэ цябе, маладзёна, туды ўзялі. Ці ж захоча ён адказваць? Ці яму прасьцей упасыці ў ногі княгіні Марыі ды выпрасіць у яе літасьці? Гердзенья няма, значыць, адзін ты і застаўся. І колькі ні кажы пра тое, што цудам выкараскаўся, хто табе паверыць? — І дадала, дапытліва гледзячы ў вочы:

— Каб я ведала, хто ты і адкуль, то не ўзяла б цябе сюды... — Заўважыўшы, як перамяніўся ягоны твар, дадала сучасліва: — Я ня стану цябе выдаваць. Але ж ты мусіш тут сядзець ціха, чакаць, пакуль усё заціхне.

— А слугі? — ледзь вымавіў Даніла.

— Слугі таксама будуць маўчаць. Ды, зрэшты, пра цябе тут ведаюць толькі мае слугі (яна зрабіла націск у гэтым “мае”), а яны маўчаць умеюць. Таму — не выходзь, ні з кім не размаўляй. Праз нейкі час, як выздаравееш, я найму цябе на працу. Даўно я гаварыла майму швагру, што трэба зрабіць пад домам патаемныя пакоі, каб там хаваць маёмасьць, калі які напад татары зробіць. Яны тут час ад часу паказваюцца. Ці згодны хаця б на час стаць далакопам? А можа. Яшчэ што прыдумаем... разам. Шкада мне цябе, вельмі шкада. Ты, здаецца, слаўны хлопец.

— Мне... мне трэба падумаць.

— Згаджайся! Краска ўжо шые для цябе новае адзеньне, добрае, барханам падбітае. Але табе трэба будзе змяніць імя, прыдумаць, адкуль ты сюды прыйшоў. Ды і працаваць ты будзеш там, дзе цябе няшмат хто ўбачыць...

— А калі нехта мяне пазнае?

— Хто? Хто прыедзе сюды рабіць дазнанне? Ніхто ня бачыў, як мы цябе прывезлі.

— Але мая маці! Яна ня ведае нічога пра мяне, думае, што я загінуў...

Але гаспадыня на ўсё знаходзіла адказ: — Пазней пашлём ёй вестку. Не цяпер. Цяпер табе трэба вылечыцца і перачакаць. — Яна, нібыта забыўшыся, гладзіла яго руку, але ён быў настолькі збіты з панталыку і няшчасны, што

амаль не звяртаў на тое ўвагі. Яна ціхенька пацалавала яго ў лоб і пайшла, і ў позірку, што кінула на выхадзе, было нешта драпежнае, як у коршуна, што высачыў кураня і няспешна кружыць наверх, выбіраючы, як спрытней уचाпіцца ў цёплае, салодкае мяса...

...Цяпер хлопец перабіраў у памяці ейныя словы, і то згаджаўся з імі, то ўпадаў у адчай. Колькі ж ён будзе тут жыць, хаваючыся? А што пасля? Няўжо скончылася ўсё яго ранейшае жыццё воя, і пачынаецца іншае, чужое і брыдкае жыццё ўцекача?!

У сядзібе тым часам пачынаўся новы дзень. Даніла павольна ўстаў са свайго ложа, адкінуўшы ваўчыную скуру, падчыльгікаў да адтуліны, прыпаў да аканіцы, зацягненай бычыным пухіром. Праз запэцканы той пухір мала што было бачна, таму хлопец ўзяўся за цвік і, штурхануўшы, нечакана лёгка расчыніў тое акно.

Адсюль добра праглядаўся Нёман, што рабіў тут круты паварот, як бы затуляючы сабой узвышша, на якім стаяла сядзіба — вялікая двухпавярховая драўляная будыніна, сабраная з магутных сасновых бярэвняў. Дахоўка на ёй была з добра вырабленай гонты, хаця ўжо і пацямнелай ад дажджоў і часу. За будынінай шырока раскінулася раўніна, поўная сіняватай ранішняй смугі, праз якую дзёнідзе былі бачныя купкі хатаў невялікага гэтага мястэчка, хутчэй нават, вёскі.

Даніла перавёў позірк уніз, стаў глядзець на двор. Слугі соўгаліся сюды — туды, мільгалі стаптаныя поршні, грубыя порты, аўчыныя камізэлькі. Барылы, бочкі, кашы і збанкі знікалі ў цёмным праёме дзвярэй, якія, па ўсяму бачна, вялі на кухню, бо якраз там віліся самыя густыя клубы дыму. Але курыліся шэрым дымам і іншыя коміны: халоднае паветра, якое сачылася з вакна, прабірала да дрыжыкаў.

Даніла сцэпануўся, хацеў быў вярнуцца пад цёплую скуру, але застыў на месцы. У двор увайшла дзяўчына — не, хутчэй дзяўчынка, ведучы за аброць белага каня. Востры позірк Данілы адзначыў скураны, меднымі бляш-камі аздоблены нашыйнік — галбан на збруі, расшытае

чырвонымі ніткамі сядло, пасля як уткнуўся ў дзяўчынку, якая была, хутчэй за ўсё, уладаркай гэткага прыгажуна, – да яе адразу падбег адзін з прыслужнікаў, перахапіў аброць. Тварык дзяўчыны не спыніў бы ўвагі Данілы – круглы, з прамым носам і чырвонымі ад ветру шчочкамі, каб не ягоны выраз, – ён праменіўся радасцю жыцця, усведамленнем сваёй маладосці і гожасці. На дзяўчыне была тонкая шэрая сукня, пацямнелая знізу, і кароткая, што ледзь закрывала клубы, ваўняная накідка, абшытая мехам, на галаве суконная шапачка, з-пад якой выбіваліся кучаравыя валасы.

– Накармі Белазорка! – звонка сказала яна вылецеламу да яе маладому слуге, і рэха паляцела па двары, узмацняючы дзявочы голас: – Мы скакалі праз лес, так што ёй належыць цэлая торба аўса!

– Слухаю, ваша міласць! – прыслужнік схопіў аброць, павёў каня да стайні.

– Гаспадыня не раз ужо казала аб марнатраўстве. Дарма ганяць такога жарабка! – з дакорам прамовіла Краска, якая ішла па двары. Дзяўчына спахмурнела.

– Гэтага жарабка падарыў мне бацька, калі быў жывы! – Звонка разлегся па двары ейны голас. – А з мачыхай я буду гаварыць сама, ёй няма патрэбы перадаваць мне свае пажаданні праз слугаў!

Твар яе згас, позірмак дзяўчына нібы сёкнула закрыліну будынка, – мабыць, каля гэтай дабудовы жыла тая, пра якую яны гаварылі. Яна павярнулася, каб ісці, але вочы яе, што ўзняліся да другога паверху, раптоўна сустрэліся з вачыма Данілы, якія здзіўлена глядзелі на яе з вакна. Дзяўчына спынілася, нахмурылася, угледзелася ў яго, як бы не верачы сваім вачам, пасля, ні слова не сказаўшы, адварнулася і пайшла ў стайню насупраць.

Данілу як ударылі. Казала ж яму Офка не выходзіць і не азывацца! А гэтая дзяўчына, мабыць, дачка памерлага гаспадара, яна відочна не ў суладдзі з мачыхай. Як бы ад гэтага не атрымалася якой бяды!

Занылі раны, забалела галава. У памяшканні было сыра, але ля печы ляжалі дровы і крэсала. Ён зноў пачыльгікаў

назад, спрабаваў выкрасьліць агеньчык, каб запаліць дровы, але, кінуўшы спробы, залез пад скуру, скруціўся ў камяк. Падушкі пад шчакой былі вільготнымі. Можа, ён плакаў уначы, у сне? Чужая воля ўварвалася ў яго жыццё, чужая воля кіравала ім і зараз... Але праўду кажа гэтая высокая, прыгожая пані з вачыма-льдзінкамі, што працінаюць наскрозь: яму трэба ўстаць на ногі. Зараз ён — без каня, без корда, які згубіў у лесе, — зусім безабаронны.

І, як быццам ён выклікаў на сябе бяду невясёлымі думкамі, унізе раздаўся шум, рэзка звякнула жалеза, мабыць, здымалі замок і браліся за клямку. І вось ужо хтосьці ўздымаўся па лесвіцы. Крокі былі незнаёмыя, і Даніла ліхаманкава ўскочыў, абвёў пакой позіркам зацкаванага звера і, скокнуўшы да печы, схапіў шэрае сукаватае палена, што ляжала зверху, падрыхтаваўся абараняцца. Але патрэбы ў абароне не было: скрыпучыя дзверы адчыняла ўбачаная ім на двары дзяўчына. Зблізку яна была яшчэ больш прыгожай: тонкая далікатная скура нібы ззяла хараством юнацтва, і шэрыя вочы з цёмнымі вейкамі здаваліся на круглым тварыку бяздоннымі. Яна прыжмурылася, прывыкаючы да прыцемку, упілася позіркам у лаву і, нібы спатыкнуўшыся аб Данілу, адхінулася назад. Відаць, яна чакала ўбачыць зусім іншага чалавека.

Хвіліну яны глядзелі адно на аднаго. Пасля яна раптоўна засмяялася:

— Гэта ты ад мяне ўздумаў абараняцца?

Ён няўцямна зірнуў на палена ў сваёй руцэ, уявіў сябе — босага, ускалмачанага, натапыранага, нібы сабраўся ў бой супраць цэлага войска, — і таксама засмяяўся. Напружаньне пакінула яго. Кінуў палена ў кучу (яна ўздрыгнула ад нечаканасці), і запытаўся:

— Ты хто?

— Я? Я дык тут жыву. А вось хто ты? І што ты тут робіш, у нашай сядзібе?

— Ляжу.

— Не жартуй!

— Якія жарты? Бачыш, увесь перавязаны.

— Хто цябе сюды пусціў?

Ён сеў на ложка, і як ні стараўся, не змог схаваць пакутлівай грымасы.

Усмешка на ейным твары зьнікла.

— Ты паранены, так? Хто гэта цябе?

Пытанні, пытанні... Што трэба і што можна адказаць? І як хлусіць, выгаворваючы тое, чаму яго навучыла старэйшая гаспадыня? Яму раптам стала сорамна за свой расхлістаны, бездапаможны выгляд. І ён сказаў тое, што было насамрэч:

— Я — Даніла з лідскага замку. Я з нобіляў, шляхціц. На нас напалі крыжакі, забралі скарб, што мы везлі ў Вільню. Усіх забілі, апроч мяне. — Памаўчаў, прыглынуў камяк у горле. — І яшчэ Гердзенья.

— Хто такі Гердзень? І чаму ты ў нас?

На яе ўпаў скупы восеньскі промень, засвяціўшы, як німбама, кучаравыя рыжаватыя валасы. Шэрыя вочы з цёмнымі вейкамі глядзелі са спагадай.

Даніла расказаў ёй усё і, зняможаны, паваліўся на бок. Яго білі дрыжыкі. Зноў узгадаўся бацька на пажайцелай восеньскай траве, плямы крыві на імху, па якому ён поўз.

У пакоі запанавала маўчанне. Яна думала.

— А калі ты вернешся ў Ліду і ўсё раскажаш?

— А калі мне не павераць і зробіць вінаватым за ўсё?

— Чаму табе не павераць?

— Мой бацька нейкі час служыў Вітаўту. Княгіня Марыя не хацела яго браць да сябе. Гердзень угаварыў яе. І цяпер я буду казаць, што гэта якраз ён выдаў нас крыжакам? І як даказаць, што гэта былі крыжакі? У іхніх коней нават падковы пад нашыя зробленыя!

— А тое, што забіты твой бацька?

— Вашая пані растлумачыла мне, што для судоўцаў гэта не доказ. Але, клянуся Родам, не я выдаўца, не я здраднік!

Яна зноў задумалася.

— А мая мачыха цябе не адпускае ў Ліду? І ганца туды не паслала? Чаму?

Ён густа пачырванеў.

— Відаць, аберагае ад катаванняў, шкадуе, — сказаў няўпэўнена.

Яна глядзела на яго, а ён усё болей наліваўся чырванню і маўчаў. Нешта грэбліва-адчужанае мільганула ў яе вачах. Тады ён сам перайшоў у наступ:

— А што, хіба яна... — ён запнуўся, — пані табе не сказала, што прывезла мяне сюды?

Варожы бляск на імгненне як затуманіў ейныя вочы:

— Не. Яна не сказала таго нікому. І я не веру, што яна такая добрая, каб аберагаць цябе ці каго іншага.

Ён маўчаў. Гэтыя ласкавыя рукі, гэты пацалунак старэйшай за яго жанчыны — такой прыгожай! І што трэба гаварыць? Усё, што ні скажа, будзе паловай праўды альбо і ўвогуле няпраўдай, бо словамі выказаць можна толькі тое, што ляжыць на паверхні. А што, калі яму ўсё прымоілася? Ды і нават тое, што было, не раскажаш. Ён — не выдаўца! І тады ён схпіўся, як за саломінку, за самае простае пытанне:

— Я і не запытаўся, як цябе завуць.

Яна нейкі час раздумліва глядзела на яго, пасля павольна адказала:

— Мяне завуць Свеціца, а хрысціянскае імя — Ганна, толькі яно мне не падабаецца.

— Добра, буду клікаць цябе Свеціцай. Але Ганна — таксама добрае імя. Так завуць жонку князя Вітаўта.

Яны абое як узрадаваліся, што гаворка перайшла на іншае, што не мела адносінаў да глыбінна-цёмных таямніцаў чужой душы, да якой няўзнак яны дакрануліся.

— Другую жонку. Першай была Марыя Лукомская.

— Адкуль ты ведаеш?

— Мая мачыха трашчыць аб гэтым цэлымі днямі. Усё не можа апамятацца, што апынулася ў глушэчы, а не пры віленскім двары.

— Яна хрышчоная?

— Ну, так. Раз гаспадары ўсіх краінаў навакол прынялі

¹ вуй — дзядзька

хрост, то, значыць, гэта важна. Хаця мой вуй¹ дасюль трымае ў сваёй лажніцы Перуна, а ў маёй стаіць Мокаш.

— А ў матчынай бажніцы – Род і парадзіхі. А ў дзядзькі Бабра – Светавіт. Ды ўсе, хто працуе ў замку, мусілі хрысціцца. Дзесяць гадоў таму – па праваслаўным абрадзе, бо вялікі князь тады быў Якавам, а праз пару гадоў пасля уніі ўсіх перахрышчвалі на каталіцтва.

— Нашыя нобілі таксама так хрысціліся. Кароль Ягайла ўказ такі выдаў з Кракава: усім перахрышціцца па заходнім абрадзе, бо ён стаў у Польшчы каталіком і перамяніў імя на Уладзіслаў.

Яны не заўважалі, што Сьвеціца прысела на край ложка. І толькі калі на двары пачуліся галасы, дзяўчына схамянулася.

— Табе есці нясучь. Краска тут жа пабяжыць казаць мачысе, што я самахоць адчыніла замок.

— Яна... — Даніла чамусьці сказаў гэта шэптам, — ты баішся яе?

Цяпер настала чарга Сьвеціцы: яна пачырванела так, што здавалася, нібы ўся кроў хлынула ў белы, як мармуровы, тварык:

— Не... Не надта. Зусім не баюся, але...— Скончыла нечакана: — Цябе гэта не тычыцца! — І голасна сказала, пачуўшы крокі пакаёўкі на лесвіцы: — Я тут таксама гаспадыня! Я ўжо не дзіця, і хачу, каб гэта тут усе ведалі!

— Так, так, мая гаспадыня! Але пакуль ты яшчэ непаўналетняя, то ўсім распараджаецца твая маці, — раскрываючы дзверы і трымаючы ў руках вузел з хлебам і сырам, прамовіла ад парога Краска.

— Маці!

— А як жа! Клялася пад дубам і перад грамнічным агнём вялікай клятвай твайму бацьку любіць цябе і гадаваць, як роднае дзіця. І клапоціцца, і гадуе! А ты неслухмянасцю ёй і дзякуеш. Вось жа нашто ўлезла сюды без дазволу? Тут не твайго розуму справа. Кажучы гэта, Краска спрытна сунула Данілу прынесены вузел, імгненна падбіла падушкі і закрыла ложка ваўчынай скурай. — Ну

вось, цяпер, памаліўшыся Перуну ці Хрысту, як табе падабаецца, можаш есці!

Свеціца, бліснуўшы вачыма, не развітаўшыся і не гледзячы на пакаёўку, знікла за дзвярыма.

— Свавольнае дзіця, — як пажалілася Краска. — Нашая гаспадыня да яе з ласкай, са шчырасцю, а яна, як тое ваўчаныя. Не хоча пасаг вышываць, узяць пяльцы ў рукі. Усё гойсае на кані па лесе ды лісьце з рознымі кветкамі збірае. Людцаў ужо спрабуе лячыць, і чары нейкія мае, хаця пакуль што невялікія. Гэта ж калі жаніхі дазнаюцца, ніхто замуж не возьме. Каму чараўніца патрэбная? Пасварыцца з мужам, возьме ды ў ваўкалака пераверне, каб бегаў па лесе. Што ты ёй тут плёў?

— Нічога... — прамыкаў хлопец, не ведаючы, што і як казаць.

— Гэта добра, калі яна нічога не выведала.

Яна прысела насупраць Данілы, узяла назад з ягоных рук і развязаła вузел, выклаўшы яму на калені белы ручнік, а на яго — свежы, з прыліплым лістом клёну бохан і ладны кавалак сыру з жоўтым, моцна збітым маслам. Яе вузкія вочы хітра бліснулі:

— Еш, набірайся моцы.

Гледзячы, як упіўся ён у сыр моцнымі белымі зубамі, падсаладзіла ліслівымі словамі:

— Але ж ты і прыгожы хлопец! Удаўся дык удаўся! Мабыць, замкавыя дзеўкі за табой улягалі ўсім гуртом!

Пабачыўшы, што ён чырванее, патрапала па плячы:

— Ну што ты, як дзяўчына! Ты ж ужо юнак, а не дзіця, разумееш, што да чаго. Нябось дзевак не раз ужо завальваў у лесе на Купалле. Што ж, справа маладая. І зноў абегла поглядам плечы Данілы, яго ладную, ужо з маладымі налітымі мускуламі, постаць:

— Ды табе патрэбныя не замкавыя дзеўкі, а сапраўдная жанчына. Ты ж нобіль. Табе трэба шукаць сабе пару. Заможную і прыгожую, хай нават крыху старэйшую за сябе. — І дадала, гледзячы яму проста ў вочы:

— Такую, як мая гаспадыня.

Даніла адчуў, што глотку яго як сціснула абцугамі. Ён закашляўся, сыр у роце раптам здаўся горкім, як палын.

— Што з табой, прыгажун? Ці ты спалохаўся? — засмяялася Краска, хвартухом выпіраючы белыя пырскі на Данілавых каленях. Яе спакойная ўпэўненасць і падсміванне канчаткова збянтэжылі хлопца: ён памкнуўся да выхаду.

— Куды, дурны! — кінулася за ім пакаёўка. Схапіла, разварнула тварам да сябе. Позірк яе быў падобны да погляду раз’ятранай рысі:

— І не думай збегчы! Цябе шукаюць паўсюдна, і калі што — знойдуцца людзі і пацвердзяць, што гэта ты рабаваў людзей там, на паляне! А за гэта, сам ведаеш, адно! — Яна зрабіла жэст, як бы абвіваючы вяроўкай шыю.

Даніла, які быў тузануўся ад яе, абмяк. Страх, задушлівы і ліпкі, перахапіў яго дыханне.

— Я нікога не рабаваў!

— Што з таго? Табе адзін шлях — заставайся тут, перамяні імя і працуй, а там, пройдзе час, будзе бачна, што рабіць далей. Можа, ты заслугуеш давер гаспадыні і яна возьме цябе з сабой у Вільню, а там лягчэй згубіцца.

Даніла авалодаў сабой. Гонар загаварыў у ім, ён выпрастаўся:

— Я не буду туляцца ў зацішку, як злодзей. Я панцырны баярын, і няхай мяне лепей пакараюць, чым будуць лічыць забойцам і вырадкам.

— Ого, як ты загаварыў! — Пакаёўка глядзела на яго са здзіўленнем. Яна, па ўсяму было бачна, не чакала такога рашучага адпору. Нейкія імгненні яна раздумвала, потым раптам перамянілася. Злосныя зморшчынкі паміж брывамі разгладзіліся, яна адпусціла Данілу, лёгка штурханула яго ў живот:

— Спачатку паснедай, Лель!

— Я Даніла! — агрызнуўся той, адчуваючы, што нешта перамянілася між імі. Ён пераставаў быць цацкай, драўляным балванчыкам, якім гуляюць на двары дзеці. І ён павінен сам рашаць свой лёс!

— Добра, Даніла. Але табе варта памятаць, што нашая

пані падабрала цябе паўмёртвага. — Краска змяніла тон. Цяпер нават не верылася, што гэта яна толькі што раз'ятрана тузала хлопца. — Пані выратавала цябе, падлячыла, ты, бач, нават зубкі пачынаеш паказваць. А яна магла б адразу ж паслаць у Ліду ганца, і, можа, праз тыдзень ты б вісеў там ля брамы! Ці ж не так?

Тут яму казаць не было чаго. Але ён паспрабаваў абараняцца гэтак жа ваяўніча, як хвіліну назад:

— Я веру ў справядлівасць. Я ні ў чым не вінаваты. Няўжо спрадвечны Пярун дазволіць несправядлівы вырак?

— Эх ты, Лель! — засмяялася яна. — Пярун, яно, канешне, так... Але ж мы ўжо хрысціяне, дык сам падумай: калі самога Хрыста змаглі распяць на дрэве, дык ці ёсць на гэтым свеце справядлівасць? Ты што думаеш, я горшая за сваю пані, а бач, служу ёй, а не наадварот! — Яна спахапілася, што бойкі ейны язык сказаў лішняе, і асяклася. — Ну, ты хлопец добры, не станеш казаць лішняга, як я, дурная баба.

— Не бойся, я нічога не скажу пані. Але і ты ня цісні на мяне, — азваўся ён.

— Згода! — яна засмяялася, а пасля нечакана падміргнула яму: — А ты ўсё ж не будзь баранком дурным. Пакарыстайся момантам. Пані нашая па вушы ў цябе закахалася, глядзіш, нешта табе і перападзе. Яны багатыя. Так што... — Яна падышла да дзвярэй, стала ў праёме: — А то, ведаеш, я і сама цябе гатовая прылашчыць. Мой жа Бель такі пражны, ніколі грошыка не дасыць на стужку. Адно што пані нешта кіне са свайго, дык яно ўжо састарэе ці з плямай якой. А я ж яшчэ не старая... — Не злавіўшы ў ягоных вачах ніякага адказу, крутнула клятчастым андаракам ды хвартухом, матлянула стужкамі, і па лесвіцы бойка застукалі ейныя чаравікі.

“Вось жа звадніца!” — падумаў ён.

Ля ложку Данілы сіратліва ляжаў пачаты сыр і хлеб, але есці хлопцу ўжо не хацелася. Паспрабаваў таргануць параненым плячом. Яно азвалася рэзкім болям. Так, сыходзіць адсюль яшчэ рана, да таго ж, увесь час кружыцца галава, але, магчыма, праз колькі дзён ён усё ж зможа паціху кльпаць.

“Куды? – адразу ж нешта закрычала ў ім натужліва і адчайна. – Ісці, як дурны выпустак, у рукі дазнаўцаў? А тыя асудзяць ды перададуць кашталюну, які і сапраўды загадае яго адразу ж павесіць ля брамы, як казалі яму пані Офка?”

Куды ні кінь, усюды клін. Трэба пераचाкаць яшчэ. Час нешта зменіць. Раптам знойдзецца Гердзень, можа, нешта падкажуць абставіны”. Перад вачыма ўсплыла дзяўчына, што прыходзіла сюды. Не, яна таксама яму не дапаможа. Наадварот, яшчэ можа і нашкодзіць: раскажаць каму, што ён тут, у Любчы, а то і паслаць ганца ў Ліду. Ды нешта падказвала яму, што тая не данясе, не пашле яго на смерць.

Смерць!

Яму казалі пра яе дзядзька і воі, у якіх вучыўся страляць з лука ці мячом адбіваць чужыя ўдары. Гаварылі як аб нечым звычайным, і ён не баяўся загінуць у баі, – усе казалі, што гэта лепшы шлях для воя, шляхціца – загінуць, абараняючы свой край. Але зусім іншае – быць сцятым за горла, на сорам радні і самому сабе, ды яшчэ бязвінна. Першы раз ён пашкадаваў, што не памёр там, на дарозе. Нехта ж знайшоў бы яго, можа, пахавалі б разам з бацькам, пахавалі б у магіле, справілі б добрыя памінкі. Толькі адшчапенца і вінаватага ніхто не пашкадуе, ніхто не асудзіць на вырак.

Але як перажыве ўсё гэта маці? Даніла ўзгадаў яе ласкавыя рукі, пяшчотныя словы, якіх яна ніколі не шкадавала свайму першынцу, і цвёрда вырашыў: ён выжыве і вызнае, хто з крыжакоў рабіў напад. Хто забіў бацьку. Хто зламаў жыццё і яму, прымусіўшы баяцца ўласнага жытла, з-за каго ягоная маці, аплакаўшы мужа, можа, яшчэ больш горка плача па ім, згінулым без сляда сыну.

Знойдзе і адпомсціць за гэта.

Гердзень

Цяпер, калі з крыжакамі разьлікі былі зробленыя, можна было нарэшце супакоіцца і знікнуць, вылузацца з Лідчыны, дзе небяспека пільнавала яго паўсюдна. Але

трымала, як абцугамі, грызла, выядала душу тое, што, магчыма, Даніла выратаваўся і не памёр ад ран.

Не, ён не баяўся таго, што гэты малады вой будзе занята шукаць яго па ўсім свеце, каб адпомсціць за смерць бацькі: свет вялікі, у ім можна зашыцца так, што нават кароль не адшукае тваіх слядоў, ня тое што цябе самога. Крыжакі – тыя, сапраўды, адшукаць могуць, у іх паўсюдна вочы і вушы, купленыя імі шпігі нястомна лезуць у кожную пчыліну, як усюдыісныя пацукі. Але, маючы вялікія грошы, можна збегчы і ад іх: купцом папльць да грэкаў, ці ў Венецыю, ці, урэшце, наняцца да карсараў, каб рабіць тое адзінае, што ўмееш: утыкаць меч у мяккае чалавечае цела, адбіваючыся ад нападнікаў, ці самому нападаць на тых, у каго ёсць самае галоўнае на гэтым свеце: багацце, грошы, прыгожая вопратка. Чаго ты тады варты, калі дазваляеш іншым карыстацца ўсімі дабротамі гэтага свету, а сам складаешся ў столку перад імі ж? Разумны і смелы здолее адабраць у багатых і ўзяць сабе. Бо не яны, а ты варты самага лепшага. Ён ведаў гэта.

Але нашто яму трэба было неадменна забіць Данілу? Ён цвердзіў сабе: калі крыжакі дазнаюцца, што Даніла выжыў (калі ён сапраўды жывы), яны пакараюць яго, Гердзена, як ашуканца. Яны тады стануць высочваць яго па ўсім свеце. Таму што падмануць Ордэн – самы цяжкі грэх. Яны цвердзяць, што гэта як ашукаць самога Госпада Бога.

Але была і іншая прычына, у якой ён не хацеў прызнавацца нават самому сабе.

Па начах яму мроіліся вочы падлетка, што захапляўся ім, Гердзенем, якога ў лідскім замку ён вучыў і якому перадаў шмат з вайсковага ўмельства. Гэта былі вочы Данілы. У іх быў ня страх, нават не нянавісьць. І не пагарда, і не шаленства. У іх было бязмернае здзіўленне. Здзіўленне ад таго, што на свеце ёсць такія людзі – не, хутчэй стварэнні, істоты, нечалавекі, як ён, Гердзень. Даніла глядзеў так, нібы ён на вачах у яго ператварыўся ў нешта атідна-смярдзючае, чаго яшчэ ніколі не было і быць ня можа на гэтым свеце.

“Можа, саколік мой, можа! – хацелася яму закрываць.—

Чалавеку хочацца жыць, хочацца есці, прыгожа апранацца. А самае галоўнае – яму важная павага. Вось, маўляў, які важны, багаты і слаўны чалавек ідзе – Гердзень! І тады, у такую хвіліну, чалавек расце сам ва ўласных вачах і не хоча думаць, чым, якой цаной усё гэта купленае – ліслівыя позіркi, захапленне, усмешкі. А ты, – Гердзень увесь час звяртаўся да хлопца, нібыта той мог чуць яго, – Ты не даеш мне адчуць гэтую асалоду. Ты ўсё глядзіш на мяне, нібы на вусеня, якога можна проста стрэсці са свайго адзення. Не страсеш! Гэта я страсу цябе!”

І ён апантана шукаў хлапца: пераапануўшыся і змяніўшы аблічча так, што нават самыя блізкія не пазналі б яго, ён праехаў па ўсіх напрамках лясной дарогі, вызнаючы ў людзей, ці ня бачылі яны штосьці незвычайнае. Выпытваў хітра, так што людзі і самі выклалі б яму плёткі пра параненага чалавека, ды толькі таго, што яму чакалася, не было. І толькі ў адной з карчوماк пачуў ён пра тое, што ў любчанскай сядзібе, падобна, некага хаваюць. І можа, гэта нейкая важная асоба: слугі, калі іх распытваеш, адварочваюцца і не жадаюць ні аб чым такім нават гаварыць. Але бачыў нехта з зямянаў, як выходзіў з закрыліны сядзібы, адтуль, дзе ніхто не жыве, употай, азіраючыся, малады незнаёмы хлопец.

— Удавіца, маладая, голая, як кабыла. Чаго ж ёй і не пазабавіцца з маладым? – расказваў той зямянін.

І Гердзень зразумеў: уцячы адсюль ён зможа толькі пасля таго, як пабывае ў Любчы і пераканаецца, што там не Даніла.

Каханне

Залатой завейя падала на зямлю жоўтае, барвовае і карычневае лісце клёнаў, шапацела пад нагамі, кружылася вакол спадніцы. Свеціца бегла па двары, яе валасы прасвечвала ранішняе, яшчэ малінавае сонца, і здавалася – вакол дзяўчыны разліваецца ззянне. Мабыць, яна спяшалася на стайню, каб узяць свайго скакуна і на цэлы дзень знікнуць у восеньскім лесе ці імчацца па дарогах

між жжаўцелых пожняў. Раптоўна яна нібы наткнулася на нешта – і спынілася, міжволі падняўшы галаву туды, адкуль, адчыніўшы вузкае вакно, зацягненае бычыным пухіром, захоплена глядзеў на яе Даніла. Позіркі іх сустрэліся. Ёй, мабыць, хацелася крыкнуць нешта жартаўлівае. Ды было ў позірку хлопца нешта, што спыніла яе, прымусіла раптам, нечакана для сябе, збянтэжыцца і на ягоны ціхі “Дабрыдзень” адказаць такім жа ціхім, нібы нават змоўніцкім голасам. Але хто тут мог іх пачуць? Бель драмаў далёка, у будцы каля брамы, у цёплым кажуху яму было ўтульна і спакойна. У сядзібе ў такі ранні час галасы чуліся толькі на кухні, там жыбянцый поўніў дрывамі чэрава печы ды сонны кухар чысціў рэпу, выціраючы спацелы лоб аб плячо.

Даніла глядзеў на дзяўчыну з захапленнем. У малі-нава-чырвоным ранні, калі ўсё – і гонта страхі, і сцены, і старанна падмецены двор – свяціліся чысцінёй і цнатлівасцю юнага дня, яна сама была як гэтае ранне. Маладосцю і здароўем дыхала ўся яе постаць, яе тварык з вялікімі вачыма, яе імклівая хада.

— Зноў на цэлы дзень у лес? Ці ў палі? – ён сам адчуў у сваім голасе папрок і збянтэжыўся.

— А што мне рабіць тут?

— А дзядзька? Хіба ён не...

— Не. Мною ён не цікавіцца. Яму падавай варцобы.

— А што гэта?

— Ты не ведаеш?

— Не.

— Я табе пакажу. Я ўмею ў іх гуляць. Толькі дзядзька злуецца, бо я ўвесь час выйграю.

— Можа, ты навучыш мяне?

— Цябе? Навошта?

“Каб быць з табой побач!” – мог бы ён крыкнуць, але толькі збянтэжыўся і прамармытаў:

— Я ж болей нічога пакуль не магу...

Свеціца імгненне падумала, ад чаго яе тварык стаў заклапочаным і яшчэ больш прыемным яму:

— Добра, але да цябе я болей не прыйду. Мачыха мне забараніла. Ты сам спусціся. Можаш?

— Ды ўжо ж, як-небудзь!

— Спусціся і выходзь на задні двор, да Нёмана, да блеху¹. Выхад тут, за агароджай. Бляхарак яшчэ не будзе, яны прыходзяць пазней. Я вазьму варцобы, а ты не забудзься на кажушок, а то змерзнеш. У нас раніцы халодныя...

Яна памкнулася наперад, і ён ледзь паспеў ускрыкнуць:

— Зараз выходзіць?

— Цішэй ты! Яна... — дзяўчына кіўнула на зачыненыя вокны, — зараз пачуе!

Трохі зноў падумала. — Давай заўтра, такой жа парой, калі сонца вунь на той вяршаліне засвеціць. — Яна паказала на высокі клён, які быў ужо добра ахоплены залатым асеннім сонцам, што тым часам паднялося над дваром.

Рыпнулі дзверы ля вартоўні каля брамы. Свецца пырснула назад, паспеўшы кінуць Данілу ўсмяшлівы і ўжо па-сапраўднаму змоўніцкі зірк.

На двор выйшаў Бель — мажны, шыракатвары дзяцюк гадоў сарака, сонна пацягнуўся, агледзеўся. Даніла не паспеў зачыніць вакно, і той падышоў пад самыя дзверы.

— Ужо і за дзеўкамі палоеш! — сказаў насмешліва вартаўнік. — За маладой гаспадыняй! Гляджу, ты хват, усюды паспяваеш!

— Ды я... я... — замармытаў хлопец, запунсавеўшы, як півоня.

Вартаўнік засмяўся. Яму было прыемнае збянтэжанне маладзёна, ягонага сарамлівасць.

— Дзела маладое... — сказаў ён ухвальна. — Заўтра паклічуць на вайну, і ляжаш як той колас у полі, самага салодкага ў жыцці так і не паспытаеш. Так што гэта я так, з зайздрасці кажу. Я ўжо быў жанаты, стаў удаўцом, цяпер во маю кралю і, як той сабака, яе пільную.

— А якую кралю, дзядзька?

Яны размаўлялі паўшэптам, але гулкае рэха на пра-

¹ блех — месца для выбельвання палатна. Бляхарка — жанчына, што займаецца выбельваннем.

сторным двары паўтарала словы, і таму абое перайшлі ледзь не на шэпт, што стварала між імі нейкі тон даверлівасці і добразычлівасці.

— А ты маю кралю добра ведаеш, яна табе есці но-сіль.

— Краска?!

— Ну, яна. А што ты так здзівіўся? Дзеўка яна шустрая, вясёлая. Пані нас пажаніць хоча. Што ж, я не супраць, абы пасаг за ёю быў прыстойны. Хай зарабляе, дагаджае гаспадыні. Можа, што і выйдзе.

— А што, без пасагу ты яе не ўзяў бы?

— Дык без пасагу дзявок тутакі без меры. А нашто мне яны? Я сабе цану ведаю і сам панам хачу быць. Хай сабе і невялікім. Што, думаеш, салодка службоўцам быць ды кожную гаспадарскую патрэбу абслугоўваць? І сам жа ты служыш, дык во табе што за тваю службу: заўтра забяруць дый злачынцам аб'явяць. Так што абхаджвай гаспадарскую дачку, можа, што табе й перападзе!

Данілу не захацелася слухаць далей. Тое, што нараджалася ў яго душы, было гэтак далёка ад тых падміргванняў ды пацмокванняў, ад прыкідак і падлічванняў чужога добра, з якімі вартаўнік, ён жа і фурман гаспадыні, гаварыў пра адносіны паміж мужчынам і жанчынай. Тое ж, нячыствабнае, юрлівае, праслізвала і ў намёках Краскі, і ў ласкавых пальцах гаспадыні, якімі яна гладзіла яго руку. Але да Свеціцы ўсё гэта не мела ніякіх адносінаў. Калі ўзгадваў яе, адчуваў свежы подых ветру, пах восеньскіх вяргіняў ды мёду. І таму, крута абарваўшы гаворку, павярнуўся і пайшоў да сябе – думаць пра Яе.

...Ён не спаў амаль усю ноч. Слухаў, як гудуць апоўначы пад няспынным ветрам клёны – працяжна, паныла. Глядзеў, як паўзуць па цаглянай сцяне лёгкія, хуткія цені, як прабіваецца праз акно сваім невыказна-чаравальным серабрыстым святлом поўня. Слухаў, як уверсе нехта лёгенька бегае – можа, гэта гуляў з мышамі выгнаны з сядзібы сьвятой вадою дамавік. Час ад часу ў вартоўні пачынаў храпсыці дый раз-пораз спалохана ўскокваў, цяжка ўздыхаючы, Бель, якому, мусіць, моцна хацелася спаць

пасля дзённых любончаў з Краскай, і ўсе гэтыя пошумы выразна чуліся і Данілу. Пасля, калі ён на нейкі момант быў ужо ўгруз у трывожны, вязкі сон, заспяваў певень – звонка, голасна, абвешчаючы канец панавання страшных для чалавека прывідаў начы, – і адразу замоўкла беганьне наўерсе, поўня нырнула ў аблогі, а хлопец канчаткова прачнуўся і зразумеў, што цяпер ён не засне, а будзе, як прыкаваны ланцюгом, цікаваць за ружовай палоскай, якая яшчэ ня хутка з’явіцца на ўсходзе.

Ён расчыніў вакно, накінуўшы на плечы кажух. Яшчэ было цёмна, але быццам бы ледзь пасвятлела на ўсходзе, – а можа, яму гэта толькі здавалася, бо позірмак і думкам ён прыспешваў раніцу, гатовы быў маліць багіню Ладу, ці Аўшру, хутчэй разамкнуць нябесныя дзверы і выпусціць да людзей трохі прытомленае за лета свяціла. Ён нават прашантаў старадаўні бабулін спеў, якім яна вітала на Купалле ранішняю зару: «Узыходзь, сонейка, узыходзь, нам святло радаснае прыводзь...».

А тым часам, нібы нехта і сапраўды пачуў яго, у сядзібе засвяцілася адно вакно. Мабыць, свечка была пастаўленая на столік, таму што круглячок святла лёгка калыхаўся, міргаець знізу, абмалёўваючы ўзоры-кветкі на фіранках. Данілава сэрца шалёна закалацілася: яму здалася, што за фіранкай мільгануў абрыс Свеціцы. Так, можа, яна таксама не магла заснуць і ўстала, каб хутчэй дачакацца раніцы! На гэтым, другім, паверсе, якраз і былі лажніцы гаспадароў – Офкі, Свеціцы ды ейнага дзядзькі. Хто ж з іх траіх устаў так рана, запаліўшы свечку? Канешне, яна!

Пяшчота затапіла хлапечую душу. Свеціца паўстала перад ім так яскрава, што ён, здаецца, мог бы разгледзець кожную вейку, кожны амаль нябачны валасок на руках. Яна смяялася, і бляск у ейных вачах быў жывым і гарачым, нястрымна вабіў да сябе. А што, калі ўзьлезці да яе і ціхенька пастукаць у шыбіну? Але гэтая думка адразу згасла: яна не гладышка¹, гэтак крыўдзіць яе няможна. Ужо тое, што ён знайшоў яе ў гэтай Любчы, куды прывёў яго

¹ гладышка – легкадумная жанчына

ці няе бог усіх закаханых Лель, — вялікі цуд, падараваны жыццём. Ён жа мог і не дацяць сюды, застацца ляжаць пад карчом у лесе, рассечаны мячом крыжака! А вось жа: будзе нарэшце раніца, і сонца, і Яна, Яна прыйдзе да бляхарні ля Нёману, каб вучыць яго гуляць у варцобы!

Вакно свяцілася ў начы, і хлопец адчуваў сябе матыльком, якога, нягледзячы на ўсе ягоныя разумныя парыванні, нястрымна вабіла гэтае трапяткое святло — адзінае ў гэтай шапаткой, прахалоднай начы, адзінае ва ўсім свеце. Дарэмна ён ахалоджваў сябе думкамі, што там, у лажніцы, сапе і грэе немаладыя косці дзядзька Свеціцы альбо глядзіцца на сябе ў люстэрка і з горыччу лічыць першыя маршчынкі ля вачэй ганарлівай прыгажуня Офка. Сэрца ягонае хацела, каб не магла, гэтак як і ён, заснуць дзяўчына, якая так нечакана і раптоўна стала для яго найлюбай сярод мноства іншых дзяўчат, можа, і больш прывабных, як на густ іншых хлопцаў.

Здаецца, ён глядзеў на вакно доўга. Але калі адарваўся і зірнуў на ўсход, там яшчэ і не святлела. Поўня схавалася, і халодныя, абыякавыя зоркі час ад часу выглядалі ў разрывы паміж хмарамі. Акну ж неўзабаве пагасла, і зноў наступіла беспрасьветная, як здавалася яму, цемра.

На ўсё жыццё Даніла запомніў гэты кастрычніцкі ранак, які надыходзіў так пакутліва-павольна, што здаўся яму вечнасьцю. Калі, нарэшце, сонца зазіхацела над вершалінай клёну і насупраць, на кустоўі ля ганка, засвяціліся празрыстай беллю карункі павуціння, ён адчуў, што зьнясілеў. Заныла плячо, галава зрабілася цяжкай, як налітай вадой. Можа, ён перастаяў каля вакна, не адчуваючы холаду, але холад сам знайшоў яго і прасякнуў сабой неакрэплае цела. Калі Даніла дабраўся да бляхарні і сеў на халаднаваты яшчэ камень, дрыжкі пайшлі па цэле.

Свеціцу ён чакаў нядоўга. Яна, у суконным кабаціку, у чырвонай хустцы, абвязаным вакол галавы, лёгка штурханула весніцы, уляцела за агароджу і радасна ўсміхнулася ні то раніцы, ні то Данілу, ад чаго хлопча працяла гарачынёй, і ён імгненна ўскочыў ёй насустрач. І было так, як у ягоным трызненні, — яна стаяла так блізка, што ён мог

разгледзець светлыя, ледзь бачныя валасінкі на руках, якія тапырыліся ад ранішняга холаду, жалудовыя вочы, пад якімі яшчэ ляжаў цень нядаўняга сну, свежы румянак на тугіх шчоках. Яна стала даставаць з торбачкі драўляную дошку і зробленыя з жаўтавата-белай косці фігуркі і папрасіла Данілу паслаць на камені белую хусту.

Ён з цікавасцю разглядаў прынесенае. Фігуркі былі ў выглядзе вояў – то драбаў з дзідамі, узнятымі ўгару, у прылбіцах і нараменніках, то коньнікаў з тарчамі і мячамі, то рыцары ў плытках – яны былі вышэй за астатніх, але найбольшымі былі рыцар у кароне і жанчына, таксама з каронай. Як ні слаба цяміў Даніла ў мастацтве, але адразу адчуў, што перад ім рэч, зробленая майстрам.

— Гэтыя варцобы выразаў дзедаў кавалькатар¹ Пякуча – растлумачыла дзяўчына, гледзячы, як уважліва разглядае ён постаць рыцара ў кароне. — З рагоў тура, бач, як хораша!

— А дзе ён цяпер, гэты Пякуча?

— Загінуў разам з дзедам на Сініх Водах. Там яны ляглі, разам і хавалі, казаў мой дзядзька.

— Краска казалася, што ён цяпер з пакояў амаль не выходзіць.

— Гэта так, але...

— Але што?

— Яна мусіла маўчаць пра дзядзьку! Гэта ж ён мяне з дзяцінства вучыў ездзіць на кані. І як з канём абыходзіцца, таксама раскажаў. А цяпер яго хваробы адолелі, ён і перамяніўся. Няўжо старасць ва ўсіх такая... страшная?

Сум набег на тварык Сьвеціцы, яна спіснула вусны, моўчкі стала расстаўляць на дошцы з клетачкамі фігуркі вояў. Уззяла з рук Данілы рыцара з каронай і паставіла яго ззаду.

— Гэта кароль. — А гэта каралева.

— Значыць, яго завуць Ягайлам, а яе Ядвігай – жартаўліва азваўся Даніла.

¹ кавалькатар — даглядчык коней. Навуку язды называлі кавалькацый

— Ну няхай! — згадзілася яна. — Слухай цяпер, як імі ходзяць.

Яна паказвала, а ён амаль не слухаў: любавалася кудзеркамі, што выбіваліся з-пад чырвонай хусткі, яе зграбнай постацю і рукамі з доўгімі гнуткімі пальцамі. Свежае ранішняе паветра, сонца, што раскідала святло навокал, як пырскі вады, яе голас — хуткі, трошкі з прыдыхам, нібы яна спяшалася гаварыць, — уздзейнічалі на яго, як багульнік у лесе: кружылі галаву.

— Ты мяне не слухаеш! — спыніла яна сваю гаворку і з папрокам зірнула на хлопца.

— Слухаю! — запярэчыў ён і, схопіўшы першага воя, што стаяў бліжэй да яго, паспрабаваў пераставіць яго на іншую клетку. Але гладкая касцяная фігурка выслізнула з ягоных рук, паляцела на дол, і ён сагнуўся, каб паспець падхапіць яе.

...Яны абое спачатку не разабраліся, што за свівіт раздаўся ў паветры. Але гэта якраз над галавой Данілы праляцела і з размаху ўгрызлася ў мядзяны ствол сасны, задрыжаўшы ўсім сваім гнуткім целам, вялікая, з чорным апярэньнем, страла.

Гэта было так неспадзявана, так дзіка для гэтай светлай, спакойнай раніцы, што абое нейкія імгненні стаялі, аслупянела глядзячы на стралу. Даніла апамятаўся першым. Ён схопіў Свеціцу за руку і разам з ёю кінуўся на зямлю, кулём пакаціўшыся па вільготнай сасновай ігліцы. І ў той жа момант над імі свіснула другая страла, і дзесяці ўпілася ў дрэва. Бегчы да агароджы было немагчыма — адкрытая прастора перад весніцамі была пад абстрэлам.

Даніла, трымаючы Свеціцу, рэзка таргануўся ўлева, далей ад абрыву: зверху іх убачыць было лягчэй, чымся ў пералеску, які падступаў да самае агароджы з поўдня. Яна зразумела яго адразу: як толькі яны дапаўзлі да першае сасны пералеску, абое, амаль не згаворваючыся, ускочылі і кінуліся бегчы ўздоўж замкавай сцяны, хаваючыся за дрэвамі. Дзе-нідзе сосны і бярозы падступалі да каменнай сцяны амаль ушчыльную, так што даводзілася іх абягаць. І ўвесь час Даніла азіраўся — каб зноў не патрапіць пад прыцэл.

Але за імі ніхто не гнаўся. Мабыць, нападоўца разьлічваў расправіцца са сваёй ахвярай там, на месцы, дзе хлопец з дзяўчынай былі навідавоку. Страляць з лука ў людзей, якія скакалі ад дрэва да дрэва, было няпроста, таму, мабыць, ён вырашыў прычакаць іншай зручнае часіны.

Тым часам Даніла і Свецца абагнулі замак з поўдня і выскачылі да ўсходняй часткі агароджы, да галоўнага выхаду.

Бель сядзеў ля вартоўні, захутаны ў кажух, і ляніва наглядаў за качкамі, што калыхаліся на зеленаватай вадзе ірва. Пачуўшы тупат, ён азірнуўся, і твар яго на хвіліну стаў дурнаватым: ён ніяк не чакаў маладых людзей з гэтае стараны. Аднак, пабачыўшы іхнія ўсхваляваныя твары, ускочыў, ступіў да ўваходнай брамы:

— Што там такое? Адкуль вы?

— Там... — Свецца задыхнулася. — Там... стралялі! У нас!

— Стралялі?! — Ён спыніўся, азірнуўся, куды яна паказвала, і яшчэ раз задзіўся: — Мо, памроілася што? Хто тут мог страляць?

— Ідзі выцягні стралу, можа пазнаеш, хто! — са злосцю сказала дзяўчына, ідучы да брамы. — Ды зачыні хаця браму, няўклюда!

Ён замітусіўся, прапусціў іх, пасля стаў зачыняць вароты. Даніла адразу накіраваўся да свайго жылля, ужо не турбуючы пра тое, ці пабачаць іх слугі. Нехта ўжо цікаваў за ім, нехта ведаў, дзе ён схаваўся. Хто?

— Куды ты? — тузанула яго за руку Свецца — А лавіць збродня?

— Навошта? Яго ўжо, мабыць, і следу тут няма.

— Дык ён там адзін? — ваяўніча хапіўся за дубіну Бель. — Вы яго бачылі?

Даніла і Свецца пераглянуліся.

— Мы не ведаем, колькі іх. Ці ты думаеш, што калі б іх там было некалькі, мы ўцяклі б?

Даніла быў меней катэгарычны:

— Іх магло быць двое. І мы яшчэ можам іх пабачыць. Зверху.

— Я пайду падніму астатніх! І пані скажу! — вызваўся Бель. — Як думаеш, маладая гаспадыня?

— Рабі што хочаш, але пані... што пані? Не загадае ж яна аблаву рабіць, гэта ж не на яе напалі, — з неахвотай, спахмурнеўшы ад успаміна пра мачыху, адказала Свеціца.

Бель, як бы не дачуўшы апошніх словаў, пабег да гаспадарскіх пакояў. Даніла прапусціў дзяўчыну наперад, у сваё жытло. Яна моўчкі пайшла, як каза, паляцела па цяжкіх высокіх прыступках да самага верху. Даніла ледзь паспяваў за ёй. Плячо, якім ён ударыўся, калі падаў на зямлю, цяжка ныла, у галаве білася адна думка: "Дык хто ж?" Што палявалі на яго, а не на Свеціцу, ён не сумняваўся: страла праляцела менавіта над ягонай галавой, і другі стрэл таксама быў нацэлены ў яго. Хто хоча забіць яго? Крыжакі? Так, для іх ён непажаданы сведка. Але ж усім вядома, што крыжакі, нягледзячы на іхняе сяброўства то з каралём Ягайлам, то з князем Вітаўтам, час ад часу робяць рэйзы ў княства і рабуюць, не баючыся ні бога, ні караля. Так што ягонае сведчанне нікога, відаць, не здзівіла б... Але, з другога боку, крыжакі не любяць пакідаць сведкаў... Ён думаў, і твар яго ўсё болей хмурнеў. Забойца (альбо забойцы) высачылі яго, яны тут, і болей не давядзецца яму нават выходзіць за браму. Але і тут могуць выглядзець, ноччу залезці да яго, альбо адтуль, з-за высокіх клёнаў, што атуляюць двор, зноў пусціць стралу, на гэты раз пацэліўшыся лепей. Ад нябачнага ворага не схаваешся, гэта табе не ў баі. Але ж нашто яму хавацца? І дакуль ён будзе сядзець у гэтай сядзібе? Плячо, хаця і баліць, усё ж амаль зажыло.

Абурэнне і расшучасць нарасталі ў ім, але найболей ахоплівала жаданне ўсё ж ехаць у Ліду і там расказаць усё, што адбылося. Нашто ён затрымаўся тут? Ён ведаў адказ, але не хацеў яго ведаць, і таму сорам і каханне змагаліся ў ім, так што наверх да сябе ён падняўся зусім замучаны і спахмурнелы. І толькі на апошніх кроках у ягонай памяці ўсплыў твар – ён прагна шукаў Данілу сярод карчоў, спадзеючыся атрымаць свае грошы – за здраду, за кроў сваіх аднапляменнікаў...

— Гердзень! Ніхто як ён!

Ён узгадаў, як гергеталі крыжакі, наступаючы на Гердзень, як ён прыніжана апраўдваўся, і было адчувальна, што ён прапаўзе версты і носам будзе араць зямлю, абы знайсці яго, забіць і тым апраўдацца перад крыжакамі.

— Пойдзем на гарышча, можа, некага з іх убачым! — прашаптала Свеціца, якая чакала ля дзвярэй, што вялі ў ягоны прытулак. Ён згадзіўся — адтуль, з трэцяга паверху, будзе бачна лепей, чым адсюль.

На гарышчы, варта толькі было падняцца і адчыніць дзверы, зашалясьцелі па кутах крылы кажаноў, пырснулі пад дубовае бярвяно мышы. Тут пахла нежылым, цягнула зляжалым пылам. Абярэмак сена ляжаў пад вакном, Свеціца падбегла да яго, учапілася абаімі рукамі за цяжкі падваконнік, высунулася ледзь не да пояса ў вузкую шчыліну.

— Ты што-небудзь бачыш, Даніла?

— Не.

— Усюды дрэвы, нідзе нічога ...

Ён таксама высунуўся. Але паверх яе, таму што для абаіх месца было замала. Адчуў яе гарачае плячо пад тонкім суконным кабатам, пах валасоў — ад іх ішоў водар рамонкаў. Міжволі прыціснуўся вуснамі да гэтай кучаравай капы, і ў галаву ўдарыла пругкая, хмельная хваля. Яна заціхла пад ім, як спалоханае птушаня. Пасля пачуўся яе ціхі, як здушаны голас:

— Цябе ж... маглі... забіць.

Ён не адказваў. Прыціскаўся да яе валасоў усё мацней і мацней. Ніхто з іх ня памятаў, як сталася, што вусны іх сустрэліся — ці то яна вывернулася, ці то ён саслізнуў ротам да ейнае шыі, на якой білася жылка, і, узяўшы яе галаву абеімі рукамі, прыпаў да твару дзяўчыны, як да гаючай крыніцы прыпадае засмяглы ў сьпёку падарожны...

Яны цалаваліся, стоячы ля вузкага вакна, а знізу, з двара, на іх глядзела Офка, і твар яе, калі б хто назіраў за ім, напалохаў бы гэтага назіральніка, — ён выпягваўся і цьмянеў, крывіўся злавеснай усмешкай і дрыжэў ад ярасці і ашуканых надзеяў...

Злосць

Трэці дзень ліў дождж. Абвялі і абсунуліся краскі ля сядзібы, прыхопленыя першымі кастрычніцкімі замаразкамі, якія, праходзячы адны за аднымі, спакваля агаляюць кустоўе, прымушаюць пералётных птушак апошнімі кругамі адзначаць тугу расставання з радзімай і зрываюць ліст за лістам з магутных бярэзін над Нёманам. Усе ведаюць: якраз у гэты час у нябесным Ірыі Вышывальшчыца сцяжок за сцяжком кладзе на сваё палатно, і пакуль не запоўніць яго ўсімі фарбамі восені і не пакладзе на паліцу, зіма не пачнецца.

Як ні старалася пакаёўка лекаваць сама, кладучы на плячо Данілы перавязкі з сокам палыну, які ачышчае раны ад гною, усё ж не ўсперагліся ад запалення: плячо пачало распухаць, болі не перапыняліся. Патаемна прывялі на гарышча бабку-зялейніцу, яна доўга мармытала замовы, пасля загадала хлопцу тры разы на дзень піць адвар кораня дзядоўніку і гарышвету – каб жар не перакінуўся на лёгкія.

У Данілы пачаліся трызненні, – яму мроіліся цені, што па начах набліжаюцца да яго, абступаюць кругам і нахіляюцца, спрабуючы дастаць сэрца. Ён крычаў, тузаўся, а калі прачынаўся ад уласнага крыку, доўга не мог супакоіцца і адчуць сябе ў бяспецы.

Ды бяспекі ў яго было замала. Офка раздумвала, што рабіць. Яна ўжо моцна раскайвалася, што прывезла сюды параненага. Апроч таго, што Даніла не апраўдаў яе спадзяванняў, паўставала небяспека, што яго тут у рэшце рэшт знойдуць.

А што, калі княгіня Марыя ўсё ж даведаецца, што ейны баярын тут, у Любчы, і пра яго не было паведамлена? У яе, Офкі, могуць быць непрыемнасці, і вялікія. З другога боку, калі так здарыцца, то яна можа апраўдацца, што ён увесь гэты час праяжаў непрытомным, таму яна не дазналася, хто ён. І хто можа даказаць зваротнае? Хіба што сам хлапец?

Значыць, нельга дапусыціць, каб яго тут знайшлі людзі княгіні, як знайшоў нехта з тых, хто яго высочваў.

Яна паклікала да сябе Краску і Беля.

— Нашага гасця не павінны знайсці судоўцы. Калі сюды прыедуць людзі з Ліды, ад княгіні, альбо хто іншы – трэба непрыкметна вывесці яго адсюль.

Пакаёўка і фурман заківалі галовамі.

— Але куды, гаспадыня?

— А вы не ведаеце, куды?

— У нас ёсць у закрыліне адна каморка, зусім маленькая, там ніхто яго не знойдзе, — узгадала Краска, стараючыся прачытаць на твары гаспадыні, чаго ж яна на самой справе хоча. Нешта змяілася ў той на вуснах, не дагаворвалася, нешта вісела ў паветры, што яна павінна была зразумець бяз словаў, але яна не ведала, што.

— А калі і там яго знойдуць? — запыталася гаспадыня.

— Дзе ёсць такое месца, каб ніхто... зусім ніхто не здагадаўся аб ім?

— Дык жа... што ж мы можам... — пачаў быў Бель, але пакаёўка тузанула яго за крысо палатнянага жупана, і ён змоўк.

— Вядома, гаспадыня, яго ня знойдуць ніякія судоўнікі,

— Краска ўважліва глядзела на гаспадыню. — Але што, калі ён там... задыхнецца, у той каморцы?

Быццам маланка мільганула ў вачах Офкі. Яна сіцснула вусны.

— Я дам вам знак, калі яго трэба будзе вывесці з сядзібы. А датуль, каб ніхто яго не чапаў, каб даглядалі як належыць.

— Вядома, вядома! — заспяшалася пакаёўка. Словы “з сядзібы” былі для яе пэўным знакам.

— Дык ён жа хворы, як яго вывесці адтуль? — усё яшчэ ня цяміў, аб чым ідзе гаворка, задзіраваны загадкавымі словамі гаспадыні Бель.

— Ты хочаш ажаніцца з Краскай? — замест адказу запыталася ў яго Офка.

— О-о-о! Але ж...

— Але ж у яе няма ніякага пасагу, ці не так?

— Дык жа я ўсё роўна...

— Усё роўна жывеш з ёю і не збіраешся шукаць іншую?

Краска апусціла вочы і спадылба зірнула на фурмана, які адкрываў рот, як рыба на пяску:

— Шукаць... іншую?

— Але і ёй трэба мець мужа, каб на яе не тыцкалі пальцам, ці не так?

— Так! – цвёрда адказала Краска.

— Дык вось: калі выканаеце мой загад як мае быць, то Краска атрымае добры пасаг.

— Гаспадыня! – кінулася ёй ў ногі пакаёўка.

— І зможа выйсці за цябе, нават вянчацца ў царкве, – дагаварыла Офка.

— Але ж... – зноў зацягнуў сваё Бель, і зноў Краска тузанула яго за крысо.

— Вы атрымаеце бласлаўненне Божае, і ніхто не ўзгадае, што вы жылі ў граху.

— Я... мы... будзем удзячныя табе, гаспадыня, бо тады наш шлюб сапраўды будзе моцным.

— Добра, што ты гэта разумеш, – знакам дазваляючы прыслужніцы ўзняцца з каленняў, сказала Офка. – З таго часу, як наш вялікі князь і кароль Ягайла выдаў загад аб хрышчэнні, усе іншыя шлюбы няздзейсныя. І пасаг твой будзе добры, ты зразумела?

— Зразумела, гаспадыня, – чамусьці шэптам адказала Краска.

— Каб толькі ніхто вас не бачыў, каб ніхто ў замку слова не сказаў!

— Дык, а можа, яго трэба... вывесці з сядзібы, не чакаючы судоўцаў? – зноў жа шэптам запыталася кабета, ва ўсе вочы гледзячы на гаспадыню, каб упэўніцца, што яна правільна адгадала ейныя патаемныя намеры.

— Пакуль не трэба. Толькі хай сядзіць як мыш. – Офка ўсміхнулася, зірнула на прыслужніцу:

— Гэта ніколі не позна. А ў Любчы не кажуць нічога?

— Не, нашыя слугі не языкатыя. Але гэта пакуль, бо з вёсак вось – вось барылы ды бочкі, ды еміну пачнуць прывозіць, вось жа трэба сачыць, каб нідзе нічога ніякага...

— Дык і сачы! – строга сказала Офка. – Сачы, і назірай

за ім, каб добра лячылі. Можа, я дарэмна трывожуся. Але штосьці на душы ў мяне нядобра.

— Вашэць турбуе Свеціца, ці не так, гаспадыня? — апусціўшы галаву, каб не загневаць сваю пані занадта праніклівымі позіркамі, ціха запыталася Краска.

Офка бліснула вачыма на Бея, і Краска ў чарговы раз тузанула свайго каханка за рукаў і паказала яму позіркам на дзверы. Ён тут жа выйшаў, а Офка загадала сваёй пакаёўцы прынесці духмяныя алеі, прывезеныя з Вільні, і памасіраваць ёй ногі. Гэтая працэдура звычайна праходзіла ў атмасферы асаблівай разняволенасці гаспадыні, якая, набліжаючы да свайго цела пакаёўку, нібы дазваляла быць бліжэй да яе, чым звычайна, і магла гаварыць з ёй найбольш адкрыта.

Калі Краска, апусціўшыся на калені, зняла з белых мармуровых ножак сваёй пані чырвоныя скураныя бачкуркі і паставіла сабе на калені, яна міжволі залюбавалася празрыстай скурай і пазногцямі, падобнымі да ружаватых пялінак, адчуўшы зайздасць жанчыны, якой даводзіцца слугаваць іншай, больш зграбнай і прыгожай. І яна, моцна заціснуўшы ў сваіх кароткіх каструбаватых пальцах нагу гаспадыні і расціраючы яе, працягвала пачатую размову словамі-лёстачкамі, якія, як яна ведала, будуць раніць як злыя калючкі:

— Падчарка вашэці расце, прыгажэе, і чым далей, будзе ўсё больш непаслухмянай.

— Яна ўся ў бацьку, толькі той гойсаў па кабетах, а гэтая — па палях, — уздыхнуўшы, згадзілася Офка.

— Пакуль — па палях, а потым і за што іншае возьмецца, — шматзначна заўважыла пакаёўка.

— А што ты маеш на ўвазе? — страпанулася Офка.

— Ды яна ўжо прастрэліла, здаецца, сэрца нашага саколіка.

— Гэта ў іх гульня! — Офка павысіла голас. — Яна яшчэ дзіця! І ён... не такі ж дурны ён...

— Каб выбраць няспелае? Некаторыя любяць яблычкі якраз зялёнымі...

— Яна ж... яна ж і ў дзеўку яшчэ не ўвабралася. Грудзей яшчэ няма!

- Дык хутка будучь, вашэць.
- Ты... ты гэта назло мне! — са злосцю тузануўшы нагою, сказала Офка. — Чаго ты дабіваешся?
- Таго, чаго хоча сама пані...
- Ну і чаго я хачу?
- Застацца гаспадыняй у замку. Адзінай.
- Я і так гаспадыня!
- Пакуль. Але дзяўчына расце, і хутка вашэць будзе толькі другою.
- Яшчэ ня хутка. Дый калі пойдзе замуж...
- Забярэ палову таго, што тут ёсць. З чым жа застанецца пані?
- Ты... ты намякаеш на тое, што яна... яна мне перашкаджае? — ціха загаварыла гаспадыня.
- Я нічога не кажу! Але... уявіце, што яе не было б. Ён бы тады не брыкаўся, як жарэбчык, што чуе маладзейшую кабылку.
- Гэта праўда... — яшчэ цішэй згадзілася Офка. Яна адвяла вочы ад пакаёўкі, схпіла люстэрка ў сярэбранай аправе.
- О, гэтыя страшныя прыкметы будучай старасці! Пад вачыма ўсё гусцей збіраюцца зморшчынкі, куточкі вуснаў пакуль амаль незаўважна, але апусціліся, і на лебядзінай шыі колцамі кладуцца пражытыя гады. І ўсё ж вусны поўняцца вішнёвым сокам, вочы блішчаць, і твар усё яшчэ гладкі і празрысты. А грудзі поўняцца сілай і жаданнем. Няўжо яна не здолее справіцца з гэтым верабейчыкам, які на яе вачах толькі-толькі пачаў апушвацца перайкам, з гэтай спадчынай нялюбага мужа — Свеціцай?!
- І яна, ускочыўшы, ускрыкнула, як кідаючы небу ці навакольнаму страсны заклён:
- Не, я ня здамся! Я хачу кахаць! Хачу гэтае маладое цела, гэтыя сінія вочы!
- Яны і будучь вашымі. Калі не стане яе... — шэптам, як прамаўляючы тое сабе самой, падказала пакаёўка.
- Як ты гэта зробіш?
- Я ведаю, як.
- Зёлкі?

— Не.

— Тады што?

Пакаёўка памарудзіла.

— Калі пані ўсур'ёз... хоча расстацца з маладзёнам пасля... пасля ўсяго, то...

— Кажы!

— То што ж перашкаджае... развітацца і з падчаркай... І сказаць пасля, што гэта ён... гэты збродзень, забіў дзяўчыну, а яго самога ў бойцы, пры абароне дзяўчыны... забіў нехта з нашых... Прыкладам, Бель... Я буду сьведчыць тое паўсюдна.

Зноў запанавала працяглае, цяжкае маўчанне.

— Дык як мая панечка... мая дарагая гаспадынька... як яна рашыць? – расціраючы кожны пальчык на маленькай, яшчэ па-маладому ружовай ножцы Офкі, крадліва і нявінна-ласкава прамурлыкала Краска.

— А Бель нас не падвядзе?

— Ён прагне добрага пасагу за жанчынай, з якой ажэніцца. Такого, каб піць колькі ўлезе і нічога не рабіць.

Гаспадыня нервова вырвала нагу з чэпкіх пальцаў пакаёўкі, узбуджана села на ложку.

— І што вы абое хочаце?

— Купіць у Лідзе карчму.

— У мяне няма такіх грошай!

— Яны ёсць у вашага швагра. А ў вашых руках уся гаспадарка. Можна ўзяць пад заклад той скрынкі з пярлінамі і бранзалетамі, што стаіць у вашым пакоі...

— Я гляджу, ты ўсё пралічыла. Але я яшчэ нічога не рашыла.

— Няўжо каханне таго ня варта? Вы заўсёды казалі іншае.

— Я... я не кахаю яго. Ён патрэбны мне не назаўсёды. На самы кароткі час! А пасля... каханкі павінны знікаць, раставаць, як лёд вясною!

— Ён і растане, пані! Але заўтра ці паслязаўтра. А пакуль... Гэтыя сінія вочы, гэтая маладосць! І вы зробіцеся такой жа маладою!

Запанавала маўчанне.

— Дык ты кажаш, карчма ў Лідзе?

— І Бель!

— Калі?

— На гэтым тыдні, калі так захоча ваша міласць...

Зноў запанавала доўгае, вельмі доўгае маўчанне. За вакном узмацняўся вецер, і таму, хто стаяў за дзвярыма, было нялёгка пачуць тое адзінае слова, што сарвалася з вуснаў жанчыны, што стаяла пасярэдзіне пакою басанож, у доўгай белай кашулі, з распущанымі чорнымі валасамі, падобная да прыўкраснага анёла, але з адчайна-ненавісным бляскам у цёмных вачах:

— Хачу!

...Ды толькі падзеі, якія пачаліся неўзабаве, парушылі тыя планы і накіравалі дзеі ў зусім іншым накірунку. У тым, у якім адмералі кожнае з жыццяў усіх удзельнікаў вечныя Судзініцы...

Здагадка

Усё яшчэ ішло дазнанне, і, выконваючы загад караля, нястомна пчыраваў у Лідзе следчы вялікакняскага суда.

“Куды падзеўся Даніла?” – думаў Сухта, разглядаючы мапу Лідскай зямлі, што нядаўна, у ліку іншых земляў княства, намалявалі па загадзе з вялікакняскай канцэлярыі. Асабліва пільна ўглядаўся ён у адзначаныя колцамі замкі і багатыя сядзібы.

Адзіны сведка рабавання, (другі быў выканаўцам, як цяпер ўсё часцей думаў Сухта), мог бы даць у рукі дазнаўцу патрэбную нітачку. Але хто перахапіў яго на лясной дарозе і навошта? І ў які бок ехала карэта — да Ліды ці ў супрацьлеглы бок? Таму што не зламыснікі схопілі яго: у вазку яны не ездзяць. Конь, ноч і кінжал — вось іх зброя.

Хутчэй за ўсё, гэта магла быць жанчына. І хаця ніякай сувязі між знаходкай, што належала жанчыне, і чалавекам, якога яны шукалі, відавочна не было, нешта гаварыла следчаму, што ўсё-ткі сувязь гэтая ёсць.

Разглядаючы мапу, ён адзначыў для сябе ўсе найблі-

жэйшыя шляхецкія сядзібы і распытаў пра тых, хто там жыве. Ягонныя людзі раз'ехаліся па акрузе і таксама нястомна працавалі — пілі піва ў карчомках і тым часам няўзнак апытвалі людзей, якія маглі сказаць хоць што-небудзь.

Наваградскі вялікакняскі замак ён адкінуў адразу: там і мышы не праскочыць непрыкметна, там жыве брат вялікага князя і караля Карыбут. Праўда, у Наваградку моцныя пазіцыі Вітаўта, — ад намесніцтва адхілены ягоны пляменнік Юры, сын Войдата, былога наваградскага князя. Калі напад рабілі людзі Вітаўта, яны маглі, даведаўшыся аб тым, што нехта застаўся ў жывых, перахапіць сведку і, заманіўшы ў вазок, забіць і схаваць у тым жа лесе. У такім разе ніхто ўжо яго не адшукае. І тады сувязь з жанчынай — памылковая. Аднак — хто ж і падбярэ на дарозе параненага, як не жанчына?

І ці ёсць, думаў следчы, якая-небудзь сувязь паміж знікненнем двух людзей з пачоту са знікненнем багатага шляхціча Лелюша, які паехаў на спатканне ды не дабраўся да каханкі? Беласкурую Малку хутка знайшлі, і яна, спалоханая, каб не дазнаўся пра яе любошчы муж, сказала ўсё, што ведала пра Лелюша. Яна відавочна не была вінаватая ў яго знікненні: ніхто не бачыў Лелюша пасля карчмы, адкуль ён выехаў і бяследна знік. Сухта даў загад добра папрыгледзецца да гаспадара той карчмы — хто ён і адкуль з'явіліся ў яго грошы, як аб тым данеслі выведцы?

А калі ўсё ж дапусціць, што сведку (зноў жа, хутчэй за ўсё гэта ня Гердзень) вывезлі з лесу і прытулілі недзе ў сядзібе? Тады трэба паглядзець, якая ж гэта жанчына без дазволу бацькі ці мужа прывязе дадому параненага шляхціча, якога зараз шукае вялікакняскі дазнаўца? Гэта можа быць толькі ўдава, над якой няма нічыёй мужчынскай улады і апекі, якая здольная пашкадаваць і маладога прыгажуна, і сталага воя.

Дарога раздвойвалася ў дзвюх мясцінах пасля таго ўчастку, дзе падабралі параненага: калі ехаць далей, яна вяла на Ваўкавыск, калі вяртацца да Ліды — на Мір і Любчу. Трэба было шукаць найперш там.

Досыць нестарых багатых удоваў было некалькі: у Лідзе шэсць, у Ваўкавыску чатыры, у Любчы і Міры – па адной.

Хаця людзі, што слугуюць, звычайна стараюцца менш мянціць языком, чым звычайныя месцічы, усё ж праз два дні Сухта ведаў становішча ў Ваўкавыску і Лідзе: дазнальнікі былі вопытныя, і слугі, часам нават самі не падазраючы аб тым, засведчылі: нікога ў сядзібу жанчын – магчымых выратавальніц — не прывозілі. Аднак у Любчанскай карчме ўжо вяліся размовы пра тое, што ў закрыліне пры сядзібе, дзе ніхто не жыве, па вечарах чамусьці гарыць агонь. І хаця слугі, якіх дапытвалі ў карчме цікаўныя, катэгарычна адмаўлялі наяўнасць хоць каго чужога, усё ж вопытны Сухта насцярожліва прыняў сьведчаньне пра агонь у нежылой частцы сядзібы. Пра тое раскажаў дазнальнік Асей, які пабываў у Любчы.

Сухта шмат ужо ведаў пра любчанскую сядзібу: там жывуць, апроч удавы, дачка і брат памерлага гаспадара. Удава ж – другая жонка, яна яшчэ маладая, прыгожая і капрызлівая без меры. Насцярожыла Сухту тое, што кабета, як расказвалі, любіла ездзіць у Вільню ці Ваўкавыск адна, без швагра, і колькі дзён назад якраз вярнулася з падарожжа. Штосьці ў ім адразу як бы замкнула: гэта магла быць толькі яна! Усё супадала: знаходка на дарозе, непадпарадкаваная нікому ўдава, агонь у нежылой частцы сядзібы...

Між тым Асей падхапіў па сваіх дарогах-вандраваннях злациянцу, і адразу па прыездзе з Любчы ад моцных пакутаў ляжаў скарчанелы і амаль нежывы. Таму Сухта вырашыў ехаць туды сам з малодшым памочнікам Рагозам. Ён, і толькі ён возьме злачынцу (альбо сведку)! Ён нарэшце дазнаецца пра тое, хто скраў куфэрак і забіў почат! І справа гэтая, як і многія забытаныя здарэнні і падзеі, якія ён раскрыў, прынясе яму, магчыма, павышэнне, ён стане замкавым камісарам, – а тады не трэба будзе самому ездзіць па гразкіх дарогах і поўзаць пад кустамі дзе-небудзь у глухім лесе...

Вір

...Любча, уся ў залатым кляновым лісці, паўстала перад вачыма Сухты, калі ён на мышастым коніку з Лідскага замка даскакаў да яе – колькі дзясяткаў драўляных і – зрэдзь – мураваных дамкоў. Памочнік Рагоза спрытна ўпраўляўся са сваім папялістым жарабком, але прытаміўся болей, чым Сухта.

Драўляная сядзіба гаспадароў гэтага даволі малалюднага мястэчка месцілася наводдаль, на ўзгорку, абведзеным глыбокім ровам з пазелянелай ад застою вадой, дзе бесклапотна плавалі шэрыя качкі. Адна з іх, галагузка, борзда паплыла да наведвальнікаў, відаць, чакаючы зерня. Спыхнелыя бяровенні пад’ёмнага маста (“Замак яны збіраюцца тут будаваць, ці што?” – з іроніяй падумаў Сухта), змацаваныя жалезнымі скабамі, здаваліся надта ненадзейнымі, у варотах ніжняя дошка была зламана, яе трымалі адно вялізныя цвікі. Мост, на здзіўленне, быў падняты, а брама зачыненая.

— Няма гаспадара, ясна, а брат яго – дрэнь гаспадар! — канстатаваў Рагоза. — А я чуў, што іхні дзед збіраўся ўсю сядзібу зрабіць з цэглы і каменю. Вось жа не далі судзіяніцы: злажыў галаву на Сініх Водах. Мой дзед там таксама быў, але вярнуўся, толькі моцна паранены.

— Калі хлопец у старэйшай гаспадыні, то ёй не падлетка трэба было б шукаць, а якога нязломка з грашымі, —працягваў ён гаварыць, у той час як Сухта моцна ўдарыў у жалезнае біла з пацёртым нізам, і гул панёсся над ровам, над клёнамі, напалохаўшы качак. Доўга ніхто не адгукаўся. Нарэшце паказаўся мажны чырванатвары мацак у скураной камізэльцы з заспаным тварам.

— Каго вам трэба? — гугніва і не надта прыветна рыкнуў ён.

— Гаспадара ці гаспадыню.

— А нашто яны вам?

— Адчыняй! — ужо стражэй загадаў Сухта.

— Яго светласць казаў, каб яго не турбавалі.

Сухта тым часам пільна аглядаў двор, вокны сядзібы.

Падалося яму ці і сапраўды за тусклым бычыным пухіром аднаго з іх за варушыўся нейчы цень?

— Адчыняй, мы вялікакняжаскія дазнальнікі! — не вытрымаў Рагоза.

— Даследнікі? Вялікакняжаскія? Дык вы што, з самой Вільні?!

— Адчыняй! — не вытрымаў і Сухта. — Мы што тут, цэлы дзень стаяць будзем?

— Я пайду дакладу пані. Бо яна сказала — бяз ейнага дазволу нікому не адчыняць!

Мацак знік. Сухта шматзначна паглядзеў на памочніка.

— Калі не адчыняюць дазнальнікам з Вільні, то, значыць, нешта не тое. Што ім тут хаваць?

— А можа кабета баіцца пасля нападу на пачат, што і іх тут пачысцяць. Швагер жа ім тут, мабыць, не абарона. Бач, не ўпускаюць, а біла ж чуваць па ўсяму замку! — абураўся Рагоза.

Сухту зноў падалося — нейчыя крокі пачуліся на двары, нябачным адсюль з-за паднятага маста — а мо, гэта шалясценне апалага лісьця па ўтаптаных сцяжынках двара?

Ён сышоў з узвышша перад пад'ёмным мостам, пайшоў уздоўж рову, пільна ўзіраючыся ў тое, што рабілася за агароджай. Яна таксама добра-ткі спаракнела, там-сям адваліліся дошкі, а некаторыя ледзь віселі на драўляных цвіках-вухналях. Ён паспеў убачыць, як дзве постаці — жаночая ў брунатнай камізэльцы і доўгім клятчастым андараку і мужчынская, гнуткая і высокая, у белых зрэбных портах і жоўтай баваўнянай кашулі, выходзілі з самага тарца будынку і спяшаліся да непрыкметнай брамкі, што выводзіла з двара. Падалося яму ці не — у мужчыны адна рука не была ўдзетая ў кашулю? Сухта прыўзняўся на дыбкі, каб лепей разгледзець абаіх, але брамка ўжо зачынілася за імі.

Тым часам галоўная брама шырока расчынілася, мост, працяжна скрыпучы, апусціўся, ледзь патрапіўшы ў адсырэлыя пазы. Іншы слуга — худы, у пацёртым суконным

каптане і скураных поршнях, абы-як завязаных на нагах, ледзь не выбег насустрач, на мост, віхляўся ўсім сваім непаваротлівым целам, паказваючы радасьць:

— Заходзьце, дарагія госці, пані вас чакае!

Рагоза асцярожна праехаў па мосце, схопіўшы за аброць і Сухтавага каня, а галоўны дэнавальнік паспяшаўся і ўслед за ім прайшоў у двор.

Тут усё было, як звычайна бывае ў шляхецкіх маёнтках: пад нагамі так-сяк вымашчаная пляскатым каменнем вузкая паласа, што вядзе да ганку, слуп, за які прывязваюць коней, калі робяць выяздку, вузкія вокны ў прыземістай, як насуплены чалавек, будыніне, дзе-нідзе зацягненыя пухірамі, а ў гаспадарскіх пакоях – слудой, драўляная гонта на даху, дзверы, абабітыя жалезам ля галоўнага ўваходу, масіўныя клямкі. У зале для гасцей, куды іх увялі ўжо іншыя слугі, усё выглядала значна багацей: вузкая дубовая лава з узгалоўем, на якім ляжала вышываная золатам падушка, два сярэбраныя падсвечнікі на сталё, засцеленым абрусам з нямецкага палатна, крэслы, абабітыя добра вырабленай скурай. На сцяне шмат зброі: корд-кінжал з дарагім драўляным дзяржальнам, двуручны меч усходняй работы, лук з нацягнутай цецівой, распісаны ўзорамі. На паліцы – посуд: масіўныя тарэлы з цынку, брэцьяніца з залачонымі налепкамі кветак, унутры якіх самацветы, выбітыя кубкі, стос металічных дзенкаў¹ для кілішкаў. Іх пасадзілі на лаву, папрасілі пачакаць.

— Можа, нальюць нам чаго-небудзь добрага? – шапнуў Рагоза. — Ехалі доўга, нешта ў кішках загуло...

— Пасля ўжо паясі, ёсць жа тут недзе карчма. Дый жа сьедалі ў замку!

— Калі тое было! – узвысіў голас Рагоза. — І пахне добра: гарачай крывянкай. Трэба было з кухні рэвізію пачынаць!

— Маўчы! – цыкнуў Сухта. Востры яго слых злавіў хуткі стук абцасаў па падлозе. Гэта была жаночая паходка: лёгкай, імклівай, як у маладзюткай дзяўчыны.

¹ дзенкі – маленькія падносы

— Няўжо дачку паслалі замест абаіх старэйшых гаспадароў? — падумаў Сухта, але дзверы ўжо расчыняліся.

Тонкая, зацягненая ў гарсэт з сярэбранай аблямоўкай, у блакітнай сукні і нечым, падобным да лодкі і сабраным у тонкую кісяю над галавой кабета (гэта ж новая мода, здаецца, “караблік”, узгадаў Сухта), прыцішыўшы свой імклівы бег, ужо з парога апякла іх позіркам чорных вачэй. Румянак на яе шчоках не выглядаў штучным, вусны былі ярка-чырвонымі, налітымі сілай і здароўем. Рагоза ўскочыў, няўкладна пакланіўся. Пакланіўся кабете і Сухта, але ледзь прыўзняўшыся з крэсла:

— Хай абараняе вас Бог і грамнічныя агні, — прамармытаў ён звыклае прывітанне нядаўна ахрышчаных ліцвіноў, што ніяк не маглі пазбавіцца памяці пра старых багоў.

— Хай абраняе! — адказала і кабета высокім, меладычным голасам, нібы праспявала флейта.

Сухта бачыў шмат жанчын — слязлівых пры першым слове і зацятых на дыбе, вёрткіх, як вузыхі, і слізкіх, як куча гною пад дажджом, але тая, што стаяла зараз перад імі, была іншаю, не падобнай да знаёмых яму раней. І ён зразумеў, што паядынак будзе зацятым і нялёгкім. Яна гатова абараняць сваё, набытае ці ўтоенае, да апошняга. Таму ён пачаў з раптоўнага і, як думалася, нечаканага:

— Аддайце нам дзяржаўнага злачынца, які толькі што ўцёк з двара. Мы ведаем, што ён тут, у сядзібе.

Яна не міргнула нават вокам. Толькі прыўзняліся тонкія бровы:

— Якога дзяржаўнага злачынца?

— Данілу, сына Сокала, панцырнага баярына Лідскага замка, слугу яе светласці княгіні Марыі.

Яна села насупраць іх на крэсла, засмяялася:

— Давайце я лепей загадаю прынесці абед! Вы ехалі здаля, трэба ж вам падмацавацца пасля доўгай і, на жаль, безвыніковай дарогі!

— О, гэта добра! — падаў голас Рагоза, але Сухта перабіў яго рашучым і строгім тонам:

— Мы прыехалі сюды не жартаваць. Вы ўжо ведаеце, што мы вялікакняскія дазнавальнікі і прыехалі сюды па

загаду яго княжай мосці Скіргайлы, намесніка вялікага князя і караля Ягайлы! — Ён палез да паса, на якім вісеў скураны мяшэчак з адпаведным пергаментам.

Але яна бесклапотна махнула рукой:

— Я вельмі шаную загады вялікага князя і яго намесніка. І таму я ня стала б трымаць і хаваць у сваёй сядзібе дзяржаўнага злачынцу!

Яна казалася гэта такім пераканаўчым голасам, тон яе быў такім шчырым і простым, што Сухта на імгненне сумеўся. Што, калі яму ўсё гэта падалося — і цені ў вакне, і ўцёкі? Проста ішлі хлопец з дзеўкай па сваіх справах, а яму мрояцца страх, таропкі пераход з аднае схованкі ў другую? Ці мала па якіх прычынах свеціцца па начах у нежылых пакоях ці на гарышчы агонь? Можна, да яе тайна прыязджае які суседні шляхціц, вунь жа яна ўся гарыць: здаецца, дакранешся, і асыпле жарам! І ён трохі змякчыў тон:

— Скажыце, хто жыве ў закрыліне сядзібы?

— Там? Жыве? Ды ніхто. Брамнік часам спіць. Але слут у нас не так шмат. Вы ж, мабыць, ведаеце, што гаспадар наш памёр. Дачку сваю на мяне пакінуў, гадуе сірату...

Яна імгненна змянілася. Цяпер гэта была няўцешная ўдава, што дзень і ноч дбае аб выхаванні беднай сіраты і не думае аб сабе. Яе постаць нібы зменшылася, твар як пастарэў.

“Але ж і вужака!” — падумаў Сухта, а ўслых прамовіў спачувальна (і як, сапраўды, не паспачуваць такой тале-навітай і прыгожай кабеце!):

— Я вам веру, дарагая пані, але дазвольце мне ўсё ж агледзець сядзібу, пагаварыць са слугамі.

Яна ўспыхнула, твар яе заліўся чырванню, вочы папырыліся:

— Вы мне не верыце?! Вы будзеце тут шнырыць, як ганчакі, а пасля па ваколіцы пойдзе пагалоска, як з намі смеюць абыходзіцца судоўцы з Вільні! А што, калі я не дазволю вам таго?! А калі вы гвалтам зробіце сваё, я сёння ж пашлю ганца ў Трокі, у двор яго міласці Скіргайлы! Не думаю, што ён вас пахваліць за вялікі спрыт!

— Можа, не варта яе кудлачыць? — ціха шапнуў Рагоза. — Паабедаем, а пасля неяк будзе. Вунь як яшчэ і зайчацінай пахне...

Мабыць, жанчына пачула апошнія словы, таму што воблік яе зноў змяніўся. Цяпер перад імі была ветлівая, шчырая гаспадыня:

— Сапраўды, што ж гэта я... У нас добры кухар, і, хаця мы нядаўна абедалі, гарачага яшчэ засталася. Паешце, а пасля справы!

Сухта не стаў дакараць свайго памочніка. Ведаў – гэты весялун, аматар кабет і добрай закусі заўсёды вызнае ўсё, што трэба. Прасыячок, які не саромеецца намякнуць пра свой галодны трыбух і млее прад якой-небудзь пакаёўкай, здаецца бяскрыўдным, пры ім расслабляюцца, а ён заўважае ўсё: няўзнак сказанае слоўца, пах, след на падмоклай ад дажджу зямлі. І ён сказаў вінавата:

— Даруйце, пані, можа, я сапраўды памыляюся. Вашага слова дастаткова... Мабыць, нашыя звесткі непраўдзівыя.

Яна суцішылася, заўсміхалася, пляснула ў далоні. За дзвярыма дзяжурылі: вяртлявая маладзіца ўскочыла ў пакой, выслухала распараджэнне гаспадыні, знікла за дзвярыма.

— Абед ужо нясуць, — пабачыўшы, што Сухта пазірае на дзверы, апярэдзіла яго гаспадыня.

— А ці можна дзе асвятчыцца з дарогі? — яму карцела выйсці з пакою, каб мець магчымасць хоць вокам усё ж зазірнуць за брамку.

Яна зноў пляснула ў далоні. Вяртлявая маладзіца прасунула свой востры носік у дзверы, запытальна глянула на гаспадыню.

— Прынясі вады і таз!

Тая пакланілася, знікла. Пані яўна не хацела выпускаць іх адсюль, ды Рагоза ўсё ж знайшоў выйсце:

— Хай мне даруе пані, але ж і я мушу папрасіць дазволу — выйсці па патрэбе.

Ён ускочыў і, не зважаючы на тое, што Офка памкнулася неяк затрымаць яго, вываліўся ў дзверы.

У пакоі запанавала маўчанне. Офка кусала вусны, але стрымлівала гнеў. Нарэшце, яна сабралася з сіламі і, гледзячы ўжо спакойна і раўнадушна, зноў запыталася:

— А што зробіў той злачынец, якога вы шукаеце?

Сухта зноў усміхнуўся пра сябе: пра напад пад Лідай гула ўся акруга, а яна раптам пытаецца пра гэта, нібы нічога не ведаючы! Ды і неяк адразу яна стала надта рашуча адмаўляцца ад таго, што нехта жыве ў сядзібе, нічога не запытаўшыся пра тое, што ж гэта за дзяржаўны злачынец! Так паводзяць сябе людзі, якія нешта ведаюць і хочуць гэта схавать. Усе падазрэнні зноў заварушыліся ў ім, ён узгадаў высокую постаць чалавека, які выходзіў з двара, і вырашыў, што калі нават ім давядзецца пасля абеду выехаць адсюль, ён застанецца ў Любчы па магчымасці неўпрыкметку і паназірае за сядзібай.

І ён стаў доўга і падрабязна расказваць, што зараз дзеецца ў Вільні, а таксама ўзгадаў Данілу і ягонага бацьку.

Тым часам прыслужніца прынесла таз і вадку. Іншыя паставілі на стол хлеб, піва ў вялікіх гліняных куфлях, а таксама дзве цынкавыя пасудзіны, якія курыліся парай, хутка знялі з паліцы вялікія паліваныя тарэлы, чакаючы знаку гаспадыні, каб напоўніць іх. А тая глядзела на дзверы, цікаючы, калі вернецца даснаўца. Яе спакой быў яўна парушаны. Нарэшце, гаспадыня не вытрымала, звярнулася да аднаго са слугаў:

— Пайдзі пашукай нашага госця, усё стыне!

— Чаго пані так баіцца? Прыйдзе ён, ці мала што ў чалавека? – усьцешліва спытаўся Сухта. Ён адчуваў, што Рагоза ўжо ідзе па нейкаму следу, як ганчак на паляванні, што пачуў зайца. Офка бліснула на яго вачыма.

— Я не люблю, калі чужыя ходзяць па сядзібе.

— Але ж вы не адна тут. Я ведаю, што тут жыве стары пан, брат вашага мужа. Што і падчарка ўжо вырастае. Калі яна знойдзе сабе мужа, то вам, пані, прыйдзецца цяпець чужых.

Офка ўздрыгнула. На імгненне ў яе вачах палыхнула шалёная злосць, і даснальніку адкрылася, якія страсці бушуюць у гэтым гнуткім целе, у ейнай неўтаймоўнай

душы. Яму чамусьці шкада стала гэтую жанчыну, якой відавочна хацелася шчасця, маладога мужа. Яго памочнікі чулі ў аповядах пра гаспадыню любчанскай сядзібы, што стары муж, паміраючы, у сваім тэстаменце завяшчаў ёй палову сваёй маёмасці пры ўмове, што яна не выйдзе замуж. Уласны ж яе пасаг быў зусім невялікім. Мабыць, не знаходзілася пакуль шляхціца-равесніка, які ўзяў бы яе, а ісці ізноў за старога, які б з радасцю пасватаўся да такой прыгажуні, яна не хацела.

— Калі дзяржаўны злачынец тут, то яго мосць Скіргайла наўрад ці заступіцца за вас, — сказаў ён мякка. — Бо ўсё рашае вялікі канцлер, а ён ўсё ж паляк, чужынец, які вас не ведае. У Вільні ваша радня, мусіць, далёка ад двара, і яна таксама наўрад ці здолее аберагчы. Аддайце нам хлопца, і я абяцаю, што напішу аб тым, што вы дапамаглі следству.

— Вы занадта многа ведаеце пра маё жыццё! Але ў сядзібе нікога чужога няма!

Яна не хацела саступаць, і шкадаванне Сухты прайшло. Ён робіць сваю справу, выбаданне¹ рухаецца наперад.

Тарэлу перад ім напоўнілі смажанай зайчацінай з духмянымі прыправамі, паставілі куфаль піва. Ён, не чакаючы Рагозы, пачаў есці. Падабаецца гэта гаспадыні ці не, ён чакаць не будзе, бо страва стыне. А Офка, як адчуўшы гэты ягоны настрой, выйшла, пажадаўшы яму апетыту. Есці яму спачатку не хацелася, але, пакаштаваўшы, хутка ўвайшоў у смак і ўжо скоранька каўтаў смачнае варыва.

“А кухар тут неблагі. Шкада, што Рагоза будзе есці ўжо астылае,” — падумалася яму. Аднак добра пад’есці не давялося і Сухту. З двара пачуўся грукат конскіх капытоў, скрып пад’ёмнага моста, і амаль адразу ж крык. Сухта ўскочыў: крычаў ягоны памочнік.

Ён кінуўся да выхаду, ледзь не збіўшы па дарозе гаспадыню, якая нешта казала слуге, стоячы непадалёк ад дзвярэй, выскачыў, нагой амаль выбіўшы дзверы, на двор,

¹ выбаданне — даследаванне

ледзь не расцягнуўшыся на ўвесь рост, бо паслізнуўся на нечым вільготным.

З другога канца гасподы, ад ракі, ішоў, сагнуўшыся, яго памочнік, з яго цякла вада. На плячах у яго ляжала нейчае цела ў такіх жа вільготных портках і кашулі, галава матлялася як нежывая. Рагоза ж паказваў рукой на мост за спіной Сухты і крычаў:

— Лаві яго, не дай уцячы! Мост!

Дробны перастук капытоў пачуўся за спінай. Сухта азірнуўся. Верхам на кані, ужо праскочыўшы па спущаным мосце, паварочваў за магутныя дубы чалавек, у якім Сухта пазнаў вартаўніка. Але чаго крычыць Рагоза? І чаму ўцякае слуга?

Тым часам на замкавы двор высыпала цэлая гайня людзей. Яны абкружылі старога шляхціца ў барвовым жупане, які трымаў руку на плячы нейкага карліка ў пантофлях з загнутымі насамі.

— Трымайце! – крычаў Рагоза, апускаючы са сваіх плячэй чалавека, якога ён нёс. Ён паказаў на мост і павярнуўся ўніз, да брамкі, тыцкаючы пальцамі чамусьці за сядзібу. Адтуль пачуўся дзікі жаночы крык, і частка людзей сыпанула туды.

— Там дзяўчына! І другая, другая... у Нёмане...

Тыя, хто не пабеглі за сядзібу, утрапёна глядзелі на хлопца, якога прынёс незнаёмец і які цяпер ляжаў без прытомнасці.

— Я даганю яго! – Рагоза падбег да Сухты. – Бярыце гэтага, ён той, каго шукаем! Я вазьму брамніка!

Сьедчы кіўнуў, не патрабуючы тлумачэнняў. Бачна, што тут справа больш складаная, чым уяўлялася, і памочнік яго, зразумеўшы ківок як дазвол на пераслед, кінуўся да свайго папалістага каня. Але вузел аброці не развязаўся, і той ліхаманкава шукаў свой кінжал, каб перарэзаць аброць. Ды паса на ім не было, ён разгублена агледзеўся, і зноў схопіўся за аброць.

Тым часам з-за сядзібы, трымаючыся за горла, падбегам спяшалася дзяўчына ў жоўтай сукні і цёплай, аблямаванай футрам, камізэльцы. Валасы яе раскудлаціліся, вяночак,

што быў на галаве, зачэпіўся за плячо. Яна коротка свіснула, і ржаньнем адказаў ёй конь са стайні. Амаль зараз жа адтуль выскачыў гняды, і ў адно імгненне дзяўчына аказалася ў сядле, крыкнула, паказаўшы на хлопца:

— Ён – жывы?

— Пакуль жывы, — адказаў ёй Рагоза. — Але...

Яна як усхліпнула і, сцэбануўшы каня, рыўком сарвалася з месца і паскакала да брамы. Пошчак капытоў прагрукатаў па мосьце і, аддаляючыся, нагадваў хуткія ўдары, як быццам недзе білі ў бубен. Амаль услед за ёю, нарэшце справіўшыся са сваім вузлом, паймчаў і Рагоза.

Дзікі жаночы крык, які ішоў ад ракі, зноў як разадраў паветра.

— Свецца! — як ачомаўшыся, закрываў стары гаспадар услед пляменьніцы. — Куды ты?

— Дзеўка помсціцца за ета, што не далі даспець да лета... — гігкнуў карлік.

— Дурань! — штурхануў яго шляхціч. — Якое лета? Чаго яна пакаціла за Белем? Што гэта за людзі тут? Нічога не разумею! Хто мне скажа, што тут дзеецца?

Сухта ж кінуўся да чалавека, які ляжаў на пажоўклай асенняй траве гэтак жа нерухома, з задэртай уверх кашуляй, як яго і пакінулі, адно чырвоны ліст з клёна упаў на цела, і здавалася, што там рана. Вільготныя збытаня валасы абляпілі вочы, прыгожыя вусны былі белымі і выглядалі нежывымі.

“Не, не паранены, здаецца. Вады наглытаўся” — рашыў Сухта. Ён папрасіў, каб адзін са слугаў асцярожна пераклаў хлопца яму калена, стаў ціснуць на спіну. Нейкі час нічога не адбывалася, пасля вада хлынула ў таго з роту, ён сутаргава ўсхліпнуў, натужна закашляўся. Сухта прытрымаў яго галаву, вачыма пашукаў трыпутнік, яшчэ густа рос паўсюдна, і, сарваўшы некалькі лістоў, стаў расціраць імі грудзі маладога чалавека.

— Ці ёсць у вас які лекар? — звярнуўся ён да людзей, што таксама падышлі да незнаёмца ўслед за ім, але тыя маўчалі, пазіраючы то на яго, то на гаспадыню.

— Ёсць бабка — зялейніца ў месце, — адказаў карлік, які,

як здагадаўся Сухта, быў блазнам пры старым гаспадары. Тым часам Офка, якой хтосьці пачаў расказваць пра ўсё, што адбылося, раптам уздрыгнула ўсім целам: яшчэ адзін адчайны, з хрыпам, жаночы крык раздаўся за сядзібай, і яна пазнала гэты крык.

— Краска?

І сапраўды – калі прыслушацца, то можна было пачуць, як жаночыя і мужчынскія галасы выкрываюць гэтае імя. Убег у двор прыслужнік, замахаў рукамі.

— Багор, багор дайце! Краска ў віры тоне!

Яго абступілі, пабеглі за багром, а ён, захлынаючыся, тараторыў:

— І як яна ў той вір паляцела? Мы ёй арэшыну падалі, і ўжо падцягнулі да берага, ды палка абламілася, і зноў яе, бедную, закруціла. Мы і па беразе каля таго віра не ходзім, там жа вадзянік жыве, і кагосьці абавязкова схопіць. Кожны год так хапае...

У Офкі дрыжалі вусны, яна задыхалася.

— Праклятыя! – прашыпела яна.

— Ты гэта пра каго?—падышоў да яе Сухта. Паказаў на нерухомага хлопца, якога толькі што расціраў.

— Ты, пані, ведаеш яго?

— Не!

— Усё роўна загадай, каб прыйшла сюды бабка са сваімі зёлкамі, а то, бач, над ім ўжо Мара¹ кружыць.

Яна аддала распараджэньне слуге, потым звярнулася да Сухты:

— Шукайце самі, што да чаго.

Каб супакоіцца, падыйшла да старога, кранула яго за плячо:

— Ты, швагер, пытаўся, хто гэтыя людзі. Гэта вяліка-княскія дзанаўцы. Яны ловяць злачынцу, можа, гэта ён і ёсць. Не турбуйся, ідзі дагульвай сваю партыю ў варцобы.

— Ці сапраўды не ведаеце, хто гэта, пані? – яшчэ раз паказваючы на непрытомнага чалавека, запытаўся Сухта.

¹ Мара –багіня смерці ў старажытных славянаў

— Не.

Адказ быў жорсткі, праз сціснутыя вусны, якія ўтварылі адну сухую лінію. Сухту здалося, што яна пастарэла на добры дзясятка гадоў. Позірк яе працінаў бездапаможна распасцёртага на траве хлопца, рукі сутаргава сціснуліся ў кулак.

— І не ведаеш, чаму збег твой слуга?

— Не! — Яна як выкрыкнула гэта, крута павярнулася, пайшла прэч.

Тады Сухта звярнуўся да старога:

— Пан гаспадар, трэба паставіць тут ахоўцу, а то яго яшчэ зноў у вас паспрабуюць забіць.

— Хто гэта? Што гэта за хлопец? За што яго забівалі? — усе пытаўся стары Лунь, але яму ніхто не адказваў.

— А найлепей кудысьці перанесці ды перавязаць яго — працягваў гаварыць Сухта. — Не! — паправіўся ён. — Пасля зноў не знойдзеш, альбо, калі адвернешся, адшукаеш на дне Нёмана.

— Дык што з ім рабіць? — разгублена запытаўся стары шляхціц.

Як вырваная са свайго ўтульнага дупла сава, якую вынеслі на святло, ён бездапаможна лыпаў вачыма, ня ведаючы, што рабіць і што казаць. У справу ўмяшаўся карлік, стаў загадваць слугам:

— Ты, Альховік, нясі сюды якую скуру, лепей дзьве, каб падкласці пад гэтага... выступцу¹. Захапі і луб'ё², бо, мусіць, яго прыйдзеца ўспягваць на каня. А ты, Галаўня, бяжы да войта, кліч яго хутчэй. Пабачыўшы, што не толькі Сухта, але і гаспадар глядзіць на яго са здзіўленнем, ён зноў загігікаў, прыдурваючыся:

— Чур-Чурыла, пасконнае рыла, зрабілася дзіра, дык стаў за гаспадара!

Стары Лунь супакоіўся, звыкла-паблажліва пстрыкнуў карліка па носе:

— Мой блазен любіць выдаваць сябе за разумага! Але рабіце, як ён сказаў!

¹ выступца — злачынца

² луб'ё — кара

Калі слугі пабеглі выконваць распараджэнне, ля Сухты нікога не засталася. Яго як разрывала напалам: трэба было як хутчэй пагаварыць з хлопцам, які ляжаў перад ім. Ці той гэта, каго яны шукалі? І чаго яго спрабавалі ўтапіць, бо навошта было б Рагозу гнацца за тым... Белем? І чаго кінулася туды гаспадарская дачка?

Тым часам злоўлены ці ўратаваны імі чалавек расплюшчваў вочы і няўцямна азіраўся навокал мутнымі вачыма. Спяшаючыся, Сухта запытаўся:

— Як цябе клічуць, хлопец?

— Даніла, — адказаў той і зноў страціў прытомнасць.

Адзін ужо знойдзены! Ня будуць жа Судзяніцы такія злосныя да яго, следчага, каб гэты Даніла памёр зараз ад нападу, якога ніхто з іх не чакаў! Каб толькі хутчэй прыйшла бабка-зялейніца ды канчаткова прывяла хлопца да памяці! І ўжо тады ён раскажа ўсё, што толькі ведае... Сухта цяжка ўздыхнуў. Апытваць тут зараз давядзецца ўсіх. І ён, загадаўшы прыслужніку, што паказаўся ў дзвярах сядзібы, расціраць грудзі і рукі хлопца, зноў пачаў апытанне. Бачна, што гаспадар нічога не ведае. Але, можа, ведае блазен?

— Хто той слуга, што збег?

— Бель, пан следчы, — з гатоўнасцю адказаў карлік.

— Кім ён тут у вас?

— Фурманам.

— А ці ведаеш ты гэтага хлопца? — Сухта паказаў на Данілу.

Нешта мільганула ў вачах карліка, але ён зірнуў на свайго пана і прамаўчаў, адмоўна пахітаўшы галавой. Гэтак жа адмовіліся што-небудзь сказаць пра Данілу і іншыя, што падышлі ізноў.

Трэба было прыводзіць да прытомнасці таго, на каго яны палявалі: разгадка перш-найперш у ім. І ён сам узяўся за справу. Калі разам са служкам расцёр цела Данілы да гарачай чырвані, той ізноў ачунаў. На гэты раз вочы яго былі яснейшыя.

— Хто напаў на ваш почат?

— Крыжакі.

— Дзе Гердзень?

— Не ведаю. Ён... ён шукаў мяне. Разам з імі.

Сухта спяшаўся. Дэталі — пасля. Першае — самае галоўнае, тое, што яны будуць удакладняць шмат разоў. Калі... калі гэты хлопец не памрэ.

— Дзе куфэрак са скарбам?

— Кажу — крыжакі. Яны забралі ўсё.

— А як застаўся жывым ты?

Даніла, час ад часу адпачываючы, расказваў. Ён нават не запытаўся, хто з ім гаворыць. Адчувалася, што ён чакаў таго, што яго знойдуць і зараз нават нібы радаваўся таму. Калі Сухта апытаў яго пра напад, то перайшоў на гаворку пра сённяшняе здарэнне. Тое, што, часта спыняючыся ад слабасці, расказаў Даніла, яго здзівіла. Ён мог бы і прадбачыць, што хлопца пры першай жа трывожнай вестцы паспрабуюць схваць. Пацвердзілася яго здагадка: гэта сапраўды Данілу выводзілі з сядзібы. І павяла яго жанчына ўніз, да Нёмана, які тут падыходзіў да самай кручы, на якой месцілася сядзіба. Туды ж хутка спусьціўся і Бель.

— І што было тады, калі гэтая пакаёўка, як яе... Краска, перадала цябе Белю?

— Ён павёў мяне да соснаў і сказаў пачакаць. Я... хацеў вярнуцца. Хацеў усё расказаць, раз ужо вы мяне знайшлі і ўсё ведаеце.

— А далей?

— Краска хутка зноў прыбегла са Свеціцай.

— Свеціца — гэта дзяўчына ў жоўтым?

Даніла пачырванеў:

— Яна... яна... — Ён пракаўтнуў камяк. — Яна жывая, так?

— Расказвай далей.

— Свеціца спачатку нічога не разумела, але Краска сказала ёй, што мяне трэба звесці далей, каб дзяржаўцы з Вільні не маглі мяне тут адшукаць.

— І што?

— Яна ўзяла мяне за руку, і мы пачалі спускацца ўніз, да соснаў, але ў той жа момант мяне нешта як штурхнула. Я азірнуўся і ўбачыў, што Бель замахнуўся на яе кінжалам.

— Бель, вартаўнік? — недаверліва перапытаў Сухта. — Можа, ён замахнуўся на цябе?

— Не, якраз на яе. І... я сам не ведаю як, але я скокнуў на яго, мы пачалі змагацца. Я крыкнуў Свеціцы “Бяжы!”, але тут да яе падскочыла Краска і...

— І?...

— Яна падхапіла кінжал, які выпаў у Бея, і сама кінулася на Свеціцу.

— Ты нічога не блытаеш, хлопец? — Сухта нахіліўся над ім, пранізліва глянуў у вочы. Але Даніла вытрымаў гэты позірк.

— Я і сам не магу паверыць ў тое, што бачыў. Бель схапіў мяне за горла, але я трымаў яго рукі і паспеў толькі ўбачыць, што Свеціца схапілася за сасну і нагой ударыла пакаёўку так, што тая пакацілася ўніз. Болей нічога не памятаю...

— А тады, мабыць, якраз і з’явіўся Рагоза... — задумліва прашаптаў пра сябе Сухта. А ўголас запытаў: — А як у вадзе апынуўся, не памятаеш?

— Не... Хаця... Як быццам бы поўз у цемры, па нейкім пяску...

— Пашанцавала табе хлопец. Мабыць, нехта моліцца за цябе, што ты адразу на дне апынуўся. З віру можна выбрацца толькі тады, калі ты на дне, дзе варонка невялікая, іначай з вадой ня справішся. Рагоза, мабыць, цябе каля самага віру і падхапіў, калі ты выплыў. Каб не ён, цябе зноў бы закруціла, і тады — канцы!

Ён убачыў, што Даніла, зняможаны размовай, зноў заплюшчыў вочы, упадаючы ў забыццё.

Тым часам прыслужнікі з шумам вярталіся назад.

— Ну што там з Краскай? — закрычаў блазен. — Уратавалі?

— Дзе там! Пакуль той багор прынеслі, ужо ўсё...

— Болей не паказалася, як ні чакалі...

— Можа, заўтра дзе вынясе на бераг?

— Чакай! Вадзянік яе забраў, вось што...

— Русалкай стане ды будзе прыбгаць да Бея...

Так гаманілі людзі на двары, і Сухта спахапіўся: а і

сапраўды, што з Белем ды ягоным памочнікам? І што робіць дзяўчына ў жоўтым?

Убачыць гэта можна толькі з вышыні. Калі дарогу не захіляюць дрэвы. Ён зноў звярнуўся да Луня:

— У каго ключы ад закрыліны?

— Там адчынена, я бачу адсюль, — азваўся блазен..

Даніла ўсё не прыходзіў у прытомнасць. І што адбы-
ваецца там, за замкам, куды памчаліся коні? А што, калі
Рагоза не справіцца адзін? Сухта загадаў прынесці коўдру
ці кажух, накрыць хворага і некага пакінуць пры ім. Слузе,
што застаўся ля Данілы, следчы прыгразіў:

— Калі да яго нехта дакранецца, я пасаджу цябе ў
самую глыбокую віленскую вязьніцу!

— А гаспадыня? — спалохана перапытаў той.

— І гаспадыня таксама!

— Ты хочаш зверху паглядзець, што там робіць мая
пляменніца? — ідучы ўслед за Сухтам, разгублена казаў
Лунь. Ён усё яшчэ ніяк ня ўцяміў, што ж насамрэч адбы-
лося ў ягоным двары.

— Што твая пляменніца хоча помсціць за хлопца,
я здагадаўся, — азваўся следчы. Але што там з маім
памагатым? І дзе, нарэшце, зялейніца? Ці, можа, у Любчы
ёсць сапраўдны лекар?

— Лекара ў нас няма, — са скрухай мовіў Лунь. — А я
хачу сам паглядзець, што там з маёй пляменніцай.

У маўчанні яны падымаліся па крутых прыступках. На
другім паверсе Лунь схапіўся за сэрца:

— Не магу туды лезці, ідзі сам.

Сухта падымаўся на самы верх, высока ўздыхаючы
ногі, каб патрапіць на прыступкі. Пахла вапнай і пылам.
Садзілася сонца, і на верхнія прыступкі праз вокны падалі
касыя чырвоныя палосы. Калі ён узняўся на другі паверх,
адразу пабачыў, што ў гэтым пакоі сапраўды было жытло,
пакінутае паспешліва: скура валялася на падлозе, на сталё
ляжаў недаедзены кавалак хлеба. Паспешліва ён палез
вышэй, пад самую страху.

Там прымерыўся, праз якую шчыліну можна было
б угледзець коньнікаў і ці можна іх убачыць увагуле.

Так, на паўночным баку, на шырокай лугавіне, рудавата-зялёнай і пустой да самага гарызонту, ён пабачыў траіх. Першым, канешне, скакаў брамнік. Рагоза адстаў ад Беля, затое дзяўчына яго даганяла: ярка-жоўтая сукня рэзка выдзялялася на фоне попельна-сівай конскай спіны.

— Што яна можа з ім зрабіць? — прамармытаў ён, дзвюма рукамі беручыся за дошкі, нібы спрабуючы ці то пашырыць іх, ці то разгайдаць і паляцець наперасцігі першаму конніку. — Як яна затрымае такога мацака?

Быццам адказваючы на ягонае пытанне, дзяўчына нізка схілілася над сядлом, пасля выпрасталася і, адной рукой трымаючыся за лейцы, закруціла ў паветры другой.

“Пятля!” — здагадаўся Сухта. Аркан, ці як называюць гэтую пятлю? Дзе ж навучылася гэтай грознай усходняй тэхніцы маладзенькая любчанка? Можа, дзед прывёз яе сюды, у Любчу, з Сініх Вод? Ён не паспеў дадумаць да канца — дзяўчына параўнялася з Белем. Ён, павярнуўшы твар да яе, спрабаваў выхапіць з-за пасу нешта — відаць, кінжал, якім параніў Данілу, але не паспеў. Мабыць, пятля абвілася вакол яго тулава, бо ён няўкладна ўзмахнуў рукамі і, перавярнуўшыся ў паветры, з усяго маху грывнуўся на дол, пакаціўся па зямлі, спрабуючы ўстаць. Але дзяўчына, крута павярнуўшыся, няўмольна валакла яго па зямлі. Цяпер ужо Рагоза спрабаваў спыніць дзяўчыну, якая па-ранейшаму, не збаўляючы хуткасці, ляцела і ляцела да сядзібы. Ён, відаць, нешта крычаў, але дзяўчына яго не слухала.

Ці не хацела слухаць.

Ды праз нейкі час яе шалёны лёт замарудзіўся, пасля яна дазволіла Рагозу спыніць каня. Той падбег да таго, што невядома ці яшчэ заставалася Белем альбо было ўжо растурзанай і мёртвай чалавечай плоццю, пасля прыўзняў чалавека і паспрабаваў ускінуць на свайго каня. Дзяўчына замахнулася на тую плоць, але Рагоза ўладна спыніў яе, і яна паслухалася.

Сухта толькі цяпер адчуў, што ўпіўся далонямі ў дошкі так, што ледзь не зламаў іх. Ён сам нібы быў там, у пагоні, у гарачым бегу каня і імклівым лёце да мэты... І гэтая дзяўчына, каго яна нагадала яму? Так, Алешку,

першую прыгажуню іхняга селішча, што лёгка, як сама багіня Ляля, скакала праз купальскае вогнішча, а пасля, калі стары жрэц даў знак дудару да пагоні, першаю пабегла ў лес. Ён тады кінуўся ўслед за ёю, але яго апярэдзілі іншыя дзяўчаты і дарослыя хлопцы, што рынуліся ўслед. Ён усё роўна бег за ёю, задыхаючыся і раздзіраючы твар аб галіны, што прагна цягнуліся да маладых твараў. Кроў шалёнымі штуршкамі малаціла ў скроні, цела наструнілася, як адзін магутны, нястрымны гук. Поўня асвятляла лес, і было скрозь бачна, як беглі, прадзіраючыся праз кусты, галаногія спрытныя дзеўкі, і як то адну, то другую хапалі і крута разварочвалі да сябе дзецюкі, валячыся разам у мяккі, як пасмы лёну, мох.

Ён таксама ўжо амаль схапіў сваю абранніцу за доўгія валасы, з якіх яна перад тым зняла і кінула ў раку вяночак, але тут нехта, мабыць, самы ўдалы ў селішчы, Алекса, адштурхнуў яго так, што ён не ўтрымаўся і ўстырч паляцеў проста на бярозу, ударыўшыся галавою так, што на момант страціў прытомнасць. Калі ачомаўся, нікога побач не было, толькі перагукваліся дзеўкі, якіх не захацелі дагнаць. Ён сеў пад бярозай і горка заплакаў... З таго часу ён ніколі не даганяў юначак. Стаў затое паляваць на іншых – злодзеяў ды выдзерцаў. І амаль заўсёды даганяў – з кожным годам усё лепей і лепей. І зараз таксама дагнаў – не на кані, а пры дапамозе роздуму ды вялікага досведу.

Калі, выйшаўшы з гарышча, вярнуўся да Данілы, ля якога ўжо завіхалася бабка-зялейніца, змог даведацца ў яе, што яна ўжо лекавала гэтага хлопца. А калі прывезлі і паклалі побач са сваёй ахвярай страшна знявечанага, але яшчэ жывога Бея, і той загаварыў, зразумеў, чаму хацелі забіць Данілу. Але гэта было ўжо не ягонай справай, няхай ёю займаецца войт Любчы. Ягоная мэта – Даніла і той, другі, з Лідскага почату, які змог уцячы і схавацца, – Гердзень.

Дабраўся да Данілы, дабярэцца і да Гердзеня, кім бы ён не аказаўся – галоўным абвінавачваемым, ці змоўшчыкам, ці, што менш магчыма, ахвярай. Праўда, на нейкія імгненні адчуў сябе ніякавата, калі жанчына з гэтай сядзібы адмяла

ўсе прызнанні свайго паўмёртвага фурмана, як і тое, што па яе загадзе трымалі тут таго, каго шукаў у акрузе віленскі следчы. Офка сьмяялася яму ў твар і цвердзіла, што ніколі нея бачыла хлопца, якога прынеслі ў замак ад ракі. Нашто забіваў яго Бель? Няхай адказвае сам. Магчыма, якраз ён прытуліў злачынцу, спадзеючыся пажывіцца ў яго здабычай.

Яна ведала, і тое ж ведаў Сухта – даказаць, што вінаватая яна, будзе цяжка, амаль немагчыма. Бо словы шляхцічкі, да таго ж з сям’і таго, каго некалі адзначыў сам вялікі Альгерд бітвы падчас бітвы пры Сініх Водах (Ягайла Альгердавіч шанававу ўсё, што звязанае з яго бацькам), супраць словаў знявечанага, з паламаным носам, гугнявага фурмана маюць куды большую вагу. Нават калі пасведчыць тое Даніла. А Сухта моцна сумняваўся, што той выдасць жанчыну, якая яго падабрала і лячыла. Не такі ён. Можна сказаць праўду толькі тады, калі гэтая праўда не зачэпіць гонару Офкі. У Лідзе шмат гаварылі пра яго і ягонага бацьку Сокала, і амаль усе выказвалі недавер таму, што Даніла мог бы быць злачынцам. Да таго ж, калі ў Вільні даведаюцца, што злачынцу злавілі не яны, дазнальнікі, а пятнаццацігадовая дзяўчына, іх паднімуць на смех. І таму ён моўчкі праглынуў абразлівыя словы гаспадыні, адно загадаў даць фурманку з навесам, каб у дарозе не толькі дапытваць далей, але і апекавацца небаракам. Зялейніца сказала, што той будзе жыць, нягледзячы на сполах дый загнаенні, для таго дала адвар палыну і корня дзівасілу.

— Ужо ж гуляюць з ім багі, як з цапкай якой, але і любяць яго, мабыць! – адшаптаўшы замовы, заўважыла зялейніца, і Сухта гатовы быў з ёю згадзіцца.

Багі нездарма паслалі Рагозу па слядах уцекача якраз у той момант, калі хлопец тырчма паляцеў у вір. Яшчэ тры хвіліны – і нават такі заўзятый плывец, як Рагоза, які падлез пад хлопца амаль па самым дне і змог выпягнуць яго з імкліва-пеннай варонкі, уратаваць бы яго ўжо не ізмог: Нёман рэдка аддае свае ахвяры назад...

Як бы то ні было, але ў Ліду вярталіся яны трыумфальна:

са здабычай. Віленскія дазнавальнікі яшчэ раз падцерлі нос лідскім віжам, якія не маглі знайсці Данілу.

Аднак княгіні Марыі тое зусім не спадабалася.

Яна была разгневаная і тым, што ейныя дагадкі не пацвердзіліся і напад учынілі крыжакі, ды яшчэ ў змове з ейным верным служэбнікам. Пасля яна вырашыла, што Вітаўт тут усё роўна вінаваты: ён таксама водзіцца з крыжакамі (яна ўпарта не жадала памятаць, што тое ж робіць і Ягайла). Таму напісала брату другі ліст аб тым, што здагадка ейная пацвердзілася, і адзінае выйсце – звесці са свету ўпартага князя любым чынам, бо з таго часу, як задушылі ягонага бацьку ў Крэве, у княстве паспакайнела ўдвая.

Яна ж, нягледзячы на тое, што юнага воя прывезлі ў замак амаль у непрытомнасці, упарта не жадала верыць у яго невіноўнасць. Мабыць, ёй патрэбны быў нехта, на каго можна было б перакласці ўсю сваю злосць ад таго, што куфэрак са скарбам быў беззваротна страчаны. І таму, нягледзячы на тое, што маці Данілы валялася ў нагах у княгіні і маліла яе зьлітавацца, узгадваючы пра забітага мужа, злосць Марыі ад таго толькі ўзрастала. Таму хлопца давялося везці ў Вільню – і не як сведку, а як падазронага ў саўдзельніцтве. Сухта ўжо нават не прапаноўваў княгіні толькі занатаваць дазнанне, а самога хлопца пакінуць у Лідзе, – разумеў, што з гэтай упартай высокавяльможнай кабетаў спрацацца не даводзіцца.

Сама яна пасля ўсіх падзеяў яшчэ болей стала імкнуцца ў Вільню. Няхай брат аддае княства каму захоча, ёй даволі ўжо марнаваць сваё жыццё за зборам кормнага¹. Некалі Ягайла збіраўся аддаць Ліду Змітру Карыбуту, вось жа няхай і аддае. А ёй хоціць вялікай мураванкі ля Горняга замка, альбо часткі замка Ніжняга, тым болей што брат Скіргайла жыве ў Троках, дзе яму вальней. Яна ўжо і ня надта маладая, дык хай ведае хцівы віленскі двор і найперш каралеўскі двор у Кракаве: сястра караля і вялікага князя не патрабуе ад жыцця зашмат...

¹ кормнае – падаткі, якія не аддаваліся ў вялікакняжы двор. А ішлі на “кармленне” часоваму гаспадару

Жанчыны

Бель канаў. Ён ляжаў на рудой восеньскай траве, па якой паволі расплывалася вялікая чырвоная пляма. Грудзі гэтага мажнага, а цяпер нібы абвялага і адразу змарнелага мацака ўздымаліся цяжка і павольна, нібы кожнае намаганне было для яго апошнім. Цяжкі квадратны твар з кароткім задзёртым носам паступова рабіўся попельна-шэрым.

З таго часу, калі на пытанне дазнавальніка, за што ён хацеў забіць Данілу, фурман паказаў пальцам на пані Офку, вакол параненага як утварылася нябачнае кола. Да яго больш не падыходзіў ніхто — нават калі ад'ехала дазнанне, захапіўшы з сабой Данілу. Пані не загадвала паслаць па войта — відавочна чакала ягонай смерці.

Палахліва, угнуўшы галаву ў плечы, адышоўся і паспашаўся ў свае пакоі стары Лунь, паманіўшы за сабой блазна. Яму не хацелася ні аб чым ведаць, таму што іначай давалася б нешта рабіць, загадваць, разбірацца. Слугі, якіх ніхто не клікаў, разбегліся і толькі выглядалі з-за дзвярэй.

Каля фурмана засталіся толькі дзве жанчыны. Абедзьве яны глядзелі на распасцёртага каля ганка мужчыну і абедзьве маўчалі. Свецца ўзіралася ў чалавека, якому яна накінула на плечы пятлю і бязлітасна валакла па зямлі, ахопленая палкай нянавісцю — за сябе і за Данілу. Але цяпер запал той спаў, і яна адчувала вялікае, бязмернае шкадаванне. Адыходзіла ў вялікае Нікуды чалавечае жыццё, і яна была ў тым вінаватая. Яна як бы забылася на тое, што фурман хацеў яе забіць. Яна толькі глядзела, як касцянее, бляднее твар мажнага мужчыны, як кроў няспынна точыцца скрозь кашулю, як парванае на каленях і сцёгнах чалавечае мяса крывавамі ашмёткамі апывае на бруднае сукно портак.

І ёй здавалася, што паміж Белем і ёю расце, нібы нябачныя далакопы ўжо выкідаюць ўгору рыдлёўкі з цяжкай зямлёй, вялізны роў. Ён пашыраецца, запаўняецца вадой. Яна выразна бачыла нават зялёную твань на паверхні гэтай стылай, мёртвай вады.

І пакуль яна гэтак стаяла, час ад часу коротка ўсхліпваючы-уздыхаючы, Бель ужо сапраўды як зліваўся з травой, як раствараўся ў зямлі, толькі вочы яго глядзелі на яе і нямы дакор быў у гэтых згаслых ужо вачах...

Офка ж, у накінутым на плечы дарагім люнскім кабаце, маўчала, але зусім па іншай прычыне. Яна ўся пералілася ў гэтае імгненне, калі Смерць стаяла так невымоўна-блізка, што па жанчыне, разгарачанай падзеямі сённяшняга дня, адчувальна веяла нечым ледзяным, незваротна-велічным. Але Смерць прыйшла не па яе, а па гэтага халопа, якога ўжо пачынала дробна калаціць. Жыццё, якое ў ім змагалася з дыханнем смерці, усё слабела і слабела. І ад гэтага Офцы было і жудасна, і разам з тым яе ахоплівала шалёная радасць ад таго, што яна... яна, маладая, дужая, – жыве! Гарачая кроў струменіцца па яе жылах, і яе чакае шмат радасцяў наперадзе. Усё цела яе затрапятала, калі мужчына на траве застагнаў працяжным ціхім рыкам, выгнуўся – і апаў, заціх, і хрыплае дыханне ўжо не вылецела, а павольна як выплыла з яго. Коротка ўскрыкнула Свецца, а Офка адчула, як усю яе звяла салодкая сутарга. А яшчэ адчула, што яе нібы шпурнула за нейкую мяжу і што толькі там, на памежжы між жыццём і небыццём, і ёсць тое, на што яна заўжды палявала і не магла ўпаляваць...

Гэтае адчуванне было такім моцным, што яна сама ўпала на зямлю і коротка крыкнула, трацячы прытомнасць. Швагер Лунь, які спалохана і трывожна час ад часу пазіраў у вакно, дужа здзівіўся таму і з раскайваннем падумаў, што, мабыць, дарэмна пабойваецца гэтай увішняй маладзіцы, якая адціснула яго ад усіх справаў і ўсё болей робіцца ў замку гаспадыняй. Блазан жа прашаптаў нягучна, але каб пачуў гаспадар:

— Нячысік у душы той насяў насенне горкае, і квасам старым заквасіў...

Падчарка таксама адчула нешта д'ябальскае ў гэтым раптоўным прыступе чулівасці, але мусіла паднімаць і адціраць духмяным воцатам, які прынеслі служкі, скроні сваёй мачыхі, ажно пакуль тая не ачуняла.

Калі яна апамяталася, то схапіла рукі Свеццы ў свае

і заплакала. Гэта было так нязвыкла, што дзяўчына ажно адхіснулася. Гэта быў не прывычны твар жанчыны, якую яна баялася і не любіла, а іншы – бязмежна пяшчотны, з шырока адкрытымі вачыма, з якіх ліліся слёзы, аплываючы па шчоках.

— Ты чула, што казаў гэты гад, гэты гмыз?

— Што ты загадала мяне забіць? Чула.

— Дачушка, гэтага не было! Ніколі! Няўжо ты верыш гэтаму?

“Веру!” – хацела сказаць Свецца, але нешта ў ёй заняла, затрапятала: ці то смутнае спачуванне да гэтай прыгожай, моцнай жанчыны, якая глядзела на яе з такой мальбой, як не глядзела яшчэ ніколі, ці то няясная гідлівасць і адчуванне нейкай бруднай гульні з ёю. І яна сказала, злучычы на сябе:

— Не...

— Гэта Данілу хацелі яны забіць, бо забаяліся дазнальнікаў!

— Хіба не ты яго сюды прывезла?

— Я спачатку не ведала, хто гэта, а пасля пасылала Бея ў Лідскі замак, але ён, мусіць, хацеў ад Данілы выкупі! І гэтая гадаўка, гэтая Краска, яму дапамагала. Ты верыш мне?

Свецца маўчала.

— Каб я не прывезла яго сюды, ты яго не пакахала б! Ці не так? Будзь жа мне ўдзячнай за тое!

Яна закранула самую патаемную струнку ў дзявочым сэрцы, і яно не змагло не адказаць:

— Я ўдзячная.

— Яны хацелі забіць Данілу, бо не даваў ім выкупі за іхняе маўчанне. А ты проста апынулася пры тым сведкай! Ты чуеш – сведкай!

— Я чую.

— І ты скажаш гэта ж самае войту? Я прашу цябе, дачушка! Ты ж не хочаш, каб на наш дом, на мяне і на твайго нябожчыка-бацьку хлусілі і радаваліся нашаму сораму, і ўсё з-за таго, што вар’яту і той зладзейцы нешта стукнула ў галаву!

Дзяўчына вагалася. Уся душа яе была як скамечаная гэтымі няшчасцямі. Самае ж галоўнае – Данілу павезлі ў Ліду як злачынца. Чым скончыцца іхняе дазнанне? А што, калі... Яна баялася дадумаць. Яна не хацела думаць і пра тое, што, магчыма, варта было б адпомсціць мачысе. Проста на дзявочыя плечы лёг неймаверны цяжар, і яна хацела толькі аднаго – зашыцца ў падушку і выплакаць слёзы, якія закіпалі ў ёй, – такія ж цяжкія і пакутныя, як і адчуванне страты Данілы.

...Войт Ліды хутка перапыніў дазнанне. Высакародная дама і яе падчарка гаварылі і сведчылі аднолькава. Калі ж і засталіся ў яго нейкія сумненні, то ён трымаў іх пра сябе.

Беля пахавалі назаўтра, а Краску знайшлі толькі праз тыдзень, недалёка ад Любчы, аб'едзеную ракамі і амаль непазнавальную.

Офка тым вечарам дастала заповітную скрыначку і задуменна перабрала свае скарбы – упрыгожанні і невялікія грошы, якія адкладала на паездку ў Вільню: дзесяць дынарыяў Кейстута, два залатыя дукаты. Доўга думала, разглядала сябе ў люстэрка. Упершыню пабачыла і вырвала тры сівыя валаскі на правай скроні. А пасля вырашыла, што наўрад ці ўдасца сёлета правесці хаця тыдзень так, як праводзіла звычайна. Занадта пранізлівымі былі вочы ў гэтага віленскага дазнавальніка. Такія помняць усё. А ёй зараз, як ніколі, хацелася забыцца на многае...

Замак Гарадзенскі

Смерць у 1389 годзе Дзмітрыя, князя маскоўскага, прызванага Данскім, і ўкнязяванне ягонага сына Васіля сталася для Вітаўта знакам, што рашучая хвіліна наступае. Маскавіты не выступаць супраць княства, наадварот – Васіль здольны даць колькі зможа жолдакаў¹ для змагання з Ягайлам, і баярства ня будзе супраць: ён звязаны

¹ жолдакі –салдаты

заручынамі з Соф'яй і павінен дапамагчы свайму будучаму песцю. Магчыма, дасць вояў-сеўрукоў¹: яны добра б'юцца і не бягуць з поля бою. Вайна была непазьбежнай: Ягайла адказаў на ягоны братэрскі ліст чорнай справай – смерцю пасла, баярына Кучкі, а гэта лічыцца ганьбай ва ўсім сьвеце, так што і ў княстве такі ўчынак будзе выглядаць як аб'яўленьне вайны яму, Вітаўту. А гэта важна – не ён учыняе зла, як гавораць пра тое ў Кароне. Нават родзіч Януш Мазавецкі, жанаты з сястрой Данутай, наўрад ці аспрэчыць яго права на помсту Ягайлу. Важна было і тое, што яго падганялі як князі Гальшанскія, так і іншыя незадаволеныя – браты Жыгімонт ды Войдат-Іван, Леў Друцкі ды мноства больш дробных баяраў, якія таксама былі незадаволеныя тым, што Ягайла пачынае скакаць пад дудку Кракава і парушыў пагадненьні аб самастойнасці ВКЛ, прыслаўшы на вялікакняскі стол чужынца, які ненадта лічыўся нават з братам караля Скіргайлам.

Гатовыя дапамагчы яму і крыжакі. Вітаўт доўга абдумваў гэтую магчымасць.

Ён добра памятаў, як і ўсе іншыя ў Княстве, чым скончылася прызвание Конрадам Мазавецкім крыжацкага ордэну дзеля барацьбы з прусамі. За гэты час ордэн прылучыў да сябе не толькі землі прусаў, але і стаў пагражаць самой Польшчы і Конраду. Як крыважэрны цмок, што не задавальняецца нічым, працягваў расці, падбіраючы пад сябе ўсё, што слабела хаця на нейкі момант.

Амаль шэсць гадоў таму, у 1384 годзе, ён сам ужо заключаў дамову з ордэнам, пачынаючы сваё першае змаганне за вялікакняскі стол. Тады умовай дапамогі яму была Жмудзь, якую саступаў крыжакам у вечнае карыстанне. І тое, што пасля пачало тварыцца на зямлі жмудзінаў, вытрываць ён не мог: знішчаўся цэлы народ, вызваляючы жыццёвую прастору для іншапляменнікаў. Жмудзінаў чакаў лёс прусаў, якіх тэўтонцы вынішчылі амаль без астатку, зламаўшы хрыбет некалі магутнаму

¹ сеўрукі, або севяране – славянскае племя

племені, якога гэтак баяліся палякі. Праўда, у Гародні, якою валодаў Вітаўт, прусаў моцна не любілі. Тут яшчэ жыла памяць аб тым, як амаль сто гадоў таму, у 1284 годзе, пры нападзе на горад магістра тэўтонцаў Конрада Тырнберга, яго войску адчынілі вароты два браты з племені прусаў, якія знайшлі ў горадзе абарону і прытулак ад заваёўнікаў. Ды ягоная, Вітаўтава, маці была жамойткай, і плата за крыжацкую дапамогу ў нейкі момант здалася яму празмернай – ён не вытрымаў.

Ён тады разарваў гэтую дамову, збег ад ордэну назад, у княства і папаліў шмат крыжацкіх замкаў.

У немцаў добрая памяць. Яны на тое не забыліся. Але сёння ім патрэбны саюзнік, каб аслабіць Польшчу. Яму ж трэба аслабіць Ягайлу, каб ён выпусціў з рук лейцы, якія захліснулі княства і цягнуць яго растварыцца ў іншай дзяржаве. Вялікае Княства літоўскае стваралася крывёй бацькі Кейстута, дзядзькі Альгерда і дзеда, вялікага Гедзіміна, потам і высылкамі некалькіх пакаленняў. І таму ён мусіць на нейкі час быць разам з адвечнымі ворагамі Бацькаўшчыны – каб па іх шчытах і панцырах ўзабрацца на вяршыню і скінуць з роднай зямлі чужыя пумы...

У Мальбарк – Марыенбург паехаў дамаўляцца, разам з Марквардам Зальцбахам, якога давялося з пашанай адпусціць з палону, яго родны брат Войдат, у праваслаўі Іван, былы новагародскі князь.

На новае пагадненне з немцамі было вырашана сабрацца ў прыналежнай яму Гародні, у замку Вітаўта. Ён асабліва настойваў на гэтым. Замак гэты, некалькі разоў разбураны і перабудаваны, усё яшчэ лічыўся адным з самых непрыступных цвержаў Еўропы. Рыцары і Прускага, і Лівонскага ордэнаў раз за разам спрабавалі яго ўзяць прыступам, але маглі бурыць толькі прыгарады. Вітаўт быў яшчэ падлеткам, калі пад вясну 1364 году Гародню спрабавала браць войска графа фон Ханаў, якога суправаджалі сорок князёў. Было там і колькі ангельскіх рыцараў, якія ваявалі пад сцягамі святога Георгія, ды толькі пацярпелі няўдачу і яны, як і зусім нядаўні, усяго адзіннаццаць гадоў таму назад паход ужо

дзвюх тысячаў рыцараў з Аўстрыі і іхніх сяброў з усяе Еўропы. Там у абароне разам з бацькам быў і ён, ужо амаль трыццацігадовы вой, якому Кейстут адкрываў таямніцы замку з яго падземнымі хадамі да Нёману, зробленымі яшчэ ў часы Давыда Гарадзенскага, на якога так хацеў быць падобным юны Вітаўт!

І для свайго ўладання ён зрабіў усё, што мог, для таго каб сэрца Гародні – яго замак – стаў яшчэ мацнейшым: вежа была надбудаваная, сцены ўмацаваныя вялізнымі валунамі і цэглай.

Ва ўсе нялёгкае часы, асабліва калі быў у ад'ездзе, варта было заплюшчыць вочы, як узгадвалася ўзвышша над Нёманам, у якое нібы ўгрызліся чатыры вежы, сценамі агарадзіўшы ўсю тую строму. Галоўная, прыўваходная – самая высокая, як старэйшая сястра, да яе прыгарнулася двухпавярховая будыніна з тоўстымі сценамі – княскае жылло. Раніцай промні сонца падаюць проста ў вакно лажніцы, і далёка навокал, за Гарадzenам, бачная даліна, якая ўвесну дыхае маладой травой, а ў жніўні – спелым жытам, дзе сінія звівы бурлівай ракі здаюцца прыхаматлівай стужкай. Насупраць, на захадзе, за глыбокім абрывістым ровам, можна ўгледзець Каложскую царкву – яе гулкія галаснікі адгукваюцца на самы ціхі шэпт. Калі ж глядзець з вежы ўніз, на Нёман, то здаецца часам, нібы ты ўзабраўся па лесвіцы ў неба – такая вышыня ажно кружыць галаву... Не дзіва, што ворагам, якія спрабуюць ускараскацца на гэтую галавакружную вышыню, даводзіцца нясоладка.

Таму замак быў ягонай апорай, напамінкам непрыяцелям альбо і сённяшнім часовым сябрам: у яго заўсёды будучы сілы, каб адбіцца ад саюзнікаў, калі яны ўздумаюць згуляць з ім у тую гульню, у якую гулялі з прусамі!

Вітаўт прыехаў у свой ўлюбёны замак загадзя, за тыдзень да абумоўленай даты сустрэчы з рыцарамі ордэну. Яна была прызначаная на студзень, дня 19-га. Цяпер, узімку, вятры ярасна шкуматалі княскія сцяжкі на вежах, пад белым покрывам спала даліна і снегам быў прымецены закуты ў лядовы панцыр Нёман. Пад сценамі снегу амаль не было, толькі там-сям тырчалі голыя сцябліны быльнягу

ды шэрыя пласціны лёду выблісквалі пад скупымі промнямі нядоўгага сонца.

У княскіх пакоях было цёпла – слугі, нарэшце дачкаўшыся гаспадара, лёталі як пчолы ля вулля ў летні дзень. Усё было чыста вымыта, з гальнём вышараваная дубовая падлога жаўцела ў святле дня і парыпвала пад нагамі, кафельныя печы ззялі беллю. Ды справаў усё роўна заставалася шмат: трэба было перагледзець дамовы ранейшага, 1384 году, разам з братамі прадумаць увесь рытуал сустрэчы – каго дзе пасадзіць пад час перамоваў і пад час вячэры, каго размясціць ў якіх пакоях – бліжэй і далей да княскай лажніцы, чым упрыгожыць парадную залу, як правесці агульнае набажэнства. Упершыню ў гісторыі ордэну вялікі магістр прыязджаў у Гарадзенскі замак, і Вітаўт добра разумеў, якім рэхам адгукнецца гэты прыезд у Еўропе, у Рыме. Таму загадаў кашталюну замка ўважліва агледзець усе сыцены і самыя далёкія пакоі: каб не засталася дзе бажніцы ці выявы з ранейшымі паганскімі багамі Перуном, Святавітам, Мокашшу ды – любімым матчыным – Мядзінам. Нават і з таго часу як Вітаўт прыняў хрост, ён не надта выганяў са свайго жытла дарагіх яму з дзяцінства бостваў, але тут выпадак асаблівы. Пабачыць які-небудзь лядашчы рыцар дзе ў калідорнай нішы каменную выяву Рода – увесь заходні свет будзе казаць, што хрысціянства князя несапраўднае, а значыць, будзе падстава для новых войнаў і нападаў.

Ужо на трэці дзень ягонага прыезду сталі прыбываць госьці, найперш з аддаленых замкаў: комтур Генрых Клей з Марыенвердэра, комтур Дытрых Крусцэ з крэпасці Юрбарг у Жамойці са слугамі ды даволі нязначны рыцар з Кёнігсбурга Шомберг, які, на здзіўленне, добра ведаў мову ліцьвіноў. Комтуры адразу ж пацікавіліся вывадкай коней і залай для фехтавання, а Шомберг пазнаёміўся з дзецьмі Вітаўта Іванам і Юрыем і стаў бавіць час ў паходах па Гародні, аглядаючы, быццам з цікаўнасці, вежы і брамы, а таксама і ўзбраенне Вітаўтавай пяхоты.

Затым з'явіўся комтур Арнольд Бурглен, які адразу ж

зачыніўся ў сваім пакоі ды патрабаваў прыносіць туды тры разы на дзень добрага гарадзенскага піва.

Пасланец вялікага магістра Цольнера брандэнбургскі комтур Марквард Зальцбах прыехаў апошнім, амаль падвечар 18 студзеня, у суправаджэнні Фамы Сурвілы – таксама даверанай асобы галавы ордэну.

Напачатку перад замкавай брамай прапароў марознае паветра сігнал рыцарскай трубы, затым ударыў барабан. Гараджане, што беглі за рыцарамі ад самае гарадзенскае брамы, у адказ ледзь не заглушылі музыку крыкамі “люба, Вітаўт, любя!”, пахвалою свайму князю, нібыта пратэстуючы супраць гасьцей, але не асмельваючыся выказаць пратэст углас. Многія тут удзельнічалі ў бітвах супраць тэўтонаў ці абараняліся ад іх у самым горадзе, таму, так і не дачакаўшыся вітальных крыкаў у свой адрас, атрад прагрукатаў па імгненна апушчаным мосце дый апынуўся ўнутры двара, дзе іх сустракалі гаспадары.

— Вось, камрад, мы нарэшце ў гэтым замку, які, памятаеш, колькі разоў дарэмна штурмавалі звонку, – звярнуўся Фама Сурвіла да Маркварда.

— Што ж, галоўнае – не сродак, а мэта. А мы тут, мы выратавальнікі Вітаўта, і гэта найбольш важна. Спадзяюся, ён некалі таксама стане нашым, як і іншыя на гэтай зямлі, – адказаў яму субяседнік, з задавальненнем аглядаючы двор і вежы, з якіх глядзелі на іх ліцёвіны – былыя і, можа, будучыя ворагі.

...Ніколі не бачыла, мабыць, з часу свайго існавання парадная зала Гарадзенскага замку столькі важных асобаў ордэну. Правая палова залы была запоўненая белымі плашчамі з крыжамі. Леваруч сядзелі сямейнікі Вітаўта: жонка Ганна Святаслаўна, ягоная сястра Рынгала і дачка Соф’я, брат Жыгімонт з сынамі, за імі сядзелі князі і баяры Вялікага Княства – Іван Гальшанскі, Юры Белзскі, князь Глеб Святаславіч, Осьцік і іншыя, менш значныя асобы, якія падтрымлівалі Вітаўта альбо ў барацьбе за ягоную дзядзізну¹, або пратэставалі супраць паглынання ВКЛ

¹ дзядзізна, дзедзічнае – спадчына ад дзядоў

і праглі аднавіць яго сапраўдную незалежнасць. Твары ў іх былі невясёлыя: усе разумелі небяспеку дамовы з крыжакамі і спадзяваліся на тое, што княства ўсё ж зможа пасля перамогі стаць мацнейшым за ордэн і ня даць яму праглынуць сябе.

Вітаўт, брат яго Войдат-Іван і Марквард Зальцбах як асноўныя дамоўцы сядзелі асобна, тварамі да прысутных, за імі сцяганосцы трымалі харугвы – Вялікага княства Літоўскага, з вершнікамі на кані – званым Пагоняй, а таксама сыяг ордэна, дзе ярка вылучаўся чырвоны крыж на белым полі. Для кожнага з іх месціўся дзеяпісец¹ з пергаментам і заостранымі пёрамі, слугі трымалі напаятоў чарніліцы і прылады для пісьма. І князь, і комтуры былі ў нечым падобныя: высокія, велічныя, спакойныя. Аднак спакой гэты быў вонкавы. Фама Сурвіла быў унутрана напружаны і маркотны, – яго тачыла хвароба, якую ён старанна хаваў і якая яшчэ сёлета магла яго звесці са сьвету, – так сказаў яму ордэнскі лекар. Апроч таго, ён апасаўся нечаканай засады Ягайлавых прыхільнікаў калі не зараз, падчас дамоваў, дык на зваротным шляху. Вітаўт жа пачуваў сябе прыніжаным, крэсла здавалася яму мулкім, разьбяныя паручні рэзалі локці: крыжакі хаця і звярталіся да яго як да будучага вялікага князя, аднак яму чулася ў іхніх словах і паводзінах схаваная пагроза. Яны відавочна не давяралі яму, памятаючы ранейшыя ўцёкі з ордэну і паленне іхніх замкаў, і таму ён стараўся адгадаць, якія новыя ўмовы накінуць яму крыжакі за дапамогу. Ён спрабаваў выведаць гэта, калі дамаўляўся аб сустрэчы. Але вялікі магістр патлумачыў праз ганца, што ўмовы будуць тыя ж, што і раней, толькі з невялікім дадаткам. Цяпер князь думаў пра гэты “дадатак”, стараючыся ўгадаць: што? Што яны запатрабуюць зараз? Гародню? Крэва? Луцк? Кожнаму з гэтых княстваў – вялікая цана, але калі ведаць, што Ягайла можа пазбавіць цыбе у рэшце рэшт галавы, то цана не здасца празьмернай. Так, на кон пастаўленае ўсё – жыццё, гонар, а галоўнае – само княства.

¹ дзеяпісец — летапісец

...І ў адно імгненне ён убачыў перад вачыма мапу, яна пашырылася ў бясконцасць, – і вось ужо плешчацца ярка-лазурытавае, усё як святочнае, Понцкае, або Чорнае мора, ліжуць ягоныя боты белыя грабенчыкі хваляў. Ён зусім хлопчык, але дзядзька Альгерд узяў з сабой у паход у адказ на адчайныя просьбы, і ён трымаў падчас бою харугву, а шалёная сеча кіпела непадалёк як чорны віхор, амаль кранаючыся яго. А пасля – перамога! Звоняць званы ў Кіеве, калі яны пад зверхніцтвам Альгерда вяртаюцца з Сініх Водаў, пераламіўшы там хрыбет татарскай навалы, і стэп, па якому едуць у Вільню, калышацца кавылём, а сёдлы на прыпынках пахнуць конскім потам і чамусьці палыном. А пасля загудзелі пад несціханым ветрам пясчаныя гурбы ля іншага мора, халаднавата-зялёнага Балтыйскага. Вось яно, гаспадарства – ад мора да мора, з храмамі, званіцамі, з селішчамі і вялікімі месцамі, – і гэта ўсё адзіная дзяржава, вялікая і родная!

І яшчэ паўстала перад ягонымі вачамі: маці і ён пад пракаветным дубам ў свяшчэнным дубовым гаі пад Трокамі. За вогненнымі коламі, якімі абкружылі сьвітальную паляну з дубам, хаваюцца воі. Яны не бачаць і тым болей не чуюць таго, што робіцца і аб чым гаворыцца тут, на паляне, дзе маці стаіць у белай-белай кашулі з распушчанымі валасамі і босая. Яна, нягледзячы на сталыя гады, усё яшчэ асляпляльна-прыгожая, і толькі прыгледзеўшыся, можна ўбачыць, што валасы яе не белыя, а сярэбраныя – у іх ўжо навечна ўплялася сівізна, і што пад вялізнымі сінімі вачыма – дробныя зморшчынкі, як быцца нехта паклаў на ейны прыўкрасны твар тоненькую сярэбраную сетку.

Яны абое абдымаюць дуб. Але і яе, і ягоныя рукі ахопліваюць толькі невялікую частку агромністага камяля.

— Слухай, мой сын, слухай уважліва, і ты пачуеш голас будучыні, – ціха кажа маці.

Ён слухае з усіх сілаў, ды чуе толькі пошум ветру ў вялізнай кроне, патрэскванне галля ў кастрышчах ды пошум крыві ў скронях. А яна, па чым твары слізгаюць чырвоныя водсьеты вогнішчаў, раптам ўся напінаецца, як гнуткая сцябліна пад ветрам, і пачынае лёгка гайдацца з

боку ў бок, нібы па ёй цячэ нейкі магутны струмень. Вочы ў яе заплюшчаныя, твар адкінуты назад. І яму сапраўды здаецца, што пошум ветру ў кроне стаў рытмічным, як быццам нехта б'е ў вялізны бубен там, наверху, куды не сягае нават позірк. І раптоўна на небе з'яўляецца тоненькая ружовая палоска, і адразу сціхае шум.

— Дзякуй табе, Аўшра, ты адгукнулася на мае просьбы... — шэпча маці, і вялізныя вочы яе павольна расплюшчваюцца і спачатку няўцямна, а потым радасна глядзяць на яго.

— У старадаўніх курганах прарастаюць парасткі заўтрашніх змаганняў, і маланка джгае ў вастрэй дзідаў, якія ніколі не заржавеюць, — кажа яна незразумелыя словы. — Твая дзіда не заржаве ў стагоддзях, вялікі князь Вітаўт...

І ён, баючыся верыць яе словам і адначасна ўсмоктваючы іх, нібы мёд, з палёгкай уздыхае.

— Дык я буду вялікім князем? Дык княства не праглынуць?

Ён баіцца верыць ейным словам таму, што яна даўно ўжо не вайдэлотка. Яна — былая жрыца. Але ж некалі яна прадказала свайму мужу страшную смерць за тое, што выкраў яе ад свяшчэннага агню і зрабіў сваёй жонкай. Яна пакахала бацьку, ды не змагла ўберагчы яго ад гневу багоў. Тое наканаванне здзейснілася, дык чаму не здзейсніцца гэтаму?!

О, мілая, дарагая матуля, ты дала мне сілы на змаганне, на ўсё, што паўстане на шляху!

“Я веру ў твае словы!” — ён ледзь не прамовіў гэта ўслых.

Але імгненне — і Вітаўт вярнуўся ў залу, дзе ўсё зараз і вырашаецца: ці быць княству вольным гаспадарствам, ці зможа ён ўтрымаць яго.

Калі атрымае яго сам.

...Дамову 1384 году Вітаўта з крыжакамі многія тут ведалі ледзь не на памяць. Яна была напісаная і замацаваная пячаткай князя Льва Друцкага — гербам Пагоня, і цяпер яе ізноў вырашылі ўзяць за аснову і сённяшняй,

новой, дамовы. Таму, калі Залыцбах загадаў чытаць яе наноў, па шэрагах прысутных пранёсся лёгкі шэлест. Княгіня Ганна ўпілася вачыма ў пасланца вялікага магістра, не заўважаючы, што нярвова камечыць крысо пурпуровай сукні. Князеўна Рынгала – невысокая, як брат, з тонкім прыгожым тварам і празрыстым “караблікам” на попельна-русых валасах, злёгка павярнула галаву да Соф’і, а тая адказала ёй трывожным позірам. Дачка Вітаўта ведала, як адрэагаваў кароль Ягайла на ейныя заручыны з княжычам Масковіі Васілём, трывожылася і за лёс сям’і, і за свой лёс таксама. Бязлітаснасць вую Ягайлы, як і крыжакоў, была добра вядомая ўсім, таму ейнае сэрца прадчувала нядобрае.

Аднак калі клікун стаў зачытваць тэкст, у залі запанавала поўная цішыня, адно ткання габелены на сценах злёгка пагойдваліся ад павеваў зусім ашалелага ў гэты дзень ветру з Нёмана, які, нягледзячы на добра зашчыльненыя аканіцы, усё-ткі прабіраўся ў залу.

— А цяпер, — гучны голас Залыцбаха прагучаў так, нібыта гэта вяшчалі самі Судзяніцы, — Хай зачытае клікун дадатак да нашай ранейшай дамоўленасці.

Вітаўт не варухнуўся, і толькі княгіня Ганна заўважыла, як тарганулася блакітная жылка на скроні мужа якраз пад пасівелай пасмай валасоў – пакуль што адзінай у цёмнарусай капе на ягонай галаве.

Па меры чытання ў зале зноў ўздымаўся шум – цяпер абурэння. З дадатку да дамовы вынікала: Вітаўт павінен аддаць крыжакам ў заложнікі сваякоў і блізкіх людзей, і жыць яны будуць па розных замках, каб пазбегнуць змовы між імі: княгіня Ганна, Соф’я і Рынгала мусяць ехаць у Крэмтэнцінскі замак, сыны, Юры і Іван – у Кёнігсберг, Іван Гальшанскі і Юры Бельскі – у Маругенскі, а Глеб Святаславіч – у Мальбарскі замкі. Вітаўт жа, які спачатку пажыве ў Мальбарку, мусяць з’ехаць ў Бартэнштэйн на няпэўны тэрмін: ажно да спецыяльнага паклікання ў паход на Ягайлу. Утрыманне ўсюды будзе адпаведным высокаму становішчу гасцей, – тут клікун зрабіў паўзу, каб прысутныя ацанілі далікатнасць фармулёўкі, – і ордэн

спадзяецца, што наракаць ім на якія-небудзь нязручнасці не давядзецца.

Шум у зале ўзрос. Першым не вытрымаў Іван Гальшанскі. Рослы, мажны вяльможа у сінім люнскім жупане, з гладка прычасанымі густымі валасамі і арліным носам, як узгарэўся:

— Яны што, даўно нашых дзідаў не каштавалі?!

За ім ўзняўся Юры Бельскі:

— І мячоў таксама!

Ускочылі і крыжакі. У гэтай зале не было зброі, але ля дзвярэй звонку іх чакалі слугі, і той-сёй ужо гатовы быў іх клікнуць.

Шум перарэзаў і як абарваў гук трубы. А ўслед за ім па зале разлётся магутны рык, які мог сыходзіць хіба ад раззлаванага льва, але не чалавека. І тым не менш гэта быў ён – славыты рык Вітаўта, які перакрываў шум бітвы і разлягаўся па прасторах ад Понцкага да Балтыйкага мораў, здабываючы яго ўладальніку славу бясстрашнага воя, які ўмее трымаць у сваіх руках любую сітуацыю.

І адразу цеснай стала прастора вялікай гарадзенскай залы, што ўмяшчала колькі сотняў людзей, і ўсе прысутныя застылі, быццам іх хапіў паляруш.

— Сядзьце!

— У гэтым чалавеку ёсць нешта магічнае, — шапнуў Арнольд Бурглен свайму суседу, калі ў зале зноў усталявалася цішыня.

— Не дзіва, яго ж маці вядомая чараўніца, — таксама шэптам адказаў яму крыжак. Вітаўт не варухнуў нават брывом – але па ружовых плямах, якія папаўзлі па шчоках, можна было зразумець, што ён пачуў тыя словы.

Шюмберг, які пачуў іхні шэпт, утаропіўся ў Вітаўта, спрабуючы разгледзець у ім нешта асаблівае, але тут жа перавёў вочы на пасланца вялікага магістра. За ім ён як наяве ўбачыў жоўта-бледны, з ліхаманкавым позіркам вып'явілых вачэй твар самога Цольнера. Чалавек той здаваўся яму самым значным, самым вялікім чалавекам у свеце, вышэй нават самога Папы рымскага, бо на яго грудзях вісеў на залатым масіўным ланцугу ён – знак

вялікага магістра, знак улады і сілы, перад якім трапечы сёння не толькі хрысціянскі свет, але найперш язычнікі і сарацыны.

О, каб даў яму Усявышні некалі павесіць на сваю шыю гэты знак магутнасці і сілы – ён, здаецца, у той жа момант памёр бы ад шчасця і ўзрушэння! Але для сябе ён загадаў бы трохі перамяніць гэты знак, – у цэнтры, там, дзе кругам ззяюць колькі маленькіх смарагдаў, ён загадаў бы прымацаваць вялікі цёмна-васільковы сапфір, які, здаецца, ззяе сваім загадкавым святлом нават у цемры. Вось гэтакі камень больш пасаваў бы вялікаму магістру.

Ён узгадаў захоплены імі ў лесе пад Лідай скарб, – і тут жа ўвага яго зноў пераклучылася на тое, што адбывалася ў зале.

Вітаўт стаў. Яго постаць, здавалася, заняла сабой усю вялікую прастору залы, і людзі ў ёй як паменшыліся.

— Калі наш брат вялікі магістр ордэну так лічыць, значыць, мы павінны ісці яму насустрач, — казаў ён. — Мы пераможам Ягайлу і сустрэнемся ўсе разам там, у нашай дарагой сталіцы, у Вільні. А тут, у Гародні, мы наладзім бал – самы вялікі бал ў свеце, калі Бацькаўшчына нашая стане свабоднаю і калі яна пачне нарэшце жыць у атачэнні добрых суседзяў, а не ворагаў!

“Лепш адзін мёртвы крыжак, чым сотня такіх жывых “сяброў”! — шапатнуў баярын Рокут, які цвёрда ведаў адно – за Вітаўтам ён пойдзе і ў агонь, і ў крыжацкую цвержу. І ён адабральна крыкнуў:

— Згода, князь... вялікі князь Вітаўт!

Настрой у зале змяніўся. Ліцвіны прыціхлі, паспакайненлі і крыжакі.

— Таму — хай прагучыць тут наш старадаўні кліч!

— Літва і Пярун! — грывнула палова залы.

— І мы, камрады, адкажам нашым клічам! — устаў Марквард Зальцбах, і адразу ж другая палова залы выгукнула, як адзін:

— Got mit uns! З намі Бог!

...— А ўсё-ткі яны язычнікі, — разважаў чырвоны і распацешаны смачнай вячэрай Шомберг у час вячэры,

калі моцныя напоі ўлажылі не аднаго госця на лаву ля багата ўстаўленага стала. – Хрысту моляцца, а Перуна ўзгадваюць. Не, не хрысціяне яны... Бог будзе з намі!

У Віленскай цямніцы

Зімовая сырасць тачылася са сценаў, таму на камянях заўсёды былі кропелькі вільгаці, якія выблісквалі пры далёкім сьвятле смаляка, як каштоўныя камяні. Смаляк гарэў пры ўваходзе ў падземелле, там жа была і варта, якая дзень і ноч забаўлялася картамі – гульнію тую прывезлі ў Вільню немцы, узяўшы яе, у сваю чаргу, пад час паходаў у Святую Зямлю ў сарацынаў.

Даніла, нягледзячы на цяжкія раны, утрымліваўся ў лепшым стане, чым іншыя злачынцы, што гадамі сядзелі, страчвалі розум і паміралі ў падземельлі. Сам Сухта заступаўся за яго і ўгаворваў вялікакняжага камісара Дыхту, што ладзіў суды і дазнанні, апраўдаць хлопца і адпусціць яго. Але не мог зрабіць таго віленскі камісар: патрэбнае было вялікае, да самых драбніцаў дакладнае дазнанне, бо справа тычылася многіх каштоўнасцяў, а забралі іх не ў каго-небудзь, а ў сястры караля. Апроч таго, калі па загадзе караля быў зволнены віленскі стараста Андрэй Гаштольд, а на яго месца прыехаў з Польшчы Клемент Маскажэўскі, той, апроч усяго іншага, адразу ж замяніў большасць гарнізонных вояў на палякаў. Суровы і загадзя настроены супраць непакорных ліцьвіноў, ён даклаў каралю, што лотрам ды злачынцам ў Вільні жывецца занадта лёгка, і Дыхта доўга апраўдваўся ды даводзіў новаму прызначэнцу, што законы ў гаспадарстве шануюцца ды і выконваюцца як мае быць. Раззлаваны несправядлівасцю абвінавачванняў, камісар стараўся ўнікнуць у кожную справу сам і, калі бачыў недастатковасць улікаў, змякчаў прысуды. Яго падтрымліваў і памочнік кашталяна замкавага Юры Осцік, які абураўся засіллем чужынцаў у Княстве. Харобры вой, які яшчэ ў раннім юнацтве хадзіў з Альгердам на Масковію, за апошнія гады відавочна

набіраў моц аўтарытэту. Праваслаўныя Вільні не асуджалі Осціка нават тады, калі ён услед за каралём і многімі віленскімі вяльможамі памяняў веру і прыняў каталіцтва, бо ён шмат дапамагаў невінаватым, не зважаючы, хто якой быў веры ці заставаўся язычнікам. Ды што было асабліва ўшчуваць вышэйшую знаць гаспадарства, калі і па усходнім абрадзе хрысцілі яе ня так і даўно! Многія знатныя баяры ў душы заставаліся язычнікамі і тварылі трэбы і службы не толькі новаму богу, але не забываліся і на старых.

Здаецца, кароль павінен бы быць удзячным свайму равесніку Осціку за тое, што ён, як і іншыя маладыя вяльможы, падтрымаў свайго гаспадара у пярохрысце знатных людзей і простага людз Вільні, але не – кароль выказваўся аб ім стрымана і з неахвотай. Прычынай жа няміласці караля Ягайлы да Осціка было тое, што той часта ездзіў да Вітаўта. Разам яны палявалі на дзічыну, разам любілі сядзець на бясдах. А за Осцікам стаялі і магутныя Гальшанскія – сам бацька Іван ды тры сыны, ды два пляменнікі, ды князь Карачаўскі, які быў аб'яўлены жаніхом пакуль яшчэ малалетняй сястрыцы іхняе Уляны¹. А яшчэ браты і пляменнікі Вітаўта, ды Леў Друцкі з яго княствам, ды княствы Гарадзенскае, Крэўскае і Полацкае!

І таму Маскажэўскі, ведаючы ўсё гэта, стараўся не чапаць высакародных ліцвіноў.

Гэта было пакуль што небяспечна. Пакуль што. Пакуль не знойдуць дастаткова прычынаў, па якіх людз паспалітаму будзе даведзена, якія злачынствы творыць Вітаўт у гаспадарстве і хто яго падтрымлівае.

Вось чаму, хаця вялікакняскі камісар добра ведаў, што выцягванне языка ды прыпяканне распаленым жалеззем хутка могуць прымусіць загаварыць упартага лідчука, ён не збіраўся гэтага загадваць. Хлопец жа на ўсіх папярэдніх допытах цвердзіў толькі адно: іх абрабавалі крыжакі, людзей Вітаўта там не было. Аднак якраз у гэты час кароль

¹ Уляна Гальшанская стала, пасля Ганны, трэцяй жонкай Вітаўта

Ягайла стараўся завязаць з крыжакамі асабліва даверлівыя адносіны, каб яны не сталі падтрымліваць Вітаўта, і праўда была б занадта непатрэбнай зараз...

Усё гэта і спрычынілася да таго, што кат, які чуйна лавіў усе павевы сваіх непасрэдных начальнікаў, адпіраўся ад допытаў і казаў, што параненаму яшчэ трэба акрыяць хоць трохі. “Калі ж міласцівы пан камісар загадае, то я вазьмуся за справу, – казаў ён, – толькі смерць яго каб на мяне не перакульвалася, бо я ведаю моц кожнага і папярэджваю, што хлопец вісіць на нітачцы.”

Адчуваючы ўсё гэта, і варта падкідала Данілу куды болей паранай рэпы, чым іншым, а то і забаўлялася, спрабуючы дакінуць да ягонай каморкі не да канца абглыданую костку з кавалачкам мяса пад час сваёй вячэры. Нават нейчы ледзь не да дзірак зношаны жупан на лісіных выйках¹ быў яму кінуты, каб не зусім замёрз нябога. І праўда – жупан добра саграваў, асабліва па начах, калі Зюзя пачаў пастуковаць ледзяной паліцай па сьценах замка, а зняволеныя маліліся Лядашчыку, каб хутчэй забраў да сябе іхнія скарчанелья душы.

Сьцяўшыся ў камяк, Даніла днямі сядзеў на саломе, нагробшы яе на ногі, і думаў пра сваё жыццё і пра ўсё, што з ім сталася. Узгадваў, як галасіла і адначасна радавалася маці, калі яго з Любчы прывезьлі ў замак. Радавалася таму, што ён жывы, а галасіла таму, што баялася за ягонае жыццё, прадчуваючы нядобрае. Яна спрабавала кінуцца ў ногі княгіні Марыі, просячы заступіцца за Данілу, маўляў, тут нейкая страшная абмыла², ня мог яе сын згаварыцца з крыжакамі, ды тая толькі грэбліва папіхнула яе нагой ды абышла, як згнілы куль саломы.

Часта ўзгадваў Офку і размовы пра яе. Нейк адарыла яго пакаёўка плёткай, што, пазайздросьціўшы прыгажосці пані, сястра нябожчыка-гаспадара некалі заплаціла зялейніцы, каб тая “заклучыла жывот” у новай гаспадыні і тая не змагла нарадзіць дзіця. Рабіла ўсё жанчына дзеля

¹ выйкі — шыі

² абмыла — памылка

пляменніцы. Маўляў, спадчынніца ў ейнага брата адна – Свеціца, і іншых быць не павінна. Вось з-за гэтага і цяпер, праз гады пасля смерці і гаспадара, і ягонай сястры ахвотнікі-пчолы на такую кветачку ёсць, але вось што да шлюбу, то баяцца мясцовыя паны яе бяздзетнасці. Ды і грошай ёй ў выпадку новага шлюбу не бачыць...

Як узгадваў яе, то ўжо, здаецца, і шкадаваць пачынаў Даніла гэтую гарачлівую, няўрымслівую жанчыну, забываўся, што гэта ж менавіта па ейнаму загаду спрабаваў забіць яго ды спіхнуць у вір гайдук Бель. Праўда, жорстка паплаціўся той гайдук за тое, што быў верным служкам сваёй гаспадыні. У хвіліну, калі ляжалі яны побач, ачунаў і паспеў папрасіць у паўмёртвага Данілы даравання...

Але і пра Офку, і пра Бея палоннік узгадваў толькі тады, калі думаў пра Любчу.

Найперш жа, вядома, узгадваў ён Свеціцу.

Яго моцна ўразіла, што яна не пабаялася ані дзядзькі, ані мачыхі дый адважна кінулася ўслед за Белем, каб адпомсціць за яго, Данілу, тымчасам як ён ляжаў без прытомнасці. Ягонае захапленне дзяўчынаю стала бязмежным, ейнае аблічча стаяла і стаяла ўваччу і днём, і ўначы. Ды столькі ж, колькі прыцягнення дый пяхоты, было ў ягоных разважаннях горычы.

Нават калі ўдасца яму выжыць і выбрацца адсюль, хіба патрэбны такой дзяўчыне няўдаліца, якога двойчы забівалі ды не дабілі, затое знявечылі? І ён бясконца кранаў шнар на сваёй шчацэ, нібы спадзеючыся, што гэты шнар сам сабой знікне, растворуцца, як лёд растае пад ласкавай рукою багіні кахання Лялі.

Але шнар не раствараўся – наадварот, ён ніяк не жываў, гнаўся, апроч таго, пранізліва балела рана ў грудзях. Адзін з вартаўнікоў, Сыч, што відавочна спачуваў палонніку, колькі разоў прыносіў яму асінавыя пупышкі, расцертыя з алеем, а таксама настой гарыцвету, каб не сталася запалення лёгкіх, але сырасць і холад запавольвалі выздараўленне. Можна было і да лепшага, на што намякаў яму Сыч(маўляў, цябе з-за гэтага і не катуюць), але пакуты здаваліся часам невыноснымі, узнікала спакуса

самому сцяць сябе горлам, нарабіўшы жгутоў з кашулі.

Усё ж нешта яшчэ трымала на свеце – можа, спадзяванне яшчэ раз, да налецця зазірнуць у вочы Свеціцы. Вось калі там прачытае ён не каханне, а шкадаванне ці агіду – тады сапраўды не варта жыць. І собіла ж яму ў тую апошнюю сустрэчу з ёю маўчаць, як вады ў рот набраўшы! Праўда, ён амаль увесь час траціў прытомнасць, ды і калі яна нахілася над ім і дапамагла пакласці на калёсы, ён знарок заплюшчыў вочы, таму што не хацеў, каб запомніўся ёй гэтак – бездапаможным і знявечаным!

Тым часам вартаўнікі сталі загаворваць пра тое, што Вітаўт нібыта падаўся да крыжакоў. Казалі, у Кракаве закатавалі ягонага пасланца баярына Кучку, таму князь цяпер там, у Прусах, і нібыта збіраецца разам з крыжакамі браць Вільню.

Даніла прагна прыслухоўваўся да іхніх гаворак. Вітаўт, супраць якога яго прымушалі сьведчыць, рабіўся яму нечакана блізім. Ён таксама не цяпеў няпраўды, не хацеў дараваць каралю забойства бацькі і быў храбрым і знаходлівым рыцарам. Нездарма ж пра яго спявалі баллады ў Лідзе (праўда, апошнім часам азіраючыся, каб не пачула княгіня Марыя). Спявалі пра яго і гудзелі на гудках таксама і тут, у Вільні. Ён гэта ведаў, бо варта казала, што некалькі такіх музыкаў пахапалі і пакаралі за тыя сьпевы.

Ішлі дні, і Даніла паступова стаў аджываць. Разам з тым рос і страх: набліжаліся катаванні. Ды аднойчы кат мовіў яму са смехам:

— Табе шанцуе, Лельчык! Бібікі б'еш тут на княскім корме!

Данілу балюча ўкалола мянушка, якую яму далі яшчэ ў Лідзе. Цяпер яна гучала насмешкай.

— Чым жа мне так шанцуе?

— Нікому ты ўжо, яно, гэта... не патрэбны.

— Як гэта?

— З Вітаўтам пачалася вайна, што ўжо тут, яно, гэта... твае прызнанні?

— Вайна? — Сэрца ў Данілы тахнула надзеяй.

— Лічы што вайна. Вітаўт з крыжакамі, яно, гэта... аднавіў пагадненне і прастуе на Вільню.

— На Вільню?!

— А куды ж яшчэ? Не на Кракаў жа.

— А што са мной будзе?

— Што, што... Осціка зараз у замку няма, яно... гэта, Сухта думае, што ж з табой рабіць?

— Выпусціце мяне! Я тут адно гнію! І справу не рашаюць. Як кажуць, ні сцяты, ні павешаны!

— Ты што думаеш – пабыў, пабыў тут, яно... гэта... ды ідзі сабе прэч? Не, галубок. І не ў маіх гэта сілах. Мне што загадаюць – тое і раблю, яно, гэта... А загаду на цябе не было. Ніякага.

Кат – шырокі ў касці, падобны да перакрыўленага карча, узвышаўся над Данілам, які з мальбой глядзеў на яго знізу ўверх, седзячы на спаракнелай саломе, — і насалоджваўся гэтымі хвілінамі сваёй улады. Вось зараз скруціць гэтаму кураняці шыю – і ніхто не папракне, бо можна сказаць: вязень уцякаў, супраціўляўся... Але відавочная разгубленасць і даверлівасць хлопца да яго, якога ўсе толькі баяліся і ненавідзелі, дзіўным чынам кранала яго калматае сэрца. Ды і Осцік, яго патрон, відавочна чакае прыходу Вітаўта, можа, заступіцца, калі што якое...

— Я тут... варце скажу яшчэ раз, каб яны, гэта... не краналі, калі які загад будзе, каб зняволеных, ну значыцца... забівалі... Вайна ж!

Ён разгарачыўся, махнуў рукой, круглыя, як гузікі, вочы вырачыліся, глядзелі скрозь Данілу, і той уздрыгнуў усім целам, нібы разам з катом пабачыў тое пекла, у якім будуць курчыцца і паміраць ў страшных пакутах ахвяры гэтага падзямелля...

Наступны тыдзень прайшоў для Данілы як у сне. Ён увесь час прыкідваў, за колькі часу Вітаўт з войскам дойдзе да Вільні і ці дажыве ён, Даніла, да таго часу, калі нападоўцы возьмуць горад. Тады, несумненна, многіх вязняў выпускаць, асабліва ж тых, каго, як яго, пасадзілі за нібыта спачуванне і садзейнічанне апальнаму князю.

У замку тым часам усё жыло чаканнем аблогі. Было чутно, як наварсе варочаюцца агромністыя глыбы, як устанаўліваюць наварсе гарматы і бясконца грукае зброя — дзіды, мячы, кінжалы, а таксама бразгацць металічныя пласцінкі і колцы на пехцерах — панцырах. Відаць, у замак прыехалі жолдакі — наёмныя жаўнеры, можа, з той жа Нямецчыны. Смуродзіла жупелам — смалой, якую, мабыць, выпрабоўвалі для таго, каб пасля ліць яе, распаленую, на нападнікаў. Варта заклапочана перакідвалася словамі, з якіх Даніла мог вызначыць для сябе тое, што азмрочвала яго напружанае чаканне: замак быў умацаваны і падрыхтаваны для асады з першых жа месяцаў прыезду сюды Маскажэўскага. Аднак у крыжакаў, як гаварылі між сабой ахоўнікі, ёсць куды больш дасканалая зброя: іхнія гарматы нібыта паляць ўжо не толькі каменнымі ядрамі. Адзін з вартаўнікоў, вялікі аматар зброі, жанаты на дачцы ганзейскага купца, пералічваў тое, што ёсць у крыжакоў — гуфніцы, марціры і бамбарды, і са смакам дзяліўся ўражаннямі цесця, які бачыў тыя гарматы ў дзеянні.

Кожны дзень чакаючы смерці, Даніла неяк няўзнак для сябе супакоіўся. Двойчы ўжо працягвала да яго рукі страшная багіня смерці Мара-Марэна, выпрабоўваючы мячом і нёманскімі вірамі, а ён жыве. Насуперак усяму сустракае кожны дзень, ловіць слабы праменьчык сонца на прыступках лесвіцы, калі варта адчыняе дзверы і калі на двары поўдзень, удыхае слабы пах прымаразку і прэлага лісця на ботах вартаўнікоў. Слых і пачуцці яго абвастрыліся, ён чуў, як бесклапотна сварацца між сабой вераб'і і цяжка ўскрыкваюць, пралятаючы над замкам, гайвораны-крумкачы, як шуміць на перакаце Вялля ўнізе, пад самым замкам, як плёхкаецца, гонячыся за здабычай, цяжкая рыбіна і рыбакі, перагукваючыся, цягнуць па вадзе венцер. Як жа любіў ён разам з бацькам, калі той атрымліваў дазвол з замка, перагарадзіць езам¹ ці закінуць сетку ў чысцютку, імклівую Лідзянку і пасля выбіраць з

¹ ез — сетка для лоўлі рыбы

кошыкаў ці сетак тоўстых лянiвых самоў, вёрткіх акунёў ды зялёных драпежных шчупакоў, радуючыся, што зараз прынясуць усё гэтае багацце ў хату і маці наварыць смачнай юшкі! А як хораша спявалі над Лідзянкай пад час Купалля дзяўчаты, і шугалі ў неба іскры, а сёстры высака скакалі праз вогнішча ды падбіралі падалы пярэстых самацканых андаракаў, так што бачныя былі іх крэпкія пруткія лыткі! Маці дазваляла ім шукаць разам з дарослымі разрыў-траву, якая разрывае ўсе замкі ды запоры, толькі ніхто з іх яе не знайшоў. Шкада, бо яна, тая разрыў-траву, прыдалася б зараз: тады б упалі замкі ды адчыніліся дзверы, каб ён змог выйсці на волю... І ён выйдзе – у гэта верыў ён усёй душой, бо іначай сапраўды трэба было б парваць кашулю ды і зрабіць са жгутаў пятлю.

Ён павінен выжыць і знайсці таго, хто забіў бацьку, хто цаліў у яго, каб адабраць тое, што яму не належыць, хто забіваў дзеля таго, каб агоўтаць шыю цяжкім залатым ланцугом і любоўна гладзіць казачна прыгожы сіні, як бяскарыні нябесны купал, камень, нібы заціскаючы ў сваіх прагных пальцах само Неба...

Вайна

“Вітаўт адваяваў і вярнуў сабе Трокі!” – гэтую вестку прынёс у Вавель ушчэнт змучаны хуткасцю і гразкай дарогай ганец пад самы вечар. Віхураю праляцеў ён па прадмесьці Кракава, палохаючы гараджанаў, нечувана хутка быў упушчаны ў замак, і ўжо раніцай па ўсіх рынках сталіцы распаўзліся трывожныя прадчуваньні і прагнозы.

Усю ноч не мог заснуць Ягайла, узважаючы ўсе акалічнасці гэтае навіны. Упершыню пасыла таго, як быў запрошаны на польскі сталец, ён адчуваў сапраўдную пагрозу, з якою мусіў неадкладна спраўляцца.

Польшча перажывала не лепшыя часы. Страшнай пагрозай насоўвалася на яе крыжацкая моц – бязлітасная і непераможная, падобная да рыцарскага кулака ў сталёвай пальчатцы, што можа адным ударам ўшчэнт разбіць

парцялянавы кубак, з якога гэтая краіна піла неацэнны напой свабоды і ўласнай дзяржаўнасці, па кроплі збіраючы яго. Цяпер, на гэты час, у краіны ўжо адабраная Сілезія, Памор'е, у яе адрэзаны шлях да Балтыкі, а крыжацкі кулак усё мацнее. Вялікае княства Літоўскае цяпер ёй ня вораг – унія звязала абодва гаспадарствы. Але крыжакі ўсё роўна страшныя, і таму трэба супрацьстаяць ім любой цаной – каб жа толькі была да гэтага агульная воля.

Ды ўнутры краіны панавала не сабраная ў адно воля, а ўсяго толькі крохкая згода паміж асобнымі групамі.

Дзяўчынка – каралева згадзілася прывесці на трон не чужацкага гэтай славянскай краіне аўстрыяка, але свайго, славяніна, да таго ж уладара велізарнай, ад Чорнага да Балтыйскага мора краіны. Праўда, пад ягоную ўладу таксама, як і ў самой Польшчы, падкопваліся і іншыя прэтэндэнты, можа, больш годныя, ды, цвердзіў сабе Ягайла, у іх не было асвечанага бацькоўскай воляй стальца. Дзедзічнае, дзядзіна прызнавалася ўсімі краінамі, і таму нежанаты, законны спадкаемца стальца ВКЛ быў, магчыма, найлепшай кандыдатурай, якую яны маглі прыдбаць сярод жаніхоў. Ды зараз ён спрабаваў паглядзець на сябе вачыма польскіх паноў. І з думак гэтых вынікала наступнае: цяпер, пасля таго як так узмацніўся і пайшоў у наступ Вітаўт, – ці зможа Ягайла ўтрымаць само Княства і паспраўднаму злучыць яго з Каронай? Ці яны займеюць у рэшце рэшт няўдачніка? Што, калі пасад у Вільні зойме Вітаўт, ці Андрэй Полацкі, ці Свідрыгайла, ці любы з тых, хто гатовы змагацца за сталец і перамагчы? Але тады – нашто ім Ягайла?!

Аб гэтым гаманілі на кракаўскіх вуліцах, аб гэтым сапраўды думалі высокія мужы Кароны і таго ж баяўся сам Ягайла.

Выгнаны з Трокаў Скіргайла вось-вось прыедзе сюды, да брата, каб пажаліцца на свой няшчасны лёс ды заклікаць таго ісці на Літву. Пры гэтай думцы караля ахоплівала хваля шаленства. Хіба зрабіў што карыснае для ўмацавання іхняе ўлады гэты няўдаліца-брат за тыя чатыры гады, калі стаў намеснікам Ягайлы ў Вялікім княстве? Заахвочваў да

згоды магнатаў, ладзячы для іх балі і забавы ды адорваючы знакамі вялікакняскай увагі? Ці сабраў Скіргайла баяздольнае войска, гатовае ў любы час абараніць вялікага князя? Не, не, і яшчэ раз не! І гэта нягледзячы на тое, што да яго быў прыстаўлены Маскажэўскі, які фактычна кіраваў гаспадарствам. Скіргайла ж бавіў час ў паляваннях, сабраў лепшых фехтавальчыкаў краіны ды саборнічаў з імі – хто лепшы! Вядома ж, лепшым заўсёды быў ён, і першым па колькасці выпітай медавухі, і па ўборах, якія мяняў штодзень. І гэта ў той час, калі ён, Ягайла, нястомна ствараў тут, у польскай сталіцы, свой асяродак, на які мог бы абaperціся ў выпадку здрады ці нечаканай змовы сярод прыдворнае знаці ці іншых магнатаў! Ён павольна, але няўхільна замяняў людзей на галоўных пасадах краіны, хаця сустракаў велізарнае супрацьдзеянне. Ды кашталянам Кракаўскага замку, нягледзячы на супраціўленьне старых паноў, быў ужо ліцвін – і ліцвінская мова гучала пад час прыёмаў не радзей, чымся польская. І галоўным пасцельнічым быў ужо таксама свой, віленскі чалавек, так што Ягайла мог не баяцца, што кожнае яго слова заўтра стане вядома непрыяцелям, тым, хто ўсё яшчэ хацеў бы бачыць на польскім троне аўстрыяка.

Ён нагадваў сабе са страхам: Вітаўт заняў Трокі. Ці гатовыя палякі даць свайму каралю войскі, пры дапамозе якіх можна ўкараціць рукі ў гэтага прагнага на сваё спадчыннае-дзедзічнае князя? Так, бацька яго Кейстут валодаў паловай гаспадарства, але ён, Ягайла, аказаўся мацнейшым, і вялікі Кейстут задыхнуўся ад шнура, накінутага на яго простымі жыбяннямі, якія палілі печы і насілі дровы ў замак. І дзедзічнае Вітаўта стала ягоным. Ягоным! Ён будзе абараняць яго да апошняга воя! І калі памрэ апошні вой – стане адзін супраць усіх! Але ці знойдуцца гэтыя воі, ці зможа ён сабраць вялікае войска, здольнае змагацца і з Вітаўтам, і з крыжакамі? Ягоных сілаў няшмат, у княстве яны паменелі за апошнія два гады, калі ў Вільні стала зразумела, што Ягайла ў Кракаве яшчэ не гаспадар і што ягоныя рашэнні не зусім ягоныя, а накіроўваюцца іншымі сіламі. Да таго ж у яго

ўсё яшчэ няма спадчыньніка, а гэта значыць, што карані яго, пушчаныя ў Польшчы, нетрывалыя. Патрэбны сын – будучы мужчына, паўнаўтасны кароль, што можа сесці на каня і сустрэць ворага тварам у твар. Але жонка, Ядвіга, яшчэ не зацяжарыла, – і ці ўвойдзе яна ўвогуле ў цяжу?

Зараз, перад вялікаю радай, дзе ён запатрабуе агульны вайсковы збор, кароль хадзіў з кута ў кут у сваім улюбёным пакоі – пры скрыпторыуме – і ўзважваў усе акалічнасці. Хто павядзе войска? І куды – на Трокі ці ў Гародню, дзе, па звестках, чакаюць Вітаўта як свайго законнага гаспадара і куды ён можа хутка накіравацца?

Попельна-шэры хорт, які прабраўся за ім следам, глядзеў на яго жалудовымі вачыма, прыязна стукаў па падлозе хвостом, варта было каралю зірнуць на яго. Некалі вось так будуць глядзець на яго і тутэйшыя вяльможы, якія пакуль што, хаця і схіляюцца нізка, да самай зямлі, але гатовыя ў кожны момант выпрастацца, як спрунжыны, і ўдарыць – не дзеяй, дык словам.

Вось і зараз, на вялікай радзе – хутчэй за ўсё, нехта, можа, Алясніцкі, пачне гаворку пра тое, што яны спадзяваліся найперш на ягонае заступніцтва, на войска, якое пойдзе на крыжакоў, калі тыя пачнуць адгрызаць чарговы кавалак Польшчы (таксама і Вялікага княства, дадасць нехта пасьпешліва, бо яны, палякі, вялікія дыпламаты). А цяпер ім трэба разбірацца ў закалатах унутры самога княства – чаго яны не спадзяваліся, бо ён запэўніваў, што з закалатамі справіцца сам. І іншыя будуць казаць пра тое ж – з бясконцымі агаворкамі, ліслівымі запэўніваньнямі ў сваёй вернасці, так што ён спаўна адчуе горыч манарха, у сілы якога вераць з аглядкай, з уважкай – ці не памыліліся? Ён паглядзіў харты, і той коротка гаўкнуў ад шчасця.

Да поўнай перамогі далёка, але калі Усявышні дасць яму такі век, які меў бацька Альгерд, і такую плодную сілу, то ён адолее ўсе нягоды і ўсіх ворагаў. А пакуль што – наперад, на Вільню! Мабыць, вярнуўшы сабе родавае гняздо – Трокі, Вітаўт хутчэй за ўсё выправіцца не на

Горадню, а на Вільню, каб забраць вялікакняжскі пасад – яго, законны, аддадзены бацькам па тастаменту сталец!

І Ягайла зноў уявіў свой родны, свой спадчынны горад – сталіцу Вільню, строму, на якой замак, пабудаваны магутным дзедам Гедзімінам, уздымаецца да неба, як пераможны келіх ці брэцьяніца. І Вершнік горда ўздрыў белага каня, на якім ездзяць пераможцы. Вільня ўжо аднойчы адраклася ад Кейстута, захацела менавіта яго, Ягайлу, – у той самы цяжкі момант, калі яму адно што пакінулі жыццё, а астатняе забралі. Тады яму моцна дапамог немец Гануль – здолеў ўгаварыць віленчукоў, што хрысціянскі вялікі князь для іх лепей, чым язычнік, яго падтрымалі гандляры, сярод якіх было шмат ганзейцаў, а таксама той люд сталіцы, які сабраўся на покліч званоў праваслаўных храмаў – святой Тройцы, сьвятога Мікалая, а таксама Прачысценскай і Пятніцкай цэркваў¹ і прымусіў скарыцца Кейстутавых стаўленікаў. У Вільні яму было заўсёды ўтульна, асабліва пры бацьку, за яго магутнымі плячамі. Пасья шчасыце часам і адварочвалася – ці то калі Кейстут даведаўся пра ягоныя змовы з крыжакамі і, уварваўшыся ў Вільню, знайшоў тую праклятую дамову з імі. Ці то тады, калі сам ён даведаўся пра выратаваньне Вітаўта з крэўскай вежы ў плашчы прыслужніцы – і моцна спалохаўся помсты і немінучай смерці. Ці тады, калі, здаецца, усё было гатовае да шлюбу яго з дачкой Дзмітрыя маскоўскага Соф’яй. Над тым надта шчыравала маці, Юльяна. Але – сарвалася, закруцілася ў віры падзеяў, і зноў ён заставаўся без надзейных саюзнікаў. Браты прагна глядзелі ў рукі, бо з іх, як зерне курам, маглі пасыпацца на іх землі, прывілеі, падарункі, – і ён адчуваў, што як толькі перастане кідаць тое залатое зерне, яны адвернуцца, уойдуць у розныя змовы і пазбавяць яго вялікакняжскага стальца, як пазбавілі некалі Яўнута яго бацька і Кейстут. Але – усё зноў вывернулася, паспрыяла ягонаму лёсу: ён стаў каралём Польшчы, і Масква цяпер

¹ паводле М. Лапіцкага, гэтыя цэрквы былі ў Вільні з часоў Альгерда

робіцца яму ворагам яшчэ большым, чым крыжакі, – яна падтрымлівае Вітаўта.

Хорт задрамаў, а Ягайла стаяў ля аканіцы і ўсё глядзеў удалячынь, нібы за чырвонымі сценамі Вавеля спадзяваўся ўбачыць абкружаны выгінастым целам Вялікі далёкі бацькоўскі замак ў роднай Вільні...

Асада Вільні. 1390 год

Птушкі, якія напоўнілі былі сваім шчабятаньнем кусты вербалозу на прыбярэжжы Вяльлі, хутка замоўклі: як толькі ўзышло сонца, Крывы замак пачалі абстрэльваць з гарматаў.

Абаронцы падрыхтаваліся да штурму, таму пад кожнай сыцяной ляжалі гурбы каткоў – бяровенья, якое коцяць зверху на галовы нападоўцаў. Былі падрыхтаваныя таксама і “сланы” – гэтыя таўшчэзныя сосны цягнулі на гару адмысловымі прыладамі. Пушчаныя зверху, яны непазбежна скрышаць ўсё на сваім шляху. У катлах плавілася, пухірамі ўздымалася чорная, як у пекле, смала. Кабылінамі¹ былі перагароджаныя вуліцы, што вялі да замку, на сценах якога былі прыладжаныя абламы – навісальныя галерэі, з якіх стралкі сачылі за тым, каб ніхто ня мог падкрасціся пад самую падэшву сыцяны. Усе воі былі ўзброеныя – мячамі, дзідамі, рагацінамі, буздыганамі², арбалетамі, а замкавая варта і атрад вялікага князя – гакаўніцамі, што толькі ўваходзілі ва ўжытак і нямала каштавалі казне. Нават некаторыя лёзныя людзі, што выказалі жаданне абараняць горад і былі вядомыя магістрату, атрымалі сагайдакі³ і занялі баявыя пазіцыі перад Вяльлём, за якой ужо размясціліся нападнікі.

Абаронай замкаў кіравалі — дольнімі родны брат Ягайлы

¹ Кабыліны – драўлянае прыстасаванне – загародка на чатырох апорах і бярвяно, якім перагароджвалі подступы да брамаў і вуліцы

² Буздыган – булава, шастанёр, пазней стаў сімвалам ваеннай ўлады

³ Сагайдакі – камплект з лука, налучча і калчана са стрэламі

Карыгайла-Казімір і князь Фёдар Данілавіч Астрожскі, галоўным, горнім – сам кашталян Маскажэўскі.

Вітаўтава войска, што сабралася пад сцены гораду, выглядала больш пагрозьліва, чым абаронцы, схаваныя за сценамі ведаў: гарматы, суцэльныя шэрагі закутых у панцыры і наручы рыцараў, а таксама падрыхтаваныя для таранаў свінні з металічнымі наканечнікамі блішчэлі ў праменьнях ранішняга вераснёўскага сонца і стваралі ўражанне непераможнасці. Вялікі маршалак ордэну Геніг Шындэкопф лічыў, што аднаго баявога ўмельства ордэнцаў будзе дастаткова дзеля таго, каб абаронцы дрыжэлі ад страху. Аднак становішча нападнікаў было нялёгкім: цяжкая металічная зброя пад час пробных атак цягнула ўніз, коні з цяжкасцю адольвалі стромкія берагі ракі.

І ўсё ж асада пачалася. Цяжкія каменныя ядры аглушальна грукаліся ў сцены, гахкалі гарматы, там-сям прабіваючы сцены, і першыя паранення з абодвух бакоў ужо курчыліся на зямлі, задыхаючыся ў клубах едкага дыму ад вогнішчаў. Рыцары, нягледзячы на стрэлы, што сыпаліся на іх, здолелі перайсці Вяльлю па хутка згарушчаным мосце і зьмялі першую лінію абаронцаў, падступаючы да сценаў Крывого замка.

За імі ішлі майстры-падпальшчыкі: на фурманках везлі яны тысячы падмётаў вязанак сухога сучча, саломы ці трыснягу, што былі прапітаныя гаручай вадкасцю. Запальваючы іх, закідалі яны гэтыя вязанкі на абламы, і вось ўжо запалала ўсходняя галерэя, і абаронцы пачалі скакаць уніз, ратуючыся ад полымя, якое ўсё мацней ахоплівала драўляныя ўмацаванні галерэі.

— Вады! – крычаў кашталян замка, і зверху з берасцяных і ліпавых кадак паліліся струмені вады, уздымаючы пар і ахутваючы тых, хто яшчэ заставаўся на галерэі.

У браму замка, дакладней, пакуль што ў яе герсу¹, ударыла першая “свіння”, але напад хутка адбілі: нясцерпна гарачая, асьляпіла і абляпіла нападоўцаў смала, палітая

¹ герса – металічныя альбо каваныя жалезам дубовыя пад’ёмныя краты уязных варотаў, якія дадаткова абаранялі ўваход

адразу з двух чанаў. Але ўжо сеча ішла на вуліцах, і звонка стукаліся меч аб меч, дзіда аб буздыган, паліца аб сякеру, і скрозь падалі, хрыпучы і хапаючы апошні глыток паветра, абаронцы і нападнікі, а над усім гэтым курыўся пар і ўспыхвалі на скураных похвах пырскі смалы...

Ля Крывога замка бойня віравала мацней: тут часцей выбухалі гарматныя стрэлы, дзве гарматы, падвезеныя бліжэй, бесперапынна, нібы змяняючы адна адну, смалілі па замку, і ўнізе, ля самае брамы, ўжо ўтварылася вялізная дзіра, у якую спрабавалі ўлезыці ў замак нападнікі. Але па паклічу войта сюды сцягнулі асноўныя сілы абаронцаў, і за іхнімі спінамі дзіру спрабавалі тут жа замураваць муралей, ухіляючыся ад сякераў і стрэлаў.

Увесь гэты розгалас рэхам адбіваўся ў падполлі дольнага, аддаленага замку, куды за два дні да нападу перавялі Данілу. Ён ужо думаў – канец яму, шлях цяпер адзін – на дылю. Плаха гэтая, пацямнелая ад крыві, з засечкамі на калодзе, што месцілася пад самым Ніжнім замкам, была першым, што кінулася яму ў вочы, калі ён упершыню за доўгія месяцы выйшаў з цямніцы. Адразу ж закружылася галава, падкасіліся ногі, калі свежы вераснёвы вецер абвеяў твар, пабег па целе, гонячы маладую кроў. З вышыні ён угледзеў даліну, што сінела ў марыве яшчэ па-летняму цёплага дня, адгукалася клапатлівым шчабятаннем птушак, што давучвалі сваіх акрэплых дзяцей і рыхтавалі іх да далёкіх палётаў.

Аднак яго не павялі да плахі, а спусцілі ўніз ў цямніцу Ніжняга замку, мабыць, каб не пакідаць у вялікакняскім замку пад час збройнага нападу. Тут, пад самай гарой, утрымліваліся больш дробныя злачынцы – віслены, якія абрабавалі чужаземцаў, месыцічы, што ашукалі зборшчыка падаткаў альбо пабілі баярына, лотры, на якіх скаргу падалі бацькі альбо родзічы.

— Адпусцілі б вы мяне, ці што? – нясмела закінуў стражнікам Даніла, але словы яго павіслі ў паветры, пакуль адзін са стражнікаў, таўстун ў скураным панцыры, не паглядзеў на яго са шкадаваннем:

— Маладзён ты дурны, не ведаеш: пакуль няма на цябе

загаду зверху, ніхто сваім жыццём за цябе расплочвацца не будзе.

Сапраўды, ніякага іншага загаду, апроч пераводу ў Ніжні замак, наконт яго не было. Справа аб нападзе на Лідскі атрад не магла быць вырашаная: скарбы прапалі бяследна, а тлумачэнні Данілы аб тым, як сам ён выраптаваўся ад крыжакоў, маглі, па меркаванні галоўнага камісара вялікакняскага замка, быць прыдуманымі. Але і даказанай віны за ім не было, апроч хіба таго, што ён нібыта хаваўся ў Любчы. Але і гэта не было даказанае, таму ў яго на пачатку ўвесь час пыталіся: чаму адразу ж не паведаміў аб усім у Ліду? Чаму ня выпаўз і не прасіў дапамогі, яго ж, здаецца, не трымалі пад вартай? Паколькі Даніла нешта як недагаворваў, недасказаныя ім словы і будзілі падазрэнні.

Але як яму было казаць пра Свеціцу, пра Офку? Пра той складаны клубок ўзаемаадносінаў, якім яго аблыталі? Пры ўсіх гэтых варунках хто ж мог даць загад яго выпусціць альбо пакараць? Галоўны камісар? Але таму прасцей было не прымаць ніякіх рашэнняў, за якія, у выпадку чаго, трэба было б адказваць. Час цярэў. Усё магло здарыцца. Калі б Даніла проста памёр у цямніцы, то і вырашанае нічога было б не трэба, і многія ўздыхнулі б з палёгкай. Нездарма ж кат, апошні раз зайшоўшы да яго перад самым нападам, насмешліва прамовіў:

— Кажы дзякуй, што не давялося табе ў маіх руках пабываць. Не ведаю, хто там ўверсе цябе беражэ, але калі загадаюць за цябе ўзяцца па-сапраўднаму – лепей табе не жыць, кажу адразу.

Гэтыя словы Даніла ўзгадваў, слухаючы, як гахкаюць гарматы і як абвальваюцца ўніз агромністыя цяжкія валуны. Варта, зачыніўшы дзверы цямніцы, пабегла на абарону замка, куды паклікалі яе неўзабаве пасля нападу. А тыя, што засталіся ў цямніцы, то насцярожана прыслухоўваліся да таго, што робіцца наверху, то пачыналі крычаць і галёкаць, вар'ячэючы не столькі ад выбухаў, як ад боязі быць закапанымі жывымі, калі рухне над імі такая, здавалася б, трывалая сцяна.

Калі пачуўся чарговы выбух, Даніла ўстрапянуўся. “А што, калі... Што, калі дапамогуць яму вечныя багі і снарад разбурыць мury?” Ён стаў на калені, галавой на ўсход, уявіўшы сабе сьвяты пагорак і агромністы дуб, пад які прыходзілі маліцца ягоныя дзед і баба і яго, зусім яшчэ малога, бралі з сабой. Для самай вяшталіны таго дуба, казалі людзі, часам адпачывае Пярун. Гэта яму, вялікаму богу Перуну, прыносілі хлеб і сыр, дзеля яго вешалі на магутныя галіны каляровыя стужкі. Тое ж рабіў, услед за дарослымі, і ён, Даніла, звяртаючыся, як і дарослыя, з просьбай да таго, хто мог усё. Тады яму надта хацелася атрымаць канькі, каб коўзацца на лёдзе, але пярэчыла маці: баялася, каб не праваліўся пад лёд. Маленькі Даніла, стоячы разам з бабуляй на каленях перад дубам, аднойчы папрасіў Перуна, каб той выканаў яго просьбу. І – о цуд! – праз нейкую седміцу бацька сапраўды прынёс яму навутокія канькі – блішчатыя палоскі, звараныя лідскім кавалём з мясцовай руды, аказаліся ўдалымі: неўзабаве хлопчык ганяў на іх хутчэй за ўсіх равеснікаў. Пасля бабуля памерла, дзед перастаў хадзіць да дуба на маленні, і маленькага Данілу ўпершыню павялі ў новапабудаваную царкву, куды і бацька, і дзед ішлі з вялікай неахвотай. Дзед згадзіўся на тое толькі пасля доўгіх ўпрошванняў бацькі, якому загадала пайсці ў царкву, як і іншым службоўнікам, сама княгіня. Таму і Даніла рэдка калі наведваў храм, хіба што толькі на вялікія сьвяты разам з бацькамі. Але ішлі гады, і ён паступова забываўся на старых багоў і на тое, поўнае вялікага захаплення пачуццё, якое апаноўвала яго пад тым велізарным дубам, дзе любіў адпачываць сам Пярун.

Цяпер ён узгадаў яго, і малітва да старога ўладара неба і зямлі атрымалася гэткаю ж шчырай, як у маленстве, і разам з тым новай, поўнай гарачага пачуцця – прагі да волі.

— Прашу цябе, валадару, дай мне вызваленне, зрабі так, каб я пабачыў маці і сястрычак, каб я вярнуўся да сябе дадому жывым. І каб я змог пабачыць яе... Даніла чамусьці не асмеліўся нават у думках вымавіць імя Свеціцы, бо

гарачы жар ахапіў яго ўсяго, і ўсплыла, захіляючы сабой родных, дзяўчынка з Любчы.

Ён шаптаў і шаптаў нейкія словы – просьбы, забываючыся на ўсё, нібы ўваходзіў ў нейкае новае, незнаёмае яму жылло – воблака не воблака, хіба што жоўтае, як сонечнае, ззянне, нібы і сапраўды выходзіў з гэтае абрыдлае сырасці і цемры, з пакутлівага чакання смерці ці катаванняў да цуда, якое абавязкова здарыцца...

І цуд здарыўся. Недалёка гахнула так, што затрэслася камяніца, заклала вушы, а на плечы яму пасыпалася вапна і друз, прымусіўшы заплюшчыць вочы.

Калі ачомаўся, пабачыў – жарліва, як у печы, гарэла драўляная перагародка недалёка ад яго, а за ёю з-пад дробнага камення і валуна, што вываліўся са сцяны, тырчалі ногі суседа – бяззубага кмеця, што нядаўна забіў у вялікакняскім лесе аленя. Зубы яму выбілі княжыя наглядчыкі, і ён, шамкаючы, яшчэ раніцай скардзіўся Данілу, як баляць у яго вантробы, бо ў цямніцы схпіў злацяніцу¹. Выглядала, што цяпер яму нічога не страшна, бо ўжо сыграў ён у дубовую калоду і апошняя Судзяніца перарэзала нігу ягонага жыцця. Даніла аслупянела зірнуў на яго, адчуўшы нечаканы цяжар у руках. Апусціў позірк уніз – і аслупянеў яшчэ раз: кавалак сцяны, да якой быў прыкуты ланцугом ён сам, вываліўся разам з валуном, і палова абабітай цагліны вісела на ягонай лявіцы, цягнучы гэтую руку ўніз. Дым заслаў прастору, і ён болей нічога не бачыў.

— Гарым! — узвылі недзе побач дзесяткі галасоў, — мабыць, загарэлася недзе яшчэ.

У наступны момант, быццам падхоплены нязнанай сілай, ён апынуўся ля дзіркі, хапануў свежага паветра, закашляўся. Працяла думка: няўжо свабода?! Але куды бегчы і як? І што рабіць з гэтым грузам, які гэтак нечакана павіс на руцэ, гнучы долу і яго самога? Ён выглянуў у пралом. Каля яго не было нікога. Сеча кіпела недзе збоку, мабыць, там, адкуль з-за ракі наступалі сілы Вітаўта,

¹ злацяніца – жаўтуха

аднак і тут, пад сцяной, валялася колькі забітых, якія скурчыліся ў самых неверагодных позах. Нехта голасна стагнаў непадалёку, зверху ляцелі стрэлы, і тонка-тонка світалі ў чыстым, свежым паветры пёры на іх канцах. Сонца выблісквала ў лужыне вады, якая ўтварылася ў гразкай прамоіне, – мабыць, сюды лінулі кіпнем.

— Стой! – пачулася за спіной.

Ногі ў яго падкасіліся, ён ледзь утрымаўся, каб не асесці на дол. Азірнуўся. Непадалёк стаяў, цэлячыся ў яго, ня хто іншы, як следчы Сухта. Даніла не пазнаў бы яго – у сталёвым капаліне-капелюшы, бліскучая сетка ад якога падала на плечы, чалавек здаваўся вышэйшым і больш мажным. Сухта таксама пазнаў хлопца, і ад здзіўлення жалезнае вастрыё ў ягоных руках здрыганулася і апусцілася ўніз.

Вою хапіла б гэтага імгнення, каб, падхапіўшы цагліну, адным узмахам закутай ў цяжкі сталёвы ланцуг рукі ўдарыць па твары і выбіць зброю з рук нападоўца. Але руху гэтага Даніла не зрабіў, хаця цела яго тарганулася, не слухаючыся гаспадара. І хаця Сухта ў наступнае імгненне таксама таргануўся наперад, але і ён не зрабіў таго адзінага руху, пасля якога яны спляліся б у клубку смяротнага змагання. І гэтае імгненне, калі яны стаялі адзін насупраць другога, а вочы іх ўпіліся ў зрэнкі суперніка як зачараваныя, вырашылі справу: Сухта павярнуўся і, учапіўшыся рукой за пралом сцяны, перакінуў нагу над уздыбленымі выбухам цаглінамі. Яшчэ раз азірнуўся – нешта бліснула ў ягоных вачах, ён хацеў штосьці сказаць, але так і не сказаў, няўкладна скочыў уніз і знік.

Трэба было хутчэй бегчы адсюль, – крыкі ззаду перайшлі ў смяротнае выццё, смуродна запахла паленым, гарматны стрэл ляснуў непадалёк і зноў моцна заклала вушы. Бегчы можна было толькі наперад – ззаду заставалася гарадская варта, стражнікі, воі, кожны мог здагадацца пры поглядзе на яго, адкуль ён, і схопіць, і забіць на месцы альбо, яшчэ горш, зноў звязніць. Не, лепш смерць!

Асцярожна прабег ён некалькі крокаў, сагнуўшыся. І адразу зверху пачуліся галасы, дзве стралы ўпіліся – адна ў

зямлю, другая ў нябожчыка побач, што карчанеў, невідущча гледзячы ўверх. Даніла сігануў па двары, скачучы як заяц, то ўлева, то ўправа, прытрымліваючы правай рукой левую, сьпінай адчуваючы ўсю сваю безабароннасць: вось-вось некуды ў цела, акурат там, дзе сэрца, увап'ецца смяротнае жалеза, – і ён таксама рухне, падкурчыўшы калені, пасля, таргануўшыся колькі разоў, застыгне, як і тыя людзі, што яшчэ гадзіну назад таксама жылі, марылі аб чымсьці, спадзяваліся на лепшае, як і ён... Не паспеў ён уявіць гэтую карціну, як спатыкнуўся аб бярвяно, якое ляжала ўпонак ягонай дарогі і якое ён у гарачцы не заўважыў. Гэта яго ўратавала: чарговая страла прасвістала якраз над тым месцам, дзе імгненне назад было ягонае цела.

Упаўшы, ён рашыў болей не ўставаць, да таго ж нечаканай абаронай для яго стала гэтае груба абсочанае бярвяно – магутная, у два абхопы, яліна з карычневымі падпалінамі кары захіліла яго, і ён пачаў паўзці ўздоўж яе – да пацямнелай бочкі, якая тырчком трымалася на камені. За гэтай бочкай, за камнем ён паціху цягнуўся да наступнай мэты – забітага каня, на якім бясформеннай кучмай застыў мёртвы вершнік у скураным панцыры, з металічнымі наручамі і ў блішчастым капалыне на галаве, прыткнутай да каштанавага, з ільснянай поўсцю конскага боку. Там ён перадыхнуў і змог азірнуцца вакол.

Стрэлы болей яго не даганялі – абаронцы на данжоне палічылі, мабыць, што бягляк забіты. Наперадзе, у якой сотні метраў, чырванеў лазняк, за якім пачынаўся, наколькі ён памятаў, згіб ракі. Недзе там, у правым баку, групаваліся нападнікі, там чуліся крыкі і гамана, значыць, трэба было кіравацца налева.

Мёртвы коннік раптоўна схіліўся набок і з грукатам паваліўся на брукаванку. Трэснулі скураныя поязы, што трымалі металічны капялюш, і той пакаціўся проста пад Данілу. Пераадольваючы грэблівасць, хлопец узяў яго ў рукі. Можна, у калатнечы вайны гэтая прылада вая выратуе яго?

Капалын прыйшоўся якраз. Павагаўшыся, Даніла асцярожна сцягнуў шэры плашч з плячэй мёртвага, накінуў

на сябе, прыкрыўшы згнілыя лахманы, затым адчапіў пояс з похвамі, адкуль тырчаў меч, зняў калчан са стрэламі, а таксама скураной торбачкай... Было агідна і страшна, калі зірнуў у твар вою – страшна вырачаныя вочы, крывавая прабоіна ў ілбе. Рабаваць страшна, але як яму, голаму ды безабароннаму, вылазіць адсюль, як ратавацца?

Паціху, бесперапынна азіраючыся і ўсім целам прыпадаючы да зямлі, поўз ён да лазняку. Толькі апынуўшыся ў прахалодзе тонкіх гнуткіх ствалоў, што перапляліся між сабой, утвараючы суцэльныя шаты зараснікаў, уздыхнуў глыбока і з палёгкай, кіруючыся да ракі..

І ўсё ж, як ні цягнуў ён свой шлях налева, ледзь не напароўся на вайсковы атрад, які менавіта тут, на згібе Вяллі, ладзіў пераправу. Адскочыўшы назад, Даніла аспярожна, стараючыся не прыцягнуць да сябе ўвагі, папоўз убок, амаль утачыўшыся ў стары куст вербалозу, які надзейна прыкрыў яго нізка схіленымі галінамі ды пашэрхлымі ўжо, але яшчэ моцнымі лістамі і адкуль можна было бачыць тое, што дзеецца навокал.

Людзей на абодвух берагах было шмат. Аточаныя воямі, яны заўзята працавалі: на тым беразе валілі і паспешліва ачэсвалі сосны ды бярозы, звязваючы іх тоўстымі канатамі-барбарамі, на гэтым капалі дзве ямы, каб уваткнутымі туды магутнымі сваямі замацаваць гэты самадзейны мост, які дацягнулі ўжо амаль да сярэдзіны Вяллі. Месца для пераправы было выбранае з добрым разлікам: рака тут была вузейшая, каню лягчэй было перайсці яе. Непадалёк ад Данілы, прывязаныя да сасны, выскубвалі наўкол сябе маладзенькую траўку два бахматы – гэтыя вынослівыя коні татарскай пароды з'явіліся ў Літве зусім нядаўна, разам з запрошанымі Вітаўтам караімамі. Напружыўшы зрок, хлопец мог разлічыць на супрацьлеглым беразе даволі вялікі, коннікаў са сто, вайсковы атрад, а таксама некалькі харугваў, на адной з іх трапятала Пагоня, а на другой – нейкі невядомы яму знак. Чый жа гэта атрад? Не нямецкі, бо рыцараў ён пазнаў бы адразу. Ды і людзі – варта было прыслухацца – гаварылі нібыта на мове ліцьвіноў, праўда, з нейкім асаблівым вымаўленнем. Мабыць, гэта

былі воі, якія сядзелі ў засадзе, каб нечакана ўдарыць з боку, дзе віленчукі іх не чакалі.

Сонца пачынала хіліцца да захаду, і Даніла спахапіўся, што калі пачнецца пераправа, на яго могуць папросту наткнуцца, таму трэба ўсё ж шукаць іншага прытулку. Аднак, калі ён зноў асцярожна агледзеўся па баках, пабачыў неспадзяванку: злева, скрозь кусты, цягнулася дарога, а за ёю тлустай гразёю ільсніўся багонец. Ці вялікае гэта балота і ці можна яго абмінуць? Пакуль ён аглядаўся, ззаду пачуўся шоргат, нібы нехта асцярожна падкрадаўся да яго – ці да берага. Павярнуўшы галаву, бягляк пабачыў двух вояў, што спыніліся справа ззаду метраў за пяцьдзесят ад Данілы, хаваючыся за старою спаракнелай вольхай. Данілу яны не бачылі, але ён добра разгледзеў іх: малады рыжы зямнін ў шэрым дэлюры, з-пад якога блішчэў панцыр, і круглатвары сівы мацак ў сінім даламане. Хлопец нячутна выпягнуў з калчана лук, стрэлы, асцярожна расклаў іх на зямлі. Даніла знерухомеў. Цяпер яму пагражала небяспека і спераду, і ззаду, і ўцячы адсюль ужо немагчыма.

— Колькі іх, пералічы, Жук! – скамандаваў стары.

Жук нейкі час паўглядаўся.

— Ды каля сотні мо будзе, — няўпэўнена вымавіў ён і раптам ледзь не ўскрыкнуў:

— Ды гэта почат Вітаўта!

— Ты што?! – не паверыў стары і сам прыклаў ладонь да вачэй.

— Не бачу, няхай на яго паляруш! – сказаў вінавата.

— У цябе вочы мацнейшыя.

— Ну і дзівавіска! – радаваўся малады. – Мабыць, вунь той, у шлеме, на шэрым кані, сам Вітаўт будзе! Бач ты яго, першым хоча на мост узлезці, а той, на дрыгганце, яго ўгаворвае пачакаць і сам лезе!

— Дык хутчэй назад, каб нашыя сюды людзей паслалі, а то вунь мост – ужо гатовы! – трывожна казаў сівы.

— О не, дзядзька Карась! – узбуджана казаў малады.

— Ты можаш сам ісці, а я застануся.

— Цішэй ты, дурань! Тут во чатыры воі, яшчэ пачуюць! І чаго ты тут хочаш застацца: ці не самога Вітаўта ўпаляваць?

— А калі і так?
— Ты здурнеў, ці што?!
— Можа, і здурнеў, дык што? Ідзі сабе, дзядзька, калі не хочаш дапамагчы.

— Я такому дапамагаць не хачу. Цябе калі не гэтыя во скрышцуць, дык кароль Ягайла на самым высокім дубе загадае павесіць.

— А можа, баярынам зробіць?
— Ой, Жук! Тымчасам галаву сваю зложыш.
— А ці не Вітаўт нашаму каралю вораг?
— Сяння вораг, а заўтра зноў брат. А ты так і так не выкруцішся, барыла ты дурное! — Пайшлі, пайшлі хутчэй!
— Ён ледзь не хапаў маладога за рукі.

— Ды адчапіся ты, дзядзька Карась!

— А бадай цябе Стрыга ўвалачэ! Ты ж усяго толькі выведку¹ робіш! Сам жа войт прасіў — як што, дык адразу бяжыце сюды!

Даніла, слухаючы гэтую спрэчку, адчуваў, як кроў хутчэй заструменілася ў ягоных жылах. Няўжо тут, насупраць, сам Вітаўт? Няўжо ён зможа нават пабачыць яго хаця б здаля? Ён углядаўся ў супрацьлеглы бераг, — сапраўды, там стаяў і нешта паказваў рукой невысокі вой ў барвовым плашчы на даспехах, ў высокім шаломе і кальчужнай сетцы, што спускалася да самых плячэй. Але як пазнаць, ці гэта сапраўды Вітаўт?

Мост тым часам быў звязаны і замацоўваўся на сваях, — крайнія бярвенні прыбівалі да сваяў вялікімі тоўстымі цвікамі-дуналямі. На тым беразе нецярпліва перабіралі нагамі коні, відаць, адчуваючы гарачую хоць коннікаў, што рваліся цераз пераправу.

Першым пайшоў, сцярожка ўзьняўшы вушы, папалісты конь — на ім сядзеў пажылы вой у жупане і металічным панцыры, затым, перачакўшы, рушылі, адны за адным, яшчэ чатыры коннікі.

Вітаўт — калі гэта быў ён — ступіў на мост, як толькі першыя коннікі ўжо сталі набліжацца да берага. Не паспеў

¹ выведка — разведка

ягоны конь знайсці асцярожную раўнавагу на хісткім мосце, як з гушчара вербалозу прасвістала страла, за ёй другая, трэцяя... Але пахоплівы малады Жук быў, па ўсяму бачна, не надта добрым стралком або цэліўся не з тае адлегласці, каб патрапіць у абраную цэль, бо ўсе тры стралы не дасягнулі мэты, толькі спалохалі каня, – ён ірвануўся назад, коннік ледзь утрымаўся на ім і, каб не кінуліся да яго з усіх бакоў воі і не падхапілі, напэўна, зваліўся б у ваду.

Даніла і сам не паспеў апамятацца, а ягоная страла ўжо вылецела з цецівы, спяшаючыся апярэдзіць таго, хто страляў у князя. І яна была больш удалая, бо мэта была зусім блізкаю: ён патрапіў адразу ў горла нападоўцу. Жук захрыпеў, пачаў асядаць, сутаргава трымаючыся за сасну, драпаючы па ёй рукамі, якія адразу сталі бяссільнымі і нязграбнымі. Тут жа застукалі па ствале дрэва, засвіталі і над Данілам дзесяткі стрэлаў – лёгкіх, з тонкімі металічнымі канцоўкамі, і цяжкіх, з якімі ідуць на мядзьведзя паляўнічыя. Ён зваліўся ўніз, абшчаперыўшы галаву рукамі, забыўшыся на свой капялюш, чакуючы немінучай смерці і ня чуючы, як да ягонага куста і да сасны ўжо кінуліся людзі, што ладзілі мост. Некалькі імгненняў – і ён быў звязаны і абяззброены.

— Я не вораг! Я ўцёк з замка! – крычаў хлопец.

Чаму яго адразу не забілі – гэтага Даніла не мог ўцяміць і праз шмат часу пасля таго здарэння. Мабыць, моцнымі былі малітвы яго маці.

— З замку? Не чапайце яго, нам патрэбны віж, — загадаў галоўны.

Праз некалькі хвілінаў хлопец стаяў на самым беразе, куды ўжо прынеслі мёртвага Жука, у горле якога ўсё тырчала Данілава страла.

— Не разбярэ, хто яны і чаму стралялі адзін у аднаго? – недаўменна глядзеў на іх камандзір.

Тым часам першыя коннікі дасягнулі берагу; яны тут жа абкружылі палонных.

Невысокі, танклявы, але з годнай каралеўскай паставай вой скочыў на бераг, перад ім усе пачціва расступіліся.

Праніклівымі шэрымі вачыма зірнуў ён на Данілу, іх вочы сустрэліся.

— Гэта ты страляў у мяне? — запытаўся ён, і хлопец адчуў — гэта князь Вітаўт.

Ён упаў на калені.

— Не! Не! Вялікі князь, я забіў таго, хто страляў у цябе.

— А хто ты такі і чаму хацеў мяне абараніць?

— Я сядзеў у астрозе, таму што... Мяне прымушалі сведчыць... супраць...

Ён хацеў яшчэ патлумачыць, як уцякаў, як страляў у Жука, але горла перахапіла сутаргай. Як расказаць пра ўсё гэта людзям, якія спяшаюцца ў бой?

— Гэта сапраўды не нашая страла, — сказаў князь, хутка агледзеўшы мёртвага Жука. — Так, яна з твайго калчана, — ён тузануў Данілу за пояс, дастаючы адну са стрэлаў.

— Ты — віж? — Вітаўт зноў зазірнуў у вочы Данілу, так што таму здалосся, што ён працяў сваім позіткам усё, што было ў душы хлопца. Ён узгадаў, што аб пранікліваці Вітаўтава погляду не раз казалі тыя, хто бачыў яго.

— Не, я з Лідскага замка. Я вой!

— Во як? — здзівіўся князь. — Праўда? Дзіўны ты хлопец. Паслухаю цябе. Пасля бою, аднак! — Перапраў яго на той бераг, у наш лагер! — загадаў ён сівому чалавеку.

— Дазволь, княжа, змагацца разам з тваімі воямі! — стоячы на каленях, крыкнуў з адчаем Даніла.

— Чаму?

— Сястра караля загадала адправіць мяне ў вязніцу. А на мне няма віны!

Імгненне князь раздумаў, усё яшчэ гледзячы ў вочы Данілу. Але, мабыць, зразумеў, што не хлусіць яму гэты худы, змучаны хлопец. Коротка кінуў галавой і крыкнуў:

— Заставайся ў атрадзе, а пасля бою я цябе паслухаю! Дадаў спакойна:

— Калі жывымі застанемся...

Выгнанне

Залатымі лістамі клёнаў і бяроз засыпаў той верасень параненых і забітых падчас аблогі вояў і простых віленчукоў, якіх не паспявалі прыбіраць месцічы, баючыся магчымай эпідэміі. Хавалі і там, і тут – у войску Вітаўта загінула таксама нямала адважных рыцараў і ліцвіноў. Хавалі таксама і крыжакоў, і ангельскіх ды нямецкіх рыцараў, якіх нямала набралася пад Вільню, каб тут сцвердзіць свае спрыт ды бястрашша.

Але Даніла, які змагаўся ў наступныя тыдні ў войску князя, не атрымаў ніводнай драпіны. Мабыць, смерць, якая адзін раз ужо кранала ягоныя дасьпехі, бо знятыя яны былі з нябожчыка, адчувала свой дотык і абмінала воя.

Князь Вітаўт не забыўся на яго, як не забываўся ён ні на што вакол сябе. Казалі, што гэты дар атрымаў ён ад маці-вайдэлоткі, як і ўменне адчуваць людзей. Верыў таксама ў тое, што на свеце няма выпадковасцяў і ўсё моцна знітаванае адно з адным. Прынамсі, пагаварыўшы з хлопцам і пабачыўшы ягонае вайсковае ўмельства, адчуў да яго асабліваю прыязнасць. Даведаўшыся ж пра тое, як двойчы ўратаваўся Даніла ад смерці, падумаў, што багі недарэмна літасцівыя да яго і для нечага ж прывялі сюды ў цяжкія хвіліны аблогі гэтага светлавалосага, шчырага хлопца з Ліды. І, на вялікае здзіўленне навакольных, узяў ў свой асабісты вайсковы пачат малодшым дружыннікам.

Для дробнага панцырнага баярына, нядаўняга ледзь не дзяржаўнага злачынцы, гэта быў галавакружны ўзлёт. З гэтага часу жыццё ягонае, нібы бохан хлеба ў руках асілка, разломвалася на дзве часткі. Усё, што было дагэтуль – служба ў Лідскім замку на карысць сястры караля і вялікага князя, надзея на справядлівы суд і доказ сваёй праўды, губляла сэнс. Цяпер ён служыў у свеце Вітаўта – першага ворага вялікага князя і караля Ягайлы, а значыць, рабіўся ворагам і самога Ягайлы. Ад гэтага было страшна – як так, стаць ворагам самога караля?! Але кароль, як выходзіла па ўсім, рупіўся цяпер найперш пра іншую краіну, пра яе інтарэсы. А пра сваю, родную для Данілы

зямлю, дбаў Вітаўт. Ён не хацеў, каб яны, баяры і сяляне, шляхта і зямяне, мусілі адцурацца свайго, зыначыць мову і звычаі, перамяніць заведзенае дзядамі і прадзедамі. А так, можа нават насуперак жаданню караля, стала выходзіць. Чужаземцы ехалі сюды і пачыналі ўсё зыначваць. Таму Даніла, шмат чаго перадумаўшы за гэты час, зразумеў, што ён пойдзе за Вітаўтам. І ня столькі таму, што яму няма куды вяртацца, але і таму, што душа яго адчувала справядлівасць таго, што рабіў Вітаўт.

Але ён трапіў да князя не ў лепшы час.

Напад на Вільню не ўдаўся. Ні крыжакі з іх жалезнай сцяною непрабівальных панцыраў, ні воі-жамойты ў воўчых налобніках з вялізнымі дзідамі, ні валыняне са сваімі страшнымі баявымі сякерамі не змаглі прабіцца ані ўнутр вялікакняскага замка, які абаранялі палякі, ані ва ўсходні замак, абаронай якога кіраваў Скіргайла. Даніла ў тыя дні напоўніцу спазнаў страхотлівую будзённасць вайны: ён біўся непадалёку ад крыжакоў, якія абкружылі мсціслаўскага князя Карыгайлу, аднаго з малодшых сыноў Альгерда і Юльяны цвярскай, і тут жа, на полі, адсеклі таму галаву. Жудасны той трафей пад ўрачыстыя крыкі немцаў высока ўзнялі на дзідзе, і пакутліва скрыўлены твар нябожчыка, заліты крывёю, як разануў хлопца па жывому – акрываўлены бацька ўстаў перад яго вачыма, і той восеньскі дзень амаль год назад, калі ён толькі выпраўляўся з Ліды, — у дарогу, якой не бачна канца. Але думаць не было часу, і ён зноў кінуўся наперад, размахваючы сякерай. Ззаду, з трох высокіх пагоркаў, білі па цвержы бамбарды, ад гулу закладвала вушы, а дзень рабіўся бясконцым, ён ніяк не хацеў заканчвацца і развесці ў бакі раз'ятраных людзей...

Праўда, напады былі не кожны дзень (часам нападнікі не штурмавалі замкі па два-тры дні, даючы людзям адпачыць). Але пад час штурмаў кожны раз увечары Даніла, абмацваючы сябе, дзівіўся з таго, што застаўся жывым, і што апроч дробных ранаў, няшчасці абмянаюць яго...

За пяць тыдняў асады быў цалкам знішчаны Ніжні,

альбо Крывы, замак, нападоўцы прабіліся ў горад, але вялізная строма над Вяллёй, дзе над вежай горда веяла Пагоня, засталася непераможанай. Староннікі Вітаўта ў Вільні не змаглі пераламіць страху гараджанаў перад крыжакамі, хаця і над войскам Вітаўта калыхаліся харугвы з той жа самай Пагоняй. Да таго ж моцны польскі гарнізон надзейна трымаў асаду разам з вільнянамі, якія, хаця і не надта любілі малодшага сына Альгерда, усё ж памяталі пра веліч ягонага бацькі, што быў вялікім князем на гэтым сталыцы колькі дзесяцігоддзяў. Словы баладаў пра бітву на Сініх Водах, пра перамогу над трыма татарскімі царэвічамі у 1362 годзе ў сталіцы ведалі ўсе. Нягледзячы на тое, што і Вітаўт быў у той бітве, яго, зусім яшчэ хлопчыка на той час, народная памяць не адзначыла.

“Сын чараўніцы”, як ўсё больш ненавісна называлі яго хрысціянскія святары, што ўжо набіралі ў Вільні большую вагу, чым язычаскія, павінен быў яшчэ сцвердзіць сябе ў вачах вільнянаў. Яго таямнічыя ўцёкі з Крэўскай вежы выклікалі хутчэй здзіўленне, чым захапленне, нягледзячы нават на падтрымку з боку магутных і ўплывовых праваслаўных князёў, такіх, як Гальшанскія і Друцкія.

Узятыя ім Трокі, нягледзячы на тое, што менавіта там жыў толькі што прагнаны адтуль намеснік Ягайлы Скіргайла, сталіцаю ўсё ж не былі. Сталіцай была яна – Вільня, нялюбая Вітаўту, але жаданая. Толькі заняўшы вялікакняскі пасад, зможа ён дыктаваць сваё Ягайлу. Але ўпрагліся ў калясніцу дзён дажджы, і ледзь-ледзь валаклі валы па размяклых дарогах бамбарды, і працінаў няспынны лівень суконныя каптаны вояў, прабіраючыся нават пад латы крыжакоў. Славутыя ангельскія стралкі-лучнікі, што прывёў граф Дэربي, не маглі трапіць праз шэрую навіль туману, што ахутаў Вільню, а французскія рыцары, якімі кіраваў рыцар Бусіка, замаркоціліся па сваіх каханках, што так доўга чакаюць пераможцаў. Пераможцамі яны не сталі – ні нямецкі маркграф Фрыдрых, ні маршал Энгельгард Рабэ, ні граф Дэربي, якому суджана было пазней стаць каралём Англіі Генрыхам Чацвёртым. І яны рабіліся ўсё больш раздражнёнымі, у іх гаворках гучала

непрыязнасць, нібыта гэта ён, Вітаўт, быў вінаваты ў тым, што Вільня не здаецца, што яна дзень за днём адбіваецца і не пушчае да сябе нават яго, якога заўсёды прымала... Таму Вітаўту заставалася адно – адысці ад Вільні і, зноў сабраўшы сілы, налета паспрабаваць новы напад на сталіцу. Адыходзіць ён цяпер мог толькі ў землі, дзе валадарыў ордэн і жалезныя рыцары – крыжакі.

Там, у іхніх уладаннях закладнікамі жылі жонка, дачка з сынамі і сястра, а таксама шматлікая радня. Там цяпер было яго выратаванне, і душа яго рвалася ад гэтага. Можна, толькі цяпер адчуў ён напоўніцу, якую вялікую цану трэба плаціць за тое, што ляжала наперадзе прывідным прызам – сталец Вялікага княства.

Калі Даніла сярод іншых пачуў загад адыходзіць ад Вільні і ісці паходам ў Прусы, ён заплакаў. Стаяў ў страі нерухома, а слёзы цяклі па твары. Жыць разам з ворагамі! Ці не памыляецца князь Вітаўт? Ці ўдасца яму адбіцца пасля ад тых саюзнікаў, што сёння ледзь не паляпваюць яго па плячы і лагодна скаляць зубы? І якую цану трэба яшчэ заплаціць, каб спраўдзілася перамога Вітаўта?

У Прусах

Доўгі шлях у Прусы быў амаль завершаны. Калісці, яшчэ стагоддзе назад, гэтая зямля належала ваяўнічым прусам, якіх, аднак, амаль вынішчыў альбо прымусіў сыйсці са сваіх земляў магутны і бязлітасны ордэн. Наперадзе ляжаў Мальбарк, альбо, як называлі яго крыжакі, Марыенбург, рэзідэнцыя хохмайстра – вялікага магістра ордэна. Назва гэтага гораду-крэпасці прымушала бляднець сотні тысячаў людзей у Лівоніі і Курляндзі, меней – у Польшчы і Літве, Жамойці і Самагіціі. Багацці ордэна сталі легендамі, ім зайздросцілі каралі Еўропы, яны мелі высокае заступніцтва папы і германскага імператара. Яшчэ магістру Герману фон Зальцу і ўсім яго наступнікам імператар прысвоіў тытул князя Сьвяшчэннай Рымскай імперыі, а папа рымскі падараваў яму велізарнага кошту пярсцёнак, які стаў затым перадавацца кожнаму новаму

хохмайстру. Больш за паўтары стагоддзі таму, у 1226 годзе, ордэн, запрошаны мазавецкім князем Конрадам дапамагчы яму ў барацьбе з прусамі, не толькі захапіў усе землі прусаў і іх сталіцу, але і стаў пагражаць польскім землям. Забраўшы ў свае рукі ўвесь гандаль бурштынам, які ішоў ў многія землі, ордэн перакрываў гэты гандаль іншым краінам ля Балтыйскага мора. Асабліва ж пасля таго як на рацэ Нагаце ўзнік Марыенбург, цэнтрам якога стаў замак, пра які таксама ўжо расказвалі легенды і ў Польшчы, і ў Літве.

Такія размовы вяліся ўсю дарогу да Прусаў, і Даніла прагнуў нарэшце ўбачыць гэты велічэзны замак, які будавалі тысячы і тысячы славянаў і прусаў, яцвягаў і іншых плямёнаў, аддаючы яму ўсе сілы і кладучыся пасля смерці ў балоцістую тутэйшую зямлю.

Змак воі Вітаўта пабачылі ўжо здаля, ледзь выехаўшы з лесу на дарогу, што шэрым вужом вілася між каржакаватых дубоў. Цьмяны і пагрозлівы яго абрыс узвышаўся над далінай, нібы запаўняючы ўсю яе сваёй веліччу і цяжарам. Падарожнікам падалося на імгненне, што гэта вялізны цмок сцярожка ўзьняў галаву і рыхтуецца дыхнуць страшэнным вогненным шарам на чалавечыя казюркі, што адважна набліжаліся да яго.

— Во гэта дык жытло! — захоплена выдыхнуў Даніла, і яго юначы голас пачуў князь, які якраз прыцішыў свайго каня, азіраючыся на атрад асабістай варты, што скакаў ззаду.

— Гэта не жытло, а кубло! — сурова прамовіў князь. — Кубло гадзючае, дзе толькі сыцеражыся, каб хто з-за любога павароту цябе не ўджаліў.

— Дык а як жа... як асперагчыся?

— Маўчы ды слухайся толькі мяне ды яго, — паказаў ён на невысокага каржакаватага хлопца, што ўвесь час, як прылеплены да князя, скакаў побач з ім. Гэта мой пасцельнічы Юры Струміла. — Ён возьме над табой апеку, дык вучыся ўсяму, чаму можаш.

Драбанты — целаахоўнікі Вітаўта — моўчкі глядзелі на Данілу, мабыць, дзівуючыся пра сябе, чаму князь гэтак

ласкава ставіцца да гэтага танклявага юнака, што невядома адкуль прыбіўся да іх і быў гэтак узвышаны.

— А калі немцы нешта будуць мне загадваць? — Данілу хацелася пабыць блізка каля Вітаўта, і ён задаваў пытанні, трохі саромеючыся сваёй настырнасці.

— Прыкідвайся, што не разумееш. Гэта цябе найлепш уратуе, бо няхай лічаць дурным, чым занадта разумным ды спрытным.

Мальбарскі замак, што грозна высіўся на гарызонце, меў асаблівае значэнне для самаадчування Вітаўта: ён настояў, каб тут хаця б на тыдзень сабралася разам яго сям'я, ужо раскіданая па розных гарадах і крэпасцях. Ён адчуваў, што параза пад Вільняй нібы прынізіла яго ў вачах ордэну, хаця гэта менавіта рыцары не маглі нават падступіцца да вялікакняскага замка, у той час як ён са сваімі сіламі ўзяў Ніжні замак, які, праўда, запалілі знутры яго прыхільнікі і тым змусілі абаронцаў ратавацца. У тыя надзвычай цяжкія хвіліны, калі яны нарэшце захапілі замак, раз'юшаны супраціўленнем, Вітаўт не памятаў сябе і, калі ўбачыў сярод тых, хто ўцякаў ад пажару, князя Нарымонта, свайго сваяка па жонцы, загадаў павесіць яго за ногі на дрэве і з шаленствам пасек яго. Пасля бою ён з раскаяннем узгадваў гэты свой шал і чорную кроў, якая ўдарыла ў галаву. Крыжакі ж, наадварот — захапіліся тым учынкам дый доўга абмяркоўвалі яго на сумеснай вячэры, на якую ў той дзень сабраліся і граф Дэрбі, і сам маршал Энгельгард Рабэ. Можа, якраз таму, з прычыны смерці сваяка, ў адказ на яго патрабаванне сабрацца сям'ёй яны і саступілі яму, так што цяпер, сустрэўшыся па дарозе, ягоная сям'я — дзеці, жонка і сястра — ехала разам. Ехаў з імі таксама і брат Жыгімонт. “Каб ізноў разлучыцца праз тыдзень, калі ўсіх іх развязучь па прызначаных ім месцах!” — з болей думаў ён, глядзячы на бялявую статную Ганну і спрытную ўсмяшлівую Рынгалу, якія паглядалі на яго, радуючыся канцу доўгай і нялёгкай дарогі. Усе яны на апошнім перагоне захацелі ехаць на конях, пакінуўшы апрыкрыя вазкі, у якіх зацякала цела. Дачка Соф'я — моцная, як грыб-баравічок, сядзела ў сядле трохі нязграбна і напружана ўзіралася ў

дарогу, Рынгала ж, раскінуўшы па крупе каня барвовую сукню і выставіўшы з-пад яе саф'янавыя бачкуркі, спакойна глядзела ўдалячынь, упэўнена трымаючы паводзі. Ганна, што сказала побач, трохі выдыхлася: яе точаны нос пакрыўся дробнымі кропелькамі поту, плечы пад жоўтай лісінай душкай¹ паніклі, сагнуліся. Пабачыўшы, што муж ўважліва ўглядаецца ў яе твар, яна выпрасталася, усміхнулася, і белая намітка над яе собалевай шапачкай затрапятала на ветры, нібыта палатняны жакгель – парус. Соф'я ж не глядзела на яго, а ён, таксама з болей, падумаў: "А раптам сарвецца яе замужжа? Ці мала што можа здарыцца з княжычам і не прыедзе па дачку абяцанае пасольства з Маскові?"

Але трэба было адганяць думкі пра родзічаў – яго чакаў вялікі магістр.

Паступова замак нібы святлеў, даваў сябе разгледзець: і вузкія ды нязвыкла доўгія вокны – байніцы, і выступы на высачэзных сценах, і шчыльнае, з цэглы ды валуноў зьбітае цела, з якога саслізне любы крук ці зачэпка, – усё гэта адразу пыхліва папярэджвала, што нечага і думаць аб тым, каб непрыяцелью ўдалося хоць бы прарвацца да самых ягоных сыценаў. Але сапраўднае здзіўленне і – што казаць! – захапленне выклікала ў хлопца ўсё, што пабачыў ён унутры, калі іх з пашанаю павяла праз пад'ёмны мост ганаровая варта, што выехала насустрач задоўга да таго, як атрад князя Вітаўта перасек даліну.

Здавалася, усё тут было разлічанае на асілка: магутныя каменныя пліты пад нагамі, тоўстыя, са стогадовых камялёў выдзяўбаныя калоды для вады, на якую прагна накінуліся стомленыя коні, прасторны двор, куды выходзіла некалькі дубовых дзвярэй, абабітых таўшчэзнымі палосамі жалеза. Чырвоныя цагліны бездакорна выштукаванай кладкі, метр за метрам узьбіраючыся ўвысь, складалі ўражаньне неабдымнасці будыніны, а шматлікія перакрыцці – яе лёгкасці. На другім паверсе доўгі калідор з мноствам дзвярэй, вымашчаны жаўтаватай кафляй, выглядаў за-

¹душкі – кавалкі футра лісіцы, узятыя ў той з грудзей (з-пад "душы").

лай, абрысы якой губляліся ў прыцемку наперадзе, ды пасярэдзіне гэтай залы, утвараючы як бы другі калідор, учэпіста месціліся доўгія каменныя ночвы, над якімі віселі іншыя, ужо лягчэйшыя, бляшаныя, па якіх цурчэла вада. Суравыя тканяы ручнікі ляжалі ўнізе, у нішах, чыстай акуратнай купай.

— Тут мыюцца нашыя рыцары, і у кожнага ёсць сваё месца, — патлумачыў рыцар, які веў іх у прыёмную залу і, заўважыўшы зацікаўлены позірк Данілы, дадаў, паказваючы на падлогу:

— Адсюль знізу ідзе па ўсім замку цяпло. Такого яшчэ няма ні ў кога ў свеце, толькі ў нас: гарачым паветрам абагравалі ўвесь замак. — У нас тут усё самае лепшае, што толькі напрыдуманнае ўмельцамі на сёння, — дадаў ён ганарліва.

— А ўнізе адкуль цяпло? — запытаўся Струміла.

— Там, пад замкам, у спецыяльнай адтуліне паляць бяровенне пад валунамі, а яны ўжо аддаюць тое цяпло сюды.

Падарожныя здзіўлена глядзелі на сапраўды нябачаны яшчэ цуд: за ночвамі праз роўную адлегласць цямнелі круглыя адтуліны, і, паднёсшы руку да дзіркі, кожны мог адчуць роўнае, моцнае і трохі пахкае, як бы ад ігліцы, цяпло.

Зала, у якой прыезджых папрасілі трохі пачакаць, была гэткай жа, як і ўвесь замак: суро́ва-велічнай, непрыступнай і холадна-ганарлівай. На цёмна-чырвоных цагляных сценах паўсюль вісела зброя — мячы і сакіры, дзіды і шчыты з рознымі гербамі, якія красамоўна сьведчылі пра перамогі ордэнцаў. Было тут і некалькі партрэтаў немалых ужо рыцараў, што выблісквалі ў скупым дзённым святле пераважна карычнева-жоўтым і зялёным адценнем фарбаў ды плямамі аскетычных і пыхлівых твараў. Усе яны былі ў белых плашчах з крыжамі. Аднолькава ў рыцараў была і вялікая залатая бляха з пукатымі выявамі незнаёмых вострых літараў і арлом.

— Вялікія магістры, — шапнуў побач хлапечы голас. Княжыч Іван таксама ўважліва разглядаў і партрэты, і

зброю на сценах. Князеўна ж Рынгала глядзела спадылба, нібы ўпартае казляня, што збіралася баднуць каго-небудзь з прысутных. Вітаўт выглядаў стомленым і прыгнечаным. Праз хвіліну чакання ён быў гнеўна выпрастаўся, але амаль адразу ж дзверы адчыніліся і ў залу роўным, цяжкім крокам, нібы прагінаючы пад сабою кафлю, увайшлі некалькі чалавек. Усе яны былі ў белых плашчах з чырвонымі крыжамі, з непакрытымі галовамі, без зброі. Збоку мітусліва перастаўляў ногі капелан – ён адзіны сярод іх быў у чорным, з брытай макаўкай і матава-шэрым крыжам на жываце.

Валікі магістр Конрад Цолнер ішоў шырака, усміхаўся здаля. Высокая касцістая постаць, худы твар з нібы прарэзанымі па бляклай скуры маршчынамі-палосамі, доўгія моцныя зубы рабілі яго падобным да выжла – разумнага, асцярожнага і дальнабачнага, які разлічвае кожны свой скачок і не выжыльваецца дзеля пустых эмоцыяў.

— Цяпер вы наш сапраўдны сябра, — ён прыязна зірнуў на Вітаўту, схіліўся перад жанчынамі – роўна настолькі, каб усе адчулі веліч таго, што адбываецца. Яго спадарожнікі ўраз, як па камандзе, расцягнулі вусны ва ўсмешках, і Данілу падалося, што гэта выбліснулі лязы мізэрыкордый – тых тонкіх і вострых кінжалаў, якімі крыжакі дабіваюць параненых... І пры гэтым сталёвым бляску нешта як выбліснула і ў галаве хлопца: вераснёвы дзень, шорсткая бярозавая лістота пад бокам, што прамакае ягонай гарачай крывёй, і гэткая ж самая ўсмешка на вуснах рыцара, які ўткнуў сталёвае вастрыё мяча ў ягонае, Данілава, цела. Пасля, калі страшэнны боль працінае цела і ён ляжыць пад карчом, бачыць, як той жа чалавек трымае ў руках цёмна-карычневых разбяны куфэрак са скарбамі Лідскага замка, перададзены яму Гердзенем. І твар – каменна-чатырохкутны, злавесна-прыгожы, як у самой Смерці. Ён, Даніла, здаля ўглядаецца ў гэты твар з ледзянымі блакітнымі вачыма, не можа адвесці позірку ад іх, хаця разумее, што яму трэба зараз жа апусціць вочы, каб не адчуў чужога позірку рыцар, не адшукаў яго паміж

аголенымі каранямі дуба-выратавальніка і другі раз не ўсадзіў у яго страшны двуручны меч з дзяржальнам, якое таксама выбліскае нечым зіхотка-чырвоным... І тут жа – імгненнае падзенне ў забыццё, у чорную бездань, адкуль ён выбіраўся ўначы, цела сваім прадзіраючы дарогу праз суччо і шапаткое лісце, а пасля зноў страціў прытомнасць пры самай дарозе...

Так, гэта той самы рыцар стаяў цяпер за вялікім магістрам. Яго высокая постаць у белым плашчы выдзялялася сярод іншых не толькі памерамі, але і асаблівай паставай галавы – відавочна, з-за раны. З-пад плашча выглядалі рукі – пальцы былі доўгія і далікатныя, яны чуйна адчувалі кожны рух мяча і ласкава гладзілі скураныя похвы, нібыта рыхтуючыся імгненна выхапіць грозную зброю.

Даніла здрыгануўся і міжволі падаўся наперад, але на плячо яму лягла цяжкая рука і ўтрымала на месцы. Няўцямна азірнуўся, сустрэўся са здзіўлена-гнеўным позіркам Струмілы і застаўся на месцы, хаця кожная жылка ў ім дрыжала і кроў гарачымі штуршкамі таўхлася ў сэрцы. Як жа ён будзе тут жыць, хадзіць побач з чалавекам, які забіў ягонага бацьку? Які скалечыў яго самога? Міжволі Даніла схапіўся за шнар, што перасякаў правую шчаку і балеў, калі падступала непагадзь. Ён забываўся на свае раны, але яны не забываліся на яго і нагадвалі ў самыя нечаканыя хвіліны, – калі надзяваў шлем альбо біўся на мячах пад час вайсковай навукі, і боль у пашкоджаным нерве працінала як маланкай... І ўсю далейшую размову ён чуў нібыта ў тумане – ласкавыя словы рыцараў, адказы Вітаўта, усмешкі жанчын. Але сіняя аксамітавая сукня княгіні з рыжай вавёрчынай аблямоўкай і залатыя вышытыя ўзоры на яе грудзях, каптурыкі князеўны і служанкі, барвовы кунтуш Вітаўта – усё расплывалася ў ягоных вачах. Так, нібы атлумлены балігалавам, дачакаўся ён нарэшце часу, калі аўдыенцыя ў вялікага магістра скончылася.

Пасля вячэры – па-ваеннаму хуткай і вельмі смачнай, з вепручнай і ласяцінай, якую ў Вільні каштавалі толькі ў замку ды самых заможных дамах – усіх уладкавалі ў

вузкіх, падобных да келляў пакойчыках: слуг – унізе, амаль ў падземеллі, Вітаўту ж з сям’ёй і самымі набліжанымі баярамі адвялі пакоі ў прыбудове, якая паўкругла прыляпілася да сцяны замка наводшыбе, на захадзе, амаль над самай ракой. Усе вокны ў прыбудове былі закратаваныя, і князь раптам пажартаваў, што іхняе жылло падобнае да вежы Крэўскага замка. Жонка спалохана зірнула на яго, але змоўчала, маўчала і астатнія: усе добра ведалі гісторыю паланення Кейстута.

Данілу разам з немаладым ужо воем Пуцятам паставілі ў каравуле перад пакоямі Вітаўта – хутчэй дзеля прыліку. Немцы былі загаварылі аб тым, што тут ніхто з ворагаў не прабярэцца да высокага госця, ды высокі госць адказаў ласкава, але з жалезам у голасе:

— Калі мае слугі не будуць адчуваць бяспеку, яны разглянуюцца і забудуцца на небяспеку там, дзе гэта патрэбна. Воўк павінен добра бегаць і абыходзіць загоны...

Гаспадары адступіліся. Але затое ў канцы калідору паставілі яшчэ і свайго вартаўніка, так што ўсю ноч ліцвінам мазоліў вочы неварухлівы, нібы выразаны з кавалка дуба вой, што роўна і цяпіліва стаяў, уперыўшы вочы ў дзверы, за якімі спалі Вітаўт і яго княгіня. А ці спалі яны, ці ўсю ноч прагаварылі – гэтага не ўведаў ніхто: ні Даніла, ні Юры, які з асаблівай стараннасцю перад сном слаў ложак для свайго гаспадара, прамацаўшы кожную выгорбінку і старанна прагледзеўшы ў пакоі кожную рэч.

Праз тыдзень яны ўсе ізноў развіталіся. Жанчыны – Рынгала і Соф’я – паехалі ў Крэміценскі замак. Сыны Іван і Юры са слязьмі развіталіся з бацкам. Ім не хацелася ехаць адным у Кёнігсберг, хаця старэйшыя казалі, што гэты горад самы прыгожы з усіх месцах, дзе ім даводзіцца жыць. Вітаўт з жонкай і бліжэйшымі дружыннікамі на паўгода заставаўся ў Мальбарку, каб пасля ехаць у прызначанае яму месца.

Данілу зноў пашанцавала – ён ўвайшоў у склад дружныны, якая была пры князі, і мог добра агледзецца на новым месцы.

Сваты

У гэтую восень расцвіла, як ў маі расцвітае белымі лёгкімі суквеццямі каліна, любчанская панначка Свеціца.

У дзяўчат бывае пара, калі ўчарашняе даўганогое, цыбатае дзяўчо раптоўна мяняецца, нібыта ноччу над ёю чаравалі Судзяніцы. Худыя тонкія рукі і плечыкі акругляюцца, выпягваецца шыйка, набрыньваюць чырвоным сокам вусны, а вочы, нібыта глядзіць праз іх Сусвет, пачынаюць ззяць і праменіцца.

Для маці гэтае вылучэнне каляровага матылька з учарашняга шэрага вусеня заўсёды радасна-шчымлівае. Для мачыхі, якая маладою выйшла за нашмат старэйшага за сябе бацьку такой дзяўчынкі, гэта першы павеў сцюдзёнага ветру з нязнанных краёў, адкуль прыходзіць старасць. І з кожным днём такі павеў робіцца мацнейшым, ён паступова ператвараецца ва ўраган, які ніхто не бачыць, але які здольны разнесці на друз самыя моцныя замкі.

У той самы дзень, калі Вітаўт і крыжакі штурмавалі віленскія цвержы, у Любчу прыехалі госці – на агледзіны. Новагародскі баярын Гневаш хацеў ажаніць свайго сына і шукаў яму дастойную пару. Але паколькі падтрымліваў ён колькі гадоў таму Вітаўтава стаўленніка Войдата, не хацелі тыя з радавітых баяраў, у каго былі дочки на выданні, радніцца з магчымымі ізгоямі. Таму баярын шукаў дзяўчыну ў асяроддзі мясцовых уладароў, якія стаяць убаку ад розных пераменаў і найчасцей не прайграюць. Пра Свеціцу ўжо разнесліся чуткі па наваколлі. Казалі пра ейную прыгажосць, але пабойваліся ейнай прыткасці. Дзяўчына, якая зацугляла забойцу, накінуўшы на яго аркан – такая дзяўчына не паддасца абы-якому мужу, слабы духам чалавек з ёю толькі намучыцца. Гневаш ведаў пра гэтыя меркаванні, але і ягоны сын Даўгаль быў наравістым, як незацугляны жарабец. Такому хлопцу патрэбная жонка, якая здолее ўтрымаць яго ад неразумных учынкаў.

Таму і сядзелі ў вераснёўскі дажджысты дзень, калі вільготная лістота ліпне да юхтавых ботаў і лужыны напоў-

неня да краёў, як сытыя гусі лоем, у доўтай гасцёўні любчанскай сядзібы шановныя госці з Новагародка.

Баярын Гневаш, які прыехаў з сястрой і сынам, напачатку хаваў мэту, дзеля якой запрагалі слугі чацвёрта дрыкгантаў у вялікі рыдван, абабіты знутры ласінай скурай, а сам ён улез у самы багаты свой каптан – зялёнага алтамбасу, які не апранаў ужо з год. Маўляў, ехаў у Ваўкавыск, шмат чуў пра гаспадароў Любчы дый вырашыў па дарозе наведаць такіх зацных людзей. Але Офка адразу адчула, што справа тут няпростая: баярын ледзь не з першых словаў стаў пытацца пра ейную падчарку і нарэшце прама папрасіў прывесці тую ў гасцёўню, каб самому паглядзець на “слаўную тую дзяўчыну, якая, кажуць, можа пры асадзе замяніць воя.” Мядзьежы той камплімент, аднак, узрадаваў Офку: магчымасць пазбавіцца падчаркі адразу дарыла ёй новыя жыццёвыя стасункі. Яна нарэшце стане тут гаспадыняй, адчуванне чаго ў апошні год ёй не ставала. З таго часу, як пасля ад’езду Сухты з арыштаваным Данілам і смерці Бея і Краскі гордая жанчына ўкленчыла перад падчаркай, яна не магла пазбавіцца адчування прыніжанасці. Тады ўсё сапраўды як перакулілася з ног на галаву, словы падчаркі для слугаў незаўважна сталі больш важкімі, а яна адыходзіла на другое месца. Яна зрабілася больш маўклівай, амаль не падымала вачэй. Абедалі і вячэралі, як і раней седзячы за адным сталом, але гаварыў найбольш Лунь дый крыўляўся яго блазен. Праляцеў год, і Офка толькі аднойчы з’ездзіла ў любую Вільню. Але – ці надламілася нешта ў ёй, ці ўсё ж гады сталі больш прыкметнымі на ейным твары, але заўсёды каханак быў халодным, а скакаць праз купальскае вогнішча неяк не хацелася... Яна ўжо думала пра замужства Свеціцы, але пакуль што ніхто не сватаўся да дзяўчыны, што жыла ў глухім кутку новагародскага княства. Дый тайная мара была ў Офкі – знайсці такога жаніха, які не даў бы ні шчасця, ні спакою ейнай непакорлівай падчарцы.

Цяпер жа двух-трох позіркаў на пыхлівага баярскага сына, які ганарліва паводзіў вачамі па ўбранстве пакою, было для Офкі даволі, каб убачыць неслухмяную дзяўчыну

у выпадку замужжа зацуглянай ў хамут, з якога ёй не выбрацца да скону.

Таму яна ажывілася, затрапятала маладой гатоўнасцю да перамоваў і загадала прыслужніцы падрыхтаваць добрую вячэру для нечаканых гасцей, а таксама, паклікаўшы Свеціцу, загаварыла-заспявала з ёю такім шчырым, ласкавым ды прыязным голасам, што ашукала нават старога Луня, які, прыцёгшыся па неабходнасці ў гасцёўню, амаль адразу ж засумаваў па сваіх варцобах. “Усё ж, мабыць, брат мой не так памыліўся ў сваім другім шлюбе, як мне здавалася,” – падумаў ён, неяк забыўшыся, што брата даўно няма, а яму даводзіцца штодзень шукаць разумення з гэтай чужой і часта варожай да яго жанчынай.

Свеціца таксама здагадалася, чаго прыехалі да іх гэтыя людзі. Надта ўжо чэпкім позіркам цёмных вузкіх вачэй упіўся ў яе старэйшы з гасцей – сухі, хударлявы, з жаўтаватым тварам і двума зморшчынамі па баках вузкага роту, якія надавалі яму, нават калі скупа ўсміхаўся, выгляд незадаволены і нават гняўлівы. Маладзейшы ж азіраў яе, пакуль яна ішла да стала, позіркам ляютным і расслабленым, але яго круглявы твар з задэртым носам і поўнымі, крыху размяклымі вуснамі паціху праясняўся. Радаснае здзіўленне, што праступала на ім, зрабіла яго выгляд трохі дурнаватым, – так адзначыла дзяўчына, калі нарэшце прысела за стол і падняла галаву. Жанчына, што прыехала з імі, – немаладая, у аксамітавай шапачцы, паверх якой ішла белая кісяя наміткі, што абвівала шыю і клалася на плечы сіняй сукні, моўчкі глядзела на прысутных позіркам спакойным і ўсмяшлівым, нібы ва ўсім згаджаючыся з імі. Два залатыя пярсцёнкі з тавусінавым камянем-лазурытам – красаваліся на яе пальцах, пакладзеных на калені.

Гневаш апавядаў пра свой дом у Новагародку, які стаіць на дзяцінцы каля самога Міндоўгава замку:

— У нас сцены вапнай размаляваныя, прыгожыя. Нават у святліцы, што займае маці, хаця яна любіць на сценах тканкі, каб тынкоўка не церлася.

— Вы не падумайце, — спыхаўся ён, — што мы людзі

бедныя, але маці мая, баярыня Ганна, амаль трыццаць год удавее, дык яна і мяне апчаднасці дастоль вучыць. А мне ж ужо семнаццаць было, калі бацька памёр, ледзь вярнуўшыся з Сініх Водаў.

— Дык і ваш бацька там быў? — падаў голас Лунь. — І нашыя там ваявалі — бацька мой і брат малодшы. Бацька там загінуў, а брат, вярнуўшыся, усё крывёй харкаў ды і нарэшце ў дубовую калоду заўчасна лёг, вось яе ўдавой пакінуўшы. — Ён кінуў на Офку, якая сядзела побач з ім — гладкая, як ласіца, у зялёнай адамашкавай сукні, якая прыгожа адцяняла яе жвавыя чорныя вочы, якія пры апошніх словах швагера напоўніліся слязьмі, хця пра сябе яна яхідна ўзгадала, колькі ж, нягледзячы на хваробу, пагуляў ды папіў ейны муж. Прыезджы госць не застаўся абыякавым да яе далікатнасці — яго погляд усё часцей стаў затрымлівацца не на Свеціцы — магчымай нявестцы, а на маладой удаве, якая час ад часу кідала на яго позірк, што лагadneў і ўсё болей свяціўся беззабароннасцю слабой жанчыны перад жорсткім лёсам. А Лунь працягваў:

— Князь Альгерд нашага бацьку ведаў, таму мы сталі баярамі і атрымалі тут зямлю. Вялікі наш князь Свідрыгайла з ведама яго міласці караля Ягайлы той прывілей пацвердзіў.

— А вы, васпане, мабыць, як і я, былі на захаванне роднага гнязда пакінутыя? Я хацеў з бацькам у войска ехаць, але мяне не ўзялі, — пытаўся Гневаш.

— Я кульгаю. Нагу параніў змалку, дык які з мяне вой! Аднак жа заўсёды шкадую пра тое, бо во зрабіўся тут мядзведзем, нікуды адсюль не выязджаю, — адказаў Лунь.

Размова за сталом, куды ўсе перайшлі неўзабаве, усё болей ажыўлялася, позіркі жвавелі і пачыналі лётаць адзін да аднаго, як ластаўкі. Пакуль астатнія спраўляліся з віннай поліўкай ды смажанымі грыбамі з капустай, Офка з нявінным выглядам задала пытанне пра сужонку баярына, які ў адказ распавёў пра тое, што і ён два гады таму як застаўся ўдаўцом.

— Пакінула яна, мая любка, пасля сябе цэлы куфэрак

каштоўнасцяў – і колты залатыя з чэрню, і шыйныя грыўны з пярлінамі, і сукні царгародскія, што купцы да нас штогод завозяць. А яшчэ пояс з залатымі ніцямі ды яхантамі і шмат чаго яшчэ. Я не скнар які, я прыгожую жанчыну умею цаніць!

Малады новагародзец звярнуўся да Свеціцы:

— А ці была спадарычня ў нашым стольным горадзе? Я мог бы паказаць замак, мяне туды пушчаюць. — Пакасіўся на бацьку і цішэй дадаў: — Разам з татам, калі у замкавай царкве ідзе служба.

— Сталіца цяпер у Вільні, — непрыветна адрэзала Свеціца.

Баярын, які, здаецца, цалкам быў заняты гаворкай з Офкай і Лунём, тут жа пачуў і нярова аспрэчыў:

— Новагародак — асаблівы горад у княстве. І калі мы... калі нашае гаспадарства зноў стане асобным ад Польшчы, можа, вялікі князь зноў вернецца ў старадаўнюю сталіцу Міндоўга.

— О, так! — працяжна праспявала Офка, уся выпраменьваючы згоду і пакорлівасць. — Новагародак варты таго, каб быць сталіцай!

— Але ж ты заўсёды любіла Вільню! — не ўтрымаўся Лунь, а блазен зласліва хіхікнуў:

— Ай! Нашай пані ўсе чэрці адной шэрсці!

Офка на імгненне звузіла вочы, і блазен замоўк, папярхнуўшыся.

— Але ж наўрад ці князь Вітаўт адолее караля. За ім не толькі браты — князі самога княства і многія вяльможы, але і польскае войска, — задумліва прамовіў Лунь.

— Князь Вітаўт — сапраўдны гаспадар і рыцар, як і яго бацька Кейстут. Гэта не Скіргайла, які балое цэлымі днямі, — закіпеў Гневаш. Але Офка не дала размове пайсці ў небяспечным кірунку.

— Нашыя дзеці засумуюць ад гэтых гаворак. Ім жа гэта — ані шум баравы. А вы ж у нас сапраўды дарагія госці. Нашая дзяўчынка, бач, таксама тут адна, у гэтай глушэчы. Дык вось з пагодкам сустрэлася, хай пагамоняць пра Новагародак — можа, калі ёй і давядзецца там жыць...

Свеціца бліснула на яе вачыма.

— Мне і тут няблага, — суха адказала яна мачысе.

— Ну як жа няблага? — заспявала Офка, умільна ўсміхнуўшыся Гневашу. — Тут і апануць што вартае няма перад кім. Княгіня Марыя хутка пакідае Ліду, а раней жа мы хаця б туды час ад часу ездзілі. Я ўсё спадзявалася, што яе міласць возьме маю дзяўчынку да сябе, але нешта не склалася... Звякуе тут адна, калі які добры чалавек не знойдзецца... Праўда, і пасагу ў яе няшмат, але ж ёсць. Ёсць тое-сёе. Зберагла я для яе, сіраты, усё, што магла...

У час гэтага маналогу Свеціца паступова залівалася яркім гнеўным румянцам. Усе погляды былі скіраваныя на яе, і яна не стрымалася:

— Даніла возьме мяне і з гэтым пасагам.

— Даніла!

Офка адварнулася, выпіраючы хусцінкаю сухія вочы. Яна была задаволеная. Яўная цікавасць да яе новагародскага баярына нечакана магла абярнуцца выгодаю для яе самой. Яна мусіць знайсці сабе, нарэшце, некага, хто ўзяў бы на сябе клопаты гэтага невыноснага жыцця, дзе толькі рахункі і падлікі, дзе кожны талер трэба вырываць у сквапнага швагра... А ў такім выпадку там, у багатым новагародскім доме, падчарцы не месца! Канешне, яна, згодна з прывілеем караля, цяпер, выходзячы зноў замуж, губляе права распараджацца мужавым маёнткам, але якая тут маёмасць, калі яе нельга прадаць! А Данілу, нават калі ён і застанецца жывым, наўрад ці выбрацца з віленскага замка (плявузгаюць па акрузе, што яго завезлі туды). Хай чакае яго! Звякуе ў дзеўках!

Таму яна імгненна падраховала ўсе магчымыя варыянты. Гэты, апошні, на які яна справакавала падчарку, быў не з горшых.

— Гэты ашуканец і злодзей, які ўкраўся ў нашае жытло ды і быў спайманы судоўцамі з Вільні! — заламіла яна рукі.

— Ці ты думаеш, дачушка, што ён яшчэ жывы?!

Перастаў жаваць кавалак халоднай вепручыны малады Даўгаль, застыў над цынавай місай поліўкі Гневаш. Яны глядзелі на Свеціцу. А тая рыўком ўзнялася з-за стала,

гнеўна глядзячы на мачыху. У белай ільняной сукні, што выглядала з-пад наплечнага шарсцянога пакрывала, зашпіленага ля горла эмалевай фібулай, з сярэбранымі колтамі на скронях і сярэбраным тонкім абручыку, што трымаў яе рудыя, колеру спелай саломы валасы, яна была падобнай да багіні вясны Лялі. Але вусны яе жорстка сцяліся, і яна прагаварыла голасам рашучым і перасцерагальным:

— Не кажыце нічога благога пра Данілу. Я буду чакаць яго. Заўсёды. Пакуль ён не вернецца сюды. І замуж – яна кінула цяжкі позірк на гасцей, і Лунь раптам убачыў перад сабой не пляменніцу-падлетка, а свайго бацьку, якога за мужнасць адзначаў сам вялікі Альгерд, – замуж я больш за нікога не пайду, апроч Данілы. Так і ведайце!

Яна крутанулася і выйшла, амаль выбегла з-за стала. Скрыгатнулі пятліцы дзвярэй, якія яна спакойна, але рашуча зачыніла.

Запанавала маўчанне. Але яно доўжылася толькі некалькі імгненняў.

— Ну і дзяўчына! – з захапленнем глядзячы на дзверы, прамовіў Даўгаль, на што бацька яго асуджальна зіркнуў на сына і працяжна прамовіў, спачувальна глядзячы на Офку:

— Трэба вам, спадарыня, самой дзяцей раджаць, а не глядзець за чужымі!

— Я ж аддала ёй лепшыя гады жыцця! – прамовіла Офка, бяссільна апусціўшы рукі на стол. Яна добра ведала, якое ўражанне робяць на мужчынаў сталага веку яе тонкія, амаль празрыстыя пальчыкі, далікатныя запяскі, упрыгожаныя сярэбраным з залатымі насечкамі бранзалетам.

Лунь маўчаў. Яму нясцерпна захацелася назад, у свае ўтульныя пакоі, дзе добра сядзіцца на крэсле, засланым мядзьевай скурай, а ногі грэе другая такая ж, разасланая на падлозе. Цяпер жа, са скрухай прадбачыў ён, давядзецца доўга слухаць скаргі гэтай маладзіцы. Ён разумеў, што пляменніца таксама ўжо даўно жыве сваім жыццём, адгарадзіўшыся ад іх усіх. Але варушыць сямейны клубок

ён не стане. Лепей даесці свой кавалак шчупака, якога якраз падала на стол увішная прыслужніца, дый пайсці ва ўтульнасць адзіноты і спакою...

Але ён не паспеў ажыццявіць свае намеры. Гневаш тым часам ужо не мог утрымацца. Ён ускочыў, схопіў ружовыя пальчыкі Офкі і прыціснуў іх да сваіх, трохі залосненых шчупаковым тлушчам. І яна зразумела, што хутка, вельмі хутка пакіне нялюбую Любчу і перабярэцца ў багаты дом каля замка.

А Даўгаль упершыню ў сваім жыцці пачасаў патыліцу, раздумваючы над тым, што ж такое робяць з мужчынамі жанчыны. Бацька, падобна, зусім забыўся на яго, уласнага сына... Мабыць, гэтак будзе і далей, калі ўвойдзе да іх, каб замяніць гаспадыню, гэтая маладая мачыха...

Жыццё на чужыне

Сыпала, мяла, шархацела па велічэзных каменных сценах белая, крупамі, кудаса. Зверху, з вакна, на кароткія імгненні бачыліся вастраверхія чырвоныя дамы магістрату і заможных купцоў гораду, рэдкія прахожыя, што беглі па плошчы, спяшаючыся схавацца ў сваім цёплым жытле, дрывасекі, што везлі на фурманках самы патрэбны зараз, у такія халады, тавар – дровы. Яны нават не спрабавалі завярнуць да пад'ёмнага мосту, што злучаў замак і горад: ведалі, што яшчэ з Прачыстай у бяздонныя замкавыя сховы было навезена досыць ссечанага сасноўя і дубоў.

Сапраўды, у жытле рыцараў было цёпла. Трохі дзьмула ад вузкіх аканіцаў, дзе шчыліны старанна былі заткнутыя пакульлем, але печы палілі штодзень – замкавыя службы стараліся. У пакоях было чыста, бо двойчы на дзень іх прыбіралі. Няспынна працавалі пральня, пякарня, кухня, і кожны ў замку добра ведаў свае абавязкі. Таму і ў зімовыя дні каля збраёўні, сядлярні, стайні круціліся людзі.

Прыезджых уражвала, наколькі прадумана арганізавалі крыжакі свой побыт. Звычайна замак будавалі так, каб ён быў абкружаны вадой, так што трапіць у яго можна было толькі праз мост. У часы эпідэміяў мост падымаўся,

і ўваходу ў яго не было нікому. Аднак прыпасаў і для людзей, і для коней заўсёды хапала на некалькі месяцаў, а рыцары ніколі не перапынялі сваіх баявых заняткаў. Гной са стайняў у такія часы скідаўся ў раку, яна ж, рака, прамывала і прыбіральні, для чаго рабіліся спецыяльныя рычагі.

Рыцары заўсёды былі гатовыя ісці ў паход, як толькі пачуецца покліч. Кап'ё – асноўная баявая адзінка – складалася з рыцара ў цяжкім узбраенні, у даспехах і з кап'ём альбо дзідай, зброяноса, а таксама стралка з лукам ці арбалетам. Пры рыцарскіх конях, якія стаялі ў агульнай стайні, быў таксама слуга, які ў паходзе гатаваў ежу для свайго пана і даглядаў яго.

У паходах уначы не распраналіся, часам, калі непрыяцель быў блізка, нават не здымалі абутку, елі два разы на дзень, а ў поспыя дні – адзін. У замку жылі ўсе разам, разам хадзілі на імшу і чыталі малітвы. Ні пісаць, ні атрымліваць лістоў без дазволу не маглі. Калі выходзілі ў горад, забаранялася размаўляць з жанчынай, асабліва ж маладой. Нават маці не дазвалялася цалаваць.

Па першым часе такая строгасць ўражвала. Але з цягам часу Даніла стаў заўважаць, што жывое, паўнакроўнае жыццё ўсё ж знаходзіла для сябе шчыліны ў суровых духоўных панцырах законнікаў. То засталі ў стайні двух братоў за непрыстойнымі гульнямі, то пад выглядам слугі ў каморцы два месяцы жыла мясцовая віслена, то аднаго з рыцараў не маглі падняць з ложка, бо з вечару набраўся аднекуль прынесенай медавухі.

За непаслухмянасць каралі – у прысутнасці магістра рыцара білі бізуном альбо адбіралі ў яго каня. Маглі і зусім выгнаць з ордэну. Але такое здаралася рэдка, асабліва калі сям'я віноўнага шчодр ахвяравала для братоў грошы і маёмасць.

Воі Вітаўта жылі па агульным раскладзе. У дзесяць вечару па гуку сігнальнай трубы замкавы мост падымаўся, і ўсе, хто спазніўся, змушаныя былі чакаць да раніцы. Елі ў зале, дзе і ўсе, толькі ў асобным кутку. Выездку коней таксама рабілі ў строга адведзеныя гадзіны, і бывала, што

нязвыклы да такой дысцыпліны прыезджы госць забываўся на тое – тады конь заставаўся ў стайні, а небараку добра даставалася ад галоўнага канюшага.

За колькі месяцаў Даніла добра агоўтаўся сярод крыжакоў і ў гарадку вакол замка, пастараўся вывучыць кожную шчыліну, куды толькі можна было ўлезці. Улезці ўдавалася не ўсюды: былі пакоі і нават калідоры, да якіх нельга было і наблізіцца. Дзесьці там, як здагадваўся хлопец, былі крыжацкая казна і ўзбраенне. У зачыненым для гасцей двары праходзілі вайсковую навуку рыцары – часам, праходзячы міма, чуў ён сталёвы звон, гахканне баявых сякераў і рэзкія мужчынскія крыкі. Не ўсё імкнуліся адкрыць сваім сённяшнім саюзнікам гаспадары, многае трымалі пры сабе. Не далі чарцяжоў тых вогнедыхальных гарматаў, што ўжывалі пры нападзе на Вільню – маўляў, гарматы тыя яшчэ недасканалыя... Гэта злавала Вітаўта і прымушала яго трымацца вельмі абачліва: ён адчуваў у дзеях крыжакоў тонкую гульню з ім і адначасна з Ягайлам, так што кожны дзень мог абярнуцца нейкай неспадзяванкай. Ды ён быў гатовы да любой нечаканасці. Жыццё само як вялікая гульня, усё тут хістка, непрадказальна, імгліста, і будучае захінутае шчыльнай завесай, за якую моцучь зазіраць толькі жрацы, дый і тых цяпер пераследуюць паўсюдна, бо Еўропе дадзенае абяцаньне прывесці Літву і Жамойць да хрысціянства. Тут, на гэтых землях, ляжа, і ўжо ляжыць, вялікі разлом паміж Захадам і Усходам. Тут мяжа паміж двума плынямі адной хрысціянскай рэлігіі – праваслаўнай і каталіцкай, але тут адначасна і мяжа паміж азіяцкімі ханамі, якія ўсё яшчэ бяруць даніну з Масковіі, і еўрапейскімі гаспадарамі, якіх намеснік Бога на зямлі – папа – заклікае да міру і ўзаемаразумення...

І ўсё гэта была вялікая палітыка, у якой удзельнічалі ўсе, хто яго абкружаў, хто пайшоў за ім і служыў яму сваім жыццём, спадзеючыся на перамогу.

Даніла, як і іншыя простыя воі, мала разумеў ў сунках ордэну і Кароны, папскага двара і Вялікага Княства. Але за гэты час ён шмат аб чым даведаўся і пасталеў на вачах.

Ведаў цяпер Даніла і імя рыцара, твар якога ўпершыню пабачыў ў лідскіх лясках, праз пеляну смерці і распачы. Твар гэты назаўсёды адбіўся на ягонай памяці, як адбіваецца водзіск палец на расплаўленым воску. Але нельга было паказваць таго нікому. Адзін з канюшых князя Рыгор, з якім ён пасябраваў у выгнанні і якому расказаў пра тое, што сталася пад Лідай, вылаяў яго за гатовасць тут, у Прусах, паквітацца з рыцарам:

— Ты хочаш падвесці нашага гаспадара? Мала таго што цябе тут зарэжуць як авечку, дык і немцы нам перастануць давяраць. Маўчы і цяпі! Каб наш гаспадар паказваў, на што ён не можа забыцца, яго, мабыць, жывога б ужо не было.

І расказаў Рыгор пра тое, што імя ягонае было раней Бабёр, але пры хрышчэнні далі яму імя ў гонар Рыгора Амуліча, які ў Крэве паклаў за князя жыццё і чыя нявеста Ганна таксама сабой ахвяравала дзеля таго, каб некалі адпомсціў Вітаўт за смерць ейнага жаніха.

— Ты думаеш, гаспадар наш Вітаўт не памятаў пра смерць свайго бацькі, вялікага Кейстута, у крэўскай вежы, калі ехаў на дамовы з вялікім князем Ягайлам і спрабаваў суцішыць смуту ў краі? І ехаў, і абдымаўся, і братам яго называў. І ўсё дзеля чаго? Дзеля таго каб сотні — ды што там — тысячы! — людзей жылі спакойна, каб мір быў у на нашай зямлі.

— Але кароль Ягайла і князь Вітаўт — сапраўды браты, хаця і стрыечныя. А хто мне гэты гіцаль? Гэты Шомберг?

— Ён табе цяпер пакуль што саюзнік. Саюзнік дзеля таго, каб забраць у караля Ягайлы нашу зямлю, якую ён аддаў палякам. Праўда, казалася тады, пры заключэнні ўніі, што і наша гаспадарства, і Польшча будуць роўныя. Ды дзе тая роўнасць? Ужо ж бачна, што дзеецца.

— Можа, Ягайла яшчэ адумаецца,...

— А хто такі Ягайла? Малодшы сыночак Юльяны, які пакуль што толькі тым праславіўся, што ля Кулікоўскага поля дрыжэў ды думаў, чый бок узяць: Мамай, свайго саюзніка, ці князя маскоўскага, Данскім празванага? І

што ж – ні саюзніка не падтрымаў, ні Данскаму не даў дыхту.

— Яно так...

— Дык чаго ты сумняваешся?

— Я не сумняваюся, — апраўдваўся Даніла. — Я не магу змірыцца, што гэты падлюга жывым ходзіць па зямлі, а мой бацька... які ён быў, каб жа ты бачыў яго!

— Кожнае жыццё дарагое. І што табе зараз важней: за бацьку адпомсціць ды нашкодзіць нашаму гаспадару ці боль свой у сабе схаваць і рабіць, што загадана? Ты малады. Мо некалі і дачакаешся сваёй хвіліны.

— Сваёй?

— Так, браце. Кожнаму Бог дае сваю хвіліну. Можна чакаць яе ўсё жыццё ды праяваць. А можна і выкарыстаць. І тады ўсё, што загадаў, здзяйсняецца.

— А ты... ты, Бабёр...

— Рыгор!

— Так, Рыгор... Ці ты ўжо выкарыстаў тую... сваю хвіліну?

— А гэтага я табе не скажу, хлопча. Не той цяпер час, каб пра самае-самае гаварыць...

— Усё табе, Рыгор, не тое. І хвіліна, і час. Як жа адгадаць, калі “тое” ці “не тое”?

— Пабачыш сам. Глядзі вакол і слухай. І не толькі чужых, але і сваё сэрца. Яно, хлопча, не памыляецца, адно толькі – стрымліваць яго часам трэба. — І тут жа перавёў размову Рыгор на іншае: колькі аўсу трэба купляць для ўсіх коней і ў якога купца – таго, што ў замак авёс прадае ці шукаць іншага?

Але словы яго заскамілі душу Данілы здагадкаю, што не адно яго гора на свеце і не толькі ў ім палае агонь нянавісці і помсты. Калі стаяў на каравуле, мераючы крокі ўправа – улева ад дзярэў і трымаючы руку на дзяржальні мяча, раздумваў над тою гаворкай. Сапраўды – за гэты час ён пацішэў, ачомаўся ад сустрэчы, што напачатку ашаламуціла сваёй нечаканасцю. І ён бясконца раздумваў над тым, што здарылася тады на Альгердавай паляне.

Скарб з Лідскага замка падпільнавалі яны, крыжакі.

Яны ведалі, хто і калі павязе яго. І добра разлічылі, што кароль Ягайла найперш падумае на свайго адвечнага ворага – Вітаўта. А калі нават і здагадаецца, што той не вінны, яму выгадна паверыць у тое, што ўсюды і ва ўсім вінаваты Вітаўт. Так і здарылася. І ў выніку ўсіх гэтых заблытаных абставінаў цяпер ён тут, у гэтай чужой для яго краіне, сярод чужых людзей. Аднак за гэты час Даніла пабачыў, што і сярод жыхароў замка ёсць тыя, з кім ён ахвотна пасябраваў бы, каб не былі яны ворагамі.

Найпершым з іх быў Хайнц.

Гэтага масіўнага, як печка, таўстуна Даніла пабачыў у горадзе, калі ішоў па вуліцы, купіўшы торбачку пахкай травы, што лечыць горла пад час агнявіцы. З харчэўні, што была перад ім, раптам расчыніліся дзверы і з іх не выйшаў, а вываліўся ледзь не на рукі Данілы чалавек у дарагім скураным каптане і шапцы-мехавушцы, надта падобны да астрыжонка – тоўстага драўлянага абрубка, якія возяць у замкавыя печы. Даніла не паспеў адскочыць і міжволі падтрымаў чалавека, ад якога патыхнула такою гарай, нібы ён піў медавую ўвесь апошні тыдзень. Тут жа ўслед за таўстуном вылецеў з харчэўні іншы, апрануты бядней, але таксама ў добрых юхтавых ботах, мабыць, слуга, бо ён з ласкавымі і нават умоўнымі інтанацыямі ў голасе абхапіў свайго пана і адцягнуў яго ад Данілы. Але той заўпарціўся, залапатаў нешта і зноў схапіў хлопца за руку. Тады слуга, падтрымліваючы выпівоху, звярнуўся да Данілы, які збольшага ўжо разумеў немцаў, але адказваць ім не мог: нешта як трымала яго, і з гаспадарамі дасюль мог ён паразумецца толькі знакамі.

Просьба была нечаканай: рыцар Хайнц патрабаваў, каб да замку давеў яго dieser Knabe — “гэты хлопчык.”

— Я не хлопчык, — адрэзаў хлопец, спадзеючыся, што яны зразумеюць адмову, выказаную на мове ліцьвіноў. — І не слуга, а вой. — І дадаў цішэй, хутчэй для сябе: — Я магу гэтага... хіба мячом паказываць, калі яму так моташна.

Ніколі пасля так і не змог выведаць Даніла, ці Хайнц сапраўды разумее яго мову, ці гэта Лядашчык, што бе-

ражэ п'яных і ачмурэлых, даў яму магчымасць адчуць абразу, што стаілася ў адказе. Але “астрыжонак” раптоўна выпрастаўся і, маланкава выхапіўшы з Данілавых похваў, што віселі на поясе, ягоны меч, імгненна перарэзаў ім раменьчыкі, на якіх трымаліся похвы, і, пакуль тыя няўключна падалі на дол, паспеў зноў засунуць у іх жа выхаплены перад тым меч.

Глуха бразнулася Данілава зброя на вільготную брукаванку, засцеленую папрэлым жоўтым лісцем. Але калі хлопец, выпусціўшы з рук торбачку, кінуўся за мячом, таўстун з задаволенай усмешкай нагой штосілы таўхануў похвы, і яны паехалі па схіле, паскараючы свой ход і нібы ўцякаючы ад гаспадара. Калі ж, перахапіўшы слізкія скураныя похвы, абярнуўся Даніла, каб кінуцца на крыўдзіцеля, таго ўжо не было на вуліцы, нібы ён праваліўся скрозь зямлю. Разьятрана пабегаўшы па вуліцы, Даніла пайшоў у замак, трымаючы ў адной руцэ зёлкі, а ў другой – свой меч. Але калі ён назаўтра мыўся ў каменным карыце, на яго пырснулі вадой. Абярнуўся і пабачыў учарашняга таўстуна. Той, у бялюсенькай ільняной кашулі і белых нагавіцах, стаяў перад ім, дружалюбна міргаў і працягваў сваю руку.

— Frieden, Frieden, gut?¹ – казаў ён словы, якія ўжо добра разумеў Даніла, і, сыціснуўшы зубы, узгадаў хлопец словы Рыгора. Тады працягнуў і сваю руку насустрач. І зноў адказаў на ненавіснай мове:

— Gut!

З той хвіліны ў ім нешта як пераламілася: нямецкая мова ўраз “пайшла”, і праз якія паўгоду Даніла размаўляў на ёй амаль што як на роднай. Паспрыяў таму і Хайнц.

Ён быў паэта. Сугучныя адно аднаму словы сыпаліся з яго як з чароўнага рога.

Ён быў весялун і выпівоха, і ўжо аднаго гэтага было дастаткова, каб манаства рыцарскага ордэну было для яго недаступным. Але Хайнц быў нашчадкам аднаго з самых старажытных і заслужаных перад Свяшчэннай Рымскай

¹ “Мір, мір, добра?” (ням)

імперыяй родаў. На жаль, быў малодшым сынам, якому, па звычаёваму праву, нічога з ленных уладанняў іхніх бяскрайніх земляў не даставалася. Вайна была адзіным сродкам для яго, каб выслужыцца і ўзыйсці на вяршыню славы і пашаны. А вайна – стыхія крыжакоў і ордэна.

І ён стаў рыцарам. Прыняў тры ўмовы паступлення туды: беднасць, бясшлюбнасць, паслухмянства. Пакляўся даглядаць хворых і ваяваць з ворагамі. Присягаючы, паклаў два пальцы на Біблію і гучна, у прысутнасці ўсяго капітула, прамовіў: “Абяцаю і клянуся, што ўстрыманне цела будзе адным з маіх звычаяў, буду паслухмяным Богу, Дзеве Марыі, а потым магістру ордэну Нямецкага дому і вашым наступнікам паводле статута аж да смерці.”

Сябры капітула кусалі вусны, каб не зарагатаць, калі ён гэтак кляўся, хаця гаварыў ён вельмі сур’ёзна. Нічога смешнага не было і ў тым, калі яго ў касцёле, у час імшы, апаясвалі рыцарскім пасам, – аднак ксёндз пасля прызнаўся, што ледзь не пырснуў смехам, глядзячы на круглы Хайнцаў твар з gryмасамі, што міжвольна прабягалі па ім, – што было б ужо зусім недапушчальна для духоўнай асобы. Некаторыя цвердзілі, што ён вельмі хутка не выйдзе, а вылеціць з ордэну. І аднак, яны памыліліся. Бо Хайнец у першым жа баі даказаў, што ён пераўзыходзіць шмат каго з тых, хто лічыўся сярод крыжакоў слаўнейшымі. Ніхто з рыцараў ня мог зраўняцца з ім у валоданні мячом. Некаторыя нават казалі, што ён прадаў сваю душу Вельзевулу за ўменне адчуваць сілу мяча і нават гаварыць з ім. Прынамсі, бачылі, як ён, пяшчотна глядзячы сталёвы клінок, нешта казаў яму, а іншыя сцвярджалі, што і клінок адказваў яму сваім ледзяным голасам.

Менавіта вайсковае майстэрства дало Хайнцу тую свабоду, якою не мог пахваліцца ніхто з рыцараў Мальбарскага замка. Толькі ён адзін мог гуляць па начах, абыходзячы са сваім зброяносцам усе харчэўні, толькі ён адзін меў каханку, нягледзячы на манаства.

Каханку гэтую, Герду, Даніла пабачыў пасля, калі пасябраваў з Хайнцам. Аднак калі б яму казалі, што ён менавіта пасябраваў, хлопец запратэставаў бы: яму

проста падабалася, калі той паказваў яму ўсялякія штукарствы з мячом, з дзідай ці кінжалам. Здавалася, Хайнц сапраўды валодаў нейкай таямніцай, – ягоныя прыёмы былі зусім не тымі, якія бачыў Даніла пад час рыцарскіх трэніровак.

І каханка яго, якой мог бы ганарыцца сам імператар, сапраўды кахала яго – тоўстага астрыжонка, падобнага да кажана. Гожая гэтая маладзіца, з зялёнымі вачыма, вішнёвым, надта ж пачуццёвым ротам і гнуткай постаццю палявой русалкі мела ад Хайнца ажно трох дзетак, але ніхто ў горадзе не насмельваўся скрыўдзіць яе хаця нейкім папрокам ці назваць вісленай – адной з тых жанчын, што цікавалі за праходзімі ў цёмных кутках гораду, нягледзячы на ўсе забароны магістрату.

Неяк ён стаяў на варце каля Вітаўтавых дзвярэй, і неўпрыкметку задумаўся пра ўсё, што было звязана з Хайнцам. Думаючы пра яго каханку і мерачы свае крокі туды-сюды, Даніла не мог не ўзгадаць і Свеціцу. Ды ў самы разгар думак пра яе раптоўная рука вырвала ў яго дзіду, і не паспеў ён апамятацца, як стаяў пры сцяне, а ягоная собская дзіда ўпіралася яму ў грудзі. А насупраць, трымаючы яе, стаяў Хайнц і смяяўся:

— Du schlafst wie... Спіш, як той шчанюк пад парогам!

— Каб жа цябе Пярун гакнуў! – ачомаўся Даніла і паспрабаваў вырвацца, але Хайнц моцна прыціснуў яго дзідай да сцяны. – Пакажы, як гэта ў цябе атрымалася? Як ты падкраўся гэтак непрыкметна? І ваш, нямецкі вартуўнік таксама праспаў!

— Не праспаў, ён мяне добра бачыў, але таксама вырашыў цябе правучыць! Вы, славяне, вечна пра нешта марыце, нават на службе!

“Хаця б князь не пабачыў гэтае мае ганьбы!” – мільганула ў галаве Данілы, і ён пакорліва падняў рукі, каб толькі не зацягвалася гэтая небяспечная для яго гульня.

Хайнц тут жа адпусціў дзіду і вызваліў Данілу, які прагна схапіў сваю зброю.

— Калі вечарам згодзішся са мною пайсці на свята, пакажу табе прыём.

— Пайду, калі князь адпусціць мяне. Ён не любіць, калі мы пакідаем замак.

— Ваш князь ужо стары, яму пад пяцьдзсят, а табе яшчэ свет паглядзець трэба. Вой – ён, ведаеш, сёння жывы і бадзёры, а заўтра дзіда праткнула сэрца, і ляжа ён як той маркач на абед воранам. Любі, жыві, радуйся кожнаму дню! Вы (ён ткнуў пальцам у Струмілу, які вышаў з княскіх пакояў) нейкія ўвесь час замаркочаныя, нібыта збіраецеся за самога Бога вырашаць усе ягоныя праблемы!

— А... што за свята? – здаўся Даніла, якога надта цікавіў абяцаны яму “прыём”.

— Вальпургіева ноч.

— Што за ноч?

— Сёння ўсе прыгожыя жанчыны збіраюцца ляцець на высокую гару і там скакаць і кахацца да раніцы.

— Як ляцець? На якую гару? – не мог зразумець Даніла.

— Звычайна: сесці на памяло і сказаць заповітнае слова, каб падняцца ў паветра...

— Дык ты пра ведзьмаў кажаш? Цьфу на цябе! – адхіснуўся ад яго Даніла.

А Хайнц смяяўся:

— Які я нячысцік? У мяне крыж на плашчы і гэта я павінен вас, язычнікаў, да Хрыста прыводзіць. Усё, усё, вы не язычнікі, я ведаю! – жартаўліва закрычаў ён, і ўся яго магутная каржакаватая постаць выпраменьвала столькі дабрыні, што Даніла сам засмяяўся. Але адразу ж пасуровеў:

— Калі гаспадар пабачыць, што я з табой тут на варце языком траплю – выганіць мяне да Лядашчыка. Ідзі, ідзі да сваіх вершаў, пішы!

Хайнц пайшоў, а хлопец, зноўку роўна мераючы крокі ўзад-уперад, мог зрэдку бачыць у вакне ў канцы калідора, як гуляе, мяце, засыпае свет і людства белая ледзяная завея, і яна ўжо не здавалася яму такой беспрасветна-панурай, гатоваю пахаваць пад сваёй змярцвелаю коўдрай усё жывое на зямлі, а толькі гульнёю даўняга бога маразоў Зюзі і ягоных падданных... І як ні сварыўся на сябе, што стаіць

на варце і мусіць думаць толькі пра яе, ўсё роўна ўзгадваў ён і дзяўчыну з далёкай Лідчыны – дзіўную, ні да кога не падобную птушку – лятайку, і тады нешта пачынала пячы пад грудзмі – можа, страх, што ніколі-ніколі ня вернецца ён на родную зямлю, не пабачыць, як паднімаецца пад нарогам вільготная, пахкая, толькі адталая ад маразоў зямля і як магутна раскрыліўшыся, на паветраным патоку трымаецца, амаль не варушачы крыламі, белы бацян, як выбухаюць жоўтыя каташкі на вярбе і сонечна-жоўтымі дзьмухаўцамі залівае зялёны луг... І яму хацелася пшасця, хацелася, каб нейчая мяккая, далікатная рука пагладзіла яго па галаве, і праз твар маці, аблямаваны белай тканінай наміткі, мроіўся яму твар маладой любчанкі, яны зліваліся ў адно аблічча. Ён не здагадаўся, што то было аблічча яго далёкай радзімы, па якой ён сумаваў з усім маладым пылам не растрчаных яшчэ пачуццяў...

Роздум

У гэты ж час хадзіў узад-уперад па сваім пакоі і князь Вітаўт, абдумваючы вялікія і малыя справы, без якіх ягоны саюз з ордэнам мог скончыцца няслаўем і нават палонам.

Яго строга-аскетычны твар з глыбокімі вачніцамі і вузкімі, рашучымі вуснамі быў засяроджаны, пальцы рук сплеченыя ў пчыток, нібы тут яму пастаянна пагражала небяспека.

Хатні, з тонкай воўны каптан грэў плечы, якія ў апошні час пачалі мерзнуць, мяккія юфтавыя боты паціху парывалі па жаўтаватай кафлі, і гэта чамусьці супакойвала яго расхаданыя нервы.

Не першы раз ён быў у крыжакоў, дзе яго пахрысцілі па заходнім абрадзе і дзе ў яго было шмат тых, хто гатовы быў падтрымліваць яго ўзыход на вялікакняскі пасад. Папа, хаця падтрымліваў і Ягайлу, усё ж таксама прыглядаўся: хто з іх дваіх хутчэй і спарней ахрысціць тых, хто заставаўся ў язычніцтве? Хрышчэнне язычніцкага краю магло прынесці святому стальцу павелічэнне і ўлады,

і ўплыву на сусветны хрысціянскі рух. Апроч жа гэтага – паступленні ў папскую казну, новыя вернікі, ну і гэтак далей... Што ж датычыць немцаў... Ну, вядома, яны таксама шмат гавораць пра сваю місію – несці святло Хрыста на ўвесь свет. Але і сам ён, і ўся Літва не раз добра паспытала таго “святла”: пад час крыжацкіх рэйзаў-паходаў людзей рэзалі, гвалцілі, нішчылі, абдзіралі загіблых да апошніх нагавіцаў. Пасля прадавалася ўсё гэта па Еўропе, і, абмыўшы кроў, насілі багатае шляхецкае адзенне месцічы, а іхнія жонкі і дачкі шылі з нарабаваных палотнаў ды пушніны футры і сарочкі.

Але зараз крыжакі патрэбныя яму для барацьбы. За ўладу, так. Але за тую ўладу, якая ня дасць Ягайлу канчаткова прадаць Вялікае Княства палякам. А тыя сапраўды пацэлілі, як кажуць, “у яблычак.” Хто б пайшоў на такія ўмовы уніі, апроч Ягайлы, пад якім гарэў сталец і якому не ўтрымацца б на ім на працягу аднаго – двух гадоў! Так, палякі разлічылі ўсё як след: калі памёр кароль Казімір, празваны Вялікім і патрэбны быў кароль, які будзе залежаць толькі ад іх, то найпрыдатнейшым аказалася трэцяя дачка папярэдняга караля, Людовіка Венгерскага. А мужам яе, яшчэ больш залежным, бо якая ж улада ў прымака, стаў Ягайла. Перадаў ім гаспадарства, ВКЛ, як цялушку, якую прыводзіць у пасаг вясковая дзеўка! Эх, Ягайла, Ягайла!

Мудрым быў дзядзька Альгерд, але і яго абвяла вакол пальца другая жонка, прымусіла завяшчаць сталец вялікага княства не першынцу ад Марыі Віцебскай, Андрэю Полацкаму, а свайму першынцу, свайму пястунчыку! З Андрэем бы змірыўся ён, Вітаўт, з ім змог бы падзяліць землі гаспадарства так, як зрабілі гэта бацька Кейстут і дзядзька Альгерд, а вось з Ягайлам – ніколі! І не таму толькі, што ў Крэве па-зdraдніцку загадаў той забіць бацьку. Паліць душу вось што: ніколі нашчадкі не да-руюць ім, вышэйшым людзям княства, што дазволілі яго не злучыць, як думалася раней, а проста перадаць другой краіне! Ад мора Пантыйскага да мора Балтыйскага цягнуцца землі вялікага княства, і калі на Балтыцы

маразы, то ля Понта – Чорнага мора – яшчэ збіраюць вінаград. Калі ў Полацку гавораць па-крывіцку, то ля Понта – гаворкай палянаў, а ля Новагародка ў мову крывіцкую ўплатаюцца словы жмудскія, а зусім ля мора – толькі ўжо Балтыйскага – жмудзіны ды аўкштоты гавораць па-свойму. Колькі плямёнаў сабраныя ў адно! Бацька Кейстут ды дзядзька Альгерд з каня не сыходзілі, папонай конскай накрываліся ды не пасыпавалі залечваць раны. І сыны Альгердавы ад Марыі таксама ў тых паходах былі, як і ён, і ўсе браты ягоныя, асабліва Войдаць і Войшвіл. А тым часам Ягайла ля печы кафлянай ў зімовыя маразы грэўся ды казкі пра Бая слухаў, і меч з неахвотай браў ды з маткай перад іконай уклэнчваў. Але і гэта аказалася ашуканствам: перамяніў веру, як вопратку, толькі трубы кракаўскія прызыўна загулі... Праўда, і сам ён з язычніка стаўся католікам – дык жа з няхрышчаным ўладаром ў сённяшні час ніхто не стане весці перамовы. Нават татары і тыя маюць Магамета, які Хрыста прызнае.

Думкі яго круціліся і круціліся, як верацяно, вакол Ягайлы.

Як жа ён, вуж, смірэнна схіліўся перад бацькам Кейстутам, калі той на здрадзе злавіў і ў палон узяў! Кляўся, што будзе верным васалам. Быў у іхніх руках, і вось выслізнуў, і ўжо штомесяц мацнее. За Ягайлам – татары і Польшча. А хто за ім, Вітаўтам?

У самім княстве ў яго нямала верных людзей, асабліва ў той частцы, якая была пад Кейстутам, але ўсё ж для перамогі іх мала. І ён стаў ўзгадваць іх адзін за адным, як быццам узважваў іхнімі лёсамі перамогу, дзеля якой змагаўся: невысокі, з хітраватай усмешкай Мінгал – Мінгайла Гедыгольдавіч, кашталян ашмянскі і цяжкі, як буйвал, ягоны брат Свівілон; прыгажун Монівід, кашталян віленскі, і ягоны брат, нізенькі і пранырлівы маршалак Гедыгольд; самы ўплывовы сярод усіх – Іван Альгімунтавіч Гальшанскі. Ён хаця і застаўся ў праваслаўі, але ў яго гэтак жа гарыць сэрца пры думцы, што княства можа заняпасці. І мноства іншых, гэтак жа занепакоеных людзей. Вось з імі і трэба падтрымліваць сувязь, каб у пэўны момант яны маглі

сустрэць яго там, на радзіме, і падтрымаць разам са сваім войскам, калі ён прыйдзе з крыжакамі. А калі крыжакі зробіць сваю справу, то ўсё роўна мусіш аддالیцца ад іх і пільнаваць сваё – сваё княства, сваю зямлю...

Шкада, што амаль столькі ж прыхільнікаў у Андрэя Полацкага. Шкада – таму што Андрэй харобры вой, але ён ўпусціў момант, калі можна было саслабіць Дзмітра Данскога, пайшоў яму на дапамогу ў Кулікоўскай бітве і тым моцна падняў маскавітаў. Што ж цяпер? Прайшло больш за дзесяць гадоў, Масква, хаця і плаціць даніну ханам, ды паціху падымаецца. Яна хітрыць: сыццельца і перад татарамі, хаця і не так, як да той бітвы, і нас спрабуе стравіць паміж сабой. Узяць хаця б Наваградскую метраполію, калі маскавіты абыйшлі нас у справе патрыярхаў, заваліўшы Канстантынопаль падарункамі. Чалец Канстантынопальскай патрыярхіі падтрымаў абодвух – і тым стварыў яшчэ адзін вялікі закалот, уводзячы ў грэх праваслаўных... Можна, з Васілём яны паразумеюцца, нездарма ж сватаўство да Соф'і так узбурыла і Ягайлу, і папу, і ордэн!

Ціха, амаль нячутна, увайшла жонка Ганна. І ён не паспеў дадумаць да канца сваё вялікае думанне. Уздыхнуў, ведаючы, як клапоціцца яна пра тое, каб ён здужаў усё, што навалілася на ягоныя плечы: нянавісьць караля-брата, суперніцтва пляменнікаў, вымушанае бегства да крыжакоў, клопат аб гаспадарстве і сям'і. Нядоўга ім тут пабыць разам, і трэба цаніць кожную хвіліну. Ніхто не ведае, што будзеў далей. Што станеца з імі. Ці выйдучь адсюль жывымі. Ці перамогучь.

Жонка таксама ўздыхнула, ейная белая намітка калыхнулася, на імгненне закрыўшы прыгожы, хаця ўжо і немалады твар з вялікімі сінімі вачыма.

— Пайшлі з Луцка ледзь ня ўпрочкі, а там жа не ўсё вывезлі, шмат чаго засталася. Цяпер Ягайла загадае ўсё вывезці, парабаваць...

Яны глянулі адзін на аднаго, і абое ўсміхнуліся. У кожнага было сваё: у яе – дзеці, служанкі, ложка ды пярыны, посуд і тысячы дробязяў, якія ладкуюць жыццё

і робяць яго не такім невыносным. У яго – войска, якое трэба апрануць і абуць, накарміць і ўзброіць, сотні людзей, з якімі трэба весці перапіску і пасылаць ганцоў, тысячы, якіх ён павінен накіраваць па патрэбным кірунку, каб яны ўсе сталі адным ударам – па ім, ненавісным Ягайлу, што засеў у Кракаве, як пацук у нары.

І ён абняў яе за плечы, крануўся вуснамі скроні і лёгенька пацалаваў. Яна ўдзячна прыхілілася да яго, з-за аднае гэтае пяшчоты зноў і зноў гатовая ісці за ім куды заўгодна, верыць яму і кахаць...

Крэмітэнскі замак

Прайшло крыху больш за год, калі памёр вялікі князь маскоўскі Дзмітры Данскі, а на сталец маскоўскі ўзышоў сын яго Васіль Дзмітравіч. І на пачатку 1391 году ў Крэмітэнскі замак, пасля доўгага і цяжкага падарожжа, прыбыло пасольства з Масковіі, каб везці да вялікага князя сасватаную яшчэ ў Луцку нявесту — дачку Вітаўта Соф’ю.

Яшчэ пад час падарожжа ў Прусы знатныя баяры Аляксандр Поле, Белявут і Селіван паслалі перад сабой ганцоў і ў Барэнштэйн, і ў Крэмітэн, дзеля таго каб як мага пышней адсвяткаваць ад’езд сваёй будучай гаспадарыні. Гэта была прыемная навіна: дваццацігадовая Соф’я вось ужо два гады была як прасватаная, і чаканне цяжкім клопатам клалася на яе і блізкіх. Гэта была і добрая нагода для Вітаўта, каб зноў сабраць разам усю сям’ю перад развітанням з дачкой.

Вітаўт з атрадам уехаў у Крэмітэн за дзень да прыбыцця туды маскавітаў. Даніла, які ўпрасіў Струмілу ўзяць яго з сабой, быў сярод дружыннікаў. Ён ужо добра валодаў нямецкай мовай, і Струміла даў яму патаемнае заданне – слухаць, што гавораць між сабой крыжакі, калі ўсе астатнія будуць занятыя урачыстасцю.

— Яны вачэй з нас не зводзяць, і мы павінны быць гатовыя да ўсяго, — адобрыў тое баярын Рокут, дарадчык Вітаўта.

Цэлы вечар сям'я князя змагла пабыць разам, перагаварыць між сабой. Тым часам служкі Ганны і Рынгалы збіліся з ног, дапамагаючы пакаёўцы князеўны Соф'і сабраць ў вялікія каваныя куфры тое, што змагла прывезці з сабою сям'я, збіраючыся ў Прусы. Выбіралася майно і каштоўнасці, загадзя падрыхтаваныя для пасагу, а таксама тое, што спатрэбіцца князеўне пад час доўгага падарожжа: футры бабровыя і мядзьвежыя, луды – плашчы з расшытай золатам парчы, мятлі, ватолы, прывалокі, сукні з венецыянскіх і візантыйскіх тканінаў, чапцы і скураныя шапачкі з залатой і сярэбранай аблямоўкай, паясы з каштоўнымі камянямі і залатыя вяночкі з эмалевымі скроневымі колцамі, і саф'янавыя пантофлікі, і нямецкія прасціны, і батыставыя галандзерскія двікарці, і шмат іншых, больш дробязных рэчаў. Было вырашана: пасольства паедзе па сушы, паколькі зараз, у зімовыя вятры, мора – ненадзейны шлях. Таму наперадзе Ноўгарад і Пскоў, і толькі затым – Масква. Вядома, здаровую маладую дзяўчыну падарожжа не павінна занадта змучыць, аднак жа шлях быў далёкім і нялёгкім.

Але пра пасаг і пра будучае падарожжа гаварылі мала. Найбольш пра тое, як маладой дзяўчыне жыць і валадарыць разам з Васілём ў краіне, дзе доўгая татарская няволя пусціла глыбокія карані. І хаця асноўны карань тае няволі падсечаны, але залатаардынскія ханы усё яшчэ маюць нямала моцы. Дзьмітры Іванавіч Данскі, бацька Васіля, і пасля Кулікоўскай бітвы да канца жыцця ездзіў у Залатую Арду з падарункамі. Цяпер жа ягонаму сыну і зноўку давялося прасіць ярлык на Княства Маскоўскае, а таксама і на Ніжні Ноўгарад, Тарусу, Мурам і Мяшчэру. Праўда, пыхі ў залатаардынскага валадара значна паменшала: ён разумеў, што Масква пакрысе выпроставаецца з няволі – ды і Вітаўт нямала спрыяў цяпер добрым адносінам Тахтамышы да Васіля I, якому гэтая падтрымка была вельмі важная, з-за таго таго, каб не перахапілі вялікакняскі сталец ягоныя шматлікія родзічы, што заяўлялі пра свае не меншыя, чым у Васіля, правы на яго.

Тым часам Даніла, у чаканні заўтрашняй варты, аглядаў

і гэтае, невядомое для яго дасюль жытло крыжакоў. Будаваўся замак ў Крэмітэне па ўзору Мальбаркскага, але быў ён нашмат меншы, і варта, хаця было яе таксама шмат, як і ў Мальбарку, але была не такой суровай, як там: дазволіла Данілу і тром воям Вітаўта – Зайцу, Івану ды Даўшы зайсці ў падземелле, адкуль ішло па трубах уверх, у пакоі, гарачае паветра. Праўда, суправаджаў іх службовы брат Томас, ды Даніла быў удзячны за дазвол: у Мальбарку ім не далі і наблізіцца да падземелля.

Калі яны ўжо спусціліся ўніз, іх зноў спыніў вартавы, але тут жа, разгледзеўшы шэры плашч Томаса і паўкрыж на яго левым плячы, махнуў рукой: “Праходзьце”.

Даніла даўно марыў зблізку пабачыць гэты цуд, пра які ўпершыню даведаўся ў Мальбарку. Убачанае ўразіла яго яшчэ болей: калі яны, доўга ідучы ўніз, нарэшце дасягнулі самых ніжніх прыступкаў і зайшлі у вялізныя, без вокнаў, сутарэнні замка, дзе століай служылі таўшчэзныя жалезныя краты, на якія былі наваленыя валуны – ледзь змаглі разгледзець тое, што там адбывалася. У няроўным святле смалякоў было бачна, што купка людзей мітусілася вакол вогнішча, зграбаючы яшчэ не спаленыя кавалкі дрэваў з абсечанымі сукамі. Гэта былі магутныя дубовыя калоды, альбо сасновыя плашкі, альбо бярозавыя круглякі. Некалькі неабчасаных бяргвенняў грувасціліся ў куце.

Вогнішча ўжо дагарала. Валуны намерсе свяціліся чырванню – бачна было, што іх нагрэлі як мае быць. Змакрэлыя ад поту, з ланцугамі на нагах, людзі вакол распаленага вуголля – з закуранымі тварамі, у лахманах замест адзення – задыхаліся ад гарачыні, яны прагна уцягвалі паветра з калідора, стараючыся як-небудзь апынуцца каля парогу, але наглядчык адганяў іх дзідай, падколваючы тых, хто падбіраўся бліжэй. Адзін з гэтых бедалагаў, што ўпаў наўколенцы і, як сабака, высунаў язык, хрыпла азваўся на грубы рогат каравульнага, які ботам піхнуў яго назад:

— Каб цябе Пярун гэтак стукнуў, як ты мяне пляжыш, сабака крыжацкі! Каб жа мне адсюль выбрацца, дык я б табе паказаў, дзе чорт пянёку ўе!

— Raus! Вон! – крыкнуў немец ужо раз’юшана, мабыць, адчуўшы ў голасе нявольніка нянавісьць, што гатова была выплеснуцца бунтам ці непаслушэнствам.

— Выберашся, як жа. Раз ужо забраўся сюды, проці ліха на ўзгорачку, да смерці няе выйдзеш, – сцішана азваўся нехта з тых, хто варушыў вуголле.

— Хлопцы, гэта ж нашы! – шапнуў адзін з Данілавых папличнікаў. – Гавораць жа па-нашаму! Можа, спытацца, адкуль яны?

— Каб яны праклялі цябе за тое, што ты разам з ворагамі? – з горыччу адгаварыўся Даніла.

Мабыць, іх усё-ткі пачулі. Кінуўшы качаргу, так што яна зазвінела па каменнай падлозе, да хлопцаў памкнуўся згорблены, але ўсё яшчэ высокі чалавек. На шэра-чорным твары, дзе пісягі ад попелу і вуголля прамылі ці то ручайкі поту, ці слёзы, ліхаманкава блішчэлі вочы.

— Землякі, выцягніце мяне адсюль! Угаварыце іх, заплаціце, – я аддам вам грошы, яны ў мяне ёсць!

Ён упаў перад наведвальнікамі на калені. І адразу завылі, закрычалі, узмаліліся на розныя галасы і на розных мовах ўсе, хто там быў, кінуліся да ўвайшоўшых. Грозна зароў каравульны. Томас замахаў рукамі:

— Пайшлі, пайшлі адсюль!

— Тут палова ліцьвіноў, не менш! – загаварылі Данілавы спадарожнікі, але ахоўнік пагрозліва роў, і яны, пад напорам службоўца, падаліся да выхаду, вінавата азіраючыся на людзей, якія было кінуліся за імі ды адхлынулі пад бязлітаснымі ўдарамі дзіды..

— Даніла!

Гэты голас выразна пачуўся ўслед ім, калі яны ўжо выйшлі у калідор.

Данілу падалося, што ён абмыліўся. Не можа быць, каб нехта тут ведаў яго і аклікаў. Але голас паўтарыў зноў:

— Данілачка, сыноч!

Ён устаў як укапаны. Некалі ён добра ведаў гэты голас. Але чалавек, які крычаў яго імя з-за галаваў жыбянцяёў і толькі што падбіраўся да іх са сваёй прапановай заплаціць за выкуп, быў яму незнаёмы.

— Хто ты? – крыкнуў ён, ужо адыходзячы ад дзвярэй.

— Я Гердзень! Я ўратаваў цябе, Даніла, і сяджу тут з-за цябе! З-за цябе! Чуеш? Ты чуеш?!

Гэта было неверагодна. Не з гэтай апраметнай азваўся голас – ён азваўся з мінулага жыцця, якое, як Данілу здавалася, даўно сышло: з пакутамі і ганьбай, са смерцю бацькі і вязніцай. Ён цяпер быў іншы, ён забываўся на тое, што было, хаця часам, у сне, трызніў гэтым мінулым. І прыходзілі ў тыя трызненні бацькавы мёртвыя вочы і кроў, што залівала ягонае горла, ненавісныя вочы княгіні Марыі і страла, якая ляцела над яго галавой і над галавой рудавалосай дзяўчынкі з Любчы. І смярдзючыя вільготныя лахманы на целе, і чаканне смерці ў вязніцы віленскага Горняга замка, і выбух, што каменным пылам абсыпаў грудзі, калі прабіла сцяну над яго галавой, – усё гэта паўстала ў ім, і ён захлынуўся атрутай тых дзён і гадзінаў.

— Што з табой?

Ён расплюшчыў вочы. Томас трос яго за плячо, яго вочы былі ўстрыможаныя. Крычаў вартавы, заганияючы людзей далей, прэч ад дзвярэй.

— Табе блга?

— Не.

— Ты сустрэў тут кагосьці знаёмага?

— Гэты чалавек забіваў мяне. Ён забіў майго бацьку.

Немец узяў Данілу за плячо і ўладна павёў на прыступках наверх, куды ўжо падняліся Данілавы сябры.

— Яго, мабыць, Одын пакараў і за цябе, і за твайго бацьку. Што я кажу – Хрыстос пакараў! – паправіўся ён і ўсміхнуўся. – Ведаеш, мяне ўзялі сюды нядаўна. А ў нашых лясх яшчэ пакланяюцца Одыну, хаця мы, германцы, хрышчаныя, і даўно.

Наверсе, на вузкай пляцоўцы, было не так гарача. Даніла ачуняў, вызваліўся з рук Томаса.

— У нас таксама вераць у Перуна. Але ты мяркуеш, што вашаму богу ёсць справа да гэтае макрыцы? – запытаўся ён.

— Раз ён апынуўся у нас...

— Калі ўжо так, то яго пакараў наш Пярун. Адправіў у падземелле да Жыжалья. А падземнае полымя – яно, мабыць, адно на ўсіх.

Томас паціснуў плячыма, на вуснах яго прамільгнула паблаглівая ўсмішка.

— Ты навучыўся добра гаварыць па-нашаму, але не думай, што тэўтонцы роўныя вам, славянам.

— Чым жа яны іншыя? Здаецца, такія ж, як і мы, воі.

— Даніла, ты мне падабаешся. Але чым хутчэй вы прыойдзеце да нас і аддасцеся пад нашу ўладу, тым лепей для вас. Славяне ўсе будуць знішчаныя. Ордэн непераможны. Тым жа, хто прыме наша ўладарства добраахвотна, будуць дадзеныя землі і прывілеі. Праз паўстагоддзя твае ўнукі ўжо не будуць ведаць, хто яны. Паслухай людзей на Эльбе. Калісьці гэтая рака называлася Лабай, а жыхары – палабамі – славянамі. Сёння яны ўсе лічаць сябе германцамі. Так будзе і з вамі.

— З намі так не будзе!

— Будзе, – спакойна зазначыў Томас. – І кароль Ягайла, і ваш князь Вігунд¹ ня могуць абысціся без нас. Слабыя яны.

Кроў закіпела ў жылах Данілы, ён гатовы быў схопіцца за меч. Але ўзгадаў спакойны твар Вітаўта і ягоныя словы: “Пакуль княства не стане цалкам незалежным ад чужых, нам трэба цяпець крыжакоў. Але мы даб’емса свайго – і некалі разаб’ем ордэн на друз!

— Ну так, на друз! – з сілай прагаварыў ён.

— Што? – не зразумеў Томас.

— Нічога, службовы брат. Пакуль, як будучы германец, хачу папрасіць цябе: наладзь мне сустрэчу з Гердзёнем. Ці гэта немагчыма і для цябе?

— Немагчыма? Для мяне? – усклікнуў Томас. – Кажы, як яго клічуць? Ты кажаш, Гердзень? Але што ты хочаш ад яго даведацца?

¹ Вітаўт хрысціўся ў каталіцтва ў крыжакоў, якія назвалі яго Вігундам

— Усё, што ён хавае...

...На наступны дзень Даніла, зноў з двума сваімі палечнікамі, спускаўся ў знаёмае падзямелле.

У жыбянцяёў дзень быў адносна вольны: наступны раз валуны грэць мусілі яны толькі праз два дні. Вартавы, хаця і неахвотна, згадзіўся адпусціць Гердзенья наверх, на знаёмую ўжо Даніле пляцоўку. Воі адышліся ад іх і чакалі. Яны былі патрэбныя як ніколі: Даніла даўмеўся, што, калі нават і не вызваліць ён Гердзенья, то, магчыма, той захоча аблегчыць душу і расказаць праўду. А праўда тая была надта патрэбная: абвінавачванне з яго знятае не было.

Зноў убачыўшы былога камандзіра лідскага атраду, хлопец падзівіўся таму, як змяніўся гэты чалавек. Ужо не высокі, шыракаплечы вой стаяў перад ім. Не, гэта быў змучаны, з баязлівымі вачыма і амаль аблыслай галавой стары, які ўвесь час баязліва азіраўся на Томаса. А той глядзеў на яго з непрыхаванай грэблівасцю.

— Ты не зможаш выкупіць гэтага чалавека, нават калі вельмі захочаш, — патлумачыў ён, яшчэ калі яны ішлі ў падзямелле.

— Чаму?

— Ён ашукаў ордэн.

— Ордэн?!

— Ну так. Я даведаўся, у чым яго віна. Тут, у падзямеллі, не проста палонныя, тут усе ворагі ордэну — хто забіў альбо параніў рыцара. Але гэты — ашукаў. Ён забіў непатрэбнага нам чалавека, а выдаў яго за іншага, каго мы шукалі.

І цяпер, стоячы перад уваходам у падзямелле разам з тым, хто ашукаў і яго, Даніла не ведаў, з чаго пачынаць гаворку. Ён паклікаў да сябе ліцьвіноў, што прыйшлі з ім.

Ды Гердзень пачаў сам. Шалёная надзея на выратаванне з крыжацкага пекла абудзіла ў ім усе сілы, што яшчэ засталіся ў змарнелым целе.

Ён упаў на калені.

— Калі ты не даруеш мне ў імя Хрыста, — захрыпеў ён, — то даруй у імя нашых старых багоў. Якімі клялася і

твая маці, і нашыя продкі. Я прайшоў ужо іхняе крыжацкае пекла, яны зламалі мяне, і адзіная надзея атрымаць грошы, каб уцячы ад іх і ад вас, каго я ашукваў, – гэта быў той куфар, той пракляты куфар! З-за гэтага я выдаў ім атрад! З-за гэтага я папярэдзіў іх загадзя, дзе мы спынімся!

– І гэта ты страляў ў мяне ў Любчы? Кажы праўду!

Стары чалавек апусціў галаву, і Даніла ўбачыў, што ў яго адрэзана адно вуха. Страшны шнар не загаіўся, ён быў чырвона-сіні і сачыўся гноем.

– Я, – сказаў ён ціха. – А што мне было рабіць?

І тут жа закрываў так, што ў Данілы зазвінела ўвушшу:

– Але пасля... пасля я забіў іншага! Не цябе! Не цябе, Даніла! І мне не казалі, што ўвесь атрад заб'юць! Я думаў, думаў... што яны проста забяруць куфар!

Убачыў вочы субядседніка і задрыжаў усім целам ў горкіх рыданьнях:

– Не верыш! Забі мяне тады, адпомсці за бацьку! Сам я баюся задушыць сябе ланцюгамі! Ты чуеш – я баюся! Нават на гэта я ўжо няздольны!

Міжволі рука Данілы лягла на похвы з мечам. Але Томас перахапіў яго руку:

– Гэты чалавек – уласнасць ордэну. І, апроч таго, – насмешлівая ўсмішка зноў пакрывіла яго вусны, – За ягоную віну яму належыць да скону быць у пекле. Як і ўсім нашым ворагам! Ён здраднік. Ён жа здрадзіў і табе.

– Ты... ты разумееш нашу мову? – толькі і змог запытацца ўражаны Даніла.

– Трохі. Мае продкі былі з тых плямёнаў, што жылі на Лабэ. Але добра ведаю, апроч нямецкай, яшчэ тры мовы. І дзве з іх, дзякуй Хрыстовай апецы над ордэнам, ужо знікаюць.

Яшчэ памаўчаў і шматзначна дадаў:

– Прусаў і яцвягаў.

Данілавы спадарожнікі ўражана маўчалі, гледзячы то на Данілу, то на Гердзена. А той прагна глядзеў на хлопца.

– Дык ты дапаможаш мне? У імя ўсяго, што табе дорага! Ты ж тут, з імі... Як і я калісьці, службыш ім, так?!

Даніла глядзеў на яго. І той усё зразумеў, скурчыўся і, уткнуўшыся тварам у далоні, заплакаў.

Нявеста

У крыжацкай капліцы святой Дзевы Марыі, у прысутнасці многіх знакамітых людзей ВКЛ і ордэну, рыцараў і радні нявесты павінен быў адбыцца абрад папярэдняга абручэння вялікага князя маскоўскага Васіля I і дачкі князя луцкага і трокскага Вітаўта Соф'і.

Яна, ідучы ў замкавую капліцу, ужо была пераапанутая ва ўборы, прынятыя ў Масковіі: на сукню з грэцкага аксаміту была накінутая прывалока – мантыя без рукавоў з залатой парчы з пышнай аблямоўкай з собаля, на галаве – дыядэма, шытая перлінамі з Белага мора, з якой спускалася белая, з сярэбранай кісяі фата, у чырвоных саф'янавых чакмарках візантыйскай работы. На шыі ў князеўны ўжо віселі прывезеныя ў падарунак ад жаніха жамчуговыя каралі ў некалькі нітак – перліны былі буйныя, пераліваліся мяккім серабрыстым адценнем. Ад залатых колтаў, што звісалі з-пад дыядэмы, струменіўся тонкі водар аравійскіх пахкасцяў. Малады круглы твар яе разгарэўся, чорныя бровы ссунуліся ў адну лінію – яна надта хвалявалася, баялася памыліцца ў незнаёмым ёй абрадзе, хаця маскавіт Белявут ішоў збоку і ўпаўголаса сццяшаў яе, абяцаючы падказваць усё, што патрабуецца.

Маскавіты былі не надта задаволеныя: яшчэ ў перапісцы наконт гэтага вяселля ліцвіны наадрэз адмовіліся ад агледзінаў. Супраць гэтага паўстала сама нявеста.

— Каб мяне аглядалі, як цяліцу! – казала яна. – Княжыч Васіль бачыў, якая я. А цяпер я буду хадзіць узад-уперад перад баярамі, а яны мне будуць іголку кідаць на падлогу, каб паглядзець, ці не сляпая я, ці знайду тую іголку!

Дзіўнымі здаваліся ёй і іншыя звычаі далёкай краіны, на якія, аднак, ейная згода была дадзеная, бо, як казаў ёй святар, “у чужы манастыр са сваім абрадам не пойдзеш”. А менавіта – звычай выстаўляць перад усімі сарочку

пасля шлюбнай начы, сорамна-патаемны агляд вядунні — ці здольная будучая жонка раджаць дзяцей, і многае іншае. Тут яшчэ можна было ставіць нейкія умовы. Там жа прыйдзеца прымаць усё, што ў звычаях маскавітаў.

За жаніха абрад выконваў баярын Аляксандр Поле. Малога росту, шчуплы, ён ведаў, што быў ніжэй за нявесту, але трымаўся ганарліва і, чакаючы ля ўваходу, у думках прымяраўся да яе і, стараючыся зрабіць гэта непрыкметна, уздымаўся на дыбачкі, каб быць хаця трохі вышэй. На ім быў жоўты парчовы каптан з накінутым на плечы кароткім плашчом з вавёрчынай скуры, сівая барада была старанна расчасаная.

У капліцы былі комтуры з бліжэйшых да Крэмітэна замкаў, а таксама маршалак прускага Тэўтонскага ордэна Генінг Шындэкоф. Быў тут і папскі легат Анунцыа. У ганаровай варце ля капліцы, сярод Вітаўтавых вояў, стаяў Даніла. Ён быў шчаслівы: не кожны дзень можна ўбачыць такую ўрачыстасць!

Шлюб дачкі Вітаўта быў значнай падзеяй як для ордэну, так і для Польшчы, ня кажучы ўжо пра Вялікае княства. Ім імкліва ўзмацняліся пазіцыі Вітаўта — ён быў ужо не адзінокі змагар, які шукаў падтрымкі ордэнк, таму што сілы яго былі заслабей. Цяпер за ім стаяла войска, якое колькі гадоў таму змагло разбіць татараў на полі Куліковым і было гатовае абараніць яго ад Ягайлы. Водбліск гэтае сілы нібы надаў хударлявай постаці Вітаўта арэол магутнасці. І ў Польшчы, і ў ордэне ведалі — наступствы гэтага шлюбу яшчэ наперадзе. Магнаты, якія вагаліся — чый бок узяць? — цяпер зрабляць свой выбар. І ён будзе не на карысць Ягайлы, таму што Ягайла, якога нібы абцугамі сціснулі палякі, мусіць думаць найперш аб Польшчы, а не аб Вялікім Княстве Літоўскім. За Вітаўта будуць усе, хто хоча самастойнай краіны, а не васала Польшчы.

Таму гэты шлюб прыцягнуў асаблівую ўвагу ва ўсіх еўрапейскіх краінах, асабліва суседніх з Польшчай і ВКЛ.

Між тым, хаця, здавалася, усё было абгаворана, у сакратара Вітаўта Цыбулькі і прыезджых баяраў усё ж

атрымалася невялікая спрэчка – як дакладна праводзіць абрад?

У ліцвіноў, паводле еўрапейскага звычаю, той, хто выступаў замест жаніха, павінен быў у прысутнасці сведкаў на колькі імгненняў легчы на ложак разам з нявестай, аддзяліўшыся ад яе толькі мячом. Але маскавіты замахалі рукамі:

— Ваши обычаи, может, и хороши, токмо нам-то они не придатны. Экий срам для государя нашего: ить невеста – то евоная, скажут на Москве, с другим-то на ложе лежала! Како ему потом слышать сие!

І хаця звычай той быў абгавораны загадзя ў лістах, што слалі перад прыездам баяраў адзін аднаму пасольская хата ў Маскве і Вітаўтавыя сакратары, маскоўскія госці саслаліся на тое, што не зразумелі, аб чым ідзе гаворка. Былі спрэчкі і аб тым, ці каталіцкая капліца прыдатная для заручынаў – нявеста ж едзе ў краіну праваслаўную. Але паколькі сватанне, а тым самым і будучы шлюб яшчэ ў Луцку блаславіў мітрапаліт Кіпрыян, сышліся на тым, што паколькі абрад праводзіць таксама праваслаўны святар, то парушэнняў царкоўнага канона ў тым няма. Праўда, бянтэжыла паслоў і шмат што іншае: тое, што ўваход у храм тут ад заходу сонца, а не з усходу, і тое, што святар тут адпраўляе службу тварам да прысутных, а спінай да алтара. На што святар Фёдар адказваў, што ў першых стагоддзях хрысціянства так будаваліся ўсе цэрквы, а звычай той парушаны быў у Візантыі. І што святары моляцца тварам на ўсход, а прысутныя стаяць тварам да алтароў, таму што звычайна у алтары пад прастолам хавалі мошчы праведнікаў, так што і тут каноны не парушаныя. Бачна было, што гэтыя тлумачэнні не надта супакоілі паслоў, якім і само праваслаўе на землях Літвы здавалася неспраўдлым, паколькі ў Масковіі абрады ў нечым адрозніваліся.

Было бачна, што баяры турбаваліся аб тым, каб у гэтых незнаёмых ім варунках не ўпусціць аніводнай дэталі абраду і тым самым не ўтварыць якой памылкі.

— А мы яшчэ дзівімся на крыжакоў, што яны нас

лічаць за язычнікаў, хаця мы такія ж хрысціяне, як і яны, – прашаптаў баярыну Рокуту Іван Альгімантавіч Гальшанскі. Ён стаяў адразу за князем Вітаўтам, а яго дванаццацігадовая дачка Ульяна – вёрткая, бойкая дзяўчынка з вострым позіркам, стоячы ў натоўпе, прагна разглядала ўборы нешматлікіх прысутных тут жанчын, час ад часу торгала на сабе камізэльку з атласа, якая стала ёй зацеснай, і папраўляючы шапачку з пышным пяром наперадзе. Яна ведала, што бацька яе ўзначаліць пасольства, якое павязе князеўну ў паўночную краіну, і спадзявалася, што некалі на свае вочы пабачыць двор маскоўскага князя – ці больш ён багаты за вялікакняскі стол у Вільні? Гэтае дзяўчо ўжо прыкідвала сабе месца сярод моцных гэтага свету, і яе мары праз колькі гадоў у рэшце рэшт амаль спраўдзіліся: яна, спачатку жонка князя Івана Карачаўскага, стала праз дваццаць восем гадоў жонкай самога вялікага князя Вітаўта, аўдавелала да таго часу. Але ніхто, нават і Вітаўт, не ведалі будучага, і таму ніхто не звяртаў увагу на гэтае дзеўчанё. Прысутныя глядзелі на дзверы, шырока расчыненыя насцеж.

Нарэшце святар Фёдар у святочнай рызе, што ўся ззяла золатам, выйшаў з алтара, і адразу пачуўся грукат барабанаў ля ўваходу, адтуль, дзе стаяла ганаровая варта. Яна рэзка раздзялілася надвое, і ў праход уступіла Соф’я разам са сваёй світай, сярод якой былі жонкі Івана Альгімантавіча, баярына Рокута, Судзімонта і іншых. Ёй насустрач адразу ж пайшоў Аляксандр Поле разам з дыяканам, а ганаровыя госці, што стаялі паўкругам ля аналоя, тварам да алтара, усхвелявана заварушыліся. Падаўшы руку, шчуплы Аляксандар павёў дачку Вітаўта да аналою, дзе яны разам сталі на калені на чырвоны пухнаты персідскі дыван і атрымалі дабраслаўленне святара.

Пачаўся абрад абручэння. Маскавіты ўважліва слухалі, каб не прпусціць ніводнага слова са сказанага. Талмач паясняў ім тое ці іншае незразумелае слова, – баяліся, каб не было “умаления господя нашего». Калі ж нявеста і прадстаўнік жаніха сталі абменьвацца пярсцёнкамі, услед за князеўнай і “жаніхом” тыя ж словы абвяшчаў на ўсю

капліцу па – латыні і талмач – цяпер для прысутных духоўных асобвў:

— Accipiam te in meum maritum Vassili, regem Moscoviae...

І рэхам прадоўжыў бледны ад напружання баярын:

— Абяцаю ўзяць сабе ў сужонства Соф'ю, князеўну луцкую і трокскую...

На другі дзень князь Вітаўт даваў прыём у гонар вячанання сваёй дачкі з вялікім князем маскоўскім. Соф'я прыйшла ў вялікую залу ўжо ў суправаджэнні маскавітаў, якія трымаліся з ёю як з гаспадарыняй. Упершыню, вітаючыся з бацькам, дачка не схілілася перад ім, як звычайна, а велічна ўсміхнулася і сказала колькі прыязных словаў – як і належала ёй па яе новым становішчы.

На гэты раз на будучай вялікай княгіні маскоўскай была багатая пурпуровая сукня, а на грудзях зіхацела дыямантавая брошка. Гэткім жа рознакаляровым святлом лучыліся і завушніцы, а таксама дыямантавы пярсцёнак на тонкім пальцы. Яна ўжо была думкамі не тут, і бацька з болей заўважыў гэтую адрачонасць дачкі ад усяго, што акружала яе. Яе чакалі ўрачыстыя сустрэчы ў Пскове, Ноўгарадзе, нарэшце, у самой Маскве, і яна рыхтавалася да сваёй новай ролі, дзе кожны крок і кожнае слова будуць лавіць тысячы людзей.

Яна, як і ўсе смяротныя, таксама не ведала сваёй будучыні, дзе, як у чароўным яйку з казак, быў схаваны ад вачэй смяротных яе лёс: смерць Васіля, жорсткія інтрыгі князеў-супернікаў на вялікі маскоўскі сталец, асляпленне сваякамі сына, празванага ад таго Васілём Цёмным, абарона Масквы ад татар, якую яна вытрымае ўжо ў глыбокай старасці, да якой дажыве...

Ганец-жаніх

Генрык, малодшы брат мазавецкіх князеў Януша і Мазавіта, якому крыжакі дазволілі пабачыцца з князем Вітаўтам, прыехаў у замак Рыттенсвэрдэр пад Коўна, дзе ў той час знаходзіўся Вітаўт, падвечар. Дзеля гэтай

сустрэчы дваццацігадовы біскуп плоцкі паехаў спачатку ў Мальбарк, нібыта дзеля таго, каб весці перамовы пра мір між Польшчаю ды ордэнам. Мазовія – важнае стратэгічнае княства ў палітыцы ордэну, таму комтуры Хрыстаборгскага ды Балгскага замкаў сустрэлі яго прыветна, асабліва ж пасля таго, як, нібы незнарок, прагаварыўся ён пра тое, што даўно закаханы ў сястру Вітаўта Рынгалу. Каханне гэтае было для Генрыка, як і для рыцараў, забароненае: ён быў духоўнай асобай, і таму, у знак спачування, і ў адным, і ў другім замку яго сцешылі добрымі, з блаславенным рэйнскім віном баляваннямі, ад якіх у яго і там, і там моцна балела нязвыклая да хмелю галава. Аднак, калі перад самым Рытэнсвэрдэрам ён спыніўся ў харчэўні для знатных гасцей, да яго двойчы прыходзілі рыцары, каб яшчэ і яшчэ раз дапытвацца, дзеля чаго спатрэбілася яму сустрэча з Вітаўтам. Ягоны пакой, пакуль ён сыходзіў уніз падмацавацца, тайна абшукалі. Нарэшце дазвол быў выдадзены. І цяпер, у суправаджэнні сакратара Мікалая Цыбулькі ўваходзячы ў пакоі князя, госць чэпкім позіркам аглядаў ўсё навокал: слуг, што схіляліся перад ім, вояў з бердышамі, што дзяжурылі ля пачакальні, якая вяла ў гасцявы пакой, тканыя габелены ля вокнаў, за якімі можна было схвацца. Ці не падцікоўвае тут дзе віж? Гэта было б пагібеллю для таго найважнейшага задання, з якім ён і прыехаў. Нарэшце малады паж у белым адзенні прывёў яго ў гасцявы пакой.

Тут усё адпавядала высокаму статусу гаспадара: і стол, пакрыты шаўковым дываном, расшытым золатам і срэбрам, і залатое распяцце на ім з выявай Хрыста, і крэсла з чырвоным адамашкавым покрывам, і залаты кубак на сталі, адкуль князь пад час размовы піў невялікімі глыткамі ваду, – усім было вядома, што Вітаўт ніколі не ўжываў больш моцных напіткаў і быў аскетычны ў ежы.

Вітаўт – у жоўтай шаўковай кашулі з залатымі гузікамі, зашпіленай пад самае горла, у накінутым на плечы барвовым каптаном, падняўся з-за стала, паказаў на крэсла побач, у той час як позірк яго, здавалася, пранізваў госяця наскрозь.

Сыцены, закрытыя каляровымі габеленамі, надавалі пакою выгляд раскошнай клеткі, сярэбраныя з чарненнем кандэлябры падаліся маладому наведвальніку тоўстымі прутамі кратаў. Рэзкія маршчыны, што выразна абазначалі сціснуты, рашучы рот князя, здавалася, паглыбіліся, калі ён пазнаў Генрыка. Паж моўчкі стаяў ля дзвярэй.

Пасля ўзаемных вітанняў госць, яшчэ раз азірнуўшыся па баках, шэптам, амаль на вуха князю, сказаў:

— Я прывёз тваёй мосці ліст.

Вітаўт не пытаўся, ад каго ліст. Ён пачакаў, пакуль Генрык дастане з патайной кішэні каптана ліст. Голасна ж сказаў:

— Прысядзь і выпі віна. Ты, мусіць, моцна стаміўся. Зараз раскажаш мне пра ўсе навіны.

Плоцкі епіскап сеў. Сваяк Вітаўта па сястры князя Дануце, якая была замужам за ягоным братам, ён мог пачувацца тут вольна. Таму ўзяў шклянны келіх з віном, якое нячутна наліў паж, глыгнуў, назіраючы за Вітаўтам, які павольна, з добра прыхаваным нецярпеннем стаў чытаць пасланне.

Ліст быў ад Ягайлы. Яго подпіс – пакручасты, з вострымі канцамі літараў — Вітаўт пазнаў адразу. Ды і пячатка малой каралеўскай канцылярыі была сапраўднай — чырвоны сургуч трохі абламіўся па краях, але ў сярэдзіне выразна бачыўся Белы Арол. Адзін. І гэта таксама быў знак для Вітаўта — звычайна на афіцыйных пасланнях Ягайлы было дзве пячаткі — каралеўская і вялікакняская.

Тое, што Ягайла не ўжыў вялікакняскай пячаткі, значыла многае. У Вітаўта здрыганулася сэрца. Ліст быў напісаны не па-польску, а на мове ліцьвіноў¹ — той, якую ўжывалі пры вялікакняскім двары ў Вільні. І гэта таксама быў добры знак — пісаў пісар-ліцьвін, якому кароль давяраў. Апошнім часам уся іх перапіска, хаця і надта рэдкая, вялася па-польску: мабыць, каб паны прыдворныя маглі добра ведаць усё да драбніцаў.

“Мілы браце!” — пачынаўся ліст. Вітаўт выразна пачуў

¹ старабеларуская мова

пісклявы, высокага тону голас стрычнага брата, звыклую няшчырасць, якая гучала ў ім. Бацька, калі яны разам шмат гадоў таму прыезджалі ў Вільню да Альгерда, часам высмейваў малога пляменніка за гэты вісклява-жаночы голас, а той злаваўся, тупаў нагамі.

Бацька! Вітаўт узгадаў тую раніцу у Крэве, калі ў ягоную вязніцу зайшоў слуга і шэптам паведаміў, што князя Кейстута ноччу задушылі шаўковым шнурком, і калі малінавая зара, што тады расцякалася па каменнай падлозе вязніцы, здалася яму крывёю бацькі... Але ён страсянуў галавой, адагнаў малюнак ужо далёкіх падзеяў і стаў чытаць далей. Абыякава прапусціў радкі – пажаданні здароўя і запэўніванні ў адвечнай прыязні, чытаў далей. І – вось яно, галоўнае!

“Не спускай болей той зямлі Літоўскай, сваёй і нашай вотчыны. Пайдзі, брат, з намі на мір і будзь з намі ў вялікай братэрскай любові, і бяры сабе вялікае княжаньне ў Вільні, пасад вялікага стрыя твайго князя Альгерда і бацькі твайго вялікага князя Кейстута.” Мы абое нарабілі шмат памылак, але лепей выправіць іх зараз, чым няславіць сябе і нашу бацькаўшчыну вайною, ад чаго пакутуе наш люд і знішчаецца тое, што далі нам бацькі”.

І праз многія ўшчунанні, нарэшце, галоўнае:

“Клянуся памяццю вялікага князя Кейстута і свайго вялікага бацькі Альгерда аддаць табе належнае: Вялікае княства. І калі мы разам будзем правіць, як правілі нашыя бацькі, то ад гэтага толькі карысць вялікая будзе і нам, і усім людзям нашым.”

А далей умовы – прысяга васала, урачыстае пагадненне перад усім светам, затым каранацыя ў Вільні каронай князя Літвы і іншыя, больш дробязныя пункты.

Ягайла сам прапануе тое, чаго ён, Вітаўт, столькі часу дабіваецца: вялікакняскі сталец!

Што ж здарылася там, у Кракаве, ад чаго такая паспешлівасць? Ах, так: князь Уладыслаў Апольчык, які спрабуе адарваць сваю зямлю ад Польшчы на карысць ордэну, перайшоў да актыўных дзеяў. Калі перадасць Апольчык свае землі крыжакам, а Ягайла не здоляе яму

перашкодзіць, паны каронныя не даруюць прымаку Ягайлу страту Дабжынскай зямлі! Некалі Апольчык, атрымаўшы яе як леннае ад Людвіка Венгерскага, перайшоў дарогу самой каралеве, якая як дачка Людвіка Венгерскага, прэтэндавала на іх! Яна мусіла згадзіцца на тое, што землі прайдуць да Апольчыка, але з умовай: ён заўсёды будзе васалам Польшчы! А тут яшчэ разам з Вітаўтам могуць адыйсці ад Вялікага княства землі трокскія, віцебскія і луцкія – Вітаўт за апошнія гады вярнуў іх сабе і забраў ад караля! А гэта ўжо не той багаты пасаг, што меў Ягайла, калі згаджаўся на унію... Так, цяпер ён у адчайным становішчы. Яму сапраўды трэба замірэнне, і тады перадача таго, што ўжо заваяваў Вітаўт, будзе выглядаць як каралеўскі падарунак, а не як капітуляцыя караля.

— Пачакай там, — махнуў Вітаўт Струмілу, і той ціха выйшаў у перадпакой, дзе каравульны страпянуўся і міжволі схпіўся рукой за похвы з мячом.

“Нясоладка ім тут жывецца”, — падумаў Генрык, які з ахвотай згадзіўся выканаць даручэнне караля яшчэ і таму, што сэрца яго даўно гарэла страсцю, недазваляльнай для духоўнай асобы. Але вось ужо два гады ніякія малітвы не астужалі ягонага палкага сэрца. Рынгала – вясёлая, вострая на язык, гнуткая і лёгкая, вабіла яго душу, як вабіць агеньчык далёкай хаты адзінокага спадарожніка, што заблукаў у начы. Да таго ж яго пераканалі, што пасылаць кагосьці з каралеўскага двара да князя – значыць, выклікаць падазрэнні ў крыжакоў і тым загубіць вялікую справу міру, які кароль хоча прапанаваць свайму стрыечнаму брату. І пакуль Вітаўт чытаў ліст, Генрык глядзеў на яго схуднелы твар са спачуваннем і патаемным пачуццём страху – што, як той стане на шляху яго кахання да Рынгалы? Але думкі гэтыя перабіваў клопат аб даручанай яму важнай справе.

Ён зрабіў немагчымае – угаварыў вялікага магістра неўзабаве спакваля, аднаго за адным, адпусціць некаторых закладнікаў і не трымаць болей у Крэмітэне, нібы ў палоне, жонку і сястру князя. Адпусціць сыноў не абяцаў, але пацвердзіў, што хоча міру з Ягайлам, гэта значыць з Польшчай.

Міру хацелі ўсе ў княстве – але якога? Што мог Ягайла прапанаваць Вітаўту, каб той згадзіўся перапыніць вайну? Незалежнасць гаспадарства ад кароны? Скасаванне умоваў крэўскай уніі? Не, Ягайла на гэта пайсці не мог. Тады што – пратэктарат Польшчы над княствам? Але дзе межы гэтага апыякунства, гэтых абдымкаў, якія ў любы момант могуць стаць сталёвым абручом вакол шыі?

Аб гэтым жа думаў і Вітаўт, углядаючыся ў роўныя радкі пісьма і спрабуючы адгадаць, ці сапраўды Ягайла ідзе на саступкі, ці гэта чарговая пастка, падобная да пасткі Крэўскага замка?

Зноў узнікла перад вачыма малінавая паласа зары, што расцякалася па чорных каменных плітках падлогі...Толькі цяпер гэта можа быць ягоная кроў... Бацька паверыў клятвам Ягайлы, і вось чым гэта скончылася. Што, калі той жа лёс чакае і яго? Разам з тым, разважаў ён, вайна абясільвае нас і ўмацоўвае крыжакоў. Ордэн у рэшце рэшт дачакаецца свайго часу, калі мы з палякамі саслабнем у барацьбе паміж сабой, і пасля схрумстае пераможца.

Ён уявіў магутныя сківіцы Конрада Юнгінгена – каму ж і быць наступным вялікім магістрам, як не яму? – і злёгка ўсміхнуўся. Не раз лавіў ён мімалётныя погляды гэтага ваяўнічага вялікага маршала ордэну, і заўсёды ў іх мільгала нейкая цёмная, пракаветная глыбіня, падобная да бяздоннай дрыгвы, якая гатовая засмактаць неасцярожнага. Або не – хутчэй гэта быў позірк змяі, што цікуе за сваёй будучай ахвярай.

Узгадаў, як у свяшчэнным храме Мокашы бачыў гадаванку-змая, да якой на сняданак пусцілі выкармленую у храме ж мыш. Тая, ледзь яе ўпіхнулі да змяі, пачала шалёную мітусню – яна караскалася па сцяне, падала, зноў пачынала бегаць, і вырачаныя вочы яе былі поўныя смяротнага жаху... Змяя ж, узняўшы сваё гнуткае тулава, глядзела нерухомым, нейкім нібы адрачона-сонным позіркам на ўсю гэтую мітусню. Пасля, калі мыш змаглася і на імгненне застыла, змяя адным няўлоўным, імклівым рухам тузанулася да яе, – і тая адразу апынулася ў пражорлівай пашчы гадзіны.

— Я не дам сябе зжэрці! — ускінуўся ён, узгадаўшы той выпадак, але цвярозы розум падказваў іншае...

“Закладнікі! — адразу ўзгадалася галоўнае, балючае, і Вітаўт зажмурыўся. Ганна і сыны! Рынгала і Зыгмунт! Сваякі і паплечнікі!

Добра, што хаця Соф’я ўжо ў Маскве. Муж яе, калі меркаваць па лістах, паволі, але няўхільна набірае моц. Ёй там лягчэй — Васіль яе кахае, а характар у дачкі моцны і незалежны.

Але сыны — яшчэ падлеткі, яшчэ дзеці! Што будзе з імі? Што будзе з Ганнай? Ці яе закатуюць, яе закатавалі некалі Алену ў Крэўскай вязніцы, што, захутаўшыся ў ягоны плашч, тры дні называлася хвораі і ляжала, адварнуўшыся да сцяны, каб ён змог з’ехаць як надалей ад Крэва?

Але над усім гэтым стаяла галоўнае. Важнейшае нават за ўласнае жыццё — будучае краіны. Вялікага Княства.

Амаль чатыры гады перад ім была бездань, і дарогі ўперад не было. Было адно — пераскочыць праз гэтую бездань і альбо разбіцца ў ёй, альбо ўзабрацца на вяршыню, якая вабіла, як вабіць сіняватымі абрысамі будучыні багіня Мара. Цяпер замільгацела святло, але што яно абяцае насамрэч?

Верыць — не верыць? Рашыцца скакаць зараз праз бездань ці вычакаць іншы, больш спрыяльны час?

Каб жа была з ім мудрая маці! Але калі яе таксама загадаў утапіць Ягайла, яна схавалася — дзе, не ведае ён сам. А можа, даўно ўжо вярнулася да служэння багам, якія могуць адкрываць людзям заслону Няведамага. Але нават там, у вялікім няведамым Ірыі, яна заўсёды чуе яго, калі ён захоча звярнуцца да яго.

Тады ён заплюшчыў вочы і ўсёй сілай свайго жадання захацеў, каб маці яго пачула. Такім нясьцерпным было гэтае жаданьне, такая сіла была ўкладзена ў яго, што цуд адбыўся.

...Твар яе, нібы яго адбітак калыхаўся кругамі па вадзе, зьявіўся перад ім, і ён запытаўся ў яе:

— Што мне рабіць, родная мая? Зноў паверыць Ягайлу?

Яе твар – хісткі, слабы адбітак на чорнай вадзе ляснога возера – зноў закалыхаўся, і тут жа знік. Здалося яму ці не – яна заплюшчыла вочы, нібы згаджаючыся з ім? Ці гэта прымоўлялася?

Вітаўт устаў. Падышоў да дзвярэй, загадаў Струмілу:
— Пакліч баярына Рокута.

Калі той пайшоў, ён яшчэ раз абвёў вачыма сцены. Не можа быць, каб дзесьці тут, у замкавай сцяне, не было якога галасніка, які шматкроць павялічвае кожны гук. Такія галаснікі ёсць у Каложы, што ў Гародні. Але там галаснікі ня дзеля таго, каб падслуховаць, а затым, каб кожны шэпт павялічваўся, малітва гучала ўрачыста і ішла ажно да неба. А тут... Ён прысеў на лаву і стаў знакрок гучна распытваць прыезжага гасця пра сястру Дануту і яе дзяцей, а той, у сваю чаргу, пытаўся пра здароўе блізкіх Вітаўта, якія жылі ў іншых замках.

— Паначуй тут, я хацеў бы пагаварыць з табой яшчэ,
— сказаў нарэшце ён, бачачы, што Генрык стомлена апускае галаву – мабыць, гнаў каня не спыняючыся і змарыўся.

— Але, твая мосць, я хачу заехаць у Крэмітэн, — заікнуўся ганец, ды князь нахмурыў бровы, вочы блісканулі лязом мяча:

— Значуй! Слуга цябе праводзіць, будзеш спаць у маіх пакоях. А пра Рынгалу пагаворым заўтра.

Ужо выходзячы, Генрык разьмінуўся з Рокутам. Той здзіўлена вырачыўся на прыезджага – не чакаў сустрэць яго тут. Але не сказаў ні слова, толькі моўчкі пакланіўся і засьпяшаўся да князя, які чакаў яго, стоячы ля кафлянай печы. У Рытэнсвердэне не было той дасканалай сістэмы награвання, як у Мальбарку, і ранняя вясной, а таксама восенню, калі яшчэ не палілі, было халодна, але затое тут было меней вачэй, якія нястомна сачылі за кожным крокам князя. Ды разам з тым асноўныя яго саюзнікі былі раскіданыя па Прусах і Нямецчыне, і кожны ганец, які прыязджаў да князя альбо ад'язджаў ад яго, быў усё роўна пад пастаянным наглядам.

— Засядзеўся я тут, — сказаў Вітаўт, калі баярын Ро-

кут моўчкі схіліўся перад ім. – Пайшлі пагуляем пад дубамі.

Рокут ізноў моўчкі пакланіўся. Ён ведаў – без дай прычыны гаспадар не прапануе выйсці з замка. Таму ён пачакаў, пакуль да дзвярэй пройдзе князь, а пасля патупаў за ім. Немалады яго твар выказваў заклапочанасць.

Яны заспяшаліся з пакояў Вітаўта і, мінаючы сваю і крыжацкую варту, што адсалютавала ім мячамі, папшыбавалі ўніз, па сцяжынцы, што вяла да месца паядынкаў. Тут, ля дубоў, што абкружалі вялікую паляну, на якой зараз было ціха і ўтульна, завялі бяседу.

Вітаўт расказаў пра патаемны ліст Ягайлы, у якім той прапанаваў мір. Апроч таго, гарантаваў кароль, што пра тыя дамовы ведаюць адно яго брат Скіргайла і кракаўскі яго галоўны дарадчык, Яська з Алясніц, якім можна давяраць. Стары баярын слухаў уважліва. Ён, як і амаль усё акружанне Вітаўта, хацеў вярнуцца на радзіму і нудзіўся гэтым вымушаным мірам з ворагамі. Але ці варта верыць Ягайлу? Ці не новая гэта пастка, якая скончыцца тым жа, чым ужо заканчваліся дзве клятвы караля? І што будзе з іншымі залкладнікамі?

Яны падрабязна абгаварылі ўсё гэта. Але было ясна – будучыню прадбачыць немагчыма, ды як не выкарыстаць такі шанец? Як не рызыкнуць зноў, калі і так жывеш на мяжы жыцця і смерці, калі кожны бой непрадказальны і кожны дзень таксама нясе ўсё новае і новае, з чым трэба спраўляцца?

Галоўнае – як выратаваць залкладнікаў? Крыжакі бязлітасныя. Яны не даруюць уцёкаў. У іх застанецца самае дарагое, што ёсць у князя.

Яго сыны.

Пасланец

Прайшло тры тыдні. Тым часам май раскашаваў на двары.

У Мальбарк прыбыло пасольства ад венгерскага караля Зыгмунта Люксембургскага з перамовамі аб продажы

ордэну прыгранічных польскіх земляў Новай Мархii, а таксама Куяў і Дабжыня.

Прэтэнзіі Зыгмунта, маркграфа брандэнбургскага, на частку польскіх земляў, грунтаваліся на ягоным шлюбе з Марыяй, дачкой Людвіка Венгерскага, які, апроч трону венгерскага, заняў, праз дванаццаць гадоў, па заповіту Казіміра Вялікага, яшчэ і польскі трон, дзе краляваў з 1370 па 1382 год. З трох ягоных дачок – Кацярыны, Марыі і Ядвігі – палякі абралі за каралеву менавіта Ядвігу, з умовай, што яна са сваім мужам будзе жыць толькі ў Польшчы. Але частка паноў, якая хінулася да немцаў, падтрымлівала і Марыю, а значыць, і Зыгмунта, што стварала для Польшчы дадатковыя праблемы, бо прэтэнзіі і правы маркграфа брандэнбургскага крыжакі ўважалі за падставовыя.

Важныя гэтыя справы занялі цалкам ўсю ўвагу крыжакоў. Да таго ж яшчэ і ўзніклі новыя акалічнасці – любоўныя справы Генрыка і Рынгалы... усё гэта зусім захіліла звычайна неаслабную ўвагу ордэна да Вітаўта і ягоных справаў.

А ён не знаходзіў сабе месца. Схуднеў і зжаўцеў за гэты час.

— Каго паслаць да сыноў? – пытаўся Вітаўт, але гэта было хутчэй пытанне да сябе самога. Прагулянка з дзецмі, калі ім дазваляць выйсці за межы замка, а потым уцёкі з імі былі амаль нерэальнымі. Аднак як не паспрабаваць – а раптам? Раптам дзёрзкі план удалася? І ўсё ж... Каго паслаць у Кёнігсберг? Любы вой з ягонае варты будзе падазронным. Асабліва калі ў Кёнігсберг паедзе баярын Рокут ці Судзімонт, – абодва яны добра вядомыя крыжакам як найбліжэйшыя людзі Вітаўта. Ім не дадуць і кроку ступіць з замка з дзецмі, нават пад моцнай аховай.

— Трэба, каб з тваім лістом – звычайным, з пытаннем аб здароўі ды іншых рэчах – да іх прыехаў нехта зусім малады, на каго не звернуць асаблівай увагі. Каму ты можаш даверыцца, княжа? – спытаўся пры чарговым абмеркаванні гэтых праблемаў баярын Рокат.

— Думаю, Даніла падыдзе, – задуменна прамовіў князь.

— Ён мне падабаецца. Хаця і малады, але добра валодае дзідай і мячом. Па-нямецку ўжо гаворыць вольна. Дый выгляд у яго яшчэ амаль дзіцячы — хто ў ім убачыць небяспеку?

— Але мы слаба яго ведаем, — запярэчыў Рокут. Даніла падабаўся і яму, але занадта многае пастаўлена на карту, занадта вялікія справы пачынаюцца тут, рашаюцца, закручваюцца і хутка завіхураць на ўвесь свет...

— Я веру яму.

— Я таксама веру, але ж... Хіба што не кажы яму ўсяго, княжа...

— А то ён не здагадаецца, што калі вывязе дзяцей і з імі пасля ўцячэ ў княства, то гэта значыць, што мяне тут таксама хутка не будзе! — раззлаваў быў Вітаўт, але азірнуўся і суцішыў голас.

— Трэба, каб нехта чакаў яго за Кёнігсбергам. Аднаму такое не па сілах...

— І гэта трэба рашаць. А каго паслаць да Ганны? Яна таксама мусіць ратавацца.

— Даруй мне, валадар, але...

— Ты думаеш, гэта немагчыма? Ганна не раз даказвала, што яна здолее ўсё!

— Княгіня моцная духам, хто ж гэтага не ведае? Ды толькі гады ідуць, уладар.

— І што з таго? Яна сядзіць на кані, як добры вой.

— Але каня гэтага таксама трэба недзе дастаць і схаваць. І хто ж выпусціць княгіню з тваім ганцом? І як яна, у яе гады, вытрымае такое падарожжа?

Яны замоўклі. Кожны разумеў у глыбіні душы, што калі Вітаўт сыдзе адсюль, крыжакі наўрад ці пашкадуюць немаладую ўжо жанчыну, і княгіню можа чакаць самае горшае. Хіба што магістр сапраўды выканае абяцанне нарэшце адпусціць яе. Ды і Даніла, калі не паспее зрабіць сваю справу да таго, як вестка аб Вітаўтавых уцёках распаўсюдзіцца, можа сустрэць там, у Кенігсбергу, смерць і пакуты. Тое ж яго чакае, калі дзёрзкія ўцёкі не ўдадзецца і яго западозраць адразу альбо затрымаюць пры ўцёках. Але — раптам? Раптам удача, якая не раз ужо выручала

маладога хлопца, паспрыяе яму? Кажуць, багі любяць дзёрзкіх і маладых...

Вырашылі яшчэ, што, апроч Генрыка, які, па ягоных словах, выедзе ў Кракаў толькі праз тыдзень, паслаць патаемных ганцоў не толькі да вайсковых вітаўтавых атрадаў, што раскіданыя па ўсіх нямецкіх гарнізонах, але найперш да Ягайлы. Пасылаць трэба асцярожна, ускладаючы на аднаго ганца два, а то і тры даручэнні, каб не здагадаліся крыжакі і не пранюхалі віжы, чаму раптам пачаўся такі ажыўлены абмен лістамі.

Праз колькі гадзінаў пасля тае размовы Даніла выязджаў з замка. У спадарожнікі яму далі яшчэ аднаго з маладых вояў Вітаўта Паяту, аднак яны павінны былі сустрэцца пазней, каб выглядала, што князь паслаў ганцоў у розныя месцы і ў розны час. Лісты, якія час ад часу пасылаў сваім дзецям і сваякам Вітаўт, быў звычайнаю зьявай, таму хлопцаў прапусцілі без аніякіх падазрэнняў. Ганец жа да Ягайлы застаўся ў замку яшчэ на суткі, і калі ён выязджаў, яго вельмі старанна абшукалі. Прамацалі ўсе швы, прагледзелі падарожны сак. Але пра словы, якія ён вёз і якія ведаў на памяць, ніхто не здагадаўся. А яны былі простыя і разам з тым важылі столькі, што немцы аддалі б шмат нарабаванага золата, каб пра іх даведацца. Гэтыя словы былі: “Згодны з табой і веру ў гэтую тваю клятву, бо няма ў цябе іншага выйсця, як мір са мной. Пасылай ганца праз месяц у Гародню”.

Вітаўт не спаў усю ноч. Гарэла свечка ў высокім металічным кандэлябры, парыпвала дубовая падлога пад цяжкай хадой князя, мерна капала вада ў сярэбраным рукамыніку з галавой казачнага грыфона, прывезеным крыжакамі з Усходу. Грыфон, разявіўшы пашчу, зырка сачыў за князем, нібы падпільноўваў кожную яго думку, вартавы ж пад дзвярыма чуйна лавіў ўсе гукі і адначасна слухаў, як перакрывалася гарадская варта непадалёку ад замка, як гукалі адзін аднаго сторажы ў самым замку і гулкае, нібы ў калодзежы, рэха разносіла гукі чужой гартаннай мовы.

Не спаў і Генрык Мазавецкі. Рынгала стаяла ў яго

перад вачамі. І ён думаў пра тое, што ўсе разам узятых набажэнствы і звароты да Усявышняга не дадуць яму, Усявышньому, столькі любові, колькі дасыць тое каханне, якое кіпіць у ягоных грудзях да Рынгайлы. Каханьне да жанчыны – не грэх, бо іначай Госпад не дарыў бы яго смяротным людзям. Ці не да таго ж Госпада, які стварыў жанчыну, вартую кахання, прынясецца ў рэшце рэшт палымянае пачуццё? І ён цвёрда вырашыў: заўтра, калі пойдзе да Вітаўта, аб'явіць яму, што гатовы злажыць з сябе духоўны сан і ажаніцца з ягонай сястрою. Вітаўт можа яго зразумець: сам жа, нягледзячы на тое, што кахаў Ганну, часам так захапляўся якой-небудзь прыгажуняй, што на прывале, тайна кінуўшы войска, ехаў да яе на цэлую ноч.

Раніца прынесла радасную вестку: згadzіўшыся з довадамі Генрыка мазавецкага, магістр адпусціў на радзіму княгіню Ганну і Рынгалу, яны абедзьве пакінулі замак і едуць у Мазовію.

Наступная ноч ў крыжацкім замку сталася для Вітаўта апошняю. Крыжакі нічога не западозрылі, як выехаў ён нібыта на паляванне. Але як даехаў да лесу – загула дарога пад капытамі ягонага каня і ягонай варты. Ляцеў, каб злучыцца са сваім войскам, якое стаяла пад мяжой Літвы і якое гатовае ісці ў любы бой за ім, князем Вітаўтам...

Кёнігсберг

Чатыры дні шалёнай скачкі ўшчэнт стамілі не толькі Данілу і яго спадарожніка Паяту, але і коней: у аднаго з іх адляцела падкова, у другога перацерлася скураная аброць: воі спяшаліся ў дарогу, аглядалі скакуноў не надта ўважліва. Давялося спыняцца і каля трох гадзінаў праседзець у прыдарожнай кузьні, дзе каваль не спяшаючыся, з нямецкай стараннасцю і спрытам, рабіў новую падкову. Сілкаваліся амаль на ляту – спяшаліся. Ліст ад Вітаўта да дзяцей захоўваўся ў скураным саку, на ім чырванела асабістая пячатка князя з яго імем, адціснутая на сургучы сыгнетам. У дадатак да таго Даніла меў асабісты знак

ганца – металічную бляху з выціснутым на ёй крыжам. З гэтым знакам, які даваўся толькі на час даручэнняў ганцам, можна было без перашкодаў трапіць ў гарады, падуладныя ордэну. Прынамсі, гарадская варта Кёнігсберга не доўга трымала ля масіўнай, з вастрыямі на ніжнім канцы брамы ганца і яго памагатага. Запыталіся адно: “Адкуль?” і, пачуўшы адказ, што з Мальборку (Даніла знарок назваў іншы горад), пажадалі прыемнага адпачынку ў горадзе, дзе шмат добрага піва і вясёлых жанчын. Добрая нямецкая мова ганца таксама дапамагла гэтай даверлівасці звычайна вельмі патрабавальнай і непадступнай варты. І ўжо калі Даніла крануў лейцы, адзін з брамнікаў заўважыў:

— Калі вы ў замак, то там сёння калатня.
— А што такое? – насцярожыўся Даніла
— Кажуць, што збег з Бартэнштэйна гэты, як яго...
Князь з Трокаў. Наш саюзнік!

— Адкуль хлопцу гэта ведаць, ён жа з Мальборку!
— перабіў яго другі брамнік і дадаў цішэй:

— Нам нечага лезці ў справы ордэна.
— А мы і не лезем! — не хацеў сунімацца першы. — Але ж ордэн нас корміць, вось жа мы і турбуемся. Князя гэтага... зловяць і на першым жа дубе павесяць!

— Калі ордэн заваюе ўвесь свет, то наш горад стане самым багатым, — ушчаміўся ў размову і трэці дзяцюк — вялікі, рыжы, ленаваты. Адчувалася, што вартаўнікам хочацца пагаварыць з кімсьці, і выпала гэтае жаданне якраз на Данілу, які ледзь хаваў нецяргенне, але мусіў слухаць, бо спадзяваўся неўзабаве ехаць праз гэтую ж браму — вядома, не вяртацца назад, але каб збіць з толку пераследнікаў, калі яны спахопяцца і панясуцца за ім ў заходнім, віленскім накірунку.

Навіна аб Вітаўце яго моцна ўстурбавала: як маглі крыжакі так хутка даведацца пра тое, што Вітаўт пакінуў замак? Узгадаліся размовы пра тое, што ордэн многае пераняў на усходзе ў арабаў і тампліераў, у час войнаў за Труну Гасподнюю. Тампліеры, як Кажуць, былі чараўнікамі, яны ведалі многае, у тым ліку і нейкія светлавяы сігналы, якія даходзяць у патрэбнае месца за некалькі гадзінаў. Калі

так, то яму няма чаго рабіць у замку. Яго зараз жа схопяць і таксама зробіць закладнікам. Гэта – у лепшым выпадку. У горшым жа... Ён добра ведаў, што бывае ў горшым. Нагледзеўся за час сумеснага жыцця з немцамі. Адночы войт з нейкага маленькага мястэчка, які пастаўляў прыпасы, вырашыў абхітрыць замкавага казначэя ў Мальборку – спудлаваў колькі мяшкоў жыта. Яго прывязалі да слупа і рыцары, гарцуючы, як бы гуляючы, усадзілі ў яго столькі стрэлаў, што ён, ужо віснучы на слупе мёртвым, нагадваў агромністага вожыка.

На тое, што яму ўдасца вывезці дзяцей за замкавую браму, а тым болей – з горада, ён амаль не спадзяваўся. Аднак надзея ўсё ж жыла ў ім, як жыло і дзёрзкае, гарачае жаданне нацягнуць немцам нос, выкрасці закладнікаў, каб затым аб тым узгадвалі яшчэ многія гады... І таму ён, хаця і нудзіўся размоваю, усё ж пастараўся пільна агледзець брукаваную вуліцу, што вяла ад брамы ў горад ды завулак, які пачынаўся непадалёку. Варта было б залезці на вунь тую высокую званіцу ды агледзець горад зверху – куды кіравацца пасля наведвання замка? Ён не мог павярнуць назад, каб пасля сказаць князю Вітаўту, што не выканаў ягомага даручэння, што спалохаўся галасу ў замку і не выратаваў сыноў князя. Раз яму, Данілу, наканавана памерці (а ён амаль не сумняваўся, што тут і сустрэне яго сьмерць), то і трэба дастойна, як вою, памерці, але спачатку зрабіць усё, каб выратаваць княжычаў. Можна ж паспрабаваць патаемна залезці ў замак, знайсці іх там. А пасля рашаць, як уцячы адтуль.

Толькі трэба дачакацца ночы. А можа, варта пакуль заехаць ў карчму, ды пажадана бліжэй да замка, каб там даведацца што-кольвечы дадатковае, што можа яму прыдацца?

І, развітаўшыся з вартаўнікамі, ён разам з Паятам знакіраваўся па вуліцы, што вяла ад брамы, пільна прыглядаючыся да ўсіх завулкаў, каб скласці сабе хаця якое ўяўленне пра магутны горад, які нездарма зваўся каралеўскім. Вуліцы тут сапраўды былі шырэйшыя, чым дзе, больш акуратныя і роўныя. Недзе праз паўквартала

дарога раздвойвалася, – тая, што направа, вяла да каралеўскага замка. Замак, дзе месціўся вялікі комтур ордэна, рэзідэнцыя якога была ў Кёнігсбергу, крута пава-рочвала налева. Мноства гандляроў і рамеснікаў, кожны пад сваёй адметнай шыльдай, поўнілі прадмесце, але па меры набліжэння да самога замка іх рабілася меней. Затое потных, у расхрыстаных кашулях рамеснікаў, ад якіх ішоў моцны пах скураў, гарэлага металу дый воску, замянілі заможныя месцічы ў дарагіх каптанах і кабеты ў каляровых сукнях, а па вуліцах ужо не паўзлі брудныя ручаі памыяў і шалупіння. Двух, а то і трохпавярховыя камяніцы з пабеленымі рамамі вокнаў выглядалі ўрачыста, і што асабліва ўразіла Данілу – шыбы ў многіх дамах былі з празрыстай, не мутнаватай слюды, як у яго на радзіме. Шмат пешых і конных рыцараў стала з’яўляцца ўжо непадалёк ад крыжацкага замка, – іх можна было здалёк пазнаць па дарагіх сарочках з нашытымі на іх сярэбранымі або каляровымі ўзорамі, па кароткіх дэліях – плашчах – з нашытым крыжам, асабліва ж па той сумесі пагардлівасці і пыхі, якая аднолькава глядзела з твараў – маладых і старых, заклапочаных ці вясёлых. Кабет тут амаль не траплялася, хіба што на вазках, якія везлі нешта ў замак ці выязджалі з яго парожнімі. На Данілу з яго спадарожнікам ніхто не звяртаў увагі – праезджых у каралеўскім горадзе штодня абарочвалася шмат. Яны ішлі і ішлі ўгару, і паступова апынуліся непадалёк ад цэнтра горада. Адсюль, з вышыні вялікага ўзгорка, была яскрава бачная плошча перад ратушай і сама ратуша – вастраверхая, з пазелянелым лускатым дахам. За ёю, таксама на ўзгорку, грувасыціўся палац кёнігсбургскага маркграфа, аточаны высокай сцяной і вежамі – байніцамі. Да плошчы збываліся ўсе вулкі гораду, і, наколькі мог заўважыць Даніла, брамаў у горадзе было чатыры. За горадам, у накірунку захаду, слаўся зялёны пласт лесу.

– Там, ля дубоў – ці што там наперадзе, у гэтым гаі? – чакай мяне з двума коньмі, – загадаў Даніла. – Будзем прабівацца туды, пасля таго як я паспрабую адшукаць дзяцей. Усё добра зразумеў, Паята? Калі мяне ня будзе

суткі, можаш ехаць без мяне. Куды? У наш ваенны лагер – недзе туды паехаў князь.

Паята згодна кіўнуў галавой. Гэта быў маўклівы даўгалыгі хлопец з русявай капной валасоў і шэрымі вачыма, густа апушанымі вейкамі. Ён быў на год маладзейшы за Данілу, але меў вядомасць як лепшы наезнік у дружыне князя. Коні слухаліся яго як быццам зачараваныя. Вось і цяпер – яны ішлі за ім, як прывязаныя, і тут, у вялікім горадзе, нібы не чулі наўкольнага шуму.

Трохі павярнуўшы назад і засеўшы ў таннай карчме ля прадмесця, пакуль слугі паілі іх коней і гатавалі ежу, яны яшчэ нейкі час зноў паўтарылі ўсе дэталі магчымага пабегу дзяцей Вітаўта. Паята разумеў усё з паўслова, яго асабліва вызначаў князь сярод іншых і менавіта яму, разам з Данілам, вырашыў даверыцца. Гаварылі ціха, каб не пачулі іншыя: хто ведае, ці няма тут каго з тых, хто разумее іх мову.

— Бачыш, я думаў быць у самым замку, але яны паспелі раней за мяне, — закончыў Даніла. — Хачу верыць, што я вывернуся, а калі не — пачакай яшчэ дзень і вяртайся да нашых.

— Я пачакаю, — паабяцаў Паята.

— І не думай лезці ў пекла, каб выручаць мяне! — пярэдзіў Даніла. — Я бачу па вачах, што думаеш. Не, браце, з крыжакамі жартаваць не варта. Яны, калі мяне знойдуць, і мыш у замак ужо ня ўпусцяць. Думаю, што хлопцаў яны таксама заціснулі дзе панадзейней....

Калі прынеслі ежу, Паята па звычцы хацеў стварыць над ёю ахоўны знак, як гэта звычайна рабілі ліцвіны, але Даніла перапыніў яго.

— Мы не дома, — сказаў ён. — Памятай, што тут нея варта прыцягваць да сябе асаблівую ўвагу.

Паколькі Данілу прызначылі быць галоўным у гэтай справе, ён, упершыню ў жыцці, адчуваў сябе не маладзейшым дружыннікам, які толькі прыслухоўваецца да старэйшых і выконвае іхнія загады, але чалавекам, адказным за вельмі важную — можа, самую важную ў яго жыцці — справу. Складанасць даручэння была сувымяральнай з самім жыццём, і менавіта гэта

надавала ягонаму голасу тую сілу, якой слухаўся і якой падпарадкоўваўся Паята.

Разыходзіліся яны не развітаўшыся, толькі зазірнуўшы адзін аднаму ў вочы. Кожны разумеў – калі што, то наўрад ці ім сустрэцца ў гэтым свеце, хіба што ў Ірыі...

...Дачакаўшыся цемры (перад тым уладкаваўшыся на пастой у карчомцы недалёка ад замка і паставіўшы там у стойла свайго каня), Даніла, стараючыся не прыцягваць да сябе залішняй увагі, патроху абыходзіў замак.

Месцішча кенігсбергскіх крыжакоў ляжала ва ўсходняй частцы гораду, аддзеленае ад самога месца вялікай палянай і абкружанае з астатніх трох бакоў балацівінай. Даніла імкнуўся апынуцца ля глухой высокай сцяны, якой замак адгарадзіўся ад балоцістай і бруднай рачулки. Яе ён перайшоў лёгка: зрэзаўшы колькі пруткоў, ён з дапамогай вяроўкі змайстраваў сабе лапці-лыжы, на якіх можна станавіцца на самую маленькую купінку, не рызыкуючы праваліцца ў багну. Такія лапці майстраваў ён з дзяцінства, бо з малымі сябрамі шмат бегаў па журавіны ды брусніцы ў самыя балоты.

Пакуль зусім не сцямнела, старусціў ён і меншыя чартавыя лыжы для дзесяцігадовага княжыча Івана. Юрку можна панесці на плячах. Але абоіх яму не падняць. Тым часам ён пільна назіраў за вартавым, што хадзіў ўздоўж заходняй сцяны — яго здіда выблісквала ў апошніх промнях сонца, — і вылічваў прамежкі, калі вартавы аддаляецца і набліжаецца да таго месца, якое вызначыў для сябе хлопец, каб пралезці ў замак. Найпрыдатнейшым будзе вугал сцяны, дзе шурпатыя цагліны, злёгка пакрышаныя непагаддзю, утварылі шчарбіны, за якія можна зачапіцца. Нягледзячы на тое, што на грудзях у палатнянай торбе была лесвіца, сплеченая з конскага воласу з кручкамі на краях, якую яму даў перад ад'ездам з Бартэнштэйна Струміла, Даніла усё ж баяўся, што яна можа саслізнуць з гэтай высокай і амаль непадступнай сцяны.

Ён цярпліва чакаў, пакуль сцямнее ды можна будзе яшчаркаю папаўзіці па сцяне і, залегшы на версе паміж

зубцамі, дачакацца бяспечнай хвіліны і саслізнуць уніз.

Нарэшце, калі цемра апанавала наваколле і па перыметру сцяны загарэліся каменныя ёмістасці з маслам святога Квірынуса¹, ён рашыўся. Уладкаваўшы лапці на спіну, узяўшы ў зубы нож, ён, метр за метрам, зрэзь прыўзнімаючыся, дапоўз да сцяны. Нават калі б не поўз, а пайшоў найпрост, яго наўрад ці маглі ўбачыць, але хто можа паручыцца за тое, што які-небудзь кёнігсбергскі Хайнц не стаяў зараз ля вакна і, гледзячы на рачулку, не муляў сугуччы для сваіх вершаў? Або проста глядзеў, без думак і пачуццяў, і выпадкова мог заўважыць яго, і тады пры мігтлівым святле са сценаў можна было б лёгка вылавіць чужынца. Проста загнаць яго, як шчупака ў нерат.

Таму асцерагаўся ўсяго – і быў наструнены, як дзікі звер, і як звер, чуйны да паху, гуку, шэлесту травы і нават да языкоў агню, што матляліся на ветры туды-сюды, як вялізныя матылі.

Яму ўдалося немагчымае, на што ён баяўся і спадзявацца: пакуль вартавы даходзіў апошнія метры да супрацьлеглай сцяны і паварочваўся тварам да Данілы, сасьлізнуць са сцяны і распластацца між рэдкага лазоўя, што паспела вырасці за лета і не было пасечанае бязлітаснай касой. Чамусьці ўгадаў, што сёлета было два вялікіх паходы на Жамойць і Літву, і ўсе сілы крыжакоў былі ў тым задзейнічаныя.

З таго лазоўя ён выпаўзаў таксама спакваля, цікуючы за кожным рухам вартавога і разам з тым бакавым зрокам азіраючы навакольнае – ці не зварухнецца і ці не ўзнікне з чырванаватай цемры хтосці іншы. Яму здавалася, што гэтае перапаўзаньне ад сцяны да першай будыніны, якая аказалася гаспадарчай, заняло ледзь не паўночы, але насамрэч прайшло зусім нямнога часу, бо неба яшчэ слаба ружавела і ноч толькі пачыналася.

Ён гэтак жа, кідок за кідком, адолеў доўгую, як стадола, будыніну, а затым брукаваную дарогу, па якой

¹ маслам св. Квірынуса называлі нафту

таксама хадзіў вартавы. Каторы раз падзівіўся таму, што, нягледзячы на глыбокі тыл, прыязны да іх горад і абкружанасць замка ровам і топкай багнай рачулікі, рыцары паводзяць сябе як у атачэнні непрыяцеля. Падняты на ноч мост, у кожнага рыцара, як ён ведаў па собскім вопыце, у пакоі цэлы набор рознай зброі, – і ўсё роўна паўсюдна варта, запаленыя агніскі, бразгатанне мячоў. Вось і цяпер, нягледзячы на позні час, на пляцоўцы злева ад асноўнага жытла рыцараў-трохпавярховай мураванкі са мноствам вокнаў, – тоўкся гурт мужчынаў, а пасярэдзіне, верагодней за ўсё, ішоў паядынак: звякала жалеззе, чулася цяжкое дыханне вояў, часам выбухаў гучны рогат.

Устаўшы і зліўшыся з тоўстым камлём дрэва, што стаяла пад вокнамі мураванкі, – іх была тут высаджаная ладная алея, – ён пастараўся зазірнуць углыб пакояў, даступных ягонаму зроку. Гэта было ўсё роўна як шукаць іголку ў стозе сена, але ён верыў ў нешта, што падкажа яму, дзе могуць знаходзіцца зараз княскія дзеці. Ён не сумняваўся, што яны жывуць разам і што іх добра пільнуюць. Але дзеці ёсць дзеці, яны перасягаюць усе межы, якімі іх абкружаюць, іхнія галасы, якія б ціхія яны не былі, усё роўна акажуць сябе ў хоры грубых мужчынскіх. А можа, якраз тыя, што стаяць зараз на пляцоўцы, могуць навесыці хаця на нейкі след?

Ён напружыў слых, каб разабраць, аб чым гамоняць немцы-гледачы. Але нічога пра юных палоннікаў там не казалі. Тады ён стаў, крадучыся ад дрэва да дрэва, пільнаваць, што робіцца ў пакоях, дзе гарэлі лямпы. Ды і тут яго чакала няўдача: гэта ўсё былі пакоі рыцараў, якія, сабраўшыся то па двое, то па трое, вялі між сабой гаворкі. Дзе-нідзе ў цёмных пакоях чуўся храп, дзесьці было ціха. Ён паспрабаваў залезці на адно з дрэваў, але тое, што бачылася і адтуль, было тое самае – аголеныя мужчыны, якія чыталі пацеры перад крыжам, ці ляжалі, гледзячы ў столь, ці распраналіся. У адным з пакояў ён пабачыў святара, – той, відаць, маліўся – ускідаў рукі ўгару, жэстыкуляваў, апускаўся на калені.

Калі Даніла, зусім знясілены няўдачамі, сеў пад

апошнім каржакаватым камлём, што амаль упіраўся ў сцяну трохпавярховіка, у напоўненай ветрам, шэлегам лістоў і скрыгтаннем мячоў прасторы яму як пачуўся тонкі дзіцячы крык.

“Прымроілася, — першае, што падумаў ён. — Тры дні толькі гэтым і живу, пачаў ужо і трызніць”. Ды крык прагучаў яшчэ раз, пасля абарваўся на высокай ноце. У ім быў жах і адчай. Ён быў не надта і моцны — мабыць, каб не наструненасць Данілы і не яго ўслухоўванне ў гэты дом і гэтую ноч, ён увогуле нічога і не пачуў бы або не звярнуў увагі. Можа, гэта кутікнула недзе сава, можа, заплакаў пад ваўчынымі кіпцюрамі заяц. Ды цяпер хлопец падскочыў як уджалены.

Трэба было шукаць вакно таго пакою, дзе так закрывалі. І ён зноў, з неверагоднымі перасыцярогамі, абпоўз будынак. Цяпер ён быў менш відзён: перад тарцом не гарэла ані смалякоў, ані глякаў з алеем. Тут на другім паверсе ён пабачыў асветленае вакно і ў ім агромністага, з вялікім лысым чэрапам чалавека, які размаўляў з некім, хто быў у пакоі. А можа, у пакоі было некалькі чалавек, бо там пачулася нешта падобнае да ўсхліпу, пасля стогну. Пасля зноў усё заціхла, і лысы бамбіза ад вакна адышоў.

— Ну што, здохлі шчанюкі? — прамовіў нейкі голас, які падаўся знаёмым.

— Яшчэ варушыцца адзін.

— Моцнай атруты далі. Трэба было, каб памучыліся.

— А што толку? Вітаўт ўсё роўна не бачыў, як паміраюць яго дзеці.

— А мы зробім, каб пачуў. Каб добра запамніў, аж да канца дзён. А дзён у яго, я думаю, ня шмат засталася.

“Пра каго яны гавораць? Якія шчанюкі?” — думалася Данілу, але нешта ў глыбіні ягонай душы ўжо ведала: хто. І хваля цёмнага, спракаветнага жаху захапіла яго, бо верыць ён не хацеў. Адмаўляўся верыць. Але тое, аб чым гаварылі мужчыны наверху, не пакідала ніякіх ілюзіяў: сыны Вітаўта Іван і Юрка мёртвыя. Яны, атручаныя, ляжаць у гэтым пакоі. І нехта з іх якраз у гэты час яшчэ курчыцца ў смяротных пакутах!

— У склеп панясём зараз ці, можа, лепей бы іх у раку?

— Якая рака! Няхай пакуль ляжаць у склепе. А можа, іхнія целы запатрабуюць у Мальборк. Вялікі магістр сказаў: "Пачакаць".

Вялікі магістр! Значыць, загад аддаў ён. Але хто яны, тыя, што выконвалі гэты загад і ўлілі атруту ў вусны дзяцей? Чый голас падаецца яму такім знаёмым? І, нібы ў адказ на яго няное пытанне, той, другі, стаў ля расчыненага акна, абапёрся рукой аб раму. Яго твар быў спакойны, толькі жорстка, амаль у адну паласу, сціснуўся рот. Але Даніла імгненна пазнаў яго. Фон Шомберг!

Цёмная хваля ярасці зацьміла ягоны розум, асляпіла вочы. Ужо не думаючы пра сябе, хлопец сутаргава схапіўся за свой востры, як брытва, нож, які, паўзучы, ён паклаў у кішэню, нашытую сьпераду на грудзях, каб зброю можна было выхапіць вокамгненна.

Ён падняўся і з усяе сілы шпургануў сталёвую смерць у вакно, туды, дзе стаяў асветлены лямпаю ззаду і ад таго нібы ўвесь чорны... не, не чалавек. Подлы забойца стаяў там, які не змагаецца ў баі, а забівае так, як забіваюць баязьліўцы і зладзюгі.

Але, мабыць, нянавісць асляпіла Данілу. Нож са свістам ўпіўся ў горла другога – таксама забойцы, які ў той момант таксама падыйшоў да вакна.

Яшчэ стаяў, не верачы болі, што пранізала яго, хаўруснік Шомберга, яшчэ і сам рыцар – крыжак уцямліваў тое, што адбылося, і, інстынктыўна падхапіўшы цела свайго хаўрусніка, падаў пад амаль стокілаграмавай вагою, а Даніла кінуўся ўцякаць – назад, да гаспадарчай стадолы, імклівымі, зьвярынымі крокамі пераадольваючы тую асветленую прастору, якая аддзяляла яго ад сцяны.

Вартавы павярнуўся на шум, паспеў выхапіць меч з похваў, але адначасна з крыкам "Трывога!", што нарэшце вырываўся з вакна, да яго пасьпеў падскочыць Даніла. Свіснуў меч, але хлопец клубком кувырнуўся наперад і збіў немца з ног, так што меч канцом уторкнуўся ў зямлю. Той не паспеў вывернуцца, як нападнік ухапіў яго за горла.

Некалькі доўгіх імкненняў, якія падаліся вечнасьцю, Даніла бачыў вырачаныя вочы дужага саракагадовага мужчыны, які імкнуўся распахчыць рукі, што з нечалавечай сілай сціснуліся на ягонай шыі і душылі яго.

Сапраўды, сіла ў руках маладога хлопца была ўжо, мабыць, не чалавечаю. З хвіліны, калі ён даведаўся пра смерць Вітаўтавых дзяцей, нешта як усялілася ў яго. Гэта былі шаленства і адчай, якія нават слабога могуць на нейкі час зрабіць непераможным.

Хрумснулі пазванкі, цела вартавога абмякла. З боку замка чуліся галасы, са смальнякамі ў руках забегалі рыцары. Яшчэ колькі імгненняў — і яны будуць тут.

Смерць зазірала яму ў вочы, але Даніла не звярнуў на яе ўвагі, і яна сцішана адступіла, адварнулася і дала яму магчымасць незаўважаным дабегчы да сцяны, ускараскацца па лесвіцы і вываліцца вонкі. На бягу ён даставаў падрыхтаваную на запас чараціну, якую ўсадзіў у кішэню разам з нажом, калі пераходзіў пачулку. Яна абламалася амаль пасярэдзіне. Ці хопіць той чараціны, каб зашыцца зараз ў багну і там, стаіўшыся пад купінай, хапаць праз яе паветра? Што ж, калі не хопіць — ён захлынецца ў балоце, але жывым у рукі крыжакам не дасца.

Ён з размаху ўляцеў у багну, праваліўся амаль па пояс. Пырснулі брудныя, тлустыя струмяні. Дзе тая купіна, якая схвае ягоную галаву і не дасць засмактаць так глыбока, каб ён наўекі застаўся тут?

За сцяною чуліся галасы. Вось яны знайшлі мёртвага вартавога. Вось палезлі праз сцяну і, мабыць, угледзелі ягоную лесвіцу.

Тым часам ён стараўся ісці альбо і плыць, але багна трымала яго, звязвала рукі і ногі. Ды ўсё ж рука яго нарэшце намацала цвёрды кавалак зямлі і густое куп'е на ім, ён ліхаманкава пастараўся падкапацца пад купіну і затачыцца пад яе так, каб не трэба было хавацца ў тлустую твань з галавой. Часу на тое, каб шукаць нешта іншае, не заставалася. Крыжакоў — ён ахапіў іх позіркам — было каля трыццаці, яны ішлі ланцюгом наўпрост да багны. Позірк той быў апошні, таму што ў наступнае імгненне ён

уваткнуў чараціну ў рот і амаль па самы твар пагрузіўся ў халодную смуродную твань.

Крыжакі падбеглі да самае багны і, высока падняўшы смалякі, сталі пільна ўзірацца як на той бераг, так і ў рэчышча рачулки, парослае рэдкім куп'ём.

— Вунь там! — крыкнуў адзін з іх, паказваючы на супрацьлеглы бераг, дзе пачыналася вуліца і дзе спяшалася за рог нейкая цьмяная постаць. З замка ўжо выязджалі крыжакі, і па ўсіх блізкіх вулках пачаўся сапраўдны ператрус. Аглядалі кожны дом, правяралі кожнага праходжага. Аблава ішла ўсё далей ад замка, але, як ні стараліся крыжакі, нікога падазронага не змаглі адшукаць. Таму, раз'ятраныя няўдачай, шукальнікі пасеклі на шматкі некалькіх бадзягаў, якія начавалі ў ціхіх закутках ля карчомак проста на вуліцы.

Вярнуліся яны назад апоўначы. Аднак ля ўсіх брамаў Кёнігсберга былі пакінутыя дадатковыя дзоры, аб чым ён даведаўся, калі дачакаўся вяртання крыжакоў, высунуўшы галаву са смярдзючай жывы амаль адразу пасля таго, як іхнія галасы сталі аддаляцца ад багны. Раней вылезці адтуль ён не асмеліўся — яго непазбежна ўбачылі б, бо і паляна, і сама балацявіна былі асветленыя паходнямі, якія трымалі ў руках шматлікія слугі. Прыкметаў Данілы ў крыжакоў не было, таму рыцары загадалі хапаць усіх падазронных.

Ім конча патрэбны быў юнак, які скарчанаў ад халоднае смуроднае жывы так, што калі, глыбокай ноччу, выпаўз з багны, усур'ёз забаяўся, што ляскатанне ягоных сківіцаў пачуюць у замку. Цела яго і твар да самых вачэй былі скрозь аблепленыя тваньню, ледзяныя ногі адмаўляліся ісці. Ён папоўз туды, дзе днём пабачыў нешта падобнае да крынічкі, — там пульсавала вада, штуршкамі выбіваючыся на паверхню. Па гэтых штуршках, падобных да стуку крыві ў скронях, ён і знайшоў яе, вымыўся, абмыўшы поршні і намоклы скураны сак, і зняў ацяжэлыя ад тлустай балотнай жывы порты і кашулю, выбраўшы адтуль ўсё патрэбнае. Вымыў боты. Не было іншага выйсця, як, дабраўшыся да першых дамоў якой-кольвечы вуліцы, пастарацца знайсці

хоць нейкае рыззё. Усё – і прыгожы каптан з камплоту¹, і юхтавыя боты, і сарочка з белага палатна – былі ў торбе, што заставалася ў пакоі. Дабірацца ў карчму голым і браць адтуль каня ніяк не выпадала. Ды і ці варта ў такіх умовах забіраць каня? Можа, лепей выбірацца з горада пад выглядам бадзягі ці якога гандляра? Але могуць па акцэнт, па манеры трымацца вызначыць у ім іншаземца, і тады затрымаюць. Не затрымліваюць толькі іншаземцаў-ганцоў. Значыць, трэба зноў рызыкнуць: зайсці ў карчму, дзе ён спыніўся.

Пакуль ён разважаў над усім гэтым, вочы яго ліхаманкава абшуквалі ўсё навокал, і ён, хаця і патроху, пасоўваўся наперад.

Яму пашанцавала: зусім непадалёку ад пачатку вуліцы за агароджай вісела адзенне, якое ні то памылі, ні то вывесілі, каб праветрылася. Лёгенька стукнуўшы па браме, каб праверыць, ці няма сабак, ён лёгка перабраўся за агароджу і, захапіўшы тое, што абмацаў у цемры, перабраўся назад.

Цяпер ён мог хаця б ісці па вуліцы: падкасаныя парткі ў клубах былі яму трохі прасторныя, але затое сухія і цёплыя. Нямецкая куртка з тоўстага мараўскага сукна схавала голае цела. Разадраўшы нейкую жаночую кашулю, ён абматаў палатном ногі, і цяпер вільготныя поршні не сцюдзілі іх, як раней.

Тым часам на ўсходзе ледзь прыкметна пасвятлела. Трэба было прымаць нейкае рашэнне. І ён наважыўся.

Сонны слуга, што неахвотна адчыніў яму дзверы ў карчме, пабачыў хмельнага, дзіўна апранутага чалавека, які, ледзь варочаючы языком, паскардзіўся:

— Вашыя фраў вылушчаць любога, як фасолю!

Слуга адразу палагаднеў. У ім загаварыла мужчынская салідарнасць:

— Што, уцякалі ад мужа, ваша міласць?

— І ўцёк! – хлусіў Даніла, з усяе сілы прыкідваючыся гулякам. Спахапіўся:

— Але ж мне ехаць трэба было яшчэ вечарам!

¹ камплот – тканіна з воўны напалову з шоўкам

І дадаў, пахістваючыся:

— Калі хутка прывядзеш мне каня, я дам табе пяць галежаў¹.

Слуга радасна пакланіўся, хуценька павярнуўся і пайшоў да стайні. Тым часам Даніла бясшумна падняўся наверх, хутка дастаў з дарожнае торбы патрэбнае, пераапрануўся і спусціўся ўніз, дзе яго ўжо чакалі з канём, на якога быў накінуты чапрак.

Яшчэ гадзіны са дзве заставалася да пары, пакуль навокал стане відно і зара-зараніца гатовая будзе радасна выштурхнуць наверх адпачылае за ноч сонца, а Даніла пад'ехаў да брамы.

Учарашнія вартавыя пазналі яго.

— А, ганец! — ляпнуў яго па плячы галоўны. — Табе, мусіць, дасталася ўначы?

— А што такое?

— Дык жа ўвесь замак лавіў нейкага збродня, што забіў рыцара і вартаўніка. Ці ты не чуў? — ужо з падазрэньнем запытаўся галоўны.

— Як не чуў? Я паходню трымаў каля балота, але мне не даверылі яго шукаць — кажуць, занадта малады, — знайшоўся Даніла.

— А дзе твой спадарожнік?

— У замку застаўся. Яму яшчэ рыхтуюць ліст, — хлопец адчуў, як узмакрэла яго спіна.

— Ну што ж, праязджай! — паблажліва сказаў галоўны і загадаў падняць цяжкую зубчастую рашотку гарадской брамы. Але, калі Даніла ўжо праязджаў пад ёю, з прыбрамнае вежы проста пад грудзі каня выйшаў яшчэ адзін чалавек у крыжацкім адзенні.

Яны абое імгненна пазналі адзін аднаго. Гэта быў адзін з тых, хто суправаджаў атрад Вітаўта да Мальборка. Даніла добра памятаў ягоны бледны, аж да мёртвае жаўцізны твар і асаблівы, скоса, удар мячом, які той часцяком паказваў ліцвінам пад час паездкі.

¹ галез, які выбівалі ў 14 ст., меў вартасць адной дванацатай часткі гроша

“Паспелі, гады, паставіць паўсюдна варту! Апярэдзілі!”
– падумаў Даніла.

– Стой! – закрычаў крыжак. Але хлопец не спыніўся, а, наадварот, прышпорыў каня.

– Трымайце! Гэта чалавек Вітаўта! – ужо роў крыжак.

Варта схамянулася толькі праз колькі імгненняў. Мужчыны паўскоквалі на коней, рынуліся ўслед. З байніцы паляцелі стрэлы. Але яны не дагналі ўцекача.

– Скачы, скачы, дружа! – шаптаў Даніла каню, і той імчаўся па дарозе, што плаўнай дугой агінала горад. Ён кіраваў на ўсход, да лесу, туды, дзе, згодна з дамовай, чакаў спадарожнік.

За ім ўвязалася пяцёра коннікаў. Пяцёра – гэта шмат на аднаго. Але калі Паята чакае яго ў лесе, цяжар памяншаецца ўдвая.

– Паята! – закрычаў ён, калі першыя яліны цёмнай масай абазначыліся на ледзь заружавелым гарызонце.
– Дзе ты!

Можа, сапраўды пачуе яго Паята і здолее падрыхтавацца да сустрэчы? Калі ён недзе блізка, то ягоныя стрэлы – белты – могуць скінуць з коней хаця б пару ворагаў.

Паята сапраўды пачуў крыкі і падрыхтаваўся да сустрэчы. Ды калі адзін за адным зляцелі з сёдлаў два воі, пераследнікі прымянілі іншую тактыку – іхнія коні завучана, як бы ухіляючыся ад стрэлаў, сталі рабіць скачкі ўбок, як зайцы.

Да лесу скакалі ўжо толькі трое. Але калі, азірнуўшыся і пабачыўшы, як зменшылася колькасць пераследнікаў, Даніла радасна галёкнуў і прыспешыў гонку, то ў наступныя хвіліны яго радасць знікла: ззаду прасвістала страла. Гэта, мабыць, акрыяў паранены вартаўнік.

Ён дакладна вылічыў месца, дзе пад дрэвамі стаяў Паята. Калі Даніла уляцеў у лес, ён пабачыў: хлопец, трымаючыся за дрэва, павольна асядае на зямлю. Двое запрэжаных і гатовых да паходу коней прывязаны да ўбітага ў зямлю кала.

Усё. Канец. Аднаму яму не ўцячы, не адбіцца. Але ён не збіраўся здавацца. Апярэжанне, хаця і на пару хвілінаў,

было яго перавагай. І ён яе выкарыстаў. Саскочыў, схапіў лук і стрэлы. Ён паспеў нацягнуць цеціву і дакладна ўляпіць доўгі белт проста ў разяўлены рот бледнага аж да мёртвай жаўцізны крыжака, які скакаў першым. У наступнае імгненне, падхапіўшыся на каня, ён развярнуўся насустрач тым дваім, што ляцелі проста на яго, выхапіўшы свае смертаносныя мячы.

Але і ў яго быў такі ж нямецкі меч – двуручны, сталёвы, нязломны, з магутным дзяржальнам. І былі ўрокі, якія даваў яму Хайнц.

Ён біўся адразу з двума і быў спрытнейшым за іх. Першага ён ударыў ў шыю, у тое месца, дзе ў чалавека б'ецца самая галоўная жыла, перарэзаўшы якую, да жыцця яго ўжо не вернеш. Другі злёгка захапіў яго мячом, і кроў адразу замачыла рукаў каптана. Ды перавага была на баку славянкіна – яго несціханая ярасць зноў абудзілася з ранейшай сілай.

– Гэта табе за дзяцей! – крычаў ён, адбіваючы ўдары і наносячы іх. – Гэта табе за Вітаўта! А гэта – за майго бацьку! За нашыя мястэчкі, да якіх вы лезеце, як паганьня жукі!

Шалёная раз'ятранасць бою дапамагала не ягонаму праціўніку, а яму, – ён адчуваў гэта. То быў я г о н ы бой, – адзін, на варожай зямлі, ён раптам адчуў сябе моцным, як ніколі ў жыцці.

Ён не дастаў ненавіснага Шомберга, але перад ім быў адзін з іх – тых, якія забівалі і рабавалі, гвалцілі і палілі ўсё, што было яму дарагога на роднай зямлі. І ўрэшце немец не змог адбіць той, галоўны ўдар Данілы, які ён развучваў дзень за днём, не шкадуючы часу.

І хаця ён перамог, але з брамы, як было бачна здаля, выезджала новая гайня. І ўсё ж Даніла схіліўся над мёртвым Пятам і даў яму клятву:

– Я вымалю ў багоў, каб яны паслалі цябе ў Ірый!

А пасля ён перасеў на новага каня і паляцеў, забыт-ваючы свае сляды, па сцежках усё больш глухога лесу, кіруючыся на сонца і на той непаўторны подых радзімы, якім дыхаў на яго ўсход, – там былі Трокі і Ліда, там была родная зямля...

Узнагарода

— Ты добра справіўся з заданнем. У Кёнігсбергу мне ёсць на каго спадзявацца, ды і ордэн на такія паслугі не забываецца.

Вялікі магістр Конрад Валенрод, былы маршал, якога выбралі неўзабаве пасля смерці Цольнера, сядзеў за сталом у малой зале, дзе звычайна праводзіў гаворкі з самымі блізкімі да яго рыцарамі ордэна. У чорнай туніцы з тонкага сукна, кругла падстрыжаны, ён выглядаў бы на багатага купца з Ганзейскага саюза, каб на ягоных грудзях не пераліваўся чарнёным серабром і дыямантамі знак яго ўлады – вялікі медальён з надпісам на лацінцы і крыжам пасярэдзіне. Дыяманты, як кроплі расы, ззялі на круглым залатым абадку вакол надпісу. Знак вялікага маістра!

...Вялікага маістра выбіраюць ледзь не з тымі ж цырымоніямі, што і папу. А ў канцы яму ўручаюць ордэнскую пячатку і залаты пярсцёнак з дыямантамі, што перадаецца ад папярэдніка. І тады яго ўлада прасціраецца на велізарныя прасторы і прымушае згінацца перад ордэнам нават каралёў...

Шомберг пачціва схіліўся. Па жоўтых кафляных плітках слізгануў ягоны цень, і нешта ў ім ўздрыгнула.

Такім жа ценом схіліўся ён над мёртвымі сынамі Вітаўта – Юркам і Іванам, пасля таго як напаіў іх атручаным кісялём. Хлапчукі ляжалі нерухома. У малодшага, Юркі, твар быў страшна перакрыўлены, – ён чамусьці памёр не адразу: біўся, хрыпеў, спачатку закатаў вочы, а пасля ўтаропіў іх у Шомберга і так і памёр з гэтымі расплюшчанымі вачамі, у якіх і па смерці не знікла здзіўленне.

Старэйшы сын Вітаўта адышоў у славянскую Валгалу (як там яна завецца ў іх, Ірый ці што?) адразу ж, як толькі хрумснулі пазванкі яго яшчэ па-дзіцячы тонкай шыі. Яму Шомберг пераціснуў горла, хаця і так той наўрад ці выжыў бы пасля мыш'яку. Навошта душыў? Хаця той быў яшчэ хлопчыкам, а не падлеткам, усё ж асцярожнасць у ім, хто стаў катом для дзяцей Вітаўта, перамагла. Баяўся, што

гэты ўпарты хлапчук з асыцярожным позіркам спадылба ператворыцца ў птушку і вылеціць з вежы? Ды не. Нешта будзіў, закронаў у ім дзіцячы позірк, некага нагадваў. І тое, што нагадаў, было чамусьці непрыемным, а то і балючым. Таму, калі позірк згас, Шомберг адчуў палёжку.

Ён не адчуваў да іх жалю. І шкадавання ў ім не было таксама. Гэтыя два хлопчыкі былі сродкам. Сродкам для таго, каб у самае сэрца ўджаліць Вітаўта – так, як ён уджаліў ордэн.

Ды і што былі гэтыя дзеці ў параўнанні са стратамі, якія гэты князь ужо нанёс рыцарам? Спаленыя тры замкі, забіта каля сотні рыцараў. Сотня рыцараў! Кожны з іх быў каштоўным сасудам, абраннікам у барацьбе за светлую веру Хрыстову, – так казаў біскуп Хрысціян. Амаль усе – гонар і краса тэўтонаў, самых магутных на зямлі рыцараў хрыстовых – і самых слаўных. Сапраўды, пацвердзіў ён сабе ў думках, не існавала сягоння ва ўсім свеце больш магутнай арганізацыі. Ордэн тампліераў даў загнаць сябе ў пастку да французскага караля і вогнішча прыглынула амаль што ўсіх, у тым ліку і вялікага магістра Жака дэ Малэ.

– Служу Дзеве Марыі і ордэну! – адказаў Шомберг звыклым сказам, і на мажым шырокім твары Валенрода прамільгнула задавальненне, вочы ў промнях грубых маршчын змякчыліся. Мабыць, ён адчуў у цвёрдым адказе патрэбную для сябе адданасць.

– Ты добра выканаў заданне. Язычнікі здрыгануцца ад гэтай весткі, а хрысціяне захопяцца тваёй нязломнасцю! – яшчэ раз паўтарыў Валенрод.

Шомберг схіліў галаву. Ягоны цень на сонечных кафляных плітках зрабіў тое ж. Што ж, яму сапраўды ёсць чым ганарыцца. Яго рукамі ордэн пакараў адступніка, што пераступіў праз клятву, які збег ад былых саюзнікаў, як толькі яму паабяцалі княства.

– І я маю для цябе ўзнагароду. Яна табе спадабаецца, – мерным голасам казаў Валенрод.

“Цікава, – падумаў Шомберг. – Адкуль ён ведае, што мне спадабаецца ўзнагарода? А зрэшты, ўзнагароды заўсёды падабаюцца”.

Вялікі магістр узяў са стала званочак – срэбраны гук яго, ясны і патрабавальны, добра ведалі ўсе рыцары замка.

Памочнік галоўнага казначэя, стары Хута, з’явіўся ў дзвярах так хутка, нібы стаяў у калідоры і чакаў выкліку. Сваю кульгавую нагу ён падгортаў пад другую, нібы стараўся схваць яе ад вачэй магістра. У яго кашчавых сухіх руках Шомберг згледзеў невялікую белую анучку, якую той трымаў так беражна, нібы ў ёй была часцінка святаго крыжа.

— Табе спадабаецца, — сказаў і ён, паўтараючы не толькі словы вялікага магістра, але нават і ягоную інтанацыю — інтанацыю змоўнікаў, якія ведалі нешта пра яго, Шомберга і пра што ён пакуль што не здагадаўся.

Магістр узяў працягнутую яму анучку, павольна разгарнуў яе. Шомберг заплюшчыў вочы.

Узнагарода была шчодрай, аж занадта шчодрай для шараговага рыцара, які ўсяго толькі выканаў даручэнне, хаця і не надта прыемнае.

На далоні вялікага магістра ляжаў медальён з лідскага замка.

Той самы сапфір — цёмна-васільковага адцення, які ўпершыню выбліснуў са скрыні на лясной паляне далёкай Літвы, загарэўся і зараз, нібы асвятліўшы ўвесь невялікі пакой магістра, зайграў зіхценнем сонечных зайчыкаў на жоўтых плітках падлогі.

Гэтага Шомберг не чакаў. Адкуль жа першы рыцар ордэна ведае, што яго так зачараваў некалі гэты камень? Можна, ён здагадаўся пра тое таму, што вялікаму магістру належыць ведаць усе, самыя наймалыя памкненні і слабасці сваіх рыцараў, каб у час і заахвочваць іх, і караць.

Ён не знаходзіў словаў. Маўчаў і вялікі магістр, нібы меў насалоду ад агаломшанасці рыцара і трохі зайзросціў ёй. Сам ён ўжо перайшоў мяжу ад звычайнага чалавека з яго маленькімі і вялікімі слабасцямі да вышэйшай істоты, узняўся да ўзросту і становішча, якія ў адным ці двух кроках ад Вялікага Небыцця і даюць чалавеку альбо мудрасць, альбо нянавісць да ўсяго жывога, што застаецца.

Знаўца чалавечай душы выдатна ведаў, што вакол

Шомберга непазбежна ўздымецца хваля зайздрасці, і зараз з затоенай насмешлівасцю назіраў за бязмернай радасцю, што паступова залівала твар рыцара, які нарэшце паверыў у нечаканае шчасце.

Ён узняўся з крэсла.

— Мы задаволеныя, што парадавалі цябе. Denn da ist Heil, wo viel Rath ist¹. Хачу сам павесіць гэта табе на грудзі,— вымавіў ён і ўзняў рукі да шыі Шомберга.

Дзікая думка мільганула ў таго — ці не задушыць яго магістр гэтак жа, як ён сам душыў дзяцей Вітаўта? Але ён адагнаў гэтую недарэчную думку, ды і ўсё яго высокае, дужае цела падказала нават без ўзгаднення з розумам, што старому магістру такое было б не пад сілу.

І калі цёмна-васільковы сапфір заззяў на ягоных грудзях, ён успомніў, чаму хацелася згасіць позірк хлопчыка, сына Вітаўта: такі ж самы, ненавісны і ўпарты позірк пабачыў ён некалі ў вялікім венецыянскім люстры ў бацькоўскім замку, калі спыніўся перад ім. Тады ўпершыню ён даведаўся, што, паколькі самы малодшы ў родзе, нічога з багаццяў бацькі яму не дастанецца, а ўсё адыдзе старэйшым братам. Яго ж дарога — у рыцары ордэна, дзе ён мусіць служыць да скону. Але ён не хацеў быць рыцарам, ён не хацеў ваяваць! І ён ўзненавідзеў іх, сваіх братоў, адразу ж... Яны гаварылі з ім, а ён адварнуўся і ўтаропіўся ў тое, што было перад ім, і люстра вярнула яму адбітак — яго круглы, яшчэ дзіцячы твар, яго нянавісць да іх...

Ён і дасюль не прабачае братам, што нарадзіліся раней і таму атрымалі ўсё. Не прабачае, хаця адзін з іх ужо памёр ў сваім ложку, аб'еўшыся на баляванні. Не прабачае і другому — маркграфу Шомбергу, які недзе балюе цяпер, асалоджваючы сваё жыццё за кошт украдзеных у яго, малодшага брата, грошай і ўсяго, што ён хацеў бы мець: свой замак, нашчадкаў. І жанчыну.

Жанчыну, якая б чакала яго ў ложку, уся ў белых карунках, з цёмнымі распушчанымі валасамі, з пунсовым

¹ “Там святасць, дзе шмат раяцца” (ням). Гэта адна са славутых формулаў ордэну.

ротам і вялікімі карымі вачыма. Такой ён убачыў аднойчы сваю маці, забегшы ў спальню няўзнак – і ніколі не мог забыць яе і сваю дзіцячую зайздрасць да іншага, каго яна чакала, – да свайго бацькі...

Ад такой жанчыны ён хацеў бы мець сваіх нашчадкаў. Але гэтага яму не дадзена. А вось гэтаму ...гэтаму было дадзена. Яго жонка... як яе... Ганна ? – да калоцыя ў сэрцы падобная да той, у белых карунках. І ад яе ён, гэты Вітаўт, меў сыноў... Меў – а цяпер не.

На імгненне кальнула думка: паміж імі цяпер амаль кроўная сувязь. Сувязь нянавісці – вечнай, да смерці.

“Ягонай смерці!” – сказаў ён сам сабе. – “Ягонай, а не маёй!”

Калі ён стане вялікім магістрам, Вітаўта ўжо не будзе. Крыжакі ўсё роўна расправяцца з ім. Ён сам, будзь вялікім магістрам... Ён бы не ўпусціў адсюль гэтага клятваадступніка, як гэта зрабіў Валенрод! Так, ён выдатны вой, але ўжо пачынае слабець, таму што нахапаў шмат ранаў у пабоішчах, – можа, ён таксама доўга не затрымаецца на гэтым свеце, як і Цольнер? І тады... ён, Шомберг, стане першым у лепшым з ордэнскім замкаў, у гэтым каралеўстве Моцы і Мужнасці.

Але пакуль усё ж вялікі магістр ён, рыцар Конрад. І ўзнагароджаны аддаў яму належны гонар высокім узняццем рукі, накіраванай наперад – да заваёў, да скарэння іншых, слабых і няшчасных. Рыкнуў так, што здрыгануліся дзверы:

– Хайль!

Востраўскае пагадненне

5 жніўня 1392 году ў Востраўскім замку, што нядаўна, якіх дзесяць гадоў таму, пабудавалі каля Ліды, было тлумна і гарача. Не было ніводнай вуліцы вакол замка, дзе ў любую хвіліну, пачынаючы ад самай раніцы, ня тоўпілася б народу столькі, што, як казалі старыя людзі, макавінцы было не праціснуцца. Вядома, у Лідзе было б прастарней, ды і зручней, але горад быў якіх колькі месяцаў таму ўшчэнт

разбіты крыжакамі, і таму Вострава было абранае перш за ўсё таму, што яно было на мяжы Ягайлавых і Вітаўтавых валаданняў, і ніводзін з іх не меў тут перавагі.

Мноства харугваў паўсюдна – і каралеўскіх, і вялікакняжскіх, і ордэнскіх, і іншаземных – стваралі відовішча яркае і святочнае. Апроч таго, і месцічы, і шляхта, што прыбыла ледзь не з усяго княства, пастаралася: залатыя і сярэбраныя аздабленні на адзенні і шыях кабет ззялі на сонцы, сукні – кармазынавыя, васільковыя, зялёныя – пругка аблягалі жаночыя плечы, з гэтых жа ўлюбёных шляхтай колераў былі выбраныя і летнія мужчынскія жупаны. Тканыя золатам паясы абцягвалі маладыя і азызлыя станы мужчын, са скураных расшытых похваў выглядалі мячы і кінжалы, кожны з якіх каштаваў столькі, што хапіла б на набыццё некалькіх вёсак. Некаторыя былі здабытыя ў баях, і іхнія ўладальнікі з гонарам паказвалі іх знаёмцам, расказваючы, дзе і калі змагаліся з татарамі ці крыжакамі, а то і са сваімі.

Ніколі яшчэ не бачыла месца такога зборышча ўладароў гэтага свету і знатных асобаў. Сюды прыехаў з Кракава з каралевай і польскімі дарадчыкамі Ягайла, а з Трокаў князь Вітаўт з жонкай Ганнай, а таксама слаўнейшыя баяры і шляхта Вялікага Княства. Было гэта ішчаслівай падзеяй для князя, што любая жонка яго выратавалася, што паспела яна вывернуцца са смяротных абдымкаў крыжакоў і вытрымала цяжкае і небяспечнае падарожжа, а, хутчэй, ўцёкі з Прусаў.

Былі тут найперш Леў Друцкі і яго сямейства – пячаткай гэтага найбліжэйшага да сябе баярына, дзе была выбітая, як і ў яго самога, выява Пагоні, замацоўваў сваё першае пагадненне з крыжакамі Вітаўт.

Было і сямейства Гальшанскіх – Іван Альгімантавіч з сынамі Андрэем, Сямёнам, празваным Лютым, і Аляксандрам. Трыццацісямігадовы Андрэй, магутны, як зубр, штورانіцы, пакуль мястэчка яшчэ спала, скакаў на мышастым жарабцы ажно да Ліды і назад – астужваў кроў. Ён умеў радавацца жыццю і, праз васемнаццаць гадоў паміраючы ад ранаў на полі пад Грунвальдам,

паспеў парадавацца перамозе, але не паспытаў самай галоўнай асалоды свайго жыцця, – таго, што ягоная, тады пяцігадовая, дачка Соф’я некалі, дасягнуўшы сямнаццаці, стане жонкай Ягайлы і каралевай у далёкім Кракаве.

Была тут і ўдава Алена Рокутава – сужонак яе баярын Рокут раптоўна памёр ад разрыву сэрца, але любоўю адплачвала Ганна Вітаўтава той, што была разам з ёю у горкія часіны ейнага з мужам жыцця, і таму баярыню віталі тут як жаданую госцю.

Хмурны, штодзень прыязджаў на касцельную службу ў Вострава князь Карыбут Альгердавіч, дзяржаўца Ліды і князь новагародскі. Трэці сын Альгерда, ён моцна разлічваў на тое, што яму некалі даверыць Ягайла ўсё княства, ацаніўшы яго пастаянную дапамогу ва ўсіх цяжкіх варунках барацьбы з Вітаўтам – і пры падпісанні дамовы з крыжакамі пры Дубісе, і пры аблозе Гародні два гады назад. Аднак жа не – гаспадарства ў рэшце рэшт атрымлівае Вітаўт, і чарніла, якім пісалася дамова ў Востраве, здавалася Карыбуту набрынялым крывёй – найперш брата Карыгайлы, забітага пры аблозе Вільні, а таксама і ягонай, калі праліў яе каля Гародні... (Праз колькі месяцаў ён, адмовіўшыся прысягнуць на вернасьць Вітаўту, быў разбіты пры мястэчку Дакудава каля Ліды і узяты ў палон у Новагародку разам з жонкай і дзецьмі, пасля чаго памірыўся з вялікім князем і актыўна дапамагаў яму).

Высокія госці са сваімі службамі месціліся ў драўляным замку на беразе хуткапыннай Дзітвы, у якую вечарамі, астываючы пасля гарачых узгадненняў, лезлі паны-рада княства і польскія шляхціцы, муцячы вад, нібы статак раз’ятраных зуброў.

Усе корчмы і дамы былі забітыя прыезжымі, і месцічы, нягледзячы на завалоку, якую раз-пораз учынялі захмялелыя паны, бласлаўлялі лёс за гэтую сустрэчу стрыечных братоў, бо нямала срэбных шэлегаў, пражскіх грошаў і брускоў¹ клалася дзень за днём ў іхнія кufры, а

¹ брускі – сярэбраныя, рэдка залатыя, якія, па неабходнасці, перасякалі напалам або на траціну

значыць, будзе лёгка сплываць падымнае і іншыя падаткі. Бласлаўлялі сустрэчу і па многіх іншых прычынах – яна клала канец вайне між Польшчай і Вялікім княствам, а галоўнае – давала гаспадарству самастойнасць і вольнасць, хаця і ў межах агульнай дзяржавы.

— Пройдзе час, Вітаўт яшчэ болей падымецца, і не бачыць палякам нас за васалаў! — казалі на рынку, у гандлёвых каморах і ў хатах.

Вітаўта бласлаўлялі ўсюды – і гэта нягледзячы на тое, што Лідскае княства было некалі аддадзена вялікім князем Альгердам у спадчыну Ягайлу. Ягайлу віталі таксама, але куды больш стрымана, чым Вітаўта, на якога ўскладаліся надзеі зноў вярнуць краіне мір і перапыніць спрэчкі паміж Альгердавічамі. І якую страшную цану – абоіх сыноў – заплаціў ён за прымірэнне! Самы замурзаны гандляр, што вёз тавары на якім парэпу – занядбаным і такім жа мурзатым коніку – ахоплены агульным настроем, уздымаў свой саламяны капялюш ды крычэў ухвалу вялікаму князю.

— Ён яшчэ не гаспадар, у Вільні не пасаджаны на сталец! — абрываў яго.

— То заўтра будзе, ужо ж! — казалі ў адказ, і зноў чулася:

— Жыве Вітаўт!

— Жыве княства!

Радасць была ўсеагульнай, таму і ў праваслаўным храме, і ў касцёле штодзень служылі святочныя службы.

І нават калі ў агульных ухвалах чулася язычаскае, забароненае “Хвала Перуну!” — можна было спадзявацца, што ў нядзелю з касцельнага амбону не панясецца ўшчування бязбожнікам і паганцам, якія ўсё ніяк не прыйдуць да сапраўднага Бога...

Было вядама, што Ягайла прывёз у падарунак Вітаўту каптан з аксаміту, які пашылі ў Кракаве разам з каптанам і мантыяй для караля. За сувой гэтай пурпуровай тканіны заплаціла каралеўская казна нечуваную цану – 8 кілаграмаў срэбра. А колькі яшчэ срэбра пайшло на гузікі, на аблямоўку каралеўскага і вялікакняскага убораў! І

Вітаўт прыпас добры падарунак свайму брату-ворагу, а цяпер, як спадзяваліся людзі, заўсёднаму саюзніку: каваны з усходняе сталі пугінал — двухвостры нож з вышытымі похвамі, каб насіць ля пояса, з усыпаным каштоўнымі каменнямі дзяржальнам. Праўда, шапталіся, што ёсць у падарунку патаемны знак: маўляў, як ты ні спрабаваў мяне знішчыць — а я той жа, востры, як гэты нож. Але, хутчэй за ўсё, гэта былі звычайныя плёткі, якімі так любяць чешыцца паспалітыя людцы.

Плётак у гэты час было аж зашмат: з прагнасцю дапытваліся ў замкавых жанчын, якія ўборы носіць каралева Ядвіга і ці праўда, што ейная ніжняя бялізна з белага ўсходняга шоўку. Узгадвалі яе не здзейснены шлюб з Вільгельмам і розныя падрабязнасці гэтай, яшчэ такой нядаўняй, гісторыі. Дзівіліся, што магла яна некалі адмаўляцца ад шлюбу з такім рыцарам, як Ягайла. Да яе адносіліся з цікаўнасцю, але холадна. Куды больш сімпатыяў выклікала другая вяльможная жанчына — эlegantная, велічная, як сапраўдная каралева, жонка князя Вітаўта, Ганна. Гэта яна, рызыкуючы жыццём, ратавала свайго мужа з Крэўскай цямніцы, яна была закладніцай у бязлітасных крыжакоў, і гэта ад яе, як ад сапраўднага палітыка, патрабуюць зараз асабістага ліста — абяцання, што Вітаўт сапраўды споўніць свае клятвы. Таму, калі Ганна ехала па мястэчку — у доўгай адамашкавай сукні, у празрыста-белай намітцы, што абвявала ейную русавую галаву, у пантофліках, абабітых тым жа адамашкам, што і на сукні, — вітанні сыпаліся на яе, як зярняты ячменю на маладую, а яна слаба ўсміхалася, кланялася люду, і бледнаваты, з аселемі куточкамі ля вуснаў немалады твар яе ружавеў.

Гэта былі хвіліны, якія апраўдвалі ўсё, — доўгія месяцы напружанага чакання смерці ў крыжакоў, хваляванні за мужа, за ўсю сям'ю, што тачыла ейнае сэрца, як іржа, і што зараз час ад часу адгукалася рэзкім болям у грудзях. Але яна не звяжала на тое — і нічога не казала Вітаўту: ён мусіць быць шчаслівым, яго мары здзейсніліся... Яны ніколі не гаварылі пра сыноў, і таму яна спадзявалася,

што ў мужчыны гэты боль растае хутчэй, што ён растане палкам, захілены дзяржаўнымі клопатамі.

З ёю побач, апроч ейнага ўласнага почата, ехаў Даніла. З таго часу, як яна была адпушчаная крыжакамі і вярнулася ў Трокі, гэты хлопец, які ездзіў у Кёнігсберг ратаваць дзяцей, стаў для яе блізім, як сваяк. Яна ведала, не – адчувала ўсім сваім сэрцам, што ён сапраўды гатовы быў пакласці за іх сваё ўласнае жыццё, і з часам усё болей цаніла яго за нейкую асаблівую чысціню, за маладую гатоўнасць услужыць ёй не толькі як уладарыні, а як жанчыне, якая ў вачах многіх была сапраўдным анёлам – захоўнікам Вітаўта. Ён любіў Вітаўта – і любіў усё, што было з ім звязана. Як бачыла вопытным сваім вокам княгіня, гэты хлопец не цягнуўся да ўлады ці грошай, ён нёс у сабе, як нясуць у спякоту поўны жбан крынічнай вады для дарагіх людзей, шчасце жыць каля тых, хто вырашаў лёсы многіх. Не раз яна бачыла ў яго вачах і тугу – яна ценом праходзіла па твары, затрымлівалася ў куточках рота, у горкай зморшчынцы на лбе. І цяпер княгіня абвостраным уласнай хваробай позірмам бачыла ў ім той жа клопат.

— Чаму ты смутны, Данілка? – запыталася яна ціхенька, калі яны прыехалі да замка, нібы ўзнесенага вялізнымі, у рост чалавека, валунамі падмурка, і ён, саскочыўшы з каня, першым паспеў да яе падбегчы і дапамагчы стаць на зямлю.

Ён збянтэжыўся. І яна з усмешкай назірала за тым, як ягоны малады, аднак ужо з тонкімі зморшчынкамі на лбе твар пачырванеў.

— Ваша мосць, я... я не смутны. Я ўсім задаволены.

— Я ж бачу, што цябе грызе нейкі клопат.

Ён яшчэ болей спунсовеў.

— Недалёка, у Лідзе... мая маці. Я не бачыў яе два гады.

— Дык ты хочаш у Ліду? Да маці?

— Калі дазволіць гаспадарыня, спачатку да маці, — схіліўся перад ёю Даніла.

— А хто яшчэ ёсць у цябе?

— Два браты.

— Якога ўзросту?
— Падлеткі яшчэ. Не ведаюць і яны, ці я жывы. Не бачыўся чатыры гады.

— Дазваляю, але каб да вечару быў тут.

— Дзякую, але...

— Што яшчэ?

— Я прашу гаспадарыню дазволіць мне паскакаць яшчэ і ў Любчу. Я... я паспею да вечару! – зусім запунсавеўшы, хаваў вочы хлопец.

Але княгіня Ганна па-змоўніцку пасміхнулася:

— І хто там, у Любчы? Нявеста?

— Каб жа! Хто за мяне яе аддасць? – горка прамовіў Даніла. — Мне б хаця зірнуць на яе здаля!

— А чаму ж не аддаць яе за цябе? Хто яе бацькі?
— княгіня Ганна нахмурылася.

— Бацькі ў яе няма, а дзядзька — Лунь, яго брату сядзіба ў леннае ўладанне яшчэ князем Альгердам была дадзеная. А я хто такі для іх?

— Вось яно што...

Княгіня павярнулася, каб ісці, але ўзгадала пра другую просьбу маладога слугача і кінула яму:

— Дазваляю табе і Любчу, а там пабачым, што і як.

Акрылены, Даніла зноў ускочыў на каня, а жанчына, усміхаючыся, пайшла да ганка. Узгадаліся ў гэты момант ёй хвіліны, калі ўпершыню сустрэліся іхнія з Вітаўтам вочы, і нібы варам абдало яе: запалалі шчокі, здрыганулася сэрца. Гэта было каханне з першага позірку, і нездарма, калі мужу пагражала смерць у крэўскім замку, сама яна гатовая была застацца там замест Вітаўта. І яшчэ ўзгадалася: тады, калі ўначы пад Сынкавічамі стаяла разам з атрадам, чакаючы ўцекача-мужа, так калацілася ў яе сэрца ад страху і надзеі, што яна ледзь не губляла прытомнасць. Што з ёю было б, калі б ён не выбраўся з гэтай вежы ў Крэве? Яна тады цвёрда вырашыла: жыць не стане, калі ён загіне. О, як яна малілася ў той пракавечнай цемры лесу багіні Мокашы, каб тая пачакала, не забірала ад яе мужа так рана, у самым росквіце іхняга кахання! І багі пачулі яе – нямая дасюль дарога ажыла, пачуўся тупат каня, і вось ужо

ягоны, Вітаўтаў, бясконца любы голас над вухам — ціхі, хрыплаваты: “Я жывы, я тут! Не бойся!”

І як жа ёй не разумець іншую душу, якая таксама кахае?!

Вяртанне

Першая жаўцізна — блізкі напамінак восені — кранула ліпы, што вартавалі дарогу да любчанскай сядзібы. За тры гады яны папышнелі, іх галіны пацягнуліся над прарэзанымі ў траве каляінамі ад фурманак, і Даніла ляцеў пад цяністымі шатамі, стараючыся ўхіляцца ад пругкіх зялёных атожылкаў. Капыты каня мякка стукалі ў травяністы покрыв дарогі, там-сям, дзе пясок перамагаў траву, пад імі завейна уздымаліся слупкі пяску. Гарачыня сушыла вусны, — а можа, то быў страх? Страх, што раптам нешта там, у Любчы, змянілася, што яна ці з’ехала адсюль, ці — твар яго ўспыхваў — выйшла замуж, ці — бляднелі шчокі і жах ахопліваў душу, — можа, ужо нежывая?!

Апошнія хвіліны дарогі, па якой нёсся як у нейкім беспамяцтве, былі нясцерпнымі. Разагнаўшыся, ён не разлічыў хуткасці — і ледзь не зляцеў ў роў, на дне якога ляніва калыхалася зялёная твань.

Мост быў падняты, і на тым баку нікога не было відно. Даніла саскочыў з каня, хутка абвязаў аброцьцю драўляны слуп ля рова, пашукаў, дзе біла, якім звычайна выклікалі старожу. Гулкі гук страсянуў сонную цішу спякотнага жнівеньскага дня, але і праз хвіліны, што здаліся Даніле бясконцымі, ніхто не азваўся. Нікога не было бачна і на двары. Тады ён грукнуў у біла яшчэ і яшчэ, і нарэшце з адчыненых дзвярэй сядзібы выйшаў слуга ў доўгай кашулі і пацертых портах. ды ляніва пакльпаў да брамы.

— Ці ты там заснуў?! — крыкнуў хлопец, прыспешваючы. А той, пабачыўшы дарагія, з вышыўкай похвы на поясе Данілы і меч, што тырчэў адтуль, пасур’ёзнеў і ўжо трушком наблізіўся да рова.

— Хто такі і па якой справе прыехаў? — гукнуў ён.

— Я... я дружыннік князя Вітаўта, — раптам неспадзявана

для сябе разгубіўся Даніла. І, не чакаючы новых пытанняў, таропка запытаўся дрыготкім голасам:

— Я да... панны... панны Свеціцы. Ці яна тут?

Брамнік прыгледзеўся да госьця і раптам здзіўлена загаварыў:

— Ці гэта не ты той самы, які тут хаваўся?

— Я тут жыў, — пачырванеў той. — Але яна... яна ў сядзібе?

— То ты ж злодзей, цябе ж гаспадарскі камісар забраў,

— засумняваўся брамнік, у якім цяпер і Даніла прызнаў аднаго з тых слугаў, што некалі даглядалі двор.

— Я цябе пытаю, ці тут панна Свеціца! — крыкнуў ён грамавым голасам. — Кажы, ну!

— Тут, — ацішэў брамнік. — Дзе ж ёй і быць, як не ў родным гняздзе? Дык каму дакласці аб табе — ёй ці пану Луню? Ці, можа, пану Даўгаль?

— А гэта хто? — зноў пахаладзела нешта ў душы Данілы.

— Хто гэта — пан Даўгаль?

— Хто, хто... Жаніх, вось хто... — бурчаў брамнік, няспешна круцячы кола і апускаючы мост. — Пачакай, не лезь у сядзібу. Яны ўсе там, ля Нёману, пад дубам.

Даніла не памятаў, як ён перабег мост, як даляцеў да маленькай брамкі, што выводзіла да Нёману.

...Яна сапраўды была там — у ценю пад дубам, дзе некалі вучыла яго гуляць у варцобы і дзе над імі свісцелі стрэлы Гердзенья. Нехта быў з ёю за сталом, накрытым белым абрусам — здаецца, дзядзька з нязменным блазнам, якія ўтаропіліся ў яго так, нібы ён з'явіўся сюды прамі з Ірыя. Быў і яшчэ нехта — малады і круглатвары, з буйнымі пасмамі валасоў, — але Даніла бачыў толькі яе.

Яна была ў белай доўгай сукні з жоўтай аблямоўкай, з бурштынавай жуковінай на тонкім палыцы рукі, якой падпірала падбародак, задумаўшыся над дошкай. Яна так і глядзела на яго колькі імгненняў — няўцямна, не пазнаючы, уся яшчэ ў сваіх думках, але вось круглы тварык яе з прамым носам успыхнуў, шэрыя вочы заззялі.

— Да-ні-ла!

— І праўда — гэта ж ён! — ускрыкнуў стары Лунь, працягнуўшы наперад кашчавы палец, якім нібыта ўпёрся ў хлопца.

— Той, які абакраў скарбонку! — ачомаўшыся ад неспадзяванкі, зняважліва працадзіў кучаравы хлопец.

Даніла не чуў яго. Ён глядзеў на Свеціцу. А яна, нібы прыцягнёная нейкай магутнай сілай, устала насустрач яму і зрабіла колькі крокаў, павольна працягваючы рукі.

— Ты... жывы! Адкуль ты?

— Я... з Вострава, — запінаючыся, адказаў Даніла.

Але хлопец, што сядзеў з ёю, ускочыў і стаў між імі. Нічога не ведаючы пра тое, што гэты новагародскі пахолак упершыню пайшоў супраць бацькі, заявіўшы яму пра сваё жаданне ажаніцца са Свеціцай і тым адрэзаўшы новагародскаму баярыну шляхі да Офкі, Даніла, ледзь глянуўшы на яго, зразумеў, што гэты малойчык яму не супернік.

— Ты, мабыць, збег з турмы? — здэкліва запытаўся той. — Ці заплаціў хаця патурэмнае¹?

— Даўгаль! — ускрыкнула Свеціца.

“Чаму брамнік назваў пахолка жаніхом? Круглыя вочы, кучары над нізкім ілбом, — не можа быць, каб Свеціца выбрала гэтага!” — падумаў Даніла. І ён, нічога не адказаўшы пеўніку, які выскачыў з-за стала, проста адсунуў яго прэч і ўзяў Свеціцу за плечы.

Ён сам здзівіўся сваёй смеласці. Але тое, што стаяла між сённяшняй сустрэчай і тым момантам, калі ён, увесь час трацячы прытомнасць і намагаючыся сказаць ёй нейкія бязладныя словы, калаціўся на фурманцы, што выязджала з гэтага двара, зрабіла яго іншым. Тады ён быў найўным хлапчуком, які, хаця і паспытаў здраду і смерць, пажадлівасць сталай жанчыны і любасць да гэтай дзяўчынкі, усё ж заставаўся юнаком, які толькі ўваходзіў у жыццё. Цяпер, пасля некалькі гадоў жыцця побач з людзьмі, якія вяршылі лёсы тысячаў людзей і глядзелі

¹ патурэмнае — плата з вязня, прызнанага вінаватым. Са шляхціца ў тых часы бралі 12, з простага зямяніна — 6 грошаў

ў будучыню на колькі хадоў наперад, ён стаў іншым. Нікому не аддасць ён Свеціцу і сваё каханне, нікому, будзе змагацца за яго зацята і ўпарта. Ніколі не стане ён жыць, як набяжыць, ніколі не будзе бязвольна плысці туды, куды загоніць яго жыццё!

І яна адчула ў ім гэтае “іншае”, таму з гатоўнасьцю ступіла ў кола гэтай блізкасьці да яго. Яны стаялі, глядзячы адзін аднаму ў вочы, і нікога не было вакол – ні людзей за сталом, ні ліпы, ні Нёману, што свавольнай дугой агінаў выпус, ні сядзібы і яе людзей.

І ўсё ж нездарма ўсе гэтыя гады яго вучылі быць воем, быць нападзатове. Спалоханы крык ззаду не заспеў яго знянацку, ён інстынктыўна вывернуўся ўбок, і меч, які Даўгалё выхапіў у яго з похваў, не паспеў узняцца ўгору. У тое ж імгненне Даніла, штурхануўшы Свеціцу наперад, паспеў перахапіць руку нападніка.

Здавалася, цэлую вечнасць адольваў ён сілу, гатовую абрынуцца на яго смяротным ударам. Вочы ў вочы стаялі яны з Даўгалём, ажно пакуль Даніла не ўбачыў у круглых і вырачаных цяпер ў страшэннай напрузе вачах суперніка боль і, зрабіўшы рывок, не сагнуў яго руку ўніз, а пасля, з усяе сілы даўшы яму выпятка, так што той, не ўтрымаўшыся, пакаціўся з кручы, глыбока дыхнуў, каб выдыхнуць ўласную напругу.

— Штосьці мне не шанцуе ў вашай Любчы, — сказаў, выпіраючы ўзмакрэлы лоб. — Нездарма княгіня Ганна не хацела мяне адпусцаць сюды.

Успомненне імя княгіні было знарочыстым, – ён хацеў адразу ж адгарадзіцца ад вобразу падазронага ў злачынстве, вязня, якім яго бачылі тут апошні раз, і даць ім усім зразумець: таго, даўняга Данілы ўжо не існуе, ён, сённяшні, зусім іншы, ён дабіўся гэтага сваімі сіламі і сваім розумам.

— О! Гэты хлопец не абарай хлеб кроіць!¹ – пачуўся голас блазна, здымаючы агульнае аняменне. – А таму, няўдаліцы, “смачны жабе гарэх, ды зубоў Бог не даў.”

¹ абарай хлеб кроіць – у значэнні: спрытны

— Няўжо яго тут прымалі як жаніха? — Даніла дакорліва зірнуў на старога, які, адкрыўшы рот, глядзеў на іх. Той ўстрапянуўся, замахаў рукамі:

— Яна яго ўвесь час адпрэчвала, ды ён як уляпіўся ў сук, ледзь не штодзень прыязджае сюды!

Там, куды паляцеў супернік, затрашчала галлё, — мабыць, Даўгаль прабіраўся да выхаду панізе, не рызыкуючы ўздымацца наверх.

— Ты... ты не вязень ужо? — нясмела запытала Свецца.
— Няўжо цябе ведае княгіня Ганна? Гэта праўда?

— Клянуся Ладаю! Ну, Богам нашым найсветлым! — паправіўся ён, з асцярогай гледзячы на іх: ці не сталі яны зацятымі хрысціянамі і ці ня высмеюць тое, што ў яго незнарок вырвалася імя даўняй, ужо забароненай багіні каханьня. Але яны ўспрынялі яго агаворку з разуменьнем. Недалёка адсюль яшчэ з колькі часу таму дзяўчаты і хлопцы з ваколіцаў Любчы ладзілі Семік, пасля Купалле, і ўсё сямейства было там, пакланіўшыся светлым і магутным сілам прыроды.

— Я малодшы дружыннік у почаце самога князя Вітаўта, — дадаў ён зноў. І гэта не прагучала пахвальбой, а толькі ўсё тым жа апраўданнем яго, даўнішняга, бездапаможнага, што сцякаў крывёй на самым ганку іхняе сядзібы яшчэ два гады таму.

— Праўда?! — Свецца ажно падскочыла на месцы.
— Ты кажаш праўду ці...

Даніла не пакрыўдзіўся на гэты недавер. Ён ведаў: ёй патрэбны быў толькі ён. Але яны моцна залежалі ад іншых, старэйшых, ад законаў і правоў на іхняе жыццё. І чым менш перашкодаў было між імі, тым верагоднейшым паўставала ішчасьце быць разам.

— Пляменніца, я бачу, ты не збіраешся жыць у Новагародку, — адсоўваючы варцобы са стала і паднімаючыся да Данілы, сказаў стары гаспадар.

— Не, дзядзечка, не збіраюся! — радасна адгукнулася Свецца. — Вы мне не верылі, што Даніла прыедзе сюды, а я гэта ведала!

— Дык раскажы, мой будучы пляменнік, што з табой

было, і што будзе, і з чым ты сюды прыехаў. Я бачу, справа ў вас сур’ёзная. Але ж мы зусім не ведаем цябе...

І Даніла пачаў расказваць. Доўжыўся той аповед са самага вечару, пакуль хлопцу неадменна трэба было вяртацца назад, у Вострава, дзе ў гэты час ішлі самыя гарачыя спрэчкі наконт кожнага слова дамовы, якую пасля назовуць Востраўскай.

Душа яго спявала: маці, якую ён нарэшце пабачыў пасля доўгага расстання, паспеўшы пабыць у Лідзе, дала яму сваё благаслаўненне на шлюб з каханай дзяўчынай. А яна, каханая дзяўчына, таксама чакала яго насуперак усяму, – і жыццё магутна вабіла яго сваёй радасцю, што яшчэ будзе наперадзе і што ёсць ужо зараз з ім. У ім...

Арышт

Касцёл ў Востраве быў перапоўнены, і ззянне ад залатых аблямовак, барвовых, сініх і зялёных аксамітаў ды рознакаляровых самацвэтаў часам зацьмявала залацістае святло соцень васковых свечак ды нават і раннія сонца, што выблісквала з-за аблокаў. Падзея, якую даўно чакалі ў абедзвюх краінах, завяршылася – пагадненне паміж каралём польскім і вялікім князем літоўскім Ягайлам і князем троцкім і гарадзенскім Вітаўтам аб перадачы апошняму ўлады у Вялікім Княстве было агучанае. Вітаўт ад гэтага часу рабіўся пажыццёвым намеснікам вялікага князя, а фактычна — уладаром Літвы, бо прысяга ў вернасці польскай кароне, якую ён прынёс, зусім не была формулай *Omagium* (адданне сябе ў поўную ўладу), што ў практыцы еўрапейскага леннага права адпавядала хутчэй знешняму, чым унутранаму васалітэту.

Для перасцярогі ў непаразуменнях дамоваў было падпісана ажно тры. Першая – калі “*Dux Litvaniae*” і “*dominus Trocensis*”¹ абяцаў вернасць не толькі Кароне, але і каралеве Ядвізе, браўся “бараніць яе, захіляць і засцерагаць ад усялякіх непрыяцеляў і ворагаў”. Два астатнія дакументы былі выдадзеныя ад імя Вітаўтавай

¹ герцаг Літвы і ўладар Трокаў (лат)

Ганны. У адным абяцала яна тое самае, што і муж, а ў другім паручалася за тое, што ўсё абяцанае ім будзе здзейснена.

Вышэйшыя баяры княства радаваліся. Але і паны польскай Кароны былі задаволеныя: ад гэтага часу спынялася небясьпечная вайна паміж княствам і Каронай, і Літва цяпер пераарыentoўвалася ў знешняй палітыцы на Польшчу, а не на ордэн. Небясьпека для Польшчы перад тым была вялізная: пракляты Апольчык ужо прадставіў крыжакам план раздзелу Польшчы між крыжакамі, Брандэнбургам і шлёнскімі княжатамі. Добра, што нядаўна, у чэрвені, памёр у Вільні яго зяць, Вігунд Альгердавіч, і тым паслабелі сувязі Апольчыка са сваяком, каралём Уладыславам Ягайлам. Канешне, паны ўсё ж скурушліва гаварылі між сабой, што, прымаючы Ягайлу на польскі трон, спадзяваліся на безумоўнае і не азмрочанае войнамі далучэнне гэтай вялізнай дзяржавы да сваёй краіны ў самым бліжэйшым часе. Але – варта пачакаць. Асноўная гульня яшчэ наперадзе...

Гэтак жа разважалі і прыхільнікі самастойнасці княства. Вітаўт называўся цяпер, у дамове, толькі князем Літвы, а не вялікім князем. Але гэта толькі на словах. На справе польскім памкненнем была пастаўленая моцная заслона. Палякі ад гэтага часу не мелі права займаць у ВКЛ дзяржаўныя пасады і мець тут сваю маёмасць і землі. Далоў Клімента Маскажэўскага дый іншых, што распараджаліся ў Вільні як у сваёй хаце!

Бліжэйшыя сваякі караля пачувалі сябе асабліва няўтульна. Усе яны – і Скіргайла, і віцебскі Свідрыгайла, і Хведар Любартавіч валынскі, і падольскі Хведар Карыятавіч, асабліва ж кіеўскі Уладзімір Альгердавіч – чакалі будучых зменаў, адчуваючы іх, як адчуваюць будучую навалыніцу птушкі, што вольна і доўга клявалі пшаніцу на гаспадарскіх пожнях. І сапраўды – Вітаўт неўзабаве пазбавіў іх гэтых земляў, збіраючы дробныя княжанні пад сваю руку і ўзмацняючы тым Вялікае княства.

Асаблівую цікавасць у Востраве выклікаў высокі,

магутны, касцісты стары ў манаскім адзенні. Яго сівыя кусьцістыя бровы навісалі над вачыма, позірку якіх некалі баяліся самі валадары. Цяпер жа яны яснылі лагодай і спакоем. Гэта быў Хведар Данілавіч Астрожскі. Яшчэ год таму назад славыты ваяр княства, луцкі стараста, уладальнік Астрога, Кораца, Заслава, Хлапоціна і мноства іншых земляў на Валыні, які абараняў Вільню ад Вітаўта, цяпер ён стаў манахам Феадосіем у Кіева-Пячэрскай лаўры. Адчуваючы дарэмнасць зямнога жыцця, жадаў прычасціцца да жыцця нябеснага. Сюды ж, у Востраў, ён прывёз цудадзейную замкавую ікону Маці Божай Новагародскай, захаванай Кіева-Пячэрскімі інакамі. Ікону гэтую ён, даўні староннік Ягайлы, перадаў Вітаўту, цяперашняму ўладару Новагародку, з просьбай, каб ніколі больш не пакідала ікона месца, дзе была напісаная і куды цяпер вярталася. У гэтым вяртанні многія ўгледзелі шчаслівы для Вітаўта знак і просьбу, каб не забываўся ён на праваслаўных жыхароў і не патрабаваў ад іх пяхрысту.

І па гэтай прычыне віталі тут Вітаўта болей, чым караля, і многія з тых, хто ў бядзе не хацеў нават адказваць пасланнікам князя, хіліліся цяпер да яго і паказвалі сваю шчырую прыхільнасць...

Але пакуль што ўсе яны — вялікія і малыя гаспадары княстваў і земляў у Вялікім княстве — сядзелі на доўгіх дубовых лавах у нядаўна пабудаваным драўляным касцёле і слухалі словы малітвы.

Ягайла і Вітаўт — нерухомыя, велічныя, у аксамітавых каптанах з пардусавай у аднаго і гарнастаевай у другога мантыямі і саф'янавых ботах з залатымі шпорами сядзелі наперадзе, у разбяных дубовых крэслах, іх жонкі Ядвіга і Ганна — па баках ад мужоў, і ўсе погляды прысутных нават пад час малітвы не адрываліся ад іх.

Шмат чаго стаяла паміж гэтымі стрыечнымі братамі, якія раслі амаль што разам і чые бацькі Альгерд і Кейстут ўмелі сябраваць і разам вырашаць усе праблемы вялізнай краіны, якую мацвалі і ўзрошчвалі беражліва і мужна шмат гадоў. Іх сыны, якіх лёс абраў для вырашэння тых жа задач, мусілі перад усім светам даказаць тое сваё

прызначэнне. Супраць іх былі многія іншыя атожылки Альгердавага і Кейстутавага дрэваў, а таксама і акаляючы свет, які, як гарачая лава, яшчэ не застыў у сваіх будучых еўрапейскіх формах, а плыў, мяняўся, забіраў чужое і з боем, з рэкамі чалавечай крыві аддаваў сваё.

Даніла – у кальчуге з металічных лускавінак, у прылбіцы і накаленніках, з дзідай у руцэ і мечам у расшытых скураных похвах – стаяў ля самых дзвярэй храма, насцеж адчыненых дзеля летняга цяпла і неверагоднай перапоўненасці розным высокасаноўным людствам. Дробныя баяры і багатыя месцічы з сем’ямі з Ліды, Новагародка, Ваўкавыйска ды іншых месцаў маглі толькі тоўпіцца вакол старожа, якая ачапіла касцёл і праход да самага замка, каб, барані Божа, ніхто з выпадковых людцаў не выкуліўся пад ногі каралю ці вялікаму князю, калі скончыцца набажэнства. Насупраць князевай варты стаяла каралеўская – палякі адрозніваліся ад ліцвіноў зброяй і шлемамі, больш пукатымі і цяжкімі, сваёй разняволенасцю (яны час ад часу кідалі адзін аднаму забаўныя жарты наконт урачыстасці і прысутных), а таксама тым, што ў начальніка іхняй варты на шлеме быў прымацаваны пук пер’яў, – такія ўборы, што называліся кітамі, хлопец бачыў упершыню.

Наўпрост за ім, ледзь не дыхаючы ў патыліцу, стаялі яго будучыя родзічы – Лунь у дарагіх ботах, што даставаныя былі са скрыні ўпершыню за дзесятак гадоў і якія неміласэрна спіскалі яму ногі, Свеціца ў сукні з адбеленага льну з сярэбранай аблямоўкай і ў сярэбраным вяночку з чарнёнымі колтамі на скронях, а таксама Офка з баярынам Гневашам, які спадзяваўся калі не на шлюб з ёю, дык на любошчы, і яго сынам Даўгалём, які цягнуўся, каб хоць што разгледзець у пахкім нутры касцёла.

Нялёгка было Данілу ўпрасіць начальніка варты, каб той дазволіў прабрацца гэтаму сямейству пад самы касцёл, бо пакрыўджаных, каму давалося стаяць ледзь не паўвярсты ад храма, і так было зашмат, а сярод іх былі нават дворныя самога Карыбута, які на набажэнства не з’явіўся, прыкінуўшыся хворым. Але Офка, якая мусіла

прыняць сватанне Данілы да ейнай падчаркі, таксама вельмі прасіла аб тым, і начальнік варты паддаўся на чары гэтай гнуткай, увёртлівай кабеты, што ў сваім асяляпляльна – багатым уборы, здавалася, гатовая была зацміць самую каралеву.

Яна не магла выстаяць і хвіліны, каб гучным шэптам не запытацца ў Данілы, спрабуючы з-за яго галавы хаця нешта ўбачыць у глыбіні касцёлу:

— Як яго мосьць глядзіць на каралеву – з любасцю ці раўнадушна?

— Як ён тое ўбачыць? – абрываў яе Гневаш. – Зараз пагоняць нас адсюль, любка мая. Сціхні пакуль, дай хлопцы рабіць сваю справу.

Офка змаўкала, але праз нейкі час, нібы забыўшыся, зноў імкнулася нашаптаць на вуха маладому вартаўніку, абдаючы яго пахкасцямі, ад якіх у гэты спякотны дзень у яго пачынала кружыцца галава:

— А ў княгіні Ганны летнік з шоўку ці парчы, я не заўважыла нешта?

У рэшце рэшт баярын узяў няўрымсліваю кабету за руку і сілай адвёў яе далей, прабіўшыся скрозь спацелы натоўп на адносна вольнае месца. І таму яна, у чым не раз потым дакарала Гневаша, не змагла падысці да караля, які пасля набажэнства хутка прайшоў па праходзе між воямі каравулу да карэты з залатымі каралеўскім гербамі і цяжкімі завесамі, якія адразу ж схавалі і яго, і каралеву ад цікаўных вачэй і ад вітальных крыкаў, якія ўзняліся вакол. Затое потым яна ледзь не замучыла Свеціцу пытаннямі – удакладненнямі тых дэталей жаночых убораў, на якія мужчыны мала звяртаюць увагі, затое жанчыны прагна разглядаюць кожную дробязь, добра ведаючы, як шмат значыць любая дэталі – колты, каралі, бачуркі на нагах, залатое шытво аблямоўкі і іншае — для магутнасці прыгажунь, якія хочуць валадарыць над мужчынамі.

Затое пільнае вока Офкі адразу пабачыла пачатак таго, што здарылася пасля і чаго не чакалі ў гэты святочны дзень ні Даніла, ні Свеціца, ні ўсе тыя, хто радаваўся доўгачаканаму міру, заключанаму ў гэты вялікі дзень.

Яна ўгледзела, як незадоўга да сканчэння набажэнства насупраць Данілы, паміж двух вартавых – палякаў (а іхні камандзір толькі коратка кіўнуў, даючы на тое згоду) уплішчыўся высокі і як жардзіна худы чалавек ў звычайным адзенні заможных віленчукоў: портах і суконным жупане. Ён нейкі час пільна ўзіраўся ў Данілу, нібы корпаючыся ў сваёй памяці: прыжмурваўся, ківаў галавой, прыглядаўся. Ёй здалося, што яна ўжо недзе бачыла таго чалавека, але дзе? Покуль яна сачыла за дзіўным тым зацікаўленцам, скончылася служба, і люд ірвануўся, ледзь не прарываючы старожу, да касцёлу: усе хацелі бліжэй разгледзець высокіх гасцей.

На той час Офка, якую ледзь не збілі з ног цікаўныя, згубіла Данілу з вачэй. Калі ж свае і чужыя месцічы праводзілі з храма ўсіх да апошняга з прыездных славу-тасцяў, абгаварыўшы знаёмых і незнаёмых баяраў і паноў-рады княства і каралеўства, яна пабачыла, што двое вояў трымаюць Данілу за рукі, а заплаканая Свеціца нешта тлумачыць таму, каго Офка палічыла за віжа. Жанчына рванулася да маладых людзей і віжа так імкліва, што Гневаш яе не ўтрымаў: яна раптоўна ўзгадала, хто гэта.

Гэта той, хто некалі ў Любчы перашкодзіў яе фурману ўтапіць Данілу ў Нёмане! Памочнік вознага... як яго клікалі, таго самага, які пасля разам са Свеціцай пераследаваў Беля? Яна не магла ўзгадаць імя, ёй памяталася нешта расліннае.

— Ты што, зноў прыехаў арыштоўваць яго? – закрывала яна ўжо здаля. – Мала вам Любчы?

Яна шчыра забылася на тое, якую ролю адыграла некалі ў тым, што здарылася з Данілам. Цяпер ёй хацелася аберагчы гэтага маладога хлопца, у якім яна бачыла магчымасць выбрацца хаця якім чынам да вялікакняскага двара. Яна ж сама бачыла, як, ідучы ў касцёл, кіўнула і ўсміхнулася маладому вартавому жонка князя Вітаўта, з учарашняга дня самаўладнага валадара Літвы!

— Вальможная пані, не ўмешвайся ў нашыя справы! – перасцярог яе чалавек, чыё імя яна ўспомніла адразу, як толькі ён загаварыў.

“Рагоза! Так, яго клікалі Рагоза! Памочнік вознага Сухты!”

— Не Рагоза, вяльможная спадарыня, а новаахрышчаны Павал, у імя любімага апостала Пана Бога нашага, — змрочна адпрэчыў яе законнік. — Ужо год як я вялікакняскі камісар, і даверана мне многае ў княстве. Так што не перашкаджайце мне забраць яго як дзяржаўнага злачынцу, які да таго ж збег з вязьніцы пры нявысветленых абставінах. Сам Бог перадае яго ў мае рукі, бо доўга мы шукалі яго паўсюдна.

— Я ні ў чым не вінаваты і дакажу гэта! — смела запярэчыў Даніла. Ён не выглядаў разгубленым. У яго цяпер ёсць сведкі, і суд, калі ён справядлівы, дабярэцца і да праклятага Шомберга, і да Гердзеня, калі ён яшчэ жывы!

Камісар кіўнуў воям, і тыя павялі свайго нядаўняга таварыша за Рагозам-Паўлам, які паспешліва кіраваўся да двухпавярховай мураванкі за замкам, дзе жылі службоўцы і дзе можна было ў глыбокім сутарэнні змясціць не аднаго злачынца...

Гаспадарскі суд

У гэты гарачы жнівеньскі поўдзень падзямелле спачатку здалося не надта страшным. Прынамсі на першым часе Даніла, спацелы пасля доўгай варты пад сонцам і пад металічнаю прылбіцаю, адчуў фізічную палёжку, калі прысеў на жмут маладой яшчэ, толькі што зжатай саломы і пачаў паціху астываць. Але душа яго крыкам крычала ад несправядлівасці: яго вялі пад вартай нядаўня таварышы, на вачах у Свеццы і яе радні! Якія ж зласлівыя іскры ўспыхвалі ў савіных вачах гэтага Даўгаля, што, выпягнуўшы шыю, нават забег наперад, каб зірнуць на твар зняволенага суперніка! Што, калі Свецца адвернецца ад яго?!

Але паступова ў ім расла халодная рашучасць біцца да апошняга, даказваючы сваю невінаватасць. Увечары ён пераказаў Паўлу, як сустрэў у крыжакоў Гердзеня і што і як той казаў на конт рабавання пры сведках — воях

Зайцы, Івану ды Даўшы. З іх трох толькі Даўша быў тут, у Востраве, але і тыя два яго былыя таварышы, калі не загінулі ў час нядаўняй асады Гародні, маглі быць ці то ў лідскім, ці то ў гарадзенскім атрадах.

— Адшукайце іх! — казаў ён, і новапрызначаны камісар адчуў у яго словах праўду. Ён разумеў, што цяпер Даніла не той хлапчук, якога адцуралася яго гаспадыня, а вой з асабістай варты Вітаўта. А гэта значна мяняла справу. Ён пачынаў сумнявацца ў тым, ці правільна зрабіў, арыштаваўшы хлопца. Аднак жа ў гэтай справе было крымінальным несумненна: пабег з-пад варты. І тут ён, затрымаўшы ўцекача, мог паказаць сябе як непадкупны слуга закону, аднолькавага для ўсіх. Чаго ж тады вартыя тыя законы, якія яго вучылі берагчы?! І ён перабіраў ўсе акалічнасці таго даўняга рабаўніцтва, якое выдатна памятаў, бо гэта было яго першаю справай. Узгадваў Любчу, і тое, як угледзеў злачынства: хлопца штурхнулі ў Нёман. Тады менавіта ён кінуўся за ім ў нёманскія віры і выпягнуў-ткі на паверхню, хаця і кружыла яго там разам з абвямлым целам тапельца, як трэску... Узгадваў і Сухту, які цяпер быў ужо памочнікам віленскага бурмістра і які навучыў яго многім таямніцам пошукавай справы...

Прыходзіла ў галаву і тая першая ў яго жыцці гаворка з такой высокай асобай, як сястра караля. Помніцца, княгіня Марыя нешта злоснае казалася нават пра забітага бацьку гэтага хлопца, якога не ўзлюбіла з-за ягонага, хаця і кароткага служэння, у Гародні, у гарнізоне Вітаўта. Тую непрыязнасць яна перанесла і на сына, і толькі таму Данілу адправілі ў Вільню, а не судзілі ў лідскім замкавым судзе, як належала тое па закону. Ён цяпер бачыў, што ажно тры жанчыны стаялі над лёсам гэтага прыгожага хлопца, усяго толькі дробнага панцёрнага баярына. І калі дзье з іх — княгіня і тая, гаспадыня Любчы — былі на тым лёсе чорнымі меткамі, то маладзенькая дзяўчына, якая арканам захліснула забойцу, адпомсціла за яго! І гэта ж яна заступалася зараз за свайго абранніка!

Узгадваючы яе тварык, Павал тужліва думаў пра сваё адзінокае жыццё і пра тое, што вочы жанчын, якія

дасюль глядзелі на яго з цікавасцю, былі вачыма віслен ды зладзеек, якія спадзяваліся на змякчэнне прысудаў...

Думаючы над усім гэтым, высокая чыноўная асоба правяла ноч амаль без сну.

Не спаў той ноччу і Даніла.

Ён не ведаў, што і Свеціца, і нават Офка, якая старалася згладзіць сваю віну перад падчаркай, а можа, і спадзявалася звярнуць на сябе ўвагу высокай асобы, да вечару каравулілі ля пакояў княгіні Ганны і змаглі-ткі сказаць колькі словаў у абарону Данілы, а тая, хаця была звыш галавы заклапочаная мноствам розных вялікіх і дробных справаў, таксама аддала кароткі загад начальніку свайго атраду, каб пасля, калі скончацца ўрачыстасці, камісар не вёз Данілу ў Вільню, а пакінуў яго тут і, звярнуўшыся асабіста да яе, раскажаў усё, што тычыць далёкай справы аб рабаўніцтве, пра якую яна чула мімаходзь ад мужа, калі былі яны ў Прусіі. А пасля, выслухаўшы камісара, загадала, каб былі сабраныя ўсе магчымыя сведкі і каб суд адбыўся найхутчэй.

Праз чатыры дні Данілу павялі ў замак, дзе было нязвыкла сцішана (Ягайла з каралевай ад'ехалі ў Вільню, а за імі і ўвесь каралеўскі двор). Вітаўт жа з жонкай меліся ехаць туды праз тыдзень.

Увайшоўшы ў невялікую залу з тканымі каляровымі шпалерамі і лавамі, пакрытымі каберцамі, на якіх сядзела мноства народу, ён знікавеў: сам Вітаўт сядзеў там ў шырокім дубовым крэсле з разбяной спінкай, а побач, падзявочы гнуткая, у цёмна-сіняй сукні з шырокімі белымі адваротамі і ў белай кісейнай намітцы, уважліва глядзела на Данілу княгіня Ганна. Калі ж ён зірнуў туды, дзе месціліся судзі, то знерухомеў яшчэ болей: сярод іх, што амаль не адрозніваліся адзін ад аднаго – усе ў чорных накідках і аднолькавых капелюшах, – ён пабачыў Сухту. Угледзеў на першай лаве і лідскага вайта Нарбута, і Даўкшу, а таксама і Зайца – усе яны меліся выступаць сведкамі. Сядзела між іх, апрагнуўшы свой багаты ўбор, і Офка – не баялася яна суда, наадварот – сцішана ганарылася тым, што выглядае не горш за саму княгіню... У самым канцы, сярод твараў

придворных Вітаўта, пабачыў ён зжаўцелы ад болю і страху за яго твар сваёй матухны і братоў, а недалёка ад іх – тую, якую больш за ўсё баяўся тут пабачыць і якую бачыць хацеў як нікога.

Гэта была надзвычайная падзея, калі звычайнага дружынніка судзіў суд у прысутнасці самога вялікага князя. Хаця па закону кожны вольны чалавек меў права звярнуцца ў гаспадарскі ці камісарскі суд з зыскам ці скаргай, усё ж камісарскі суд, які дзейнічаў на правах гаспадарскага, утвараўся толькі вялікім князем і панамі-радаю па справах надзвычайнай важнасці. Але, як раіліся між сабой судзі, у гэтай справе былі ўдзельнікамі не толькі жыхары княства, але і крыжакі, і таму ўсе патрабаванні закону былі ўлічаныя. Абвінавачванні супраць крыжакоў былі зараз неабходныя, як ніколі. Апроч самога князя Вітаўта (статус яго пакуль не быў зацверджаны як вялікага, але, вырашылі судзі, “князь усяе Літвы”, як значылася ў сьвежападпісанай дамоўе, быў роўны тытулу “вялікі”), суд лічыўся вялікакняскім, калі там прысутнічалі паны-рада. Ды Іван Гальшанскі, Леў Друцкі, баярын Судзімонт з Вейшышак значыліся ў складзе паноў-рады, так што і гэты пункт быў вытрыманы (паноў-рады павінна было быць на судзе ад двух да трыццаці і болей).

І суд, які замежныя паслы ацанілі як першы, паказальны для ўсіх суд Вітаўта, пачаўся. Апроч таго, як данеслі яны пасля ў свае краіны, перад усім светам было прадэманстравана, што ордэн па-здрадніцку ўчыняе рабаўніцтвы на землях сваіх саюзнікаў. Праўда, некаторыя, прыязныя да ордэна замежнікі ўсё ж выказалі сумненне, ці не падстроеная ўся гэтая справа дзеля таго, каб яшчэ раз апраўдаць уцёкі Вітаўта ад Ордэна, які яго прытуліў і дапамагаў...

Але для Данілы і іншых, менш абазнаных у розных падводных плынях прысутных гэтыя хітраспляценні былі невядомыя. Яны бачылі перад сабой маладога хлопца, якому трэба апраўдвацца перад судом і якога сам гаспадар княства адзначыў сваёй прысутнасцю на гэтым судзе.

...І зноў ажылі падзеі шматгадовай даўніны, і зноў

перажыў Даніла ўсе тыя падзеі – і стралу ў бацькавым горле, і ледзяны позірк Шомберга, і ўдар кінжалам ў любчанскай сядзібе, і крыкі Гердзена ў глухіх сутарэннях крыжацкага замка...

Пасля таго як выступілі сведкі Даўкша і Заяц, якія распавялі аб прызнаннях Гердзена, лідскі воіт спасціг даўняе і дасюль незразумелае знікненне баярына Лялюша, справа аб якім даўно ляжала ў мясцовым судзе, але нея рухалася з месца. Гэта, безумоўна, яго прадставіў той вывалачань Гердзень як мёртвага Данілу, каб атрымаць абяцанае ўзнагароджанне! Былі пасланыя людзі, каб арыштаваць гаспадара карчомкі, бо раз'яснілася, што і ён быў адным з крыжацкіх віжоў, якія расплазіліся тут як асеньніх мухі.

Была прыведзеная да прысягі і Офка, удава, якая павінілася ў тым, што ў час не паведаміла ў Ліду пра празойдзенага ёю на дарозе амаль паўмёртвага Данілу. Ашчадзіў яе Сухта і не аспрэчыў жаласныя словы былой ўдавы, што кіраваў яе рашэннем толькі клопат пра ледзь жывога тады хлопца. І калі, выставіўшы гарсэт, з якога выпіралі поўныя грудзі, крочыла пані на месца, многія мужчыны ў зале пасылалі ўслед ёй захопленыя позіркi.

Выступаў і Сухта. Сцвердзіў ён, што пад час допытаў ні разу не схлусіў Даніла і не сказаў таго, чаго хацела яго былая гаспадыня: што лідскі атрад быў забіты людзьмі князя Вітаўта. Яшчэ ў лідскім замку да затрыманага быў пасланы ёю слуга, які патаемна абяцаў Даніле, што адпусцяць яго, калі прысягне так, як трэба. Хаця не называў Сухта імя гаспадыні, каралеўскай сястры княгіні Марыі, усё ведалі, пра каго ідзе гаворка. Патроху не толькі са спачуваньнем, але і з павагай сталі паглядаць многія прысутныя на маладога воя. Сухта, аднак, ні слова не сказаў пра тое, што сам жа адпусціў Данілу з Віленскага замка і не паслаў у яго грудзі стралу. Ня ўсё, што дыктую сэрца, можна паказваць вышэйшым над табой службоўцам. Даніла таксама маўчаў пра тое, але вініўся, што ўсё ж збег з замка пад час аблогі.

— Я толькі ратаваў сваё жыццё, бо быў невінаваты, а

суд мне ўсё не прызначалі, хаця па закону павінны былі зрабіць гэта на працягу трох месяцаў, — казаў ён, і многія высакародныя кабеты, што прагна глядзелі драму чужога чалавечага жыцця, шапталі адна адной, што павінен быць прызнаны невінаватым Божым промыслам уратаваны хлопец (а што ж тады выстрал бамбарды, які вырываў яго з каменнага мяшка, як ня Божы cud!).

Калі ж прачыталі Даніле апраўдаўчы прысуд, устаў гаспадар Вялікага княства, і ўсе, шануючы яго, усталі таксама.

— Хацеў я, каб усе тут пабачылі, што ў князевай дружыне не можа быць забойцаў і злодзеяў. Таму дзякую вялікакняскаму камісару, які не пабаяўся арыштаваць майго дружныніка і гэтым судом канчаткова ачысціць яго ад падазрэнняў. Сведчу таксама тут тое, чаго наўмысна не казаў перад прысудам, каб судоўцы не глядзелі мне ў рот, а рашалі па справядлівасці: гэты хлопец два гады назад выратаваў мне жыццё. Я ж узнагародзіў яго толькі тым, што ўзяў у сваю дружыну і адарваў ад роднай зямлі, прымусіўшы разам са мной пакутаваць сярод чужакоў. Але і там меў я выпадак пабачыць, што дзеля свайго князя гатовы ён аддаць жыццё. І таму, каб аддаць яму належнае, я вырашаю вось што... Воляю караля, які разам са сваім даверам і сяброўствам даў мне гэтае права...

Ён зрабіў паўзу, глянуў на сваіх пажоў і сакратара:

— Пасвячаю яго ў рыцары!¹

Зала дружна ахнула. Ніхто не чакаў гэткай міласці для чалавека, які толькі што быў зняволены і якому пагражала калі не смерць, дык доўгае зняволенне. А Даніла дык адчуў, нібы яму ззаду падсеклі жылы — ён ледзь утрымаўся на нагах.

— Што ж ты аслупянеў? — пачуўся голас княгіні Ганны.

— Падыдзі да гаспадара, Даніла, не бойся!

На нягнуткіх нагах ён паклыпаў да Вітаўта, упаў перад

¹ Ягайла меў права пасвячаць у рыцары (перад Грунвальдскай бітвай ён пасвяціў у рыцары каля сотні вояў), і мог перадаць гэтае права Вітаўту.

ім на калені. Тым часам пажы ў белым ужо накідвалі яму на плечы парчовы каптан, а сакратар трымаў у руках чырвоны пас, вышываны залатымі нітамі. Мечнік¹ Вітаўта дастаў з похваў меч – біруза, гранаты ды тавусінае каменне ў залатых сваіх гнёздах заблішчэлі на дзяржальне, як зоркі.

Князь звыклым рухам узяў меч, пагладзіў яго вострае сіняватае лязо, нібы перадаючы яму частку сваёй сілы і дзяржаўнай велічы.

— Хай твая душа будзе такой жа моцнай, як сталь гэтага мяча, і такой жа чыстай, — прамовіў ён звычайную для гэтага нагоды формулу і тры разы злёгка ўдарыў Данілу па плячу.

Пасля, падняўшы, апаясаў яго чырвоным пасам. Не прамаўляў даўнія, замоўныя словы ліцьвіноў, якія на чырвоных пасах некалі вышывалі магільныя словы ўдачы і паклонаў старажытным язычаскім багам. Але ўсе ў залі ведалі тыя словы замоваў, і ціхі шэlest пранёсся па лавах, дзе сядзелі новаахрышчаныя прыдворныя і вяльможныя месцічы Ліды:

— Пярун і судзяніцы, спрыяйце нам!

Тады ўзнялася з месца княгіня Ганна і адарыла новапасвечанага рыцара ламай – залатой бляшчай для ўпрыгожвання паса. А за ёю, адшпільваючы фібулы ад плашчоў ці адрываючы сярэбраныя гузікі ад уласных каптанаў, а то і кідаючы на паднос, які немаведама адкуль ўзяўся, залатыя італьянскія дукаты² ці цяжкія пражскія грошы, паднялася і шляхта. Лідскі месціч Гузна, каб бліснуць перад гаспадарскай парай, гучна аб’явіў, што дарыць рыцару свайго дзіянета³, умаўчаўшы, аднак, пра тое, што конь той кульгае на адну нагу. Кашталян жа Лідскага замка Нарбут, былы войт гораду, падарыў Данілу

¹ мечнік – мечнік звычайна насіў меч наперадзе свайго пана. Калі гінуў апошні ў родзе мужчына, пры труне нябожчыка ламалі яго меч

² дукат – залатая манета 3, 5 г. З канца XIII ст. яе сталі прывозіць ад італьянцаў.

³ дзіянет – вельмі хуткаходны конь арабскай пароды

каштоўную жуковіну – вялікі пярсцёнак са сваёй рукі ў выглядзе змяі з жоўтым вокам з тапаза.

— Вось табе і вена за нявесту, каб не адчуваў сябе бяднейшым! — засмяялася княгіня. Яна адразу ўгадала, што ўсхваляваная дзяўчына ў задніх шэрагах прысутных, што час ад часу хавала расчырванелы твар у складзеныя крыжам рукі, якія ў самыя драматычныя моманты выступы сведкаў дробна дрыжалі, – і ёсць тая, да якой імкнуўся і пра якую казаў ёй Даніла. Яе сакратар, што пасыпеў пагаварыць з Сухтам, перадаў сваёй гаспадыні, як спрытна гэтая дзяўчына заарканіла чалавека, што спрабаваў забіць яе каханага. І велічная, ў цяжкім альсбанце – нашыйніку з вялікіх ружовых пярлінаў жанчына адчула, што па шчаках яе пацяклі слёзы. Ёй чамусьці захацелася зірнуць у будучае гэтых маладых людзей, якія пачнуць сваё, толькі ім адным наканаванае жыццё. Ёй страсна захацелася таксама зазірнуць і ў сваё будучае – ці прыдзе да іх з Вітаўтам доўгачаканы спакой? Ці стане ён некалі каралём Польшчы, як пра тое мараць паны-рада княства, спадзеючыся стаць галоўнымі ў новастворанай краіне?

Ды, уяўляючы сабе каранаванне Вітаўта Гедзімінавай каронай у Вільні на вялікага гаспадара Літвы, якое павінна адбыцца праз тыдзень і на якое яны з'язджаюць адсюль заўтра, Ганна не магла прадбачыць, што праз трыццаць гадоў карону сённяшняй каралевы Польшчы Ядвігі надзене на сябе сямнаццацігадовая ўнучка князя Івана Гальшанскага Соф'я. І не яна, Ганна, а ненароджаная яшчэ дзяўчынка некалі стане родапачынальніцай многіх еўрапейскіх каралёў... Яна не магла прадбачыць будучае, але яно ўсё ж слізганула па княгіні Ганне сваім ценом, бо з суда таго пайшла яна чамусьці смутная і чымсьці незадаволеная.

А ночку доўга не магла заснуць і ўсё думала – і пра хуткае каранаванне мужа на гаспадара Вялікага княства, і пра тое, што даўно не глядзеў ён на яе такімі вачыма, як Даніла на сваю дзяўчыну, і пра будучае без дзяцей – спадкаемцаў княства, якіх яна наўрад ці ўжо народзіць Вітаўту.

А для Данілы і Свеціцы тая жнівеньская ноч стала купальскай, і цвіла для іх кветка-папараць, і будучае было вызначанае на доўгія гады наперад, не зважаючы ні на ордэн, які заціх у стоенай, але страшнай злосці і цікаваў за ўсімі, хто жыў на гэтых землях, ні на паноў Кароны, якія будавалі свае, адрозныя ад жадання мясцовага людзю планы. Яны хацелі жыць сваё адзінае, Усявышнім падоранае жыццё у каханні, у згодзе. Хацелі мець дзяцей, і расціць іх, і радавацца кожнаму новаму дню, таму што чалавек прыходзіць на зямлю дзеля радасці і кахання, і дае сваю любоў людзям і матухне-Зямлі, каб яны маглі цягнуць бясконцыя ніты Роду, калі кожнае новае пакаленне пачынае жыць не на спустошанай пажарам ніве, а захоўвае як лепшы завет продкаў дом. І святло ў душы.

І мір.

Эпілог

Грунвальд

Бітва, што распачалася 15 ліпеня 1410 году каля палу-дня, трывала ўжо восьмую гадзіну.

Даніла запомніў толькі яе першыя хвіліны – калі па-грозліва-велічны шэраг крыжакоў, выстраіўшыся ў добра арганізаваным парадку між Ладвіговам і Стэнбаркам, засляпіў вочы пералівамі цяжкага, гарачага сонца, што ўспыхвала на жалезных даспехах, шчытах і мячах, а пасля пад гукі труб і пошчак барабанаў рушыў наперад.

Перад гэтым былі некалькіх гадзінаў узаемнага чакання і здзеклівае пасольства ад вялікага маршала ордэна Фрыдрыха фон Вальродзе, які прыслаў з герольдам венгерскага караля Жыгімонта Румрэйхам і пасланнікам герцага Казіміра Шчэцінскага два мячы для караля і вялікага князя. Словы тых пасланцоў, як маланка, абляцелі войска: “Вялікі магістр і маршал пасылаюць вам гэтыя мячы ў дапамогу... Каб вы, прыняўшы іх, набраліся ахвоты і адкрылі бітву там, дзе пажадаеце, замест таго каб адцягваць яе і хавацца па лясах, пазьбягаючы бітвы”. Грозны рокат, які падняўся пры гэтым, хутка змоўк: кароль Ягайла дастойна адказаў на абразу, а вялікі князь Вітаўт пагардліва ўсміхнуўся на тыя словы і толькі высока ўзняў свой меч, нібы паказваючы герольдам і ўсім, хто стаяў за імі, сілу гэтага мяча.

Зіндрам Машковіч — галоўнакамандуючы польскай арміі — і князь Вітаўт з самай раніцы старання расстаўлялі войска. Асабліва ж шчыраваў вялікі князь: яго белы

конь маланкай лётаў у “калідорах” між трох шэрагаў ліцвінскага войска, якія стаялі адзін за адным. Армія Вялікага княства займала луг ля возера Лаўбен, бліжэй да Таненберга, і некалькі сыцягоў-харугваў склалі вузкі клін, дзе ў самай вузкай частцы стаялі найбольш ўмелыя і харобрыя воі – перадсцяговыя. Ім належаў суровы гонар першымі прыняць грозную атаку праціўніка, і яны ведалі гэта: твары вояў былі маўкліва-засяроджанымі і рашучымі.

Харугвы былі ззаду – бел-чырвона-белы колер нібы запаланіў усю вялізную раўніну ажно да сінявата-смужнага гарызонту. Павебра было цяжкім і ўсё яшчэ млява-парным: уначы быў моцны лівень, які скончыўся толькі раніцай, і многія з перасцярогай глядзелі на сакавіта-смарагдавы луг, што расццілаўся пасярэдзіне паміж абодвума войскамі: а што, калі там, пад гэтай пругкай высокай травой, хаваецца багна? Аднак дасведчаныя ведалі: Вітаўт яшчэ на дасвецці, як скончыўся дождж, паслаў разведчыкаў праехаць па гэтым лузе і быў спакойным. Кароль жа, як шэптам перадавалі адзін аднаму воі, з самай раніцы моліцца ў сваім намёце. Шапталіся і аб цудоўным знаменні мінулай начы: быццам не толькі простыя воі, але і сам вайсковы капелан бачылі, што на поўні, якая час ад часу выглядала з-за хмараў, жорстка біліся паміж сабой кароль і манах, пакуль манах ня быў пераможаны і скінуты з месяца... Таму у ліцвінскім і польскім войску многія спадзяваліся выжыць і вярнуцца да родных і блізкіх. Спадзяваўся на тое і Даніла: яго праводзілі на вайну пятнаццацігадовы сын Міколка і чатырнаццацігадовая Ганулька. Усёй сям’ёй яны былі на набажэнстве, якое праводзілі ў нядаўна адбудаваным касцёле ў Лідзе напярэдадні адпраўкі на вайну лідскай харугвы, і яго парадавала стойкасць Свеціцы: яна выглядала спакойнай, суцяшала дзяцей. Ды ўсё ж пасля прыкмеціў, як дрыжалі яе тонкія пальцы, якімі яна жагнула дарогу, што павяла іх на Вялікую бітву..

Даніла не трапіў у “перадсцяговыя” і са шкадаваннем вымушаны быў стаяць на правым фланзе. Аднак жа яму

пашанцавала: лідская харугва, у якой ён змагаўся і рыцарам якой ён быў, стаяла на невялікім узвышшы, і яму выдатна была бачная прырэдня частка крыжацкага войска.

Сярод іншых пазнаў ён сцяг вялікага комтура Куна фон Ліхтэнштэйна з аднолькавымі палосамі чырвона-бела-чырвонага колеру. Пазнаў і харугву вялікага магістра, якую штодзень бачыў у Мальбарку, а таксама харугвы вялікага маршала, комтура Кенігсбергскага, і вялікага шпітальніка, комтура Эльбінга. Сіла, што стала насупраць, была добра яму вядомая, ён, здаецца, нават пазнаваў твары тых, хто стаяў наперадзе – вялікі магістр Ульрых, брат памерлага тры гады таму Конрада Юнгінгена, дзёрзкі і славалюбны, камандор Марквард Зальцбах, комтуры Бартэнштэйна і Дзенжані. Былі тут, як стала ўжо вядома пры з’яўленні герольда, кароль венгерскі, аберагальнік імператарскага прастола ў Германіі Жыгімонт і яго брат, чэшскі кароль Венчаслаў. І якраз таму, што Даніла ўжо шмат чуў пра некаторых, а іншых бачыў асабіста і ведаў іх моц і бязлітаснасць, да яго горла падступала неадольнае жаданне нарэшце панішчыць іх, сцерці з твару зямлі, каб і следу ад іх не засталася – нідзе і ніколі.

Побач з ім на конях сядзелі браты Тыслевічы – іхні маёнтак пад Гародняй быў не толькі спалены: крыжакі павесілі цэлы бацькоў і згвалтаваных сясцёр на двух ацалелых комінах, і гэтае відовішча назаўсёды змяніла лёс двух мірных баяр-паляўнічых, што на той час затрымаліся ў лесе і тым выпратаваліся. Яны сталі воямі, прадалі сваю зямлю і ўвайшлі ў войска Вітаўта.

Недзе тут, складаючы сорок ліцвінскіх харугваў з агульных дзевяноста, трымалі мячы напагатоў лідскі кашталян Нарбут, новагародскі сотнік Даўгаль, сын віленскага кашталяна Сухты – і яшчэ тысячы тых, што прыйшлі сюды пад Грунвальд не толькі помсціць, але і найперш абараняцца і перамагчы.

Над ўсім гэтым войскам, што расцягнулася ўздоўж ручая на правым крыле, блізка да багны, што ўтварылі шматлікія ручаі, лёгкі ветрык ледзь гайдаў харугвы – лідскую, гарадзенскую, смаленскую, новагародскую, і на

ўсіх трапятала Пагоня з постаццю беларускага вершніка з крыжам Ярылы на шчыце.

Зайгралі сурмы, тысячы людзей заспявалі “Багародзіцу”, – і нібы нейкая магутная сіла штурханула іх наперад, да блішчстых панцыраў, якія мусяць захрабусцець пад іхнімі мячамі і буздыганамі – так шкарлупінне ракаў хрумсціць пад чалавечымі пальцамі.

Коннікі паімчаліся наперад, стараючыся ўлавіць вокам тыя завалы і воўчыя ямы, якія, канешне ж, падрыхтавалі наперадзе. Не ўсім ўдалося тое – Даніла бачыў, як конь пад малодшым з Тыслевічаў праваліўся ў адну з ямаў, але сам ён не мог азірнуцца – пачыналася Вялікая бітва, і невядома, ці дажыве ён сам да ейнага канца. Ён з шалёнай радасцю адзначыў, што іхняя атака ўдалася, шэрагі крыжакоў разгублена разамкнуліся – мабыць, вялікі магістр разлічваў, што наперад пойдзе цяжка ўзброенае рыцарства. Але потым рыцары сталі наступаць, і сігналам трубы войску ВКЛ было загадана адступаць, – так было ўмоўлена загадзя, каб разгарачаныя поспехам крыжакі паскакалі за імі. Даніла уцякаў, а за ім, амаль даганяючы і дыхаючы ледзь не пыса да пысы з ягоным канём, нёсся дрыкгант, і рыцар, што сядзеў на ім, ужо двойчы ледзь не дастаў Данілу мячом, – першы раз канец яго слізгануў па калькузе, другі – па плячы, але на такой шалёнай хуткасці удар лёг плашмя, а не наўскасяк, і вой толькі пахіснуўся, але ўтрымаўся ў сядле. Калі ж і пасля гэтага рыцар не адстаў, Даніла штосілы даў шпоры каню, і той на палову корпуса вырваўся наперад. Толькі тады сам ён ўзмахнуў мячом і, усім цела павярнуўшыся налева, паспеў скрыжаваць свой меч з мячом ворага. Удар быў такім моцным, што яны абое ледзь не павыляталі з сёдлаў, але зноў жа ўтрымаліся, і паядынак пачаўся.

Іхнія коні ляцелі наперад, а коннікі, то перагінаючыся назад, то счапляючыся ў смяротных абдымках, спрабавалі адужаць адзін аднаго. Іхнія мячы высякалі іскры, і Даніла паспеў заўважыць нешта знаёмае ў рухах нападоўца, у тых прыёмах, якімі ён спрабаваў адолець суперніка. Але

ягонае цела, ягоная рука ўжо не раз адбівала падобныя прыёмы – толькі на цвёрдай зямлі, а не пры шалёнай скачцы. Дзе? Гэтага ён не памятаў, дый памяць на ўвесь гэты час схавалася недзе ў глыбінях раз’ятранага, напятага цела, і толькі яно чуйна рэагавала на самы малы рух ворага.

“Раз!” – меч ледзь не закронуў яго плячо, – зноў тое самае, якое аднойчы працяў фон Шомберг, адпраўляючы яго на той свет.

“Два!” – чужацкі меч свіснуў каля вуха, закрытага серабрыстымі колцамі шолама, які для гэтага мяча – цяжкага, каванага ў лепшых кузнях Еўропы – быў што лісток пергаменту перад нажом.

“Тры!” – гэта сказаў ўжо ягоны ўласны меч, які, ашуканна нацэліўшыся ў грудзі рыцара і пасля слізгануўшы ніжэй, патрапіў сёкануць яго па той палосцы, якая аддзяляла шлем з забралам ад панцыра, тым парэзаўшы горла. Гэтак вучыў яго некалі ў Мальбарку вясёлы Хайнц – ашукаць праціўніка і перастрэць ягоную руку дзяржальнам мяча, паперадзе ўласнай пясці.

Крыжак павольна асоўваўся на каня, які не спыняючыся нёс яго за Данілам, нібы прыкаваны да таго нейкай нябачнай павяззю. Кроў залівала яго панцыр, а правая рука сутаргава торгала забрала, – і Даніла адчуў, што і ён сам задыхаецца ў нясцерпнай гарачыні ліпеньскага дня. А потым рыцар цяжка паваліўся на шыю каня. Даніла адштурхваў яго, але нешта намёртва счапіла іх, і крыжацкі конь нёсся побач, як прывязаны.

Зноў загула труба, і ён, падпарадкоўваючыся гэтаму знаёмаму сігналу, павярнуў налева – не да лесу, дзе хаваліся абозы, а да Стэнбарку, дзе за вёскай у лесе хаваліся ўзброеныя воі, – так, як было загадана яго гуфу.

Дрыгант нёсся побач, і Даніла не мог спыніцца, – ён быў ужо ў гурце вояў, якія паслухмяна, як і ён, выконвалі загад.

Другая частка беларускага войска павярнула да возера, дзе лёс іх аказаўся нешчаслівым, – большасць рыцараў пагналася за імі і змагла здабыць частку табараў. Гуф, дзе

скакаў Даніла, аказаўся шчаслівейшым – лес схаваў іх.

Калі ён сходу ўляцеў у лес, то ўпершыню азірнуўся. Ён абагнаў усіх, і ліцьвіны яшчэ біліся перад самым лесам з часткай крыжакоў. Конь яго спыніўся, і гэтак жа раптоўна спыніўся і конь крыжацкі.

Ягоны гаспадар ляжаў на кані ўніз галавой, распластаўшы рукі і ўчапіўшыся ў конскую грыву. Даніла грэбліва адштурхнуў дрыгганта, так што коннік устырч паляцеў на зямлю, і яго шлем, глуха загудзеўшы, пакаціўся па зямлі, і тут жа пабачыў, што сашчапіла коней: частка яго ўласнай адсечанай кальчугі, матлянуўшыся ў час скачкі, неяк патрапіла зачапіцца за сядло ворага. Цяжка дыхаючы, ён стараўся адчапіць пагнутыя колцы. Позірк яго ўпаў на твар мёртвага ворага, які скурчана валяўся ўнізе, амаль ля самых ног, і сэрца тахнула ад нечаканасці: перад ім ляжаў Хайнц. Залітае крывёй горла, закаханыя аж да бялкоў вочы, вусны, што скрывіліся ў ненавіснай грымасе, рабілі яго амаль непазнавальным – але гэта быў ён.

І адразу у вачах паўстаў двор Мальбарка, вясёлы таўстун, які вучыў яго гэтым прыёмам, а ён, тады яшчэ няўключны падлетак, падстройваў свае рухі да рукі вопытнага майстра. Што ж, гісторыя завяршыла сваё трагічнае кола: ён вярнуў падарунак, але ці так хацеў бы вяртаць яго?!

Але амаль у тую ж хвіліну зноў загула труба – і, з сілай адчапіўшы кальчугу, Даніла, кінуўшы апошні позірк на Хайнца, паспяшаўся ў глыб лесу, каб, праляцеўшы яго, далучыцца да свежай засады і, абярнуўшыся, зноў ударыць па шэрагах крыжакоў, ужо прыкметна парадзелых. Але біліся тыя з ранейшай халоднай рашучасцю, і больш таго – паспелі амаль абкружыць атрад караля Уладыслава-Ягайлы. Вось упала з рук харужага каралеўскага харугва з белым арлом, і рыцары, упэўненыя, што перамога за імі, хрыплымі галасамі, але зладжана заспявалі сваю заўсёдную песню “Christ ist erstanden”¹.

¹ “Хрыстос уваскрос!” (ням)

Але ўжо кацілася па полю, ляцела з лесу ліцьвінская конніца, ляцелі воі ваўкавыскія, лідскія і полацкія, ляцеў на кані сам князь Вітаўт, побач з якім трапятала харугва з вершнікам, што трымаў поруч з ім харужы, – і ўдарыла па тых крыжаках, што вярталіся з абозамі нарабаванай зброі і амуніцыі, а левае крыло каралеўскага войска абкружала рыцараў, бліжэйшых да вёскі Ладвігова.

І хаця прагучаў над усім полем, над ручаінай і над багнамі ля лесу кліч вялікага магістра “У атаку!”, рыцары ўжо не маглі гэтага здзейсніць – заканчвалася вялікая малатарня Вайны, і крыважэрныя яе дэмані кінуліся на пераможаных – рыцараў ордэна.

Тыя яшчэ – гадзіна за гадзінай – біліся. Свісцелі мячы, гахалі бамбарды, кавадламі стукаліся аб панцыры сякеры і молаты, дзвонькалі аб наручы і кальчугі дзіды – але ляцелі з сядлаў, выпускаючы з рук зброю, пыхлівыя нямецкія рыцары, падалі на зямлю, якую хацелі ўсю, але якая сёння сама іх сыцягнула да сябе – навікі.

А сёмай ўсё было скончана.

Ручаіна, запруджаная трупамі загіблых, разлілася ружова-чырвоным шырокім возерам, з якога тырчалі шлемы, пікі, дзіды і панцыры і куды ўжо чорнымі хмаркамі пачынала злітацца варанне.

Даніла разам з Ваўкавітам Тыслевічам гнаў перад сабой двух рыцараў, якіх яны загналі далёка ў лес, – тыя доўгі час бязлітасна білі сваіх коней, спадзеючыся ўцячы. Калі ж у першага з іх конь упаў мёртвым, другі нават не азірнуўся і працягваў скакаць, але, выбіты з сядла тоўстай галінай дубу, пад якім пралятаў, цяжка грывнуўся на зямлю. Ён спрабаваў устаць і, зрываючы з сябе шлем, глуха крычаў “Leben!” – “Жыцця!”

Разгарачаны пагоняй і раз’юшаны смерцю брата, Тыслевіч хацеў адразу ж забіць палоннага. Але пасля вырашыў прывесці сваю здабычу, яўна радавітага нямецкага воя, у лагер. Даніла, які пераследаваў другога, таксама меў на ўвазе тое ж – бітва заканчвалася, выкуп за палоннага мог прынесці карысць большую, чым ягоная смерць зараз. Гонячы перад сваім канём немца, ён, аднак, звярнуў увагу

на дзіўную акалічнасць – палоннік не падняў шлема, нягледзячы на гарачыню і на цялесную нямогласць: ён кульгаў і час ад часу стагнаў, як бы нават падвываючы. Вой прыгледзеўся: нешта надта знаёмае падалося яму раптам у паставе плячэй, у голасе крыжака. “Што гэта са мной сёння?” – падумалася яму. Няўжо ўсе будуць падавацца яму знаёмымі?

— А ну паднімі свой каптур! – запатрабаваў ён рашуча. Той нешта забурчаў. Адмоўна пахітаў галавой.

— Паднімай! – закрычаў Даніла.

Ён саскочыў з каня і, нягледзячы на тое, што крыжак падняў рукі, як бы абараняючыся, рэзка задраў ягоны шлем уверх.

Спацелы, чырвона-шызы твар крыжака імгненна заліла смяротная бледнасць, калі ён пабачыў акругленыя ў непаразумеўні, а потым у пазнаванні вочы Данілы.

— Ты... — прашаптаў той хрыпла. — Гэта ты!

— Ты што, ведаеш гэтага гіцля? – закрычаў Ваўкавіт, які са сваім палоннікам паспеў праехаць наперад. У выкуп яго ці ... — ён выразна паказаў на горла і зарагатаў.

— Едзь, я даганю цябе, — прагаварыў Даніла перасохлым ротам.

Ён усё глядзеў на Шомберга, і розных гадоў карціны паўставалі ў вачах: лясная паляна у ваколіцах Ліды, грозны і разам з тым зняважліва грубы малады гартанны голас, які прымушаў шукаць, выцягваць Данілу з родных нетраў, якія схавалі, затаілі ад ворагаў.

Крыжакці замак у Мальбарку, і тыя ж светлыя, няўважлівыя і адначасна пранізлівыя ледзяныя вочы за спінай вялікага магістра.

Кёнігсберг, блізкая і немагчыма-далёкая постаць, якая выглядала з вакна святліцы, дзе ляжалі задушаныя дзеці вялікага князя Вітаўта, і голас злыдня – сыты і павольны, як крык коршуна, што насыціўся здабычай...

Рука яго міжволі пацягнулася да похваў, – меч, затуплены ў сённяшняй бітве, гарачы і нібы напоены крывёй ворагаў, здаўся лёгкім і сам нібы прасіўся наверх. Данілу затрэсла, кроў хлынула ў галаву, затуманіла вочы – шалам і нянавісцю.

...Пахла конскім потам і душным дарожным пылам, лёгка цень ад дубовай галіны лёг на змярцвелы твар Шомберга.

Той раптам ліхаманкава палез у запазуху, замармытаў:
— Вазьмі... Выкуп... Пакінь жыць... Жыць!

Рука сутаргава вынырнула з запазухі, бліснула штосьці сіняе.

Шомберг расціснуў дрыжачыя палыцы.

На ягонай далоні ляжаў залаты медальён з лідскага скарба. Сіні камень гарэў, пераліваўся шоўкам, як вока невядомай нябеснай істоты, і ад гэтага позірку Даніла нібы абудзіўся. Меч у руцэ пацяжэў, пацягнуў руку ўніз. Рассячы яго напалам – не, на многія шматкі, каб і следу не засталася на зямлі ад ваўкалака, што паіў зямлю крывёю сотняц, а мо і тысячац славянаў, што хацелі мірна жыць на сваёй зямлі! Крывавай пеляной заслала яму вочы, і фон Шомберг сагнуўся, чакаючы апошняга для яго ўдару, асабліва страшнага таму, што бітва прайшла, і яму нясцерпна хацелася жыць. Жыць!

Але нешта як утрымала Данілу, скавала яго руку, і імгненне шалу прайшло. Асыярожна, каб не дакрануцца да рукі крыжака, ён падняў медальён за ланцужок, ускараскаўся на каня, сунуў каштоўнасць у скуруны мяшэчак на пасе.

— Ідзі! – сказаў ён. – Ідзі наперад!

Шомберг нема глядзеў на яго.

— Да вялікага князя, – сказаў яму Даніла па-нямецку.

— Я адвяду цябе да яго.

Твар крыжака страшна перакрывіўся.

— Дык ты хочаш, каб мяне забіў Вітаўт?!

— Ідзі! – закрычаў Даніла. – Раус! Шнэль!

Немец пакульгаў наперад, пакорліва, як авечка на закланне. Ён увесь як бы змізарнеў ад жаху, ссутуліўся, трымаючы свой шлем ў руцэ. Даніла глядзеў на яго зверху.

Астрыжаная патыліца Шомберга круцілася перад яго вачыма, і рука то хапалася за меч, то зноў адпускала яго... І так яны нарэшце выбраліся з лесу, так давёў

свайго палонніка да белага баваўнянага намёта, над якім ў цяжкім, перагрэтым паветры нібы прыгарнулася да дрэўка, абвіўшы яго, харугва вялікага князя з Пагоняй. Непадалёк харунжы высака ўзняў над купкай людзей ў даспехах харугву караля, але Даніла не вагаўся, куды весці палонніка. Ён ведаў гэта – да вершніка на белым кані, з крыжам Ярылы на шчыце.

Вітаўт, у сваім усходняе работы панцыры, у металічных наручах, з-пад якіх праглядала пурпуровая шаўковая кашуля, стаяў там, азіраючы поле, таксама цяжкі, наліты стомай і яшчэ нечым – магутным і важкім, што рабіла яго хударлявую постаць большай, нібы на вачах прысутных ён вырастаў. Сівеючыя валасы на скронях былі вільготнымі, кудзеры па плячах намоклі ад цяжкага поту, пальцы правай рухі распухлі, і ён час ад часу моршчыўся ад болю. Аднак немалады, заўсёды спакойны твар цяпер расчырванеўся, вочы з апухлымі, як амаль ўва ўсіх, паўвекамі свяціліся гонарам і шчасцем спакою. Ён атаясамліваў сабой вобраз Перамогі (гэта адразу зразумеў Даніла), але – сказаў ён сабе з гонарам – Перамогі, якую яны ўсе здабывалі разам! Ён пад'ехаў да стану ліцвіноў, куды ўжо сцягвалі харугвы і целы найбольш слаўных рыцараў, што ляжалі паблізу. Крыжак ішоў цяпер заду, стараючыся не нацягваць вяроўку, накінутую яму на гарляк, за якую ён час ад часу торгаў, каб саслабіць яе прыцяжэнне. Вочы яго запалі, пот цёк па твары бруднымі палосамі. Ён нават не азірнуўся на покліч яшчэ аднаго знатнага палонніка, Маркварда Залыцбаха, які ў купцы панурых рыцараў сядзеў на вытаптаным ушчэнт пагорку, лаючыся на ўвесь белы свет і на ўсіх навакольных, асабліва ж на пісараў, якія складалі доўгі спіс пераможаных. Цяжка пахла потам і крывёй, і груганы кругамі праляталі над вялізным, там-сям ужо зацемененым полем і пералескамі, прымерваючыся да таго, каб, як толькі сыйдуць людзі, пачаць сваю, гругановую працу: выдзёўбаць вочы нябожчыкам і параненым...

Даніла спешыўся, схіліўся перад вялікім князем.

— Гэты палоннік, вялікі князь, твой. І гэтая рэч таксама.

Дастаў з торбачкі сапфір, падаў яго гаспадару княства. Але той не глядзеў на медальён.

— Фон Шомберг!

Пранізлівыя, вострыя вочы ўпіліся ў твар крыжака, і ў іх на імгненне праступіў такі востры боль, што Данілу здалося – гэта ягонае сэрца праткнулі дзідай. Яно забалела, заныла, як тады, калі ён глядзеў на мёртвага бацьку. Як тады, калі даведаўся аб смерці Вітаўтавых дзяцей. Падалося – Вітаўт хапае меч, і зараз галава забойцы пакоціцца па траве, ужо аброшанай крывёй і стаптанай ў месіва тысячамі капытоў і чалавечых падэшваў.

Але вялікі князь моўчкі апусціў галаву, і толькі затрашчалі ў раптоўнай цішыні сціснутыя маслы кулакоў ды ні то стогн, ні то кароткае рыданне вырвалася з вуснаў. Але ён хутка справіўся са сваімі пачуццямі, і калі падняў галаву, вочы яго былі сухія і спакойныя:

— Адвядзіце яго да палонных. Пасья будзем рашаць, што і як рабіць з імі¹.

Махнуў рукой у бок другой купкі рыцараў ля магутнай бярозы. То самотна, ссунуўшы плечы, то вонкава спакойна там месціліся толькі што прыведзеныя палонныя, абкружаныя вартай ліцвіноў і палякаў. Нехта істэрычна плакаў, закрываючы твар рукамі, нехта адразу, як падкошаны, падаў на зямлю ад вялікай нечалавечай стомы, а горы сцягоў і харугваў – з ільвамі, крыжамі, зоркамі ды іншымі знакамі магутнасці іх уладальнікаў – усё раслі ды раслі на вачах...

Даніла стаяў, не ведаючы, што рабіць з медальёнам, пасля, ачомаўшыся, памкнуўся выконваць загад, але вялікі князь спыніў яго:

— Хай адвядуць іншыя!

¹ Вітаўт на просьбу Ягайлы спачатку памілаваў Маркварда Зальцбаха і фон Шомберга, але паколькі тыя “дзёрзка паводзілі сябе”, у рэшце рэшт загадаў іх павесіць. Дарэчы, А. Барбашоў называе яго “Шумберкам”.

Падышоўшы да воя, паклаў яму руку на плячо:

— Дзякую не за тое, што ты паланіў яго і прывёў сюды. — Перакаўтнуў цяжкі камяк у горле. — За тое, што саступіў яго. Мне.

— Саступіў... Значыць, ты памятаеш, княжа... Пра майго засечанага бацьку?

— І пра яго таксама. — Вітаўт дакрануўся да рукі Данілы, якая ўсё яшчэ сутаргава трымала медальён.
— Бяры яго сабе.

— Мне?! — аж захлынуўся Даніла — Як гэта?

— Гэта твая здабыча. Ты яе ўзяў ў баі. Хай яна тваёй і застаецца.

— Але, вялікі княжа...

У гэты час ля каралеўскай харугвы раздаліся радасныя крыкі — на полі бітвы знайшлі забітага вялікага магістра, Ульрых фон Юнгінгена. Вітаўт, не слухаючы болей Данілу, рэзка павярнуўся, ускочыў на каня і паскакаў да каралеўскага стану. Уся світа паспяшалася за ім.

Вечаровая чырвань залівала даліну, дубы блізкага гаю, целы загінулых, што ляжалі, то счэпленыя між сабою ў апошнім шалёным паядынку, то скурчаныя ў корчах, то спакойныя, з тварам, зьвернутым да неба, — уся даліна, да самага краю, была запоўненая імі. Апошнія раненыя і ацалелыя дапаўзалі да намётаў, як да надзеі жыць. Кароль Ягайла і вялікі князь Вітаўт падалі адзін аднаму руку і абняліся, — і тыя, хто застаўся ў жывых, хто заўтра — а можа, ужо і сёння — пакіне Грунвальд, каб вяртацца да сваіх хатаў і блізкіх-загукалі “Пе-ра-мо-га!”.

“Пе-ра-мо-га!” — паляцела над дубамі, над рэчкамі і ручаямі, паляцела па свеце, які стоена заціх у чаканні вынікаў Вялікай бітвы.

Цёмна-сіні сапфір апякаў руку, таму Даніла паспешліва схваў яго ў скуруаную торбу на пасе. Ён заўтра паедзе з гэтай даліны, дзе палеглі слава і гонар непераможнага дасюль крыжацкага ордэна. Паедзе да Свеціцы, да Міколка і Ганулькі, да мураванкі ля замка, дзе ля вакна чакае яго вяртання любая жанчына.

Але напачатку ён зойдзе ў храм прасвятой Багародзіцы

і пакладзе ля яе ног гэты сіні, як напоены нябеснай мо-
цай камень, устаўлены ў залатое кола. Няхай на векі
вечныя, пакуль стаіць у Лідзе храм, застанеца памяць
пра яго, Данілава, жыццё і каханне, пра яго перамогу на
Грунвальдскім полі.

Яго – але найперш ўсіх гэтых людзей, якія паляглі
сёння, і якія засталіся жыць. Якія насмерць біліся за тое,
каб засталіся на зямлі і жылі ў вяках народы Вялікага
княства і Польшчы, вялікія і ўжо непераможныя...

Літаратурна-мастацкае выданне

Бібліятэка Саюза беларускіх пісменнікаў
“Кнігарня пісьменніка”

Выпуск 4

Іпатава Вольга

Знак Вялікага магістра

Раман

Адказы за выпуск Генадзь Вінярскі
Рэдактар Барыс Сачанка
Мастак Яраслаў Мальдзіс
Карэктар Вольга Рухлевіч
Вёрстка Людміла Фомчанка

Здадзена ў набор 10.07.2009. Падпісана да друку 17.08.2009.
Фармат 84x108 1/32. Папера афсетная. Гарнітура Petersburg.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 15,54. Ул. выд. арк. 12,85.
Наклад 300 асобнікаў. Замова 796.

ПУП «Кнігазбор»